

Айзек Азимов

«Мен – роботпын»

МАЗМҰНЫ

[Кіріспе](#)

[Робби](#)

[Айналма](#)

[Қисын](#)

[Қоян аулау](#)

[Суайт](#)

[Робот қалай жоғалды?](#)

[Тығырықтан шығу](#)

[Айғақ](#)

[Шешімін тапқан қайшылық](#)

КІРІСПЕ

Жазбаларымды қарап отыр едім, өзіме ұнай қоймады. «U.S.Robots» корпорациясының өндіріс орнында өткізген үш күнімді үйде энциклопедия ақтарып өткізгенім жөн болар ма еді.

Маған Сьюзен Кэлвин 1982 жылы дүниеге келді деген болатын. Демек, дәл қазір ол жетпіс бес жаста болуы тиіс. Бұл бәріне де анық жайт. «U.S.Robots and Mechanical Men» корпорациясына да жетпіс бес жыл болды. Тап сол Кэлвин доктор туган жылы Лоуренс Робертсон адамзат тарихындағы ең ерекше, алып өндіріс орнына айналған корпорацияның негізін қалады. Дегенмен бұл да әркімге белгілі жағдай.

«U.S.Robots» корпорациясының докторы Альфред Лэннинг психоматематика семинарында ең алғашқы қозғалатын әрі сөйлейтін роботтарды таныстырған еді де, бұл сабаққа жиырма жасар Сьюзен Кэлвин қатысқан болатын. Сол бір ыңғайсыз, ірі де сүйкімсіз жасалып, жанармай иісі сасып жүрген робот Меркурийдегі¹ кен орнының

¹ Күнге ең жақын және Күн жүйесінің ең кіші ғаламшары.

жобасын құрастыру үшін қажет болған. Бірақ ол сөйлей білетін, әрі ақылмен, жөн сөйлейтін.

Бұл семинарда Сюзен сөз сөйлеген жоқ. Соңынан болған қызу талқыға да қатыспаған еді. Ашылып көп сөйлей бермейтін, өзі де аса тартымды емес, елеусіздеу, таным-түсінігі бөлек қызға бұл әлем де ұнай қоймаған, сөйтіп адамдардан оқшаулана берген.

Бірақ тыңдаған сайын, бақылап, байқаған сайын өзінің осы іске елітіп, әсерленіп келе жатқанын сезген.

2005 жылы ол Колумбия университетін тәмамдап, кибернетика бөліміне аспирантураға оқуға түсті.

Жиырмамыншы ғасырдың ортасындағы Робертсонның позитрондық мишықтар байланысына қол жеткізген жаңалығы есептеуіш машиналар арасында нағыз төңкеріс жасады. Бұрынғы бөлшектердің тұтастығы енді адам миының үлкендігіндей шарларға жол беріп, кейін ығысты.

Сюзен аса қажет дәлдіктерді есептеп, позитронды мидың мүмкін болар нәтижелерін пайдаланғанда оның тітіркендіргіштерге жауап беретін әрекеттерінің сызбасын жасады.

2008 жылы Сюзен докторлық дәрежесін қорғап птық- қан соң, «U.S.Robots» корпорациясына робопсихолог² болып қызметке орналасты да, ғылымның осы бір жаңа саласының негізін қалаушы маман ретінде өзі де қалыптасты. Сол кезде Лоуренс Робертсон компанияның президенті болатын, ал Альфред Лэннинг ғылыми жетекші еді.

Елу жыл ішінде Сюзен Кэлвиннің көз алдында адамзат танымы өз көзқарасын мүлде өзгертіп, алға қарай қарыштай қадам басты.

Енді өзі қатардан шығып, орнын босатқан шақта, мұндай сәттің де мүмкін екенін мойындады. Ескі жұмыс бөлмесінің есігіндегі өз тегінің орнына өзге біреудің аты-жөні жазылуына да мүмкіндік берді.

Менің жазып, сақтағандарымның бары осы-ақ екен. Оның баспасөз бетінде жарияланған жазба жұмыстарының ұзақ-сонар тізімі, қызмет бабындағы баспалдақ ретімен өсу жолдары, қысқаша айтқанда, оның құрғақ тілмен жазылған өмірбаянының бүге-шігесіне дейін білдім.

Әйтсе де маған керегі мүлдем басқа нәрсе болатын. «Interplanetary Press» редакциясына жолдауға міндетті очерктер сериясына әлі де көп мәлімет қажет еді. Әлі тым көп қажет.

Өзіне де дәл соны айттым.

— Кэлвин доктор, көпшілік үшін сіздің есіміңіз де, «U.S.Robots» та бір ұғымды білдіреді. Сіздің іс басынан кетуіңіз бір дәуірдің ақыры іспеттес, — дедім.

— Сізге тірі дәлелдер керек пе?

Оның бетінде күлкінің ізі де жоқ еді. Тіпті маған ол ешқашан күлмейтін де сияктанып көрінді. Бірақ мына көзқарасынан ренжігені де білінбейді. Отты жанарының тұла бойымды тінтіп өтіп, өңменімді тесіп бара жатқанын сездім. Сыр бермеуге тырысып:

— Дәл солай. Дұрыс түсіндіңіз, — деп қойдым.

— Жұмыстарым туралы дәлелдер ме? Қарама-қайшылық туындайтын секілді ғой.

— Жоқ, доктор. Өзіңіз туралы.

— Жұрт мені де робот атандырып жүр. Менің бойымда адамға тән еш қасиет қалмағанын бәрі бірауыздан өзіңізге айтып берген шығар.

² Робот психологиясының маманы.

Ондай хабарды шынымен де айтқандар бар еді, бірақ мен үндемей қалуды жөн көрдім.

Ол отырған орнынан көтерілді. Бойы да кішкентай, оған қоса денесі де тым нәзік екен.

Оның соңынан еріп, мен де терезеге жақындадым.

«U.S.Robots» корпорациясының кеңселері мен өндіріс орындары аса ұқыптылықпен, жүйелі орналасқан шағын әрі әсем қала секілді екен. Терезеден жалпақ, шебер салынған сурет құсап, ап-анық көрініп тұрды.

— Бұл жерде жұмыс істей бастағанымда ғимараттың ішінде, қазіргі жылу орталығы орналасқан анау жерде өзімнің шағын ғана бөлmem болды. Бірақ кейінірек ғимаратты сырып тастаған, ол кезде сіз бұл дүниеге әлі келмеген де боларсыз, сірә. Менен басқа тағы үш адам болғандықтан, үстелдің жарты бұрышы ғана еншіме тиген. Барлық жұмысымыз бір ғана ғимараттың ішінде жүріп Жататын. Аптасына үш-ақ дана. Ал қазір қараңызшы!

— Елу жыл, тым ұзақ мерзім, — дедім мен оның мына әңгімесінің бағытын аңдай алмағандықтан, не айтарымды, қалай қоштарымды да білмей.

— Егер өткен өмірмен есептер болсақ, түк те емес. Сол жылдардың бәрі қалай ғана білінбей өтіп кетті екен деп таңғалам, — деп сәл мұнайғандай болды өзі.

Ол қайтадан үстел басына келіп жайғасты. Бет-әлпетінен еш өзгеріс байқалмаса да, көңіл күйі гүсіп кеткен секілді көрінді.

— Сіздің жасыңыз нешеде? — деп сұрады ол тосыннан.

— Отыз екідемін, — дедім.

— Онда роботсыз өмірдің қандай болғанын сіз білмейсіз. Пенденің жаратылысынан жалғыз, тіпті ешбір дос-жарансыз кезі де болған. Енді оның көмекшісі, тіпті өзінен де мықты, сенімді, тиімді жаратылыс, бастысы шын берілген досы бар. Адамзат жалғыз емес. Ондай ой сіздің басыңызға кіріп те шықпайтын болар.

— Солай-ау деп қорқамын. Өзіңіз тарқатып, сөзіңіздің мағынасын ашып түсіндірмесеңіз.

— Жарайды. Сіздер үшін робот — тек робот қана. Механизмдер мен темір, сымдар мен позитрондар... Темірге сіңген ақыл. Адамның ойлап тапқаны, дәлірек айтқанда, адамның тұтқынындағы оның бүлдіргенінің жемісі... Бірақ сіз олармен жұмыс істемегендіктен ештеңе түсінбейсіз. Олар бізден таза һәм артық та.

Мен оны желпіндіріп қойғым келіп, ақырын ғана:

— Сол роботтар жайлы білгеніңізден аздап болса да естісек деп едік, солар туралы өз ойыңыз қандай. «Interplanetary Press» барлық Күн жүйесіне қызмет етеді. Миллиардтаған тұрақты тыңдармандар сіздің әңгімеңізге куә болуы керек қой, Кэлвин доктор, — дедім.

Бірақ оның көңіл күйіне әсер ете алмаған сияқтымын. Менің сөзіме құлақ аспастан, сөзін жалғай берді.

— Осылай боларын әу бастан-ақ байқауға болар еді. Біз ол кезде роботтарды тек жерде пайдалану үшін ғана жасағанбыз, ол маған дейін де жасалып келген. Ол кезде роботтар сөйлей де алмайтын, әрине. Біртіндеп олар адамдарға ұқсай бастады да, қарсылықтар пайда болды. Кәсіподақтар роботтың адаммен жарысқанын қаламады, діни танымдағылар да өз тұрғысынан түрлі түсіндірмелерін айтып жатты. Соның бәрі күлкілі сияқтанды әрі еш нәтиже бермеді. Бірақ қарсылықтар болғаны рас.

Мен саусағымды еш сытырлатпай қимылдатуға тырысып, қалтамдағы үнжазғышымның тетігін қосып қойып, бәрін жазып алдым. Шынында, бірнеше рет

сипап-сезу арқылы байқап көрсен, үнжазғышыңды қалтаңнан шығармай-ақ тетіктерін тауып, қоса беруге болады.

— Роббидің тарихын алайықшы. Мен оны білмеуші едім. Ол мен жұмысқа келместен бір жыл бұрын шығарылған екен. Бірақ мен көрмедегі қызды кезіктірген соң...

Ол үнсіз қалды. Жанары тұманданып, жас толғандай. Өткенге оралу оңай ма, оған кесел жасамайын деп, мен де тыныш қалпымнан айнымауға тырыстым. Бірақ өткен өмір тым-тым алыс еді.

— Мен бұл тарихты кешірек естідім. Бізді күпірлік келтірушілер, жын жасап шығарушылар деп атап жүргенде мен үнемі сол оқиғаны есіме түсіретін едім. Робби мылқау робот болатын. Оны 1996 жылы шығарған. Ол кезде роботтар әлі өндіріске бағытталмаған еді, сондықтан да ол бала күтуші ретінде сатылған.

— Қалай дедіңіз?

— Бала күтуші...

РОББИ

Тоқсан сегіз... тоқсан тоғыз... жүз!

Санап болған соң көзін көлегейлеген кіп-кішкентай, томпақ саусағын сырғытып жіберген Глория бетіне түскен күн сәулесіне тіке қарай алмай, кірпігін қағып-қағып, мұрнын кіржитіп қойды. Жан-жағын түгел барлап алғысы келіп, жалма-жан ағаштан кері шегініп, бірнеше қадам аттаған.

Мойнын барынша соза тұрып, өкшесін көтере тырмысқан күйі, оң қапталындағы ну тоғайға қадала қарап, содан соң және бірнеше адымдап келіп, сонау қопаның беткейіне көз тікті.

Мүлгіген тыныштықты аптап ыстықтан беті қайтпай, үздіксіз ызыңдаған әлдебір жәндіктердің дыбысы мен ауық-ауық шықылықтаған құстардың үні ғана бұзып тұр.

Глорияның аузы бұртиып кеткен.

— Бәсе, соның тағы да үйге кіріп аларын өзім де біліп едім. Бұлай істеуің әділетсіз деп миллион рет айтқан шығармын.

Қабағын тастай түйіп, ернін қатты тістелей, екпіндей ұмтыла, ашық алаңқайдың арғы жағындағы екі қатарлы үйге қарай беттеді.

Ту сыртынан әлдене сытырлағандай болып, ізінше темір аяқтың тарсылдата басқан дыбысы да естілгенде, өзінің тым кеш қалғанын сезе қойды. Бұрыла бере аңдағаны, Робби тығылған жерінен атып шығып, бар пәрменімен ағашқа қарай заулап барады екен.

Шарасыздықтан жан дауысы шыға Глория айқай салды.

— Тоқта, Робби! Сенің мұның дұрыс емес! Мен тауып адғанша, жүгірмеймін деп уәде бергенсің!

Онын кішкентай аяғы қалай тыпырласа да, Роббидің үлкен-үлкен қадамдарының ширегіне де жетпес еді, әрине. Бірақ ағашқа үш метрдей қалғанда, неге екені белгісіз, Робби өз-өзінен кідірістеп қалды. Соңғы мүмкіндігін жіберіп алмасқа жанталаса ұмтылған Глория ентіге жүгіріп, оның тұсынан өте шықты да, арман болған дңгектегі белгіге қолын соза берді.

Мұның тілегінің орындалуы үшін өз мүмкіндігін құрбан етіп, адал ниетін алдына тартқан Роббиге қатыгездікпен мазақтай қарап, қуана күлгенімен қоймай, жүгіре алмайтынын әжуалай бастаған.

— Робби жүгіре алмайды! — деп сегіз жасар қыз бар күшімен айқай сала, мазақтай жөнелді. — Мен үнемі одан озып кетемін! Мен басып озамын!

Осы сөздерді айызы қанып, рахаттана қайталаумен болды.

Робби жауап берген жоқ, әрине. Есесіне кері бұрылып, қашып бара жатқан сыңай танытқан, Глория да соңына ілесе жөнелді. Шегіншектеп барып, қыздан құтылып кетпекке жалтара берген, ол да айнала бере, ауа қармай ұмтылып, қолын оңды-солды ербеңдете, күлкіге тұншыға, айқай салды:

— Робби! Тоқта!

Кенет Робби жалт бұрылды да, мұны құшақтай алып, төбесіне көтере, щыр айналдырды. Глорияға бір сәтте дүние төңкеріліп, аяғының астында көкпеңбек аспанның түпсіз тұңғиығы мен ағаштардың жап-жасыл жапырағы жайқалып тұрғандай болып кетті. Содан соң қайтадан шөп үстінде жатқанын сезді. Ол Роббидің темір саусағынан мықтап ұстап, бар денесімен жабыса түсті.

Біраздан соң Глория демін басып, сабасына түскен- дей болған. Жалбырай төгіліп кеткен шашын жинамақ әрекетінен де ештеңе шықпай, киімінің етек-жеңін тартқыштап, кейін бұрыла бере, көйлегінің бүтіндігіне көз жеткізді. Ізінше Роббидің арқасынан салып жіберген.

— Жамансың сен! Қазір сазайыңды тартқызам!

Бірақ Роббидің бүрісіп, бетін қолымен баса қалғанын көргенде бірден райынан қайтуына тура келді.

— Қорықпа, Робби, сені ұрмаймын. Бірақ ендігі тығылу кезегі менікі, өйткені сенің сирағың ұп-ұзын, оның үстіне өзінді тауып алғанша жүгірмеймін деп уәде бергенсің.

Робби біріне-бірі қарама-қарсы доғал бұрыштанған басын изектетіп қойды. Оның басы да дәл сондай пішіндегі, бірақ аздап үлкендеу денесіне қысқа әрі иілгіш, қозғалмалы буындар арқылы бекітілгенді. Робби көнгенін білдіріп, бірден ағашқа қарай бұрылды. Жұқа темір жабынды от түсті көзін бүркеп қалды да, кеудесінің ішінен гуілдеген үн естіліп, артынша тықылдаған дыбыс шыға бастады.

— Байқа, қарап қойма, сосын дұрыстап санайтын бол! — деп қатаң ескерткен Глория тығылуға асыға жү- гіріп кетті.

Сартылдаған сандар тізбегі бір қарқынды үнмен үздіксіз саналып жатты. Жүзінші дыбыс соғылғанда Роббидің қабағы көтерілді де, қып-қызыл боп жанған көзі алаңқайды тінтіп, шола бастады. Бір мезетте оттай жанары қой тастың арғы жақ тасасынан желбірей көрінген шыт көйлектің етегін шалып қалды. Робби асықпай жақындап келіп, сол маңға таяғанда тастың қалқасында шынымен де Глорияның тығылып тұрғанын көрді. Содан соң оның қасына жақындай түсіп, ағаш пен Глорияның дәл ортасында тұрып қалған. Ақырында, қыздың бар денесі әбден көрініп, оның өтірік байқамаған болуына да мүмкіндігі қалмаған кезде Робби оған бір қолын созып тұрып, екінші қолымен өз аяғын тарсылдата соғып-соғып жіберді. Аузын бұртита ашуланған қалпы Глория амалсыз бері шықты.

— Сен қарап қойдың. Сосын тығылыспақ ойнаудан жалығып та кеттім. Булай ойнамаймын. Басқа ойын ойнағым келеді! — деп көрер көзге ерсілене қитұрқыланып, шындап жеңіле бастағанда уәдеден айнып шыға келді.

Алайда Робби орынсыз кінәлау мен көпе-көрінеу әділетсіздіктен налып кеткен еді. Ақырын ғана отыра кетіп, ап-ауыр басын шайқап-шайқап жіберді. Осыны аңдаған Глория да үнін жұмсарта қойып, жылы сөздерімен азғыруға көшті:

— Робби! Сығалап қарадың дегенді әншейін, ойнап айта салғанмын. Қане, айналдырып ойнатшы мені!

Әйтсе де Роббиді райынан қайтару оңай шаруа емес-ті. Ол аспанға тіп-тіке қараған күйі, басын бұрынғысынан да қатты шайқай берді.

— Робби деймін, өтінемін. Қане, айналдыра қойшы енді, өтініп тұрмын ғой!

Қыз жұп-жұмыр білегімен оның мойнын орай құшақтаған. Енді оның көңіл күйі тағы да аяқасты өзгере қойды да, кейін қарай серпіліп, шегініп кетті.

— Ендеше, мен қазір жылаймын!

Алдын ала тыжырынып, өтірік кемсеңдей бастады.

Дегенмен жаратылысынан қатыгез Робби оның бопсалауына көнер ыңғай танытпақ түгілі, тіпті еш мән берген жоқ. Үшінші рет басын шайқап жіберіп, маңқиып тұра берді. Сол себепті де Глория ең басты көзірді шығару керегін түсінді.

— Егер мені пінятпасам бұдан былай саған ешқашан ертегі айтпаймын! Көр де тұр! Ешқашан!

Бұл талап Роббиді расымен де тығырыққа тіреген сияқты, еш кідіріссіз, бірден қыздың ығына жығыла салды. Басын қатты изегені соншалық, темір мойны зыңылдап, гуілдеп кетті. Содан соң қызды ақырын ғана өзінің жал- пақ иығына көтере берді.

Өлгінде ғана көз шарасына дөңгелене қалған ызаның жасы лезде кеуіп, демде өзгерген Глория қуанғанынан шагтана айқайлап та жіберді. Қыздырғыш тетіктері үнемі 21 градус жылылықты ұстап тұратын Роббидің темір «терісі» алақанға сүйкімді жанасып, ал табанымен оның кеудесін тепкілеген сайын ерекше қатты бір дыбыстардың шығатынын қызықтауға болатын еді.

— Сен ұшақсың, Робби. Күмістей жарқыраған, сондай алып ұшақсың. Тек қолыңды созып жіберсең болды, — деп мәз болады қыз бала.

Оның қиялы шексіз еді. Роббидің қолы қанатқа айналған, ал өзі күміс ұшақ екен дейді. Глория оның басын бұрып жіберді де, өзі оңға қарай еңкейді. Робби шұғыл айналып кетті. Ал өз тапқырлығына разы болған қыз дереу ұшағының моторын от алдырып, «дыр-р-р» еткізді де, ізінше «Пух! Пу-пу-пух!» деп, зеңбіректен «оқ» жаудыра бастады. Бұлардың соңынан қарақшылар қуып келе жатқан, ал қуатты қаруы солардың бәрін пішенше жапырып, жайратып салды.

— О, әне біреуі құлады... міне, тағы екеуі! — деп Глория айқайға басады.

Содан кейін түсін суыта, салмақтана қалып:

— Тездетіндер, жігіттер! Біздің оқ-дәрілеріміз таусылып барады! — деп ызғарлы, қаһарлы үнмен ескерту жасап қояды.

Қыз иық үстінен асыла еңкейіп, жауын көздемеке болады. Соның ыңғайына бола бүкшіе түскен Робби тұмсығы дөңкііп, тап мына қалпымен кеңістікті тіліп, заулап өтер ғарыш кемесі секілденеді.

Ол біртегіс қаулай өскен шабындық үстімен ызғып келіп, қалың қопаға тірелгенді. Тосыннан қалт тоқтағанында әбден делебесі қозып алған үстіндегі шабандозы ытқып барып, екпінімен қалы кілемдей жайқалған құрақ үстіне мұрттай ұшты.

Құлап түскен бойы алқына дем алып жатып, рахаттана күліп, дауыстап қояды:

— Ой, қандай тамаша!

Робби оның біраз тынығып алғанынша күтіп тұрды да, жалбыраған бір уыс шашын қолына іліктіріп алып, жоғары тарта бастады.

— Не болды? — деп сұрады Глория, көзін кең ашып, қарашығын төңкере, ойнақылана қалып. Бірақ оның бұл қулығына алып күтушісі алдана қоймады. Робби қолына ілінген бір бөлек шашты тағы да сілкіп, қаттырақ тартып қойды.

— Иә, білем ғой мен. Сенің ертегі тыңдағың келіп тұр, — деп күлімсіреді қыз.

Робби басын изеп-изеп қалды.

— Қандай?

Робби қолымен ауаға жарты шардың пішінін сызып көрсетті.

Қыз бұлқан-талқан ашуланып:

— Тағы да ма? Мен саған Күлшеқыз туралы ертегіні миллион рет айтып бердім ғой! Қалай ығыр қылмайды сол қыз сені?! Ол тіпті өте кішкентай балақайларға арналған ертегі емес пе!

Темір саусақ жарты шеңбер пішінін ауада және бір рет сызып өтті.

— Жарайды.

Глория ыңғайланып отырып алды да, ертегінің желісін есіне түсіріп алмақ болып, кідірістеп қалды, сол екі арада өз жанынан құрастырып қосар жерін әзірлеген соң бастап кетті:

— Тыңдауға дайынбысың? Ендеше, былай. Ерте, ерте, ертеде, бір сұлу қыз болыпты, оның аты Элла екен. Оның өте қатыгез өгей шешесі мен ұсқынсыз һәм мейірімнен жүрдай екі өгей әпкесі болыпты...

Глория ертегінің ең қызық, шиеленіске толы жеріне келгенде, түн ортасы да болған еді. Робби болса екі көзі оттай жанып, бар ынтасымен тындап, тапжылмастан отырған, оқыстан естілген қатты дауыстан екеуі де шошып кетті.

— Глория!

Бұл бірнеше рет айқайлаған үніне жауап болмаған соң, әбден уайымдап, шошына ышқынған әйелдің дауысы болатын.

— Анам шақырып жатыр. Мені үйге апарғаның дұрыс шығар, Робби, — деді Глория көңілсіз ғана.

Робби бұйрықты орындауға бірден кірісіп кетті. Вестон ханымның айтқанын екі еткізбеу керегін қандай да бір түйсігімен ол да сезген секілді. Жексенбілерді есепке алмағанда, басқа күндердің көбінде Глорияның әкесі үйінде болмайтын, ал бүгін тап сол жексенбінің өзі. Әкесінің үйде болғаны жақсы, әрине, ол үнемі кеңпейіл, түсінігі мол қалпынан танған емес. Бірақ Глорияның шешесі Робби үшін қашан да ыңғайсыздық туғызып, есебін тапса ығысып, сол адамнан аулақтау жүруге тырысатын.

Вестон ханым өзіне беттеп келе жатқан бұларды көрді де, екеуін үйден күтпек болып, кейін қарай қайта кіріп кетті.

— Мен тамағым қарлыққанша айқайладым ғой, Глория. Осы кезге дейін қайда жүрдің? — деп сұрады түсі сұрлана.

— Роббимен бірге болдым ғой. Оған Күлшеқыз туралы айтып отырып, түскі ас туралы ұмытып кетіппін, — деді дауысы дірілдеп.

— Роббидің де түскі ас уақыты болғанын ұмытып кеткені ме? — деген Вестон ханым роботтың осында екені есіне енді түскендей, оған қарай жақтырмай бұрылып: — Бара бер, Робби. Әзірге керек емессің. Сосын мен арнайы шақырмасам, келуші болма, — деп ызбарлана ескертті.

Робби кейін қарай бұрылып, есікке беттей берген, Глорияның өзіне ара түсе шыр ете қалған үнін естігенде абдырап, қайтерге білмей қалды.

— Тұра тұршы, анашым, оның қалуы керек. Мен Күлшеқыз туралы ертегіні айтып бітірген жоқпын ғой. Бәрін толық айтып беремін деп уәде бергенмін, енді үлгермей қалдым.

— Глория!

— Уәде беремін, анашым, шын сөзім, ол тып-тыныш отырады, тіпті еш сыбдыры естілмейді. Бұрыштағы орындықта ешбір үн шығармастан отыра береді... енді ештеңе бүлдірмейді дегенім ғой. Солай ғой, иә, Робби?

Робби жауап орнына сап-салмақты басын әрі-бері шайқап қойды.

— Мына қылығыңды дәл қазір доғармасаң, Роббиді бір апта бойы көрмейсің, Глория. Осыны біліп қой!

Қыздың еңсесі түсіп, тұнжырап қалды.

— Жарайды онда. Бірақ «Күлшеқыз» оның ең сүйікті ертегісі ғой, соны аяқтап айтып бергенім жөн болар еді. Сондай ұнатушы еді...

Еңсесі түскен робот шығып жүре берді де, көз жасына тұншыққан Глория дыбысын шығармастан тұрып қалды.

Джордж Вестонның көңіл күйі айтарлықтай тамаша болатын. Жексенбі сайын түс қайта тым жасампаз қалыпта, аса ерекше күйде болу — оның ескі әдеті. Дәмді де тұшымды үй тағамдары, жұмсақ та емін-еркін аяқ со- зып жатуға ыңғайлы, жанға жайлы ескі диван, «Тішез» газетінің ең соңғы саны, қатырма жағасы әбден мезі еткен жейденің орнына денеге жұп-жұмсақ тиетін үй киімі — осының бәрінен қалайша рахаттанбайсың!

Сондықтан да әйелінің кіріп келгені аса ұнай қоймаған. Екеуінің отасқандарына аттай он жыл болса да, ақымақ басы әйелін әлі сол алғашқы күндегісіндей сүйетін еді. Де, сол себепті кез келген жерде жарқ етіп шыға келгенде Жүрегі алып ұшқандай, көңілі алабұртып кететін. Десе де Жексенбі күнгі түскі астан кейінгі шақ тым қымбат-ты, кем дегенде екі-үш сағат өзімен-өзі оңаша қалу өзіне соншалық қажет еді. Көзін соңғы Лефебр-Иошиданың Марсқа экспедициялық сапары туралы хабарламаға қа- даған күйі, жубайын аңдамаған кейіп танытып жата берді. Шынымен де арманшылдар осы жолы ай станциясына жетіп қалуы ықтимал.

Вестон ханым сабырлы қалпында бірер минут күтіп тұрған, ақырында оның да шыдамы шегіне жетті ме, сөз бастауына тура келді.

— Джордж!

— Ім-м?

— Джордж, тыңдасаңшы! Мүмкін, андағы газетінді қоя тұрып, менің сөзіме құлақ асарсың?!

Газет сусып еденге түсіп кеггі де, Вестон әйеліне таңыр- қай көз салды.

— Не боп қалды, қымбаттым? — деді аңтарыла.

— Білесің бе, Джордж. Глория мен анау кеспірсіз машина туралы айтайын деп едім...

— Ол қандай кеспірсіз машина тағы?

— Құдай үшін, жорта ештеңе түсінбегендей болмашы. Нені айтып тұрғанымды білесің ғой. Глория Робби деп атаған роботты айтамын, қалай ұмыта қалдың? Сол қы- зымыздан бір елі ажырамайтын болып алыпты, — деді әйелі екпіндеп.

— Ал ол неге Глориядан алшақ кетуі керек екен? Соның қасында болу үшін жүр емес пе? Сосын, қымбаттым, ол ешқандай да құбыжық машина емес. Ақшаға робот сатып алуға болатын болса, бұл — солардың ішіндегі ең үздігі. Оның жарты жылдық еңбекақыма келгенін өмір бойына есімде сақтап қалғанмын. Өзі сол қаржыға тұрарлықтай да, менің қызметкерлерімнің жартысынан ақылды, — деген күйеуі газетке қайта ұмтыла берген. Бірақ әйелі бұдан гөрі шапшаңырақ боп шықты, ерінен бұрын еңкейіп, газетті қағып алды.

— Джордж, тыңда мені! Ақылды ма, ақымақ па, онысында шаруам жоқ, бірақ мен баламды машинаға сеніп тапсырғым келмейді. Өзінің жаны да жоқ, ойында не бары да белгісіз. Баланы темір-терсекке тапсырып қоюдың еш қажеті жоқ деп ойлаймын.

Вестонның қабағы түйіліп кетті.

— Бұл шешімге қашан келдің?

Оның Глорияның қасында болғанына, міне, екі жыл өтті. Сол аралықта сенің бір қобалжығаныңды көрмеген секілді едім, — деген еркектің үнінен кекесін байқалды.

— Бұрын бәрі басқаша болатын. Қалай дегенде де жаңа нәрсе болған соң, оған қоса менің де жауапкершілігім біраз жеңілдеп қалды ғой. Расымен де тамаша еді, қазір енді білмей тұрмын. Шынымды айтсам, көршілердің бәрі...

— Көршілердің қандай қатысы бар? Тоқта! Роботқа күтушіден артық сенуге болады. Роббидің өзі осындай кішкентай балаларға қарау үшін құрастырылған емес пе? Оның барлық «ойлау» жүйесі арнайы осы бағытқа негізделген. Сенімді, мейірімді, қайырымды болмасқа амалы да жоқ. Ол солай жасалған. Қайта кез келген адам жөнінде олай айта алмайсың.

— Дегенмен бір жері бүлініп қалуы, сынып қалуы мүмкін емес пе? Қандай да бір... — деп күмілжиді Вестон ханым. Роботтың ішкі құрылысы жөніндегі түсінігі тым бұлыңғыр еді, сонысы жүрегін тыншытар емес. — Енді... қандай да бір ұсақ бөлшегі сынып қалып, бір бәлені шыға-рып жүрсе, сосын...

Ойын аяқтап айтуға әйелдің күші де, шыдамы да жетпей қалды.

— Қайдағыны айтпа, — деп кейіп тастады ері. — Адамның күлкісін келтіретін нәрселер ойыңа қалай келеді осы? Роббиді сатып алмай тұрып, робот техникасының Бірінші Заңы туралы көп нәрсені білдік қой. Роботтың адамға тигізер түк зияны жоқ екенін де білесің. Бірінші Заң бұзылғандығының бір белгісі білінді дегенше робот істен шықты дей бер. Басқаша болуы да мүмкін емес, бұл — математикалық есеп. Оған қоса «U.S.Robots» механигінің өзі біздің үйге жылына екі рет келіп, құрылғының барлық жабдығын түгел тексеруден өткізіп жүр ғой. Роббиге ештеңе де болмайды, қайта одан бұрын сен екеу-міз ақылымыздан алжасып тынатын шығармыз. Сосын оны Глориядан қалай тартып алмақсың?

Сөзін аяқтап болған күйеуі қолын газетке қайта соза бергені сол еді, әйел одан шапшаңырақ қимылдап, лып еткізіп жұлып алды да, ашық есіктен келесі бөлмеге қарай лақтырып жіберді.

— Мәселенің өзі сонда боп тұрған жоқ па?! Ол содан басқа ешкіммен ойнай алмайды. Айналасында өзімен жасты он шақты ұл-қыз толып жүр, солардың бірімен де достасқысы келмейді. Мен мәжбүрлемесем, ешбірінің маңына да жолағысы жоқ. Қыз баланың тәрбиесі мұндай болмауы керек. Сен де оның дұрыс адам болғанын қалайтын шығарсың. Қоғамдағы өз орныңды басады деген үмітің де бар болар, — деп сілкінді әйел.

— Грейс, елестермен күресіп жүргенінді білемісің өзің. Роббиді бір күшік деп елестетші. Көп бала әке-шешесінен гөрі итпен бірге уақыт өткізгенді жақсы көреді, — деді сабырға шақырмақ болған отағасы.

— Ит дегенің мүлдем басқа. Джордж, біз қалай да мына сұмдық нәрседен құтылуымыз керек. Сен оны компанияға қайтып бере аласың. Мен бәрін сұрастырып көргем, қайтаруға болады екен.

— Білдім деймісің? Ендеше, тыңда мені, Грейс! Асығыс шешім қабылдамайық. Глория кішкене өскенше роботты қалдыра тұрайық. Бұл тұралы енді тыңдағым да келмейді.

Көңіл күйі бұзылған Джордж осыны айтты да, бөлмеден шығып кетті.

Екі күннен кейін Вестон ханым күйеуін есік алдынан күтіп алды.

— Джордж, тыңда мені. Ауылдағылардың бәрі реніштерін айтып жатыр.

— Қандай реніш? — деп сұрады Вестон. Сұрай сала жуынатын бөлмеге кіріп кетті де, судың шолпылдаған дыбысынан ештеңе есту мүмкін болмай қалды.

Вестон ханым сарылдап аққан судың тоқтауын күтіп тұрды да, сөзін тағы жалғады:

— Роббиге өкпелі.

Вестон жуынатын бөлмеден қолына сүлгісін ұстай шықты. Түрінен ашу ізі байқалады.

— Не деп тұрсың өзің?

— Негізі бұл әлдеқашан басталған. Оған көз жұма қарағым келген, бірақ енді мүмкін емес. Көршілердің барлығы Роббиді қауіпті деп санайды. Кешке қарай бірде-бір баланы біздің үйге қарай жібермейді.

— Біз сол Роббиге өз баламызды сеніп жүрміз ғой.

— Мұндай жағдайларда адамдарды кінәлауға болмайды.

— Ендеше, не айтса да өздері білсін!

— Ол тығырықтан шығар жол емес. Мен олармен күн сайын дүкенде кездесіп тұрамын. Казір қалада жұмысқа қойылар талап та күшейіп кетті. Нью-Йоркте роботтардың таң атқаннан күн батқанға дейін көшеде болуына тыйым салынғанын білесің.

— Иә, білемін. Бірақ ол заң біздің роботты үйде ұстауымызға шек қоя алмайды ғой. Грейс, байқаймын, сен тағы да шабуылға шыққан секілдісің. Бірден айтайын, бұл ісіңнен түк шықпайды. Менің жауабым сол баяғы — жоқ! Робби бізде қалады.

Бірақ Джордж әйелін өте жақсы көретін, ең қиыны сол, әйеліне осы бір осал тұсы мәлім еді. Қалай айтқан- да да, Джордж Вестон байғұс бар болғаны еркек қой.

Сосын ең нәзік, ең талғампаз жан екеніне қарамастан, әйелі де бар машығы мен қорғаныс әрекетін іске қосып, ұрыс майданына сақадай сай қаруланған.

Келесі апта бойына да Вестон «Робби ешқайда кетпейді, айттым — бітті» дегенді он шақты рет қайталап, өз шешімінде табандап тұрып алған. Әр айтқан сайын сөзіндегі салмақ пен сенімділік азайған үстіне азайып, өкініш пен шарасыздықтың сазы біліне бастады.

Ақырында Вестон қызының жанына көңілсіз ғана жақындап келіп, өзімен бірге серуендеп, тамаша қыдырыстап қайтуға ұсыныс жасаған кезі де туды.

Глория қуана қол шапаттап, әкесіне қарады да:

— Роббиге де баруға болады ғой, иә? — деп сұрады.

— Жоқ, қымбаттым, болмайды. Роботтарды онда жүргізбейді. Бірақ үйге келген соң, сен өзің оған барлығын айтып бересің ғой, — деген әкесі өз дауысынан өзі жиіркеніп, әзер сөйледі.

Соңғы сөзін құлықсыз айтқан ол, теріс бұрылып, есіктен шығып кеткен.

Глорияның жүрегі алып ұшып, үйге ерекше қуанышты күйде оралған еді, барған жері шынымен де қатты әсер еткен.

Әкесі реактивті көлігін жертөледегі тұрағына қойған- ша шыдамы әзер жеткен болатын.

— Осының бәрін Роббиге айтып беремін, әке. Оған ұнайтынын білемін. Әсіресе Фрэнсис Фрэннің кейін қарай тым ба-я-яу жүріп барып, барыс адамның қолына тап бола кеткені ше! Сосын қаша жөнелді ғой! — деген бала сықылықтап бір күліп алды да,

қайтадан салмақты күйге түсіп, әкесіне қарады: — Әкешім, айда шынымен де барыс адамдар өмір сүре ме?

— Олай емес шығар. Ол жөнінде тек адам қиялынан туған әңгімелер ғана айтылады ғой, — деді әкесі тұнжыраған қалпы.

Бұдан әрі қарай әкесінің де көлікті сылтауратып, күйбендей беруге шыдамы жетпеді. Шындықтың бетіне тура қарайтын кез келген еді.

Глория көгалды кесіп өтіп, жүгіріп барады.

— Робби! Робби!

Ол кенет сүп-сүйкімді күшікті көріп, қалт тоқтай қалды. Күшік те үй алдындағы баспалдақта тұрған күйі, үлкен қоңыр көзімен бұған салмақтана қарап, құйрығын бұлғаңдата қалған.

— Ой, қандай әдемі күшік! Бұл маған ба, әкешім? — деп қуана дауыстаған Глория әр басқыштан абайлай көтеріліп, итке жақындап келіп, ақырын басынан сипаған.

Осы сәтте шешесі де жандарынан табыла кетті.

— Иә, бұл сенікі, Глория. Қарашы, қандай тартымды, жұп-жұмсақ, үлпілдеп тұр. Өзі өте мейірімді. Кішкентай қыздарды жақсы көреді, — деп бәйек болды анасы.

— Ол менімен ойнай ма?

— Әрине. Ол көп нәрсеге бейімделген. Көргің келе ме? Иә, көргім келеді. Роббидің де бірге қарағанын

қалаймын. Қазір. Робби! Ол менімен бірге бармағанына өкпелеп, бөлмеден шықпай отырған шығар. Әкешім, сен оған бәрін өзің түсіндіретін бол. Себебі ол маған сенбеуі мүмкін. Ал сен дұрыстап түсіндірсең, оған баруға болмай- тынына, сол үшін оны апармағанымызға сенеді, — деп Глория әкесіне үміттеніп қарады.

Вестонның ерні жымқырылып кетті. Жалма-жан әйеліне қарап еді, онымен жанарлары ұшыраспады.

Аяқ ұшында тұрып, бір орнында жалт бұрылған Глория баспалдақ бойымен жүгіре жөнелді.

— Робби! Әкем мен анамның маған не әкелгеніне Қарашы. Маған күшік әкелді.

Бірі сәттен соң үрейі ұшқан қыз қайта жүгіріп келді.

— Анашым, Робби бөлмеде жоқ. Ол қайда?

Жауап болмады. Джордж Вестонды аяқастынан жөтел Қысты да, айнала беріп, аспандағы бұлттарды қызықтап кетті. Глорияның дауысы дірілдей шығады. Енді болмағанда жылап жібергелі тұр.

— Робби қайда, анашым?

Вестон ханым жүрелей отыра қалып, қызын аялай бауырына тартты.

— Уайымдама, Глория. Меніңше, Робби кетіп қалған сияқты.

— Кетіп қалды? Қайда? Ол қайда кетеді, анашым?

— Ешкім білмейді, қымбаттым. Жай ғана кетіп қалған. Біз де оны іздеп, іздеп, таппай қойдық. Табанымыздан таусылып...

— Сонда... ол енді мүлдем қайтып келмей ме? — де- генде қыздың көз шарасы жасқа толып, кемсеңдеп кетті.

— Мүмкін, жақын арада тауып та қалармыз. Іздейміз әлі. Ал оған дейін сен мына күшікпен ойнай ғой. Қарашы, эне. Оның аты Найзағай, оның не істей ала- тынын білсең...

Глория бұл кезде жылап тұрған еді.

— Бұл жаман күшіктің маған керектігі жоқ. Маған Робби керек. Роббиді тауып беріңдер!

Баланың қайғысын сөзбен айтып жеткізу мүмкін емес еді, шарасыздықтың жасы бетін жуып, өкіре жылады. Вестон ханым бір қолдау күткендей күйеуіне жалтақтай берген, ол болса салмағын бір аяғынан екінші аяғына ауыстыра қыпылықтап, аспаннан көзін алмай қойды. Әйел амалсыз қызын жұбатуға өзі кірісіп кетті.

— Неге сонша жылайсың, Глория? Робби дегенің бар болғаны машина, әншейін сықырлаған ескі машина ғана. Ол тірі жан емес.

— Ол ешқандай да машина емес! — деп ызалана айқайлады көз жасына тұншыққан қыз.

— Ол да сіз бен әкем сияқты адам, менің досым! Оның қайтып келгенін қалаймын. Анашым, ол тезірек қайтып келсінші!

Өз ісінің сәтсіздігін енді сезінген анасы ауыр бір күрсінді де, қызының жалғыз қайғыруына мүмкіндік беріп, аудақтана бастады.

— Жыласа, жылап алсын енді. Баланың қайғысы ұзаққа бармайды ғой. Біраз күннен кейін сол ебедейсіз роботтың да ұмытып кетеді әлі, деді күйеуін де сендіргісі келіп.

...Бірақ арада өткен уақыт Вестон ханымның тым сенімді тұжырымын жоққа шығарар болды. Әрине, Глория жылауын қойды, бірақ сонымен бірге күлкісі де жоғалды. Күн өткен сайын тұнжырап, тіл қатудан да қалып барады. Баласының мына бақытсыз кейпі Вестон ханымды да қинап жіберген. Тек күйеуінің алдында жеңілісін мойындамас үшін ғана сыртын қомпайтып, сыр бермей әлек боп жүр.

Бір күні кешкісін қонақ бөлмеге кіріп келді де, қос қолын көкірегіне айқастыра басқан күйі отыра қалды. Қолындағы газеттің үстінен мойнын асыра созған күйеуі оған таңырқай қараған.

— Тағы не боп қалды, Грейс?

— Бүгін күшікті қайтып бердім. Глорияның оны көргісі де келмейді. Мен есімнен адасатын шығармын.

Вестон газетін төмен түсірді де, әйелінің жүзіне жадырай қарады.

— Ендеше... бәлкім, Роббиді қайтарып алармыз, а? Солай істеуге болады ғой, білесің бе? Мен олармен келісіп...

— Жоқ! — деп әйелі қатқыл үнмен кесіп тастады. — Ол туралы естігім де келмейді. Олай оңай беріле салмаймыз. Тіпті оны ұмыттыруға жылдар қажет болса да, баламды роботқа тәрбиелетпеймін.

Көңілі қалған күйеуі газетті қайтадан жоғары көтерді.

— Енді бір жылда шашым түгел ағарып бітетін шығар. Сенен көп көмек сұрап жатқан жоқпыз ғой, Джордж, — деді әйелі салқын үнмен.

— Глорияның ортасын өзгерту керек. Мұнда ол оны ұмыта алмайды, әрине. Бұл жердің әр тасы, әр ағашы Роббимен бірге жүрген кездерін есіне салады. Нағыз ақымақ күйге түсіп отырмыз, шынында. Роботтан айырылғанына бола баламыздың мынадай күйге түсуі масқара емес пе?

— Сонда не ойлағаның бар? Оның ортасын қалай өзгертпексің?

— Біз оны Нью-Йоркке алып кетеміз.

— Қалаға ма? Тамыз айында! Тамызда Нью-Йоркте не боп жататынын білмейсің бе өзің? Ол жақта өмір сүру мүмкін емес қой.

— Сонда да ол жақта миллиондаған адам өмір сүріп жатыр емес пе?

— Басқа баратын жерлері болмағандықтан ғана. Әйтпесе онда ешкім қалмас та еді.

— Ендеше, бізге де солай жасауға тура келеді. Заттарымызды жинап болған соң, дереу көшіп кетеміз. Қалада Глорияға жаңа достар мен көңіл көтеретін жерлер де көптеп табылады. Бір серпіліп, ойы тазарады да, роботты да ұмытады.

— О, құдайым! — деп тістенді күйеуі. — Ана қыжқыж қайнаған көшелер!..

— Солай жасауымыз керек. Соңғы айда Глория әбден жүдеп кетті. Сенің жағдайыңнан гөрі қызымның денсаулығы маңыздырақ, — деді әйелі ызбарлана.

«Әттең, қызыңның денсаулығы қымбат екенін оны роботтан ажыратар кезде білгенінде ғой», — деп өз-өзімен күбірлеп қойды Вестон мырза.

Қалаға көшетіндерін естіген бойда Глорияның көңіл күйі бірден өзгеріп сала берді. Ол жағдай туралы айтпаса да, қос жанары шоқтай жайнап, әр нәрсеге құлшына бастаған. Күлкісі де қайтып оралғандай, тәбеті де біршама ашылған, өңі кіріп, жақсарып қалды.

Бұған әсіресе Вестон ханым қатты қуанышты. Әлі де сенімсіздеу күйде жүрген күйеуіне өз ойының дұрыс болғанын дәлелдемек боп, әр мүмкіндікті құр жібермеуге тырысып жүр.

— Көрдің бе, Джордж, заттарды жинауға қалай жантәнімен көмектесіп, періштедей ойнап, ұшып жүр. Ортасын өзгертіп, орын ауыстыру қажеттігін айтпадым ба саған? Енді, міне, еш уайым-қайғысыз құлпырып кетті. Басқа бір нәрселермен алдандыру керек.

— Ым-м, жақсы. Үміт үзбейік, — деді де қойды күйеуі елеусіз ғана.

Бұлар тез жиналды. Қаладағы пәтер де бұлардың келуіне сақадай сай жасақталып, мұндағы үйге қарап, бас-көз болатындай екі адам осы жергілікті тұрғындар арасынан табыла кетті. Жолға шығатын күні Глория тіпті өзгеріп, бұрынғысынан да құлпырып кеткен, бірақ Роббиді бірде-бір рет аузына алмады. Осы күй, осы қалыптарында барлығы әуежайға да жеткен. Вестонның өз тікұшағымен ұшпақ ойы да болған, бірақ ол тек екі адамдық, оған қоса жүк салатын орны да жоқ. Сондықтан олар ұшаққа отырды.

— Глория, мұнда кел. Мен саған терезеге жақын жерден орын алып қойдым, бәрін қарап отыруыңа ыңғайлы, — деп Вестон ханым қызын шақырды.

Глория терезе алдына келіп қуана жайғасты да, кішкентай танауымен қалың әйнекке тіреліп алып, көз алдындағы ғажап дүниеге ерекше ықыласпен телміре қарады. Алып мотордың дырылдаған үні құлақ тұндырардай боп, ұшақ орнынан қозғала бастады. Бірақ жерден соншалық алыстап, аспанға көтерілген ұшақтың ауада қалықтаған мына күйі Глорияға еш қорқыныш сезімін туғызбады. Ондайды сезіну үшін, қорқу үшін ол тым кішкентай еді. Бірақ осының бәрі қызығушылығын оятып, еліктірердей үлкенмін деп ойлайтын. Тек ұшақ мейлінше биік көтеріле алыстап, жер бұларға әншейін бір алабажақ көрпе секілді боп көрінген шақта ғана, жанарын әйнектен бұрып, анасына қарады.

— Анашым, біз қалаға қашан жетеміз? — деп сұрады ол салқындап қалған кішкентай танауын алақанымен сүрткіштеп қойып. Содан соң өз демімен буланған терезеге қарап, көлемі ақырындап кішірейіп барып, мүлдем кеуіп кеткенше будың ізіне қарап қалды.

— Енді жарты сағатта жетіп қалармыз, қымбаттым. Көшіп бара жатқанымызға қуаныштысың ғой, ә? Қала саған қатты ұнайды деп сенемін. Онда үлкен үйлер, көп адам бар, қызықтар да жетерлік. Күн сайын жағажайға, циркке, көрмелерге барамыз, — деді шешесі әлденеге үміт артқандай, үні дірілдей шығып.

— Иә, анашым, — деді Глория да келіскенін білдіре.

Дәл осы сәтте ұшақ түйдек бұлттардың арасына кірген еді, Глория есі кете таңырқап, ерекше көріністі бақылауға кірісіп кетті. Сәлден соң бұлттар легі сиреп барып, аспан әлемі біртегіс тазарған кезде бала анасына бұрылып, әлдебір құпияны білетін жандай қулана күлімсіреді де:

— Анашым, қалаға неге келе жатқанымызды мен білемін, — деді.

— Солай ма? — деген Вестон ханым шынымен де таңырқап қалды.

— Сонда не үшін екен?

— Сіздер маған тосынсый жасау үшін айтпадыңыздар ғой, ал бірақ мен бәрін білемін, — деп өзінің зеректігіне қуанғандай, қыз бала сықылықтап рахаттана күліп алды да, сөзін жалғады: — Біз Нью-Йоркке Роббиді іздеу ұттін келе жатырмыз. Із кесушілермен бірге тауып аламыз, солай ғой?!

Дәл осы сәтте Вестон мырза су ішіп отырған еді. Ар- тынан жартылай тұншығып, шашалған қырылдақ үніне қоса, бұрқақша атқылай шашыраған судың ізін ала, қылғына жөтелген дыбысы да естілді. Ұзақ қиылдап адып, өңі қып-қызыл, үсті-басы су болған Джордж Вестон ызаға булығып кетті.

Вестон ханым барынша сабыр сақтауға тырысып, қаққан қазықтай қақиып қалған еді, бірақ қызы өз тұжырымын және бір қайталағанда әлгі салмақтылығы шегіне жетіп, жүйкесі де сыр берген:

— Мүмкін, — деді шапшаң жауап беріп. Сосын ашуын жасыра алмай: — Тіпті бір мезет тыныш отыра алмайтын бала екенсің өзің! Қоя тұршы! — деп қалды.

...Нью-Йорк қай кезде де жаһан кезушілердің ең сүйік- ті мекені болатын. Ал 1998 жыл көңіл көтерушілер үшін бұрынғыдан да ерекше еді. Глорияның ата-анасы да соны біліп, мүмкіндікті жіберіп алмауға тырысқан.

Әйелінің талабы бойынша, Джордж Вестон бар жұмысын бір ай бойы жайына қалдырып, уақытын қызына бөліп, көңілін аулау арқылы назарын басқаға аударуға бел шеше кіріскен. Бар күш-жігерін сарқа жұмсап, бір нәтижеге жету үшін аянып қалмады. Бір айдың жүзі әлі бола қоймаса да, тірі адамның қолынан келуі мүмкін әрекеттердің бәрі жасалып болды.

Глория Рузвельт-Билдингтің ұшар басында да болып, аспанмен таласа сорайған небір шатырлардың ғаламат көрінісін де тамашалаған, Лонг-Айленд пен Нью-Джерсидің де бедеріне көз тойдырды. Зообақтарға да барып, кәдімгі тірі арыстанды көргенде демін ішіне тарта тынып, үрей мен таңырқауы аралас бір күйге түскен, өйткені оның адамның етін емес, қарапайым шикі тағамдармен қоректеніп жатқаны көңіліне қона қоймаған. Алып китті көргісі келетінін айтып, сол тілегінде табандап тұрып алды.

Түрлі бақтар мен мұражайлар, жағажайлар да бар болмыстарын жайып салып, бұларды бөлек ықыласпен күйіп алғандай еді.

Глорияның Гудзонды өрлей бойлап, жиырмасыншы жылдардың жобасымен әзірленген кемемен ұзақ жүзген кезі де тым қызықты өткен. Стратосфераға³ самғай көтеріліп, қалықтаған сайын әлем күлгін түске боялып, төмендегі тұман арасына бөлінген жер әлдебір шыныаяқ сияқтанғанда, алған әсерінде шек болмады. Мөлдір қабырғалы жерасты кемесімен Лонг-Айлендтің тұңғыығына бойлай бере, жап-жасыл су қойнауындағы дүниенің тіршілік иелері жан-жағынан қаумалай ұмтылғанда, неше түрлі балық, жәндіктер әйнекке келіп соғылып, басқа амалы болмағаннан кейін қарай серпіліп, белгісіз бағыттарға қайта жоғалып кетіп жатты. Дүкен атаулыдан да бұл күтпеген ертегі әлем ғажайыптары шыға келіп, Вестон ханым екеуі небір тамашаларға кезігіп жатты.

³ Стратосфера — тропосфераның үстінен 80 км-ге дейінгі биіктікте орналасқан атмосфера қабаты.

Не керек, әйтеуір бір айдан бері жоқ болып кеткен роботты Глория ұмытуы үшін бәйек боп, Вестондардың жасамаған амал-әрекеті қалмаған сынды. Дегенмен сол тірліктерінен өздері күткендей нәтиженің шыққанына аса сенімді де еместін.

Қай жерге барса да, Глория көзіне түскен роботтарға тым қызығушылық танытып, жақын баруға әрекет жасайды. Болып жатқан оқиғалар мен жаңа дүниелер қаншалықты қызық болса да, небір бейтаныс жайттар ашылып, еліктіре жетелесе, баршасын назарынан таса болған сәтте-ақ тез ұмытып, қандай да бір қозғалып бара жатқан темір денені аңғарса, есі кете тесірейе қарайтын. Сондықтан да қызымен бірге қыдырыстауға шыққан сайын Вестон ханым робот біткенді айналып өтуге тырысып бағатын.

Ақырында, ғылым мен өнеркәсіп мұражайына келген кезде мәселенің түйіні шешілгендей болған. Онда балаларға арналған ғылымның сан түрлі жетістіктері мен ғажап жаңалықтарының көрмесі болатынды, олар баланың қабылдауы мен түсінігіне сай ұйымдастырылған. Әрине, Вестондар да баласын қыдырту жоспарынан бұл көрмені тыс қалдырмас еді.

Вестондар электромагниттік қуаттың керемет туындыларына алданып, аз-кем уақыт Глорияны назарларынан тыс қалдырғандарын байқамай қалған, оның өздерінің қасында жоқ екенін аңғарғанда, тым кеш еді. Сасқалақтау-дың алғашқы шегінен өткен соң, ойларын жүйелеп, салмақты шешім табуға тырысқанда, көрменің үш қызметкерімен бірге қуыс-қуыстың бәрін барлай, іздеуге кірісті.

Өз жас ерекшелігіне мүлдем сай келмейтін қызығушылығы артқан Глория көрме ішін мақсатсыз бос кезуден аулақ еді. Айтқанында табандап тұра алатын, ерекше шешімді қасиетімен алға басқан қыз бұл қылығымен шынымен де шешесіне тартқан. Ол үшінші қатардағы: «СӨЙЛЕЙТІН РОБОТТАР» деген ірі әріптермен жазылған сөзді байқап қойған. Бұл сөзді ежіктеп оқыған бойы мағынасын ұғына сала, ата-анасының бәрібір құптай қоймасын біліп, өзі қарапайым ғана шешім қабылдай қойды. Оңтайлы сәтін күтіп тұрып, әке-шешесінің назары басқаға ауған кезде қастарынан ұзап кетті де, көздеген мақсатына бағыт алды.

Сөйлейтін роботтың ерекшелігі шынымен де көп еді. Тек жарнама үшін ғана жасалған, өндіріске еш тиімділігі жоқ құрылым болатын. Сағат сайын топ-топ адамдар келің, қызықтап жатты. Саяхатшылардың қоятын сұрақтары болса, онысын кезекші инженерге сыбырлап Қана жеткізеді де, роботтың шамасы жететіндеріне ғана инженер жауап алып береді.

Бірақ осының бәрі іш пыстырарлық жағдай еді. 14 санының квадраты 196 болатынын білген жақсы, әрине, оған қоса дәл сол сәттегі температура 22,2, ал ауа қысымы сынап бағанасы 762,508 мм, натрийдің атомдық салмағы 23 деген мәліметтер. Ол үшін роботтың еш қажеті де жоқ тәрізді. Әсіресе мынадай ебедейсіз, түрлі сымдар мен бөлшектерден ұсынақсыз жасалып, жиырма бес шаршы метр жерді алып жатқан алыптың соншалық қажеттілігі көрінбейді.

Роботқа екінші рет айналып, қайтып келіп жатқан адам жоқ. Глория кіріп келгенде үшінші айналымды күтіп, орындықта өзімен өзі отырған он бес жастағы жалғыз қыз ғана бар еді.

Глория оған бұрылып қараған да жоқ. Қазіргі кезде оны адамдар аса қызықтыра да қоймайтын. Бар ынта-ықыласы дөңгелекке бекітілген құрылғыларда болатын. Бірер сәтке сасқалақтап, кідірістеп те қалды. Сөйлейтін Робот мұның көрген роботтарына мүлдем ұқсамайтын еді. Сонда да үмітін үзгісі келмеген қыз оған таяп келіп, жіп-жіңішке үнімен батылсыздау сұрақ қойды:

— Робот мырза, кешіріңізші, бірақ білейін дегенім, сіз сөйлейтін Роботсыз ба?

Шын мәнінде сөйлей алатын робот ерекше құрмет, ілтипатқа лайық болуы керек шығар деп ойлаған еді.

(Өлгіден бері үнсіз, қимылсыз отырған қыздың жүдеулеу өңінде тіршілік белгісі байқалғандай боп, елең етті. Сөйтті де кішкене қойын дәптерін суырып ала салып, айдақ-сойдақ әріптермен әлденелерді асығыс жаза бастады.)

Майланған темірлердің бір-біріне үйкеле шиқылдаған дыбыстары естілді де, ізінше робот еш екпінсіз, біркелкі, біртегіс үнмен сөйлей жөнелді:

— Мен... сөйлейтін... роботпын.

Глория Роботқа сенімсіздеу түрмен қарап қалған. Дауысы әлдеқайдан, денесінің алыс бір түкпірінен естілгендей болды да, соның өзінің сөйлегеніне күмәндана бастады. Сұрағыңды қойып, қарым-қатынас жасау үшін қарайтын бет-әлпеті де жоқ еді.

Глория тағы да сұрақ қойды.

Робот мырза, сіз маған көмектесе аласыз ба?

Сөйлейтін Робот тек сұрақтарға жауап беру үшін ғана құрастырылған болатын. Осы уақытқа дейін оған тек өзі жауап бере алатын сұрақтар ғана қойылып жүрген. Сондықтан да ол өз мүмкіндіктеріне сенімді еді.

— Мен... сізге... көмектесе... аламын.

— Сізге көп рахмет, Робот мырза. Сіз Роббиді көрмедіңіз бе?

— Ол... кім... Робби деген?

— Робот мырза, ол менің роботым. Оның бойы, міне, мынадай, — деген Глория өкшесін көтере, өзінің бойын биіктетіп, Роббидің қандай үлкен екенін көрсетпек болды.

— Ол менен үлкен әрі биік. Сіз білесіз бе, оның басы бар. Сіздің басыңыз жоқ екен ғой, Робот мырза. Ал оның басы бар.

Сөйлейтін Робот қыздың сөйлеу шапшандығына ілесе алмады.

— Робот деймісің?

— Иә, Робот мырза. Ол сізге ұқсайды, бірақ сөйлей алмайды, сосын өзі нағыз адам сияқты.

— Робот деймісің? Мен секілді ме?

— Иә, Робот мырза.

Роботтың ендігі жауабы түсініксіз шиқылдаулар мен ызындаған дыбыстарға ұласып, үзік-үзік шыңылдаумен болды. Оның алатын хабарламалары топтық жобада болғандықтан, өзінің жеке тапсырма орындайтын шамасы Да жоқ еді. Өз жауапкершілігіне адал берілгісі келгендіктен де мына тапсырманы жүзеге асыруға барынша тырысып бақты да, нәтижесінде бір бөлек тетіктері түтіндеп, жанып кетті. Апаттық жағдайды хабарлайтын белгі Шырылдап қоя берді.

(Осы кезде орындықта отырған қыз орнынан көтеріліп, сыртқа шыға жөнелген. Ол тек «Роботпен тәжірибе жасау әдісі» жөніндегі баяндамасына керек мәліметтерді жиып алған болатын. Бұл Сьюзен Кэлвиннің осы тақырыпқа жүргізген зерттеулерінің алғашқыларының бірі еді.)

Глория шыдамсыздана жауап күтумен тұрған. Кенет ту сыртынан «Әне, тұр ғой!» деген анасының үнін естіді.

— Сен мұнда неғып жүрсің, қырсық қыз?! — деп айқай салды Вестон ханым. Ызаға булыққаннан оның жүзі қып-қызыл боп, қорқынышын ашу жеңе бастаған. — Біздің қалай қорқып кеткенімізді білемісің? Неге қашып кетесің?

Бөлмеге кезекші инженер де келіп кірген. Қос қолымен басын сығымдай ұстап, келушілерден машинаны кім бүлдіргенін айтуды талап етіп, ол да айқайға басып жатыр.

— Сіздер, немене, оқуға сауаттарыңыз жетпей ме? Бұл жерге жетекшісіз ешкімнің де бас сұғуына рұқсат жоқ. Жазулы тұр емес пе! — деп түкірігі шашырай, тұтыға қырылдап жатыр.

Глория айқай-шуды басқысы келіп, дауысын көтере сөйледі:

— Мен тек Сөйлейтін Роботты көрейін деген едім, анашым. Ол Роббидің қайда екенін білетін болар деп ойлағанмын. Олардың екеуі де робот қой, — деді.

Соны айтып тұрып, Робби есіне түскенде, өзі кемсендеп жылап жіберді.

— Менің Роббиді тауып алуым керек, анашым. Роббиге барғым келеді.

— Вестон ханым өкіріп жылаған баланың жай-күйіне еш мән бергісі келмей, күйеуіне қарап, ызбарлана сөйледі:

— Ой, құдайым-ай! Кеттік, Джордж! Мен бұдан былай шыдай алмаймын!

Кешкісін Джордж Вестон ешкімге жөнін айтпастан бір жаққа кетіп қалған. Келесі күні таңертең әйелінің жанына келіп, бір құпиясы бар адамдай, жұмбақтана жымып қарады да, өзіне-өзі разы кейіппен:

— Грейс, мен бір айласын тапқан сияқтымын, — деді.

— Не жөнінде? — деген әйелдің көңілсіз сұрағына салмақты түрмен жауап берді.

— Глорияға қатысты мәселені айтамын.

— Сол роботты қайтадан сатып алайық деп ұсыныс жасамайтын боларсың, әйтеуір?

— Жоқ, әрине.

— Ендеше, айта бер. Мүмкін, сен бір айласын таба- тын шығарсың. Менің жасаған әрекеттерімнен ештеңе шықпады ғой.

— Менің басыма қандай ой келді дейсің ғой, ендеше, тыңда. Глория Роббиді робот, машина емес, адам ретінде қабылдап тұр ғой. Сол себепті де оны ұмыта алмайды. Ал егер оған Роббидің жанды тіршілік иесі емес, бар болғаны үйме-жүйме темір-терсектер мен жез сымдардың бойымен жүріп жатқан электр қуатының құрандысы екеніне көзін әбден жеткізсек, сонда оны аңсап, сағынуын да қоятын шығар. Бұл психологиялық бағыттағы бір әдіс болсын.

— Сонда оны қалай жүзеге асырмақсың?

— Өте қарапайым жол. Кеше мені қайда болды деп ойлайсың? «U.S.Robots and Mechanical Men» корпорациясындағы Робертсонға барып, ертең бізге өзінің барлық шаруашылық жағдайын көрсетуін өтіндім. Ү шеуміз бірге барамыз, сол кезде Глория оны жансыз зат екенін өз көзімен көріп, мән-жайға қанығатын болады.

Вестон ханымның көзі ұшқын ата жайнап, әлденеге үміт артқандай, көңілі де жайланып сала берді.

— Мәссаған, Джордж, мынауың тапқан ақыл ғой!

Джордж Вестон марқайып, бойын тіктеп алғандай болып, еңсесін көтеріп қойды.

— Менде нашар ой дегенің мүлде болмайды ғой, — ДеДі Жымың-жымың етіп.

Стразерс мырза жауапкершілігі мол меңгерушілігімең қоса, ерні ерніне жұқпайтын, аса сөзуар адам еді.

Сондықтан да саяхаттың әрбір қадамы атталған сайын байыпты түсіндірулер мен мұқият қайталай айтылған мағлұматтар құлаққа үсті-үстіне құйылумен болды. Қалай болғанда да, Вестон ханым байыппен, бар ықыла- сымен тындауда. Тіпті кей тұстарда оны тоқтатып қойып, айтқан мәліметін қайталап, Глория түсінетіндей қарапайым тілмен тағы бір баяндауын өтініп қояды. Мұндай тілек, сұраныстан соң Стразерс мырза ерекше қанаттанып кетіп, көңілі көкке көтеріле масаттанғаннан, шабыттана сөйлеуге барын салып бағуда. Бірақ Вестон мырзаның шыдамы жетпей бара жатқандай.

— Айып етпеңіз, Стразерс, — деді оның түрлі суреттер туралы ұзақ-сонар әңгімесін амалсыз бөліп. — Сіздің зауытыңызда тек роботтар ғана бөлек жұмыс жасайтын аймақ бар ма?

— Не дейсіз? А-а, иә-иә, әрине, бар! — деп ойын жоғалта жаздаған Стразерс Вестон ханымға қарап күлімсіреп қойды. — Ол жер, басқаша айтқанда, сиқырланған шеңбер. Роботтар жаңа роботтарды жасап шығарады. Ережеге сай, біз ондай тәжірибе жасамаймыз. Кәсіподақ бізге ондай құқық бермес те еді. Бірақ көптеген роботтар сол роботтардың өз қолдарымен жиналады, жай ғана ғылыми тәжірибе ретінде. Білесіздер ме, кәсіподақ дегендеріңіз бір нәрсені анық түсінбейді ғой. Мен оны өмір бойы кәсіподақтың жақтасы боп келген, оның міндеттерін, қыр-сыры мен қозғалыстарын жақсы білетін адам ретінде айтамын ғой, бұл роботтардың пайда болуы, біздің өмірімізге бойлай енуі болашақта қалыпты жағдай болатыны анық қой.

— Иә, Стразерс, дұрыс айтасыз. Әлгі сіз айтқан аймақ не болды? Соған бас сұғып шықсақ болар ма екен? Бізге бәрінен де сол маңыздырақ боп тұрғаны, — деді Вестон мырза жылы жымылып.

— Иә, иә, әрине, мұнда жүріңіздер, — деген Стразерс шалт қимылмен құлағы жоқ көзәйнегін іле салып, сасқалақтай кідірістеп қалып, қайта ес жиды да, алға шыға, эконеле оерді.

Вестондар отбасын бастап ұзын дәлізді бойлай ұзақ зкүрген кезінде де, одан соң баспалдақпен төмен түскен кезде де Стразерс әлгіндегідей емес, сабырлы қалыпқа түсіп, мүлдем жақ ашпады. Бұлар жап-жарық бөлмеге кірген бойда көз алдарында темір өткелдер ашылып, келесі бөлімге беттей бере, әңгіме тиегі ағытылып қоя берді.

— Міне, — деді ол масаттана қос қолын қанатша жайып жіберіп. — Бұл жерде барлығы да роботтар. Оларға бес-ақ адам қарап, жағдайларын байқап жүреді. Олар тіпті бұл бөлмеге кірмейді де, тек сырттан бақылайды. Біз бұл тәжірибені бастаған бес жыл ішінде, бірде-бір келіспеушілік не қиянат болған емес. Мұнда ең қарапайым роботтарды ғана жинаймыз, әрине. Дегенмен...

Глорияға мына меңгерушінің сөзі әлдеқашан бір ызыңға айналып кеткендей әсер етіп, санасына сіңбей қойған. Экскурсия басынан-ақ іш пыстырарлықтай һәм еш мақсатсыз боп көрінген. Жан-жағы қаптаған неше түрлі роботтарға толы болса да, ешбірінен өз Роббиіне ұқсастық таба алмай, жалтақтаумен келеді, содан да аса жақтыра қоймай, бойын аулақ салумен, тітіркенумен болды.

Бұл бөлмеде мүлде адам жоқ екенін де байқаған. Бір мезетте оның назарына аулағырақта дөңгелек үстелді Қоршай отырып, өзара ортақ бір нәрсемен шұғылда- нып жатқан алты-жеті роботтың қарасы ілінді. Баланың көзі шарасынан шығып кете жаздап, таңырқай әрі сенер-сенбес күйде, тесірейе қарай берген. Бөлме тым үлкен еді, отырған роботтар өзінен өте алыс болған соң Да көргеніне сенер-сенбесін білмей, қадала қарай берген. Қалай да роботтардың бірі... шынымен-ақ... иә, ұқсайды... соның өзі ғой!

— Робби!

Қыздың шыңғырған үні тыныштықты тіліп өгкендей болды. Үстелде отырған роботтардың бірі селк ете түсті де, қолындағы құралын жерге түсіріп алды. Темірдің салдыр-гүлдір еткен дыбысымен бірге Глорияның қуанышты үні қатар шықты. Әкешесі ес жиып, жағдайды бағамдап үлгергенге қыз қоршаудан лып етіп өте шықты да, еденге секіріп түсті. Роботтар отырған кеңістік сәл төмендеу болатын, Глория еденге топ ете қалды да, қолын ербендете ышқынып, өзінің Роббиіне қарай құлдырандай шауып бара жатты. Үш ересек ауыздары ашылған күйі, тас боп қатып қалғандай. Олар жүрегі қуаныштан алып ұшқан қыздың байқамағанын көздерімен көріп, содан естері

кете үрейленіп тұрған еді. Автоматты алып трак- тор батпандай аяғын гүрс-гүрс еткізе басып, Глорияға қарай беттеген еді. Әр аяқ басқанынан бүкіл дүние сілкінетіндей.

Бірір минуттан соң алғашқы боп Вестон ес жиған- дай болды. Бірақ секундтардың өзі мәселені шешіп тастағандай еді. Глорияны қуып жету ендігі мүмкін де емес болатын. Вестон қоршаудан шапшаң қарғып өтіп, жан дәрмен балаға ұмтылған, оның өзі де шарасыздықтан жасалған далбаса бір әрекет боп қалды. Стразерс мырза жұмысшыларға тракторды тоқтатуға бұйрық беріп, есі кете жүгіріп жүр. Бірақ бұлардың бәрі де тірі адамдар еді де, бұйрықты орындау үшін уақыт қажет болатын. Ал уақыт күтіп тұрмайды ғой.

Тек Робби ғана аса дәлдікпен һәм шапшаң қозғалған еді. Ол зор, темір аяғымен екпіндей адымдап, өзінің кіп-кішкентай иесіне жетуге асығып келеді. Одан кейін- гінің бәрі көзді ашып-жұмғанша болып үлгерді. Екпіндеп жеткен күйі, Робби баланы қолына лып еткізіп көтере бергенде Роббидің тынысы тарылып кеткендей болды. Не болғанын да анық түсініп үлгермеген Вестон дәл тұсынан дүниені дүр сілкіндіре адымдап, өтіп бара жатқан Роббиге қарап, қалт тұра қалды. Трактор әлгінде ғана Глория тұрған жерге табан тірегенде, енді болмағанда баланы басып кетер еді-ау деген ой әке санасын тілгілеп өтті де, өзіМИИЫ шайқалғандай бір халде үш метрдей жерге домалап барып, орнынан атып тұрды. Оның бар шамасы тісін кайрауға ғана жеткен еді.

Есін әбден жиып, әке-шешесінің құшағынан босап шыққан Глория қайтадан Роббиге күлімдей бұрылған. Баланың бар ұғынғаны өзінің ең қымбатты досын тауып, бар арманына қол жеткізгені ғана еді.

Вестон ханымның жүзіндегі үрейдің ізі өше бере, күйеуіне күмәндана қарап қалған. Ойына ой түскендей болып, оған жалт қарады. Үрпі-түрпі боп кеткен шашы мен абыржулы жүзі қатайып, ызаға булығып барады.

— Мынау сенің ісің бе?

Джордж Вестон терлеп кеткен мандайын білегімен бір сүйкеп өтті. Қолы дірілдеп, ерніне болар-болмас күлкі үйірілгендей болды. Вестон ханым әлі де қояр емес.

— Робби ешқандай да зауыттың жұмысына арналған робот емес екенін екеуміз де білеміз. Оны осында әкеп отырғызып, Глорияның өзі тауып алуына жағдай жасап, бәрін әдейі ұйымдастырған сен ғой? Солай ма?

— Иә, мен ұйымдастырдым. Бірақ кездесудің осыншалық қауіпті жағдайға апарарын ойлаппын ба, Грейс. Сосын Роббидің баламыздың өмірін қорғап қалғанын естен шығармағанымыз жөн ғой, сен оны кейін қарай Қаитаруға әрекеттенбейтін шығарсың.

Грейс Вестон ойланып тұрып қалды. Сүлесөк тұрған калпында Глория мен Робби тұрған жаққа жақтырмай Қарап та қояды. Глорияның Роббиді қылғындыра құшақтап алғаны соншалық, егер оның орнында ет пен сҮиектен жаралған тірі жан болғанда әлдеқашан тұн- шығып, өліп кетер ме еді, кім білсін. Бақыттан жүзі бал-бұл жанып, есі кеткен бала роботтың құлағына әр нәрсені бір сыбырлап, тыным табар емес. Сом темірдең құйылған Роббидің ебедейсіз ауыр қолы қыз баланың нәзік денесін аялай демеп, қою қызыл түсті көзі мейірлене жанып тұрғандай.

* * *

Сьюзен Кэлвин иығын қиқаң еткізіп қойды.

— Әрине, ол уақытқа дейін барған жоқ. Барлығы сол 1998 жылы болды ғой. 2002 жылы сөйлей алатын ро- ботты ойлап тапты да, бұрынғы сөйлемейтін роботтар ескіріп

қалды. Робот қарсыластары үшін бұл жаңалық шыдамдарының соңғы тамшысын сарқып өткендей болды. 2003 және 2007 жылдар аралығында үкімет роботтарды ғылыми тұрғыдан басқа мақсаттарға пайдалануға тыйым салған болатын.

— Демек, Глорияға да өз Роббиімен амалсыз қошта- суға тура келген сияқты ғой?

— Солай болар деп қауіптенемін. Дегенмен сегіз жастағы қыз баладан гөрі он бестегі жасөспірімге қош- тасу сәл жеңілдеу болған шығар деп ойлаймын. Сонда да бұл еш қажетсіз, ақымақтың ісі секілді. 2008 жылы мен «U.S.Robots» корпорациясына келгенімде оның қаржылық қиындықтарға тап болған кезеңі еді. Басында бірнеше айдан соң жұмыссыз қалатын болармын деп, қамкөңілдеу боп жүргенмін. Бірақ тығырықтан шығар жол табылды: біз жерден тыс сауда-саттық түрін игере бастадық.

— Әрине, содан соң бәрі қалыпты жағдайға түскен шығар?

— Дәл солай деп те айта алмаймын. Біз бұрыннан бар үлгілерді пайдалануға көштік. Айталық, сол алғашқы сөйлейтін роботтардың өзінен бастадық. Олардың бойлары үш метрден астам, өздері ебедейсіз, тіпті келтірер еш пайдалары да жоқ болатын. Біз оларды Меркурийге жіберіп, сонда мыс кенішін жасауға пайдаландық. Онымыз он нәтижесін берді.

Мен оған таңырқай қарап қалыппын.

— Солай ма? Біраққазіргі күні «Mercury Mines» компаниясы миллиардтаған капиталы бар алып капиталистік өндіріс бірлестігі ғой.

— Қазір солай, иә. Бірақ жүзеге асып, жеміс берген тек екінші ұмтылысымыз ғана болды. Ол туралы білгіңіз келсе, жас жігіт, сізге Грегори Пауэллді тауып алуға кеңес берер едім. Олар Майкл Донован екеуі 10-20-жылдары біздегі ең ауыр істермен айналысты. Бірақ көп жылдан бері Донован жайында ештеңе ести алмай жүрмін, ал Пауэлл осында, Нью-Йоркте тұрады. Ол қазір ата болған, сол шындыққа сенудің өзі маған қиынға соғып жүр. Оны сол жап-жас күйінде есте сақтап қалыппын. Менің өзім де жастау болған едім, әрине...

— Мүмкін, жалпылама болса да, маған Меркурий жайында бір нәрселерді бастап айтып көрерсіз, кейін Пауэлл мырза әңгімеңізді толықтыра жатар. Қалай ойлайсыз? Сөзді Меркурий жайында бастасаңыз.

— Жарайды онда. Меркурийге екінші экспедиция- ны, сірә, 2015 жылы ұйымдастырған сияқтымыз. Бұл «U.S.Robots» және «Solar Minerals» корпорациялары қаржыландырған барлау экспедициясы болатын. Экспедиция құрамында Грегори Пауэлл, Майкл Донованмен бірге жаңа үлгідегі робот болды...

АЙНАЛМА

Үрей жақсылыққа жеткізбейді деген мәтел Грегори Пауэллдің ең жақсы көретін тұжырымы еді. Ақ тер, көк тер боп, зәресі ұша жүгіріп келе жатқан Майклды баспалдақ бойынан көре сала, қабағын түйе қалғаны да содан.

— Не болды? Тырнағыңды сындырып алдың ба? — деп мысқылдады ол.

— Олай болса, қанекей, — деп алқына жауап берді Донован.

— Күні бойы төменде не бітірдің? Спиди әлі келген жоқ! Пауэллдің көзі шарасынан шыға жаздап барып, өзін тез қолға алды да, баспалдақпен жайлап көтеріле берді. Әбден жоғарыға шыққанша үндемеді де, дәлізге жеткен соң ғана тіл қатты.

— Сен оны селенге⁴ жіберген бе едің?

— Иә, солай болатын.

— Сонда қанша уақыт болды?

— Кеткеніне бес сағат.

Тағы да үнсіздік орнады. Міне, нағыз келеңсіздік. Меркурийде болғандарына енді ғана он екі сағат болады, ал бұлар болса әлден бүлініп жатыр. Меркурий қай заманнан да Күн жүйесіндегі ең ниеті бұзық, қиын ғаламшар боп саналатын, мынау енді тым артық боп кетті.

Аз-кем үнсіздіктен соң Пауэлл тіл қатты:

— Басынан бастап, жүйе-жүйесімен, дұрыстап айтып берші.

Одар радиожайға⁵ келіп кірді. Алғашқы экспедициядан бергі өткен он жыл ішінде құрылғылары тозыңқыап қалған екен. Техника үшін он жыл дегенің аз мерзім емес Спидиді 2005 жылғы шығарылған роботтармен салыстырғанның өзінде, ерекшелік қаншама. Шынында, соңғы жылдардағы робот техникаларының жетістігі бас айналдырарлықтай ерекше еді.

Әлі де болса жылтырап тұрған темір құрылғыларды Пауэлл саусағымен сипалап, ойланып кетті. Бөлмедегілердің барлығы біртүрлі, иесіз қалған, керексіз заттар секілденіп, онсыз да қобалжып тұрған көңілін құлазытып жіберді. Жалпы барлық станция тұнжырап тұрғандай.

Донован да осы халде болатын. Ол сәл еңсесін көтеріп:

— Онымен радио арқылы байланысқа шығып көргенмін, еш нәтиже болмады. Күнгей беткейде радионы қолдану мүмкін де емес, екі метрдей жақын жерден, сірә,

⁴ Селен (лат. Selenium) — топырақта, суда және кейбір тағамдарда болатын минерал.

⁵ Радиожай — кемедегі радиотехникалық байланыс және бақылай құралдары орнатылып, арнайы жабдықталған жай.

алмайды. Алғашқы экспедицияның нәтиже бермегені де содан ғой. Ал УКТ⁶ қалыпқа келуі үшін бізге қанша апта керек боларын кім білсін...

— Оны қоя тұрайық. Сен өзің нені анықтадың?

— Қысқа толқында қалыпты жағдайдан тыс дыбыс белгісін байқадым. Сол арқылы ғана Спидидің жағдайын білуге болар еді. Соның дыбысын екі сағат бойы бақылап, картаға сызбасын жасап қойдым.

Донован артқы қалтасынан алғашқы экспедициядан Калған, сарғыш тартып кеткен қағазды алып шығып, үстел үстіне шиыра лақтырып жіберді де, алақанымен ызалана соғып-соғып қойды. Қолын кеудесіне аяқастыра қойып адып, әріректе тұрған Пауэлл оның әр қимылын бағумен тұр. Донован қағаз бетін қарындашпен тырсылдата соғып, ашулы үн қатты:

— Мына қызыл белгі — селенді көл.

— Қайсысын айтасың? Олар үшеу емес пе? Осы жерден ұшып кетпей тұрып, бұл белгілердің бәрін Мак-Дугал бізге арнайы белгілеп берген болатын, — деп сөзін бөлді Пауэлл.

— Мен Спидиді ең жақынына жібердім ғой, әрине. Осы жерден он жеті миль. Бірақ әңгіме онда емес. Мына нүктелер Спидидің жағдайын көрсетіп тұр, — деді Донован қатты уайымдағаннан дауысы дірілдеп.

Қанша уақыттан бергі Пауэллдің салмақтылығының да шегі жетіп, шыдамы таусылған сияқты. Ол шалт қимылдап, картаны жұлып алды.

— Ойнап айтып тұрмысың?! Олай болуы мүмкін емес қой!

— Онда өзің кара, — деп күңк етті Донован.

Роботтың жағдайын көрсететін белгілер ортасында қызыл нүкте, яғни селенді көлді көрсететін белгіні айнала біркелкі емес қозғалысты көрсетіп тұр. Пауэлл саусағын мұртына апарып, қалшиып қалды, бұл — оның қатты қорыққанда не уайымға берілгенде істейтін әрекеті.

Донован тағы да:

— Оны бақылап отырған екі сағат ішінде мына қарғыс атқыр көлді төрт рет айналды. Соған қарағанда сол жерде шексіз айнала беретін сияқты. Қандай жағдайда қалып отырғанымызды сезіп тұрмысың? — деп қойды.

Пауэлл оның жүзіне тіктеле қарады да, үндеген жоқ. Әрине, қандай жағдайда қалғандарын түсініп-ақ тұр. Екі пікірден жаңа үшінші пікір туындайтын кәдімгі силлогизм тізбегінде қалып тұр. Меркурийдің пәрменді күнінен бұларды фотобөлшектердің қуат көзі ғана бөліп тұр. Фотобөлшектер ендігі құрып бітуге де айналған. Жағдайды құтқаратын селен ғана. Селенді Спиди ғана жеткізе алар еді. Ол қайтып оралмаса, селен де жоқ. Селен болмаса, фотобөлшек те жоқ. Фотобөлшек болмаса... Несі бар. акырын-ақырын күйіп өлу де ажалдың ең бір ясағымсыз түрі.

Донован ашуға булығы шашын әрі-бері ысқылап, тікірейтіп қойды да:

— Біз бүкіл Күн жүйесіне масқара боламыз енді, Грег. Бұл қалай болып кетті! «Құрамында Пауэлл мен Донован бар атақты бригада жаңа техника және роботтармен күн беткейінде кеніш орындарын ашуға болатынын дәлелдеуге Меркурийге аттанған еді». Міне, алғашқы күні-ақ бәрін бүлдірдік. Расында, ең қарапайым жағдай еді ғой. Муны біз көтере аламыз ба? — деп безек қақты.

⁶ Ультракысқа толқын.

— Оны ойлап, қайғырмасақ та болады. Егер аяқастынан бір нәрсе ойластырмасақ, уайымдау туралы қайғырмасаң да болады. Уайымға жетпей-ақ екеуміз өліп кетеміз, — деді Пауэлл салмақты қалпынан танбастан.

— Қайдағыны айтпа! Мүмкін, саған күлкілі шығар, бірақ менің күлкім келіп тұрған жоқ. Бізді мұнда жалғыз дана роботпен жіберу деген нағыз қылмыс қой. Фотобөлшектерді өзіміз құрастырамыз деген «тамаша» идея сенікі болатын.

— Мұның енді тым артық. Екеуміз бірге шешім қабылдаған болатынбыз. Бізге бар болғаны бір килограмм селен мен Стиллхэдтің диэлектрлік қондырғысы және үш сағат уақыт қана қажет еді. Күнгей беткейді толық алығи жатқан селенге толы үлкен көл бар. Мак-Дугалдың спектрорефлекторы олардың бір емес, үшеу екенін нақтылаған. Сайтан алғыр! Біз келесі қарсылықты күтіп тұра алмаймыз ғой!

— Сонда енді не істемекпіз? Пауэлл, сен бірдеңе ойладың ба? Әйтпесе бұлай уайымсыз күйде тұрмас едің, сені Шем ғой. Маған қарағанда батырға сен көбірек ұқсайтын сияқтысың. Дл, айт, не де болса!

— Спидидің соңынан өзіміз бара алмаймыз. Күнгей ткеиде олай жасау тіпті де мүмкін емес. Ең жаңа деген скафандр да бұл күннің астында жиырма минуттан арыға шыдас бермейді. Бірақ «роботты ұстау үшін роботты жібер» деген ескі мәтелді білесің ғой. Тыңдашы, Майк, іс соншалық насырға шаба қоймаған да шығар. Төменде бізде әлі алты робот бар. Егер жарамды болса, соларды байқап көруге болар еді. Тек жарамды болса...

Донованның көзінде үміт оты ұшқындағандай болды.

— Алғашқы экспедициядан қалған ба? Алтау деймісің? Сенімдісің бе? Мүмкін, олар жай ғана жартылай автомат шығар? Қалай да он жыл өтті, бұл аралық робот техникасы үшін көп мерзім ғой.

— Жоқ, бұлар — роботтар. Бүгін күні бойы солармен айналыстым, сондықтан білемін. Милары да өміршең, қарадүрсін, әлжуаз.

Соны айтты да картаны қалтасына салып алды.

— Жүр, төменге түсейік.

Роботтар станцияның ең төменгі қабатында, не бар екені белгісіз жәшіктердің арасында шаң басып жатқан. Олар тым үлкен болатын, сол отырған күйлерінің өзінде бойлары екі метрге жақындап қалады.

Донован ысқырып жіберді.

— Мәссаған! Қандай үлкен өздері! Үш метрден асып кететін шығар.

— Бұлар Мак-Геффидің көне құрылғыларымен жасақталған, сондықтан да тым ірі. Ішкі құрылыстарын қарап көргенмін, тым нашар.

— Сен оларды әлі қоспағанбысың?

— Жоқ. Қосып қайтем? Бірдеңесі дұрыс емес шығар дейсің бе? Диафрагмасының өзі тамаша. Олар сөйлеуге тиіс.

Ол ең жақын роботтың кеудесіндегі тегігін бұрап ашты да, тесігіне атом энергиясының ұшқыны бар кішкене шарды салып жіберді. Ол роботты іске қосу үшін қажет болатын. Кішкене шарды да қалпына келтіру біраз уақыт алған. дегенмен Пауэлл оны да реттестірген еді. Содан сон тетікті орнына қайта жауып, бекітіп, келесі шаруаға кірісті.

Уайымдап тұрған Донован:

— Бұлар қозғалмайды ғой, — деді.

— Бұйрық болған жоқ, — деп түсіндірді Пауэлл. Өзі бірінші роботқа қайтып барды да, оны қолымен қағып қалды.

— Ей! Сен мені естіп тұрмысың?

Алып робот басын ақырын иді де, көзі Пауэллге қарап қалды. Содан кейін ескі фонографтың үніндей шиқылдан соң қырылдақ үн естілді:

— Иә, қожайын.

Пауэлл көңілсіз жымыып қойды.

— Түсіндің бе, Майк? Бұл — ең алғашқы сөйлейтін роботтардың бірі. Ол кезде жерде роботтарды пайдалануға тыйым салған болатын. Бірақ конструкторлар содан қорғану үшін бұларға «құлдың» түйсігін орналастырған болатын.

— Бірақ одан қайран болмады ғой, — деп сұраулы жүзбен қарады Донован.

— Жоқ, әрине, бірақ олар сонда да тырысып бақты.

Ол тағы да роботқа қарай бұрылды.

— Тұр!

Робот ақырын орнынан көтерілді. Донован басын жоғары көтеріп, оған қарап тағы да ысқырып жіберді.

Пауэлл роботтан:

— Сен сыртқа шыға аласың ба? Күннің көзіне? — деп сұрады.

Тыныштық тым ұзаққа созылып барады. Роботтың миы өте жай қабылдайтын. Сосын роботтың жауабы естілді.

— Иә қожайын.

Дыбысты жазып әрі оны қайта жаңғыртатын аспап.

— Жақсы. Сен мильдің не екенін білесің бе?

Тағы да ұзаққа созылған үнсіздіктен соң жауап естілді, — Иә, қожайын.

— Біз сені жоғарыға шығарамыз да, бағыт көрсетеміз. Сен шамамен он жеті мильдей жүресің де, сол жобадан өзіңнен сәл кіші роботты кездестіресің. Түсіндің бе?

— Иә, қожайын.

— Сол роботқа кейін қайтуға бұйрық бересің. Егер ол бұйрықты орындамаса, күштеп алыгі қайтасың.

Донован Пауэллдің жеңінен тартып қалды да:

— Неге мұның өзін селенге жұмсамайсың? — деп сұрады.

— Себебі маған Спидидің өзі керек, түсінікті ме? Оған не болғанын білу қажет.

Соны айтты да Пауэлл қайтадан роботқа бұрылып, кезекті бұйрығын берді:

— Менің соңымнан ер!

Робот орнынан қозғалмады, есесіне дауысы қырылдап:

— Кешір, қожайын, бірақ мен олай жасай алмаймын. Алдымен сен отыруың керек, — деді.

Роботтың ебедейсіз қолы шиқылдай қозғалын, айқаса қалды да, басқыш секілді әлдененің жобасын жасады. Пауэлл мұртын тартқыштап, роботқа тесіле қарап қалды.

— Мәссаған! Бұл не болды екен?

Донованның көзі шарасынан шыға жаздады.

— Біз оларға мінігі баруымыз керек. Кәдімгі атқа отырғандай болып.

— Солай сияқты. Бірақ оның неге қажет екенін түсінбеймін. Былайша... Иә, әрине! Айтып едім ғой, сол кезде қауіпсіздікті көбірек ойлағанбыз деп. Сірә, конструкторлар роботтардың еш қауіпсіз екеніне бәрін сендіргісі келген сияқты. Олар өз бетімен қимылдай алмайды, тек айдауыл не көшір сияқты біреу иығында отыруы керек. Енді біз қайтпекпіз?

— Мен де соны ойлап тұрмын ғой, — деп бұрқ ете ы Донован. — Біз қалай болғанда да тысқа шыға алмаймыз. Роботпен де, роботсыз да. Ой, құдай! — Ол

адақанын алақанына сарт еткізіп, көзі жайнап кетті. — Әлгі карта қайда? Берші маған. Мен оны екі сағат бойы босқа зерттедім бе? Міне, мынау — біздің станция. Неге біз астыңғы жолды пайдаланбаймыз?

Станция картада шеңбер арқылы белгіленген, соның астынан өрмекшінің торындай боп жүгіріп жатқан үңгір жолдарының сызықтары бар.

Донован тізімдегі шартты белгілерге мұқият қарап алды.

— Мынаны қара, мына кішкене қара нүктелер — сыртқа шығатын жолдар. Солардың бірі көлден әрі кетсе үш-ақ метр. Міне, оның реттік саны. Сәл ірілеу етіп жазғандарында да болар еді ғой, ә?! ІЗа. Тек мына роботтар жолды білсе ғой.

Пауэлл роботтан жол туралы сұрап еді, ол білетінін айтты.

— Бар, скафандр алып кел, — деп бұйырды ол көңілі орнына түсіп.

Скафандрларды бірінші рет киюлері еді. Күні кеше ғана, Меркурийге келгенде, оны мүлдем кимейміз деп ойлаған. Енді сол ыңғайсыз киімнің ішінде қолапайсыз Қимылдап, қол-аяқтарын еркін қозғай алмай жүр.

Скафандрлар едәуір үлкен, оған қоса қалай болса солай пішінсіз жасалған ба, әйтеуір әншейіндегі ғарышкерлердің костюмінен әлдеқайда басқаша еді. Есесіне жеп-жеңіл, ОлаРрдың құрамында темір мүлде жоқ болатын. Жылу жібермейтін пластиктен бірнеше қабат жасалып, әдейі тығындалғандықтан, ауа өткізетін қабықтары да ылғалды Фдең кептіріп жіберетін де, Меркурий күнінің қызуына иырма минут бойы шыдап тұра алатын. Оған қоса тағы Да бес-он минут адам өмірін қауіптен сақтап тұра алады.

Робот қолын әлі де айқастыра ұстап, күтіп тұрғац Пауэллдің ыңғайсыз киіміне де ешқандай таңырқамастаң еш өзгеріссіз тұр.

Радио Пауэллдің үнін қарлығыңқы етіп шығарды:

— Сен бізді ІЗа шығаберісіне апаруға дайынсың ба?

— Иә, қожайын.

«Осының өзі де жетерлік. Мүмкін, бұларға радиомен басқару жете қоймайтын да шығар. Бірақ берілген бұйрықты қабылдайды, әйтеуір»

— Кез келген біреуіне отыр, Майк, — деді ол Донованға.

Ол аяғын роботтың қолымен құрастырылған басқышқа салды да, жоғары көтерілді. Отыру ыңғайлы екен. Роботтың арқасында отыруға ыңғайлы болуы үшін әдейі жасалған төбешік, иығының әр жерінде аяқ басуға арпалғаи ойықтар жасалған. Бұл алыптың «құлағының» да не үшін екені енді түсінікті боп қалды. Пауэлл «құлағынан» ұстап алып, басын бұрған. Анау бұрған жаққа қарай қолапайсыздау бұрыла берді.

— Бастаймыз, Макдуф!

Бірақ Пауэллдің ешқандай да күлкісі келіп тұрғаи жоқ еді.

Механикалық дәлдікпен асықпай басқан алып роботтар есікке жеткенде, бойлары төбеге жарты метрдей ғана тимей қалады екен, үстінде отырғандардың бұғыф қалуына тура келді. Ауыр аяқтардың анда-санда гүрс еткізіп басқанынан жіңішке дәлізде қорқынышты дыбыс естіліп, бұлар шығар жердегі камераға келгенде ауа сорып болғанша күте тұруға тура келді.

Ұзын, алысқа созылып жатқан ауасыз үңгір өзінің құрастырған жабдығымен алғашқы экспедицияның жасаған қыруар жұмысын Пауэллдің есіне салды. Иә, оның сәтсіздікке ұшырағаны рас, дегенмен сол сәтсіздіктер басқа кішігірім жеңістерге жол ашты.

Роботтар жүріп келеді. Жылдамдықтары бірқалыпты, асығар емес.

Пауэлл дауыстап жіберді:

— Ананы қара, үңгірлерде жарық бар екен. Жылылығы да жердегідей. Өткен он жыл бойы мұнда ешкім тұрмағанымен де осындай бірқалыпты жағдай болып тұр ғой.

— Мұндай жағдайға қалай қол жеткізді екен?

— Арзан қуат көзі — Күн жүйесіндегі ең арзан да тиімді электр көзі. Меркурийдің күнгеі беткейіндегі Күннің шуағы аиау-мынау емес. Сондықтан да станцияны қандай да бір таудың көлеңкесінде емес, ашық жерде орналастырған. Бұл — қуаттың күшке айналу көзі. Жылу электрге, жарыққа, қалаған нәрсеңе айнала алады. Сол энергия алуымен қатар станция салқындап та үлгереді.

— Тыңдашы, — деді Донован. — Мұның бәрі дұрыс, әрине. Сонда да басқа бірдеңе туралы айтайықшы. Энергияның өзгерістерімен айналысатын фотобөлшектер ғой, бұл дәл қазір менің әлсіз тұсым екенін білесің.

Пауэлл әлдене деп күңкілдеді де, Донован әлгіндей деген соң, әңгіме сарынын басқа арнаға аудара қойды.

— Тыңдашы, Грег. Спидиге не болуы мүмкін деп ойлайсың? Мен соны түсіне алмай-ақ қойдым.

Скафандр ішінде еркін қозғалу қиын болғанымен Пауэлл иығын қиқаң еткізіп қойды.

— Білмеймін, Майк. Ол Меркурийдің жағдайына толығымен бейімделіп жасалған еді ғой. Оған ыстық та әсер етпейді, ауырлық күшінің салмағыпа да есептелген, Ұл жердің барлық бедерінде еркін қозғала алады. Барлық мүмкіндік жан-жақты қарастырылған, негізі қарастырылған болуы керек дегенім ғой.

Олар үнсіз қалған, бұл жолғы тыныштық тым ұзаққа созылды.

— Қожайын, біз келдік, — деді робот.

— А? — деп Пауэлл есін жиып ала қойды. — Қане, жоғары көтерілейік. Сыртқа шығайық.

Олар жартылай қираған ауасыз, бос кеңістікте тоқтапты. Донован шырағын жағып, шұрық тесік болған қабырғалардың жырымдалған шеттеріне ұзақ қарады.

— Метеорит пе? Қалай ойлайсың? — деп сұрады бері бұрылып.

Пауэлл иығын қиқаң еткізді де қойды.

— Ол маңызды емес. Бәрібір ғой. Кеттік.

Жанартаудан түзілген тау жынысы ерекше сарайыпті бұларды күн көзінен қорғаштап тұрғандай. Айнала ауасыз әлемнің қара көлеңкесіне малынып, маужырай қалған Көлеңке пышақпен кескендей екіге бөлініп, одан әрі қарай топырақты бүркеп жатқан есепсіз мол кристалдардың аппақ боп жарқырап жатқаны байқалады.

— Ғарыш атымен ант етейін. Тура қар секілді ғой! — деді таңырқағаннан не айтарын білмеген Донован.

Шынымен де айнала аппақ қарға оранғандай еді. Сонау көкжиекке дейін созылып, көзін шағылыстырып жатқан ойлы-қырлы беткейге мұрнын тыржита қарап тұрған Пауэлл, жанарын қарып бара жатқан ерекше сәуленің қуатын сезді.

— Мынау бір ерекше орын екен, — деді ол. Меркурийдің жоғарғы жағындағы орташа еселік шама көрінісі тым төмен, ғаламшарды түгелдей дерлік сұр түсті үгінділер жауып жатқан секілді. Ай сәулесі тәрізді ме. Бірақ сондай әдемі екен, ә?

Скафандрлардың жарық сүзгіш қасиеті бары мұндай жақсы болар ма? Сырттан қарағанда сүйкімсіздеу болса да, көзді қорғап тұрған жабындылар болмағанда жарты минутта-ақ мына жалтыраған дүние жанарды қарып, соқыр ғып тастар еді.

Донован скафандрдың жеңіне бекітілген термометрге қарады да:

— Мәссаған, сексен градус! — деді танданысын жасыра алмай.

Пауэлл де өз термометріне қарап

— Иә... тым көп, әрине. Бірақ ештеңе істей алмайсың, қысым сондай, деді.

— Меркурийде ме? Есіңнен адасқанбысың?

— Жоқ, неге адасайын?! Меркурийде қандай да бір қысым бар ғой, — деп құлықсыз жауап берді Пауэлл. Сөйтті де қозғалуына ыңғайсыз саусағын әрең икемге келтіріп, скафандрын түзеп қойды. — Жоғарыда будың жұқа қабаты жазылып жатуы тиіс. Меркурийдің тартылыс күшін қдлыпты ұстайтын ұшпалы бөліктері өзара байланысқан. Селен, сынап, калий, йод, галлий, висмут, көміртек тотығы. Бөлшектер жұптасқан соң көлеңкеге қарай ойысады да, жылу бөледі. Алып бір денеге айналады. Шырағыңды жақсаң, жартастың мына жағы толықтай күкірт қышқылымен жабылғанын көресің, мына тұсы сынап секілді.

— Иә, бірақ ол сонша маңызды да емес қой, бар болғаны сексен градус. Біздің скафандрлар қанша болса да шыдас береді.

Пауэлл бүгіліп стереотүтіктерге қараймын деп, бар денесін аяғы бар ұлу тәрізді жинап, бүгіліп қалған. Донован демін ішіне тарта күтіп тұр.

Бірдеңе көріп тұрмысың?

Пауэлл жауап бере қоймады. Дауысы дірілдеп, қорыққаны көрініп-ақ тұр.

— Анау көкжиекте қап-қара нүкте көрінеді. Сол селенді көл шығар, сірә. Спиди мүлдем көрінбейді.

Пауэлл роботтың иығына шығып алып, ақырын бойын Жазып, тіктеліп тұрып, алдына мұқият қарауға кірісті.

— Тұра тұр... Міне, мынау сол ғой. Бері қарай келе жатыр.

Донован ол сілтеген жаққа шұқшия қалып, алақтаумен тұр. Оның стереотүтігі жоқ еді, сонда да қозғалыстағы қара нүктені ол да байқады. Көз қарықтырардай жарқыраған кристалдар арасынан қара нүкте оңай байқал екен.

— Көрдім! Кеттік! — деп айқай салды ол.

Пауэлл қайтадан роботтың иығына жайғасып, окшесімен дөңкиген кеудесінен қағып-қағып жіберді.

— Жүр!

— Тез! Тез! Шапшаң! — деп жанталаса ышқынғ Донован да өз роботын екі аяғымен тебініп-тебініп қояд

Роботтар қозғалды. Мына ауасыз бос әлемде олардың ауыр аяқтарының дыбысы да естілмейді, жасанды талшықтан тұратын скафандрдың ішіне де еш дыбыс естілмейді. Тек тербеліс толқынын ғана жобалауға болады.

— Тезірек! — деп айқай салды Донован. Екпін бәрібір өзгерген жоқ.

— Бос әурешілік, бұл ауыр темірлер тек бір жылдамдықпен ғана жылжи алады. Оларды селективті флексорлармен жабдықталған деп ойламайсың ба?

Олар көлеңке беткейден шықты. Күннің жарығы бар қуатымен төгілгендей боп тұр екен. Донован еріксіз еңкейіп қалды.

— Ой, бұл қалай? Шынымен-ақ осыншалық ыстық бар ма, әлде маған солай көрініп тұр ма?

— Шыдай тұр, қазір мұнан да қатты ыстық болады, — деді Пауэлл тұнжырап.

Кенет Пауэллдің жан дауысы шықты:

— Ананы қара! Спиди!

Робот СПД-13 тым жақын қалғаны соншалық, оның барлық тетіктері ап-анық көрінді. Оның алып та кең жайылған пішімі, жалтыраған күмістей бөлшектері әрлі-берлі теңселіп, ойлы-қырлы жермен жүріп келеді. Оның «Спиди», яғни «епті» деген

аты, әрине, өзінің маркасының әріптерінен алынған, сонымен қатар өз тұрқына келесе де кеткен. СПД моделі «U.S.Robots» шығарған роботтардың ішіндегі ең шапшаңы болатын.

— Эй, Спиди! — деп қылғына айқайлап, Донован қолын бұлғақтаумен келеді.

— Спиди! Мұнда кел! — деп айқайлаған Пауэлл де.

Адамдар мен есі ауған робот арасындағы арақашықтық азая берді, Пауэлл мен Донованның астындағы он жыл қозғалыссыз жатып қалған роботтардың жылдамдығынан гөрі кездесуге Спидидің еңбегі көбірек сіңетіндей.

Әбден жақындап келгенде бұлар Спидидің жүрісі біртүрлі ыңғайсыз екенін аңғарған, екі жағына кезек теңселіп, тәлтіректеп келеді екен. Пауэлл қолын бұлғап қойып, өзінің шлеміндегі радиоқабылдағыштың бар қуатын қосып, тағы бір айқайлауға дайындала берген. Сол сәтте Спидидің өзі бұларды байқап қалды.

Ол тоқтап қалды да, тура бір жел шайқағандай теңселіп, сол орнында қаққан қазықтай, қозғалыссыз қалды.

Пауэлл тағы айқайға басқан:

— Саған не болды? Спиди, мұнда кел!

Сол сәтте құлаққабынан алғаш рет Спидидің үні естілді:

— Қандай тамаша! Келіңіздер, ойнайық. Сіздер мені ұстап аласыздар, ал сосын мен сіздерді қуамын. Бізді ешқандай да махаббат ажырата алмайды. Мен кішкентай нәзік гүлмін, сүп-сүйкімді гүлмін. Урррааа!

Кейін қарай бұрыла салды да, Спиди бар пәрменімен жүгіре жөнелді. Қатты жүгіргені соншалық, аяқ астында жатқан тастар ұшып, шаң көтерілді. Ұзап бара жатқандағы айтқан соңғы сөзі: «Ғасырлық ғұмыр кешкен емен түбіндегі гүлдің бүр жарғаны» болды. Соның артынан темірдің шиқылдағаны ма, әйтеуір, қызық, түсініксіз дыбыстар, ықылық атқандай болған роботтың өз үні естілің қалды.

Донован ақырын ғана:

— Мынадай жабайы өлеңдерді қайдан үйреніп жүр: Тындашы, Грег, ол мас қой. Иә, мас сияқты, әйтпесе сод сияқты бір күйде.

— Иә, егер сен айтпағанда, сондай күйде екенін мең байқамай тұр едім, — деп келемеждеді ызалы Пауэлл. — Көлеңкеге қайтайықшы. Мен жанып бара жатырмын.

Ұзаққа созылған үнсіздікті тағы да Пауэллдің өзі бұзды:

— Ең алдымен айтарым, Спиди мас емес. Ол робот емес пе, ал роботтар масаймайды. Бірақ оған бірдеңе болғаны анық, соның өзі адамдардың мас болғанына ұқсас жағдай.

— Меніңше, ол мас, — деп кесімді пікір айтты Донован. — Қалай болғанда да, ол бізді өзімен ойнап жүр деп түсінді ғой. Ал біздің ойнайтын халіміз бар ма? Бұл — өлім мен өмір шайқасы ғой. Өлім болғанда да жағымсыз, тым қорқынышты өлім.

— Жарайды, асықпа. Робот, ол бар болғаны робот қана. Оған не болғанын білген бойда, оны жөндеп, қайтаі қалпына келтіреміз.

— Иә, білген бойда, — деп мырс етті Донован.

Пауэлл оның бұл әрекетіне мән бермеді.

— Спиди Меркурийдің қалыпты жағдайына бейімделіп жасалған. Бірақ мына жерді қалыпты жағдайдаі деп айта алмас едім. Міне, мәселе сонда боп тұр. Мына кристалдар қайдан шықты деп ойлайсың? Олар ақырын-І ақырын суыған сұйықтықтан түзіліп тұр. Бірақ Меркурий күнінің астында осынша суитындай қандай ыстық сұйықтық ол?

— Жанартау құбылыстары шығар, — деп Донован өз пайымын қосып қойды.

Пауэлл барынша беріліп, ой шегіне жетуге тырысты.

— Баланың қылығы... — дегенді күбірлей айтты да, тоқтап қалды. Арадағы үнсіздік тағы да ұзаққа созылды. тоқтап м

Содан сон тағы да Донованға қарап:

— Тұра тұр, Майк. Спидиді селенге жіберерде не деп айттын?

Донован таңырқап қалды.

— Білмеймін, тіпті. Мен тек селен алып кел дедім.

— Оны білемін ғой, бірақ қалай айттың? Сол сөздерінді есіңе алшы.

— Не дедім? Тұра тұр... Мен оған: «Спиди, бізге селен керек. Сен оны сондай-сондай жерден табасың. Бар да, алып кел» дедім. Бар болғаны сол. Басқа не айтуым керек еді?

— Сен бұл істің өте маңызды екенін, тез әкелуі керектігін айтпадың ба?

— Оны несіне айтамын? Қарапайым шаруа емес пе?

Пауэлл күрсініп салды.

— Иә, енді ештеңені де өзгерте алмайсың. Біз бір былыққа батқан сияқтымыз.

Ол өзінің роботынан түсті де, арқасын жарға сүйеп, отыра қалды. Донован оның жанына келіп, тізерлей жайғасты да, қолынан ұстады. Көлеңкесінің бітер тұсында тышқан аңдыған мысықтай боп көз қарықтырар күн күтіп тұр. Жандарындағы екі алып робот та қаракөлеңкеге тығылып, үнсіз қалыпты. Тек электр жарығы ғана қып-қызыл түсін өзгертпестен, бірқалыпты, қозғалыссыз, жайбарақат төгіліп түсіп тұр.

Жайбарақат! Дәл мына өлім шашпақ Меркурий кеңістігіндегі кішкентай ғана, бірақ жауыз сәуле.

Донован Пауэллдің шаршаңқы үнін естіді:

— Енді мені тыңда. Робототехниканың негізгі үш заңынан бастаймыз. Миға бекітілген бастапқы үш ереже, — деп ол қараңғыда саусағын бір-бірлеп бүгуге кірісті. — Бірінші, робот адамға зиян келтіре алмайды немесе өзінің қандай да бір әрекетсіздігінен адамға қауіпті төнуіне жол бермейді.

— Дұрыс айтасың.

— Екінші, егер Бірінші Заңға қайшы келмейтін болса ғана, робот адамның бұйрығына бағынуы тиіс, — деп сөзін жалғады Пауэлл.

— Иә, солай.

— Үшінші, егер Екінші немесе Бірінші Заңдарға қайшы келмейтін болса, робот өз қауіпсіздігін қамтамасыз! етуі тиіс.

— Дұрыс қой. Онда тұрған не бар?

— Осы заңдар соның бәрін түсіндіріп тұр емес пе? І Осы үш заң бір-біріне қайшы келген кезде, позитрондық күш мидағы хабарлардың әртүрлілігін байқағи, өзара қарсыласады. Робот белгіленген межелі жерге жақындағандж өзіне төнген қауіпті сезсе, не істеуі мүмкін? Үшінші Заңның түсіндіруі бойынша, ол бірден кейін қарай оралуы тиіс. Бірақ осы тұста өзіңнің оған қауіпті жерге баруға бұйрық бергенінді есіңе алшы. Осы арада Екінші Заң Бірінші Заңның күшінен артып, үстемдік етеді де, робот өзінің жойылып кетуі мүмкін тәуекелге барады.

— Оны біліп тұрмын ғой. Шығатын нәтиже қайсы?

— Спидиге не болуы мүмкін? Ол — ең соңғы модель-1 дің бірі, арнайы жасақталған, аса құнды, линкор⁷ секілді. Оны жойып жіберудің өзі оңай емес.

— Ал?

⁷ Қару-жарақпен жабдықталған үлкен соғыс кемесі.

— Демек, оның бағдарламасы жүйесінде Үшінші Заң I тым бұйрық райда берілген боп тұр. Айтпақшы, даңғылдар бойында сол айрықша білінді ғой. Ал сен оны селенге ' жұмсаған кезде бұйрықты қатты бергенсің, сондықтан да Екінші Заңдылықтың орындалу ықтималдығы әлсіреп кетіп тұр. Бар себеп осында.

— Иә-иә. Сірә, мен енді ұғына бастағандаймын.

— Ұктым деймісің? Селенді көлдің маңында қандай да бір белгісіз қауіп бар. Робот көлге жақындаған сайын ол арта түсуде. Ал Үшінші Заңның мүмкіндігі көлден ай іа бір қашықтықта жоғарылаитын боп тұр. Екінші Заңдылықтан алғашында төмен болған мүмкіндігі де бір деңгейге көтеріледі.

Донован орнынан қарғып тұрып, қозғалақтап кетті.

— Түсінікті! Тепе-теңдік қалыптасады. Үшінші Заң- дылық оны кейін қарай қуады да, Екінші Заңдылық алға жетелейді...

— Ол болса бір шеңбердің бойындағы қашықтықпен көлді айнала береді, себебі сол тұста оның тепе-теңдігі тұрақталады. Егер біз бір айласын таппасақ, ол осылай шыршаны айналғандай шеңбер бойымен жүгіре береді.

Пауэлл ойланып біраз отырды да:

— Сондықтан да өзін мас адамдай ұстап, теңселіп жүр. Мүмкіндіктері бір деңгейге келіп қалған кезде миындағы дұрыс жұмыс істеу тізбектері істен шығады. Мен бұл жағынан маман емеспін, бірақ көзге анық көрініп тұрған жағдай осы. Мас адам сияқты өз ісіне есеп бермей, әрекеттерін қадағалаудан қалып тұрғаны да содан. Шынына келсек, осының бәрі біртүрлі, жағымды да.

— Бірақ қауіп қайдан шықты? Оның неден қашып жүргенін білсек қой.

— Сен өзің соны байқаған сияқты едің ғой. Жанартау құбылыстарының жиынтығы. Көлдің айналасында бір ЖеРде Меркурий қойнауынан шыққан газ тұнып тұр де- ген сөз- Күкірт қышқылы, көмірқышқылы мен көміртек тотығы. Бұлар осы жердегі жоғары температурада...

Донован сілекейін жұтып алды да:

Көміртек тотығы темір қосылғанда көмір сутегін береді, — деді.

— Ал робот негізінен темірден тұрады, — деп көңілсіз ғана сөз қосып қойды Пауэлл. — Логикалық тұжырымдарды жақсы көремін. Біз бәрін де түсініп болғані сияқтымыз, енді тек не істеуіміз керегін тапқанымыз жөң Селенге өздігімізден жете алмаймыз, өйткені тым шалғай! Мына арғымақтардың өздерін де жібере алмаймыз, оларі бізсіз аттап баспайды. Олармен бірге өзіміз барсақ, пісіп қаламыз. Спидиді де ұстай алмаймыз, ол ақымақ та біз і онымен ойнап жүр деп қабылдап қойған. Жылдамдығы сағатына алпыс миль, бұл біздің төртеуіміздің қозғалыс қабілетімізбен салыстырғанда...

— Бірақ біздің біреуіміз оның артынан барып, күнге қуырылып келсе, екінші адам қалады ғой, — деді Донован ойлана үн қатып.

— Солай, әрине, — деп мысқылмен жауап берді Пауэлл. — Ол бір ерекше құрбан болар еді. Бірақ ол адам көлге жеткенше-ақ бұйрық беретін жағдайда болмайды. Ал робот бұйрықсыз бәрібір қайтып оралмайды.1 Байқаймысың, біз көлден екі-үш метр жердеміз. Роботі сағатына төрт метр жүреді. Ал скафандрда біз жиырма минуттан артық шыдай алмаймыз. Күн қызуы өз алдына ультракүлгін сәуленің өзі де ажал әкелері сөзсіз.

— Иә, қайтпек керек? Бар болғаны он минут жетпейді, — деді Донован күрсініп.

— Біз үшін он минут па, тұтас мәңгілік пе, бәрібір. Үшінші Заңның әлеуеті Спидиді осындай қашықтықтаі тоқтатып тұр, демек, мұнда көміртек тотығының

мөлшері көп болғаны. Сондықтан да бұл жерде коррозия⁸, яғни тау жынысының бұзылуы айқын көрінуі тиіс. Ол қаншама сағаттан бері сол жерді айналып жүр. Егер тізесі шығып кетсе, төңкеріліп қалары сөзсіз. Бұл жерде мимен жұмыс істеу өз алдына, тезірек шешім шығару керек.

Ұзаққа созылған, жан қинарлық, тұнжыраған тыныштық орнады.

Адғашқы боп Донован үн қатты. Дауысы дірілдеп тұрса да, барынша сабырлы сөйлеуге тырысты.

— Ал жақсы. Біз жаңа бұйрықпен Екінші Заңның тын арттыра алмаймыз екен. Басқа жағынан қайта бастауға болмай ма? Біз қауіптің төнуін күшейтсек, Үшінші заңның мүмкіндігі де күшейеді ғой, сонда оны кейін қарай қайтара аламыз.

Пауэлл ақырын ғана серіктесіне қарай бұрылып, шлемінің әйнегінен тесірейе қарады.

Тыңдашы, — деді Донован барынша жай сөйлеуге тырысып. — Оны жүрген жерінен қуып шығарудың айла-сы сол, көміртек тотығының шоғырлануын күшейтуіміз керек. Ал станцияда аналитикалық талдау жасайтын мүмкіндік бар.

— Әрине, мұның өзі кеніш станциясы емес пе? — деп Пауэлл де келісе кетті.

— Дұрыс айтасың. Ол жерде кальций тұнбасы үшін қажетті қымыздық қышқылы болуы тиіс.

— Ғарышпен ант етейін! Майк, сен нағыз данышпан-сың ғой!

— Тап оншалық болмасам да, — деп Донован да келіскен сыңай таныта қоштап қойды. — Тек қымыздық Қышқылының қызған кезде көмірқышқыл газын, су мен көміртек тотығын бөлетінін есіме түсірдім. Қарапайым ғана институттың химия курсындағы оқығанымыз.

Пауэлл атып тұрып, роботтың алып аяғынан соғып Калды да:

— Әй, сен лақтыруды білесің бе? — деп айқайлап сұрақ қойды оған.

— Не дедіңіз, қожайын?

Еңітеңе емес, — деген Пауэлл ішінен түсініп болмайтын темір серігін бір сыбап алды да, жартастан құлап түскен жердегі кірпіштің үлкендігіндей кесекті қолына алды. Сосын тағы да роботқа қарап:

— Мынаны ал да, анау қисық жарықтың арғы жағындағы көгілдір кристалдардың үйіндісіне тура жіберіп қнд Көріп тұрмысың? — деп сұрады.

Донован оны қолынан сілкіп қалып:

— Тым алыс қой, Грег. Шамамен жарты мильге жуық, — деді.

— Тыныш, — деді Пауэлл. — Меркурийдегі ауырлық күшін есіңе ал. Оның үстіне қолы темір. Қара.

Роботтың көзі арақашықтықты машина сияқты дәлдікпен есептеп алды. Ол тастың салмағын байқап көрді де, қолын құлаштай сермеп қойды. Қараңғыда оның қимылы анық көрінбесе де, салмағын бір аяғынан екінші) аяғына ауыстырған кезде қимылының нәтижесі байқалғандай болды. Тас қап-қара нүктедей боп, зымырап көлеңкеден әрі қарай ұшып кетті. Оның қалықтай ұшуына ауаның кедергісі де, жел де қарсылық ете алмады. Ал ол межелі жерге барып түскенде көгілдір кристалдың сынықтары төбешіктің дәл ортасынан жан-жаққа шашырай ұшты.

Пауэлл қуанғаннан айқайлап жіберді.

— Қышқылды алып келейік, Майк!

Олар қираған құрылыс алаңына шыққанда Донован көңілсіз үн қатты:

⁸ Коррозия (лат. corrosio) — қоршаған ортаның әсерінен металл бетінің бүлінуі.

— Спиди көлдің біз тұрған жағында, біз соңынан жүгіргеннен бері әлі айналып жүр, байқадың ба?

— Иә.

— Бізбен ойнағысы келіп жүрген шығар. Мен ойнатармын оны әлі!

Олар бірнеше сағаттан соң ақ ерітінді құйылған үпі литрлік құтыларын алып, қайта келді. Фотобөлшектер бұлар ойлаған уақыттан да бұрын бүлінігі тынды.

Екеуі өз роботтарын күнге алып шықты да, үнсіз, бағыттарынан көз алмаған күйі Спидиге қарай беттеді.

Спиди асықпай бұларға қарай адымдай бастады.

Міне, біз де жеттік! Уррааа! Ай тұманнан шыға келді балшыкка бетін басқан жоқ!..

Мен саған балшықты көрсетемін, — деді Донован бірлеп. — Кара, Грег, ол ақсандап жүр.

— Көріп тұрмын, — деген Пауэллдің үнінен де қобалжығаны білініп тұрды. — Егер біз шапшаңдатпасақ, ана көміргек тотығы мынаның түбіне жетеді.

Енді олар ақырындап, жартыақыл роботты шошытып алмау үшін, жайлап жақындады. Әлі де алысырақта болғанның өзінде Пауэлл Спидидің қашып кететіне аса сенімді болған еді.

— Ал, қане! Үшке дейін санаймын, — деп қырылдай дауыстады ол. — Бір, екі...

Екі темір қол бір уақытта алға қарай екпіндей сілтенді де, екі үш литрлік құты бір уақытта параллель бағытта ұшып, гауһар тастардай жалтырап барады. Олар еш дыбыссыз быт-шыт боп сынды да, Спидидің ту сыртынан қымыздық қышқылы бұлт секілді будақтай көтерілді. Оның Меркурийдің күнінің астында газды су секілді бүлкілдеп көтерілетінін Пауэлл білген еді.

Спиди ақырын ғана бұрылды да кейін шегінді, сөйтті де жылдамдығын үдете бастады. Он бес секундтан кейінақ ол сенімсіздеу адымдап, адамдарға қарай келе жатты.

Пауэлл бұларға жеткенше не айтқанын анық ұқпаса да, жандарына жақындағанда естігені «Сезімінді айтып, ант ішпей-ақ қой» деген сыңайлы сөз болды.

Пауэлл Донованға бұрылды.

— Жартастың астына, Майк! Ол бұрынғы қалпынан Шықты, енді айтқанды тыңдайтын болады. Мен қатты ыстықтап барамын.

Екеуі аяқтарын әрең басатын алып роботтарының аркасында көлеңкеге қарай беттеді. Айналасында жағымды салкындық сезіле бастағанда ғана, Донован кейін қарай бұрылып қарады.

— Грег!!!

Пауэлл артына бұрылып қарады да, айқайлап жібере жадады. Спиди өте жай қозғалып, бұлардан алыстаңа барады екен. Тағы да өзінің шеңбердегі жолына түсіп жылдамдығын үдете бастады. Стереотүтіктен карағанда өте жақын сияқты көрінгенмен, ол қол жетпес жерге дейің ұзап кеткен болатын.

— Оны қуып жетіндер! — деп айқайлаған Донован роботын бағыттап беріп еді, Пауэлл оны тоқтатып қойды.

— Енді оны ұстай алмайсың, Майк. Босқа әлек болма.

Өзінің шарасыздығын сезінгеннен қос жұдырығын түйіп алып, тістеніп тұрды.

— Неге мен мұның боларынан тек бес секунд бұрын ғана білдім, а? Майк, қаншама уақытымызды босқа жоғалттық.

— Тағы да қышқыл керек, — деп кесіп айтты Майк. — Шоғырлану тым аз, мардымсыз.

— Жоқ. Бұл жерде бізге жеті тонна да көмектесе алмас еді. Тіпті соншалық көп қышқыл болса да, бәрібір оларды жеткізіп үлгермес едік. Коррозия жеп қояр еді оны, химиялық әрекеттесуден темірдің түгі де қалмайды Қалайша соны түсінбейсің, Майк?

— Түсінбедім, — деп мойындады Донован.

— Біз тек уақытша тепе-теңдік қана орнаттық. Көміртек тотығы көбейген сайын Үшінші Заңдылықтың мүмкіндігі де молая түседі, сол кезде оның тек кейін қарай шегінуі ғана мүмкін. Содан соң тепе-теңдік қайтадан орнаған кезде ғана көміртек тотығы ұшып кетеді де, бұл алға қарай жылжиды.

Пауэллдің үнінен өкініштің сазы байқалды.

— Мұның бәрі әлі де сол айналма. Біз Үшінші Заңдылыққа, одан Екінші Заңдылыққа тартуымызға болады, әрине, бірақ онымыздан түк шықпайды. Тек теңесу жағдайы ғана араласа береді. Бұл заңдардың аясынан шынуға тиіспіз.

Ол өзінің роботын Донованға қараи бұрған, енді екеуі біріне бірі қарама-қарсы келді. Қаракөлеңкеде сұлбалары ғана көрініп тұр. Пауэлл сыбырлап:

— Майк! — деді.

— Шынымен бұл ақыры болғаны ма? — деп таусыла сұрақ қойды Донован. — Амал не, станцияға қайтып ораламыз. Фотобөлшектер мүлдем күйіп кеткенше күте тұрамыз да, бір-біріміздің қолымызды қысып қосқасамыз да, цианды калий қабылдап, жігітше қасқайып тұрып ажалды күтіп аламыз.

Аздап езу тартып қойды.

— Майк, — деді аса салмақты үнмен Пауэлл. — Біз Спидиді қайтаруымыз керек.

— Білемін.

— Майк, — деді тағы да Пауэлл. Біраз үнсіздіктен соң тағы да: — Әлі Бірінші Заң бар ғой. Мен сол туралы біраз ойландым. Бірақ бұл ең соңғы амал, — деді.

Донованның оған қараған көзінде үміт оты жанғандай болып, үні де қаттырақ шықты.

— Қазір біз үшін дәл соңғы амалдың уақыты.

— Жарайды. Бірінші Заң бойынша, робот өзінің Қимыл-әрекет жасамағанының нәтижесінде адамға қауіп төнуіне жол бере алмайды. Бұл кезде оны Екінші Заң да, Үшінші Заң да тоқтата алмайды. Тоқтатуға шамалары келмейді, Майк.

— Тіпті робот жарты ақыл болса да ма? Ол мас қой.

— Әрине. Тәуекел ету керек.

— Жақсы. Сонда не істе дейсің?

— Мен қазір күнге шығамын да, Бірінші Заңның қалай әсер ететінін бақылаймын. Егер ол да мына тепе-теңдікті Ұза алмаса, онда... Сайтан алғыр, онда бәрібір емес пе, қазыр ме, әлде үш-төрт күннен кейін бе...

— Тоқтай тұр, Грег. Тағы да адамзат заңы бар ғой. Сен дәл осылай, жай ғана шыға сала алмайсың. Барлығы әдц болуы үшін, кел, бәстесейік!

— Жақсы. Келістім. Кім ең бірінші боп он төрттің кубін табады, — деді де, ілешала өзі:

— Екі мың жеті жүз қырық төрт, — деп жауап берді;

Донован Пауэллдің роботы тұсынан өтіп бара жатып, өзінің роботын жанай кеткенін сезіп тұрды. Бір секунда Пауэлл көлеңкеден шығып та кеткен болатын. Донован айқайламақ боп, аузын аша берді де, қалт кідірді. Әрине, ол оңбаған он төрттің кубін

әлдеқашан санап, әдейі дайындап қойған. Оның сондайы бар екені бұрыннан да белгілі ғой.

...Күн ерекше жанып тұр еді. Пауэлл өз арқасының қатты қышып бара жатқанын сезді. Мүмкін, қорыққанға қос көрінген шығар. Бәлкім, қатыгез сәуле ендігі скафандрдан өтіп те бара жатқан шығар.

Спиди бұл жолы оның соңынан ерді, әлгіндегідей ақымақ өлеңдерімен де қарсы алған жоқ, тек ере берді. Сонысына да рахмет. Бірақ оған тым жақындауға болмайды!

Спидиге дейін отыз метрдей жер қалған, сол кезде ол тағы да қадам соңынан қадамын артқа басып, кейін шегіне берді. Пауэлл өз роботын тоқтатты да, кристал қабаты жауып жатқан жерге секіріп түсті. Сынықтар жан-жаққа шашырай ұшты. Табан астындағы кристалдаи сырғанап, ойыла тұрақсызданып барады. Салмақ азайғандықтан жүру мүмкін емес еді. Табаны да қызып кеткен. Ол иығынан асыра көз тастағанда өзінің тым алысқа шығынып кеткенін түсінді. Енді көлеңкеге қайтуға өзі де үлгермейді, алып кетуге қолапайсыз роботының да шамасы келмейді. Енді не Спиди, не ақырғы сәт. Тамағы құрғап кетті.

Жетер! Пауэлл тоқтай қалды.

— Спиди! -деп шақырды. — Спиди!

Алдында кетіп бара жатқан жарқыраған заманауи робот жүрісіі баяулатып барып, тоқтай қалды да, сосын тағы да кейін қарай жүрді.

Пауэлл дауысын барынша аянышты шығаруға тырыскан, сөйтсе оған соншалық тыраштанудың да қажеті жоқ екен.

— Спиди! Менің көлеңкеге қайтуым керек, әйтпесе күн мені өлтіреді. Бұл — өмір мен өлім күресі. Спиди, көмектес. Спиди!

Робот алға бір қадам аттады да, тұрып қалды. Ол сөй- леп қоя берді, бірақ оның үнін естіген Пауэлл ыңырси берді. Робот: «Егер сен ауру боп жатсаң, егер ертең демалыс болса...» Дауысы үзіліп кетті.

Нағыз пеш осындай болатын шығар. Көзінің қырымен Пауэлл қандай да бір қимылдарды аңғарғандай болды да, бұрыла бере, таңырқағаннан қатып қалды. Алып робот, иә, өзі мініп келген робот жылжып-жылжып, үстінде ешкім болмаса да бұған қарай келе жатыр!

Робот сөйлеп қоя берді.

— Мені кешіріңізші, қожайын. Менің қожайынсыз қозғалуыма болмайды, бірақ сізге қауіп төніп тұр.

Әрине, Бірінші Заңның күші бәрінен де мықты. Бірақ бұған ескі салдырлақ робот керек емес қой. Бұған керегі Спиди. Ол қапталына қарай бірнеше қадам аттады да, шарасыздықтан айқайлап жіберді:

— Мен саған жақындауға тыйым саламын. Тоқтауға бұйырамын!

Онысынан түк шықпады. Бірінші Заңның күшіне Қарсы тұру мүмкін емес еді. Робот бір сөзін қайталай берді:

— Сізге қауіп төніп тұр, қожайын.

Пауэлл бар күшін жиып, кейін бұрылды. Көз алдындағы заттардың бәрі бұлдырап, миында алай-түлей құйын соғып жатқандай. Өз демі өзегін күйдіріп барады, дүние теңселіп, түсініксіз күйге тербеліп тұрғандай. Ол бар қуатын бойына жиып, соңғы рет айқайлады:

— Спиди! Мен өліп барам, сайтан алғыр! Қайдасың?! Спиди! Көмектес!

Өзі қажетсінбесе де, барынша көмектесуге тырысқ^ алып роботтан қалай құтыларға білмей, одан аулақтанш шамасы да жетпей, жанталасқан сәтте қолынан

ұстагтц таныс темір саусақты сезді. Өзін кінәлі сезінген темір досының дірілдеген үнін де анық естіді.

— Құдайым-ау! Пауэлл, сіз мұнда қайдан жүрсіз? Мен не істеп тұрмын... Мен біртүрлі шатасып тұрған сияқтымын.

— Жарар, кейін... Мені көлеңкеге апар... тезірек, — деп ышқына сыбырлады Пауэлл.

Содан соң ол өзінің ауаға көтеріліп бара жатқанын сезді, темір қолдың табы мен денесін өртеп жіберердей от қызуын сезінгенін біледі, содан соң есінен танып калды.

Есін жиғанда өзіне күлімсірей төніп, елжірегі гүрғая Донованды көрді.

— Қалайсың, Грег?

— Жақсымын, — деп жауап берді ол. — Спиди қайда?

— Осында. Оны келесі селенді көлге жібергенмін, сосын бұл жолы қандай жағдай болса да селен әкелуің керек! деген бұйрықпен жібердім. Ол қырық екі минут, үш секунд уақытта алып келді, мен әдейі уақыт мөлшерін есептеп, қарап отырдым. Әлгі айналма боп жүргені үшін кешірім сұраудан бір танбай, әлі қайталап жүр. Саған да жақындай алмай, сен не айтады екен деп қорқып жүргені тағы бар.

— Мында алып келші өзін, — деп өтінді Пауэлл. — Ол кінәлі емес.

Ол қолын созып жанына жақындаған Спидидің темір алақанын қысып қойды.

— Бәрі жақсы, Спиди. Менің не ойлағанымды білесің бе, Майк?

— Ол не болды екен?

Пауэлл бетін бір сипап, сәл тыныстап алды, ауада жағымды салқын самал есіп тұр еді.

Осындағы барлық шаруаларымызды бітірген соң, Спидимен алаңдағы сынақ та аяқталады. Кейін бізді ғаламшараралық станцияларға жібермекші.

— Мәссаған! Мүмкін емес!

— Иә, солай. Әйтеуір, Кэлвин тәтей осы сапарға аттанар алдында ғана солай айтқан болатын. Мен ештеңе деп жауап бермедім, өйткені сол ұсыныстарына ішімнен қарсы болған едім.

— Қарсы болдым деймісіз? — деген Донованның дауысы қатты шықты. — Бірақ...

— Білемін, иә. Енді бәрі жақсы. Қарашы өзің, екі жүз жетпіс үш градус нөлден төмен! Бұл дегенің нағыз жұмақ емес пе?!

— Ғаламшараралық станция... Несі бар, мен дайынмын! — деп күлімсіреді Донован.

ҚИСЫН

Жарты жылдан соң олардың ғаламшараралі станциялар жөніндегі пікірлері өзгерді. Шынында да, алып күннің оттан ыстық жалыц бос кеңістіктің мақпалдай қараңғы түнегімен алмасқ; Бірақ сіз эксперименттік роботтармен істес болғанд, жағдайдың өзгеруі аса маңызы да болмай қалады. Қай жерде болсаңыз да, сіз жұмбақ позитронды мимен бетпебет келесіз, ол логарифм сызғышы бар данышпандардың айтуы бойынша жұмыс істейді. Тек бар мәселе оны_ басқаша жұмыс істейтінінде екен. Пауэлл мен Донован осының бәрін сонша уақыт өткен соң, тек станцияда өткізген екінші аптаның аяғында ғана байқады.

Грегори Пауэлл әр сөзін бөліп-бөліп, анықтап тұрып:

— Бір апта бұрын Донован екеуміз сені жинап шыққанбыз, — деді.

Сөйтті де, маңдайын тыржитып, мұртының үші тартып-тартып қойды.

Нөмірі бесінші Күн станциясының орталық бөл: тып-тыныш еді, тек төменнен сәулелендіргіштің ақыр: ырылдаған дауысы естіліп тұр.

КТ-1 роботы қозғалыссыз отыр. Көк болаттан құйылған кеуде бөлігі жарық сәулесімен жарқырап, көз есебіг орнатылып, қызыл түсті боп жанып тұрған фотобөлшектер үстелдің келесі басында, өзіне қарама-қарсы отырғ жерден келген адамға тесірейе қарайды. Пауэлл өз бойының тітіркенгенін басуға тырысуда. Бұл роботтардың ойлау қабілеті біртүрлі, қызық. Бірақ, әрине, бұларға Робототехниканың Үш Заңы да әсер етеді. Әсер етуі тиіс.

Робертсонның езінен бастап, «U.S.Robots» корпорациясының ең соңғы тазалықшысына дейін сол тұжырымды растап, кепіл бола алар еді. Сондықтан КТ-1 үшін еш алаңдап, қорқудың қажеті жоқ болатын. Бірақ сонда да...

КТ моделі жап-жаңа болатын, әрі бұл алғашқы тәжірибелік данасы. Математикалық формулалардың дәлел- демесі барлық жағдайда көңіл көншітерлік дәлел бола алмайтын.

Робот бір кезде сөйлей бастады. Оның үні салқын, бірқалыпты, темірге тән сыңғырлы ырғақпен естіледі.

— Сіз бұл мәлімдеменің бүкіл салмағын сезініп отырсыз ба, Пауэлл?

— Бірақ кім болса да, сені жасап шығуы керек еді ғой, Кьюти, — деді салмақты үнмен Пауэлл. — Сен өз жадыңның бір апта бұрын жоқтан пайда болғанын растайсың

ғой, солай емес пе? Мен оны түсіндіріп бере аламын. Донован екеуміз сені осында жіберілген бөлшектерден құрастырдық.

Кьюти біртүрлі жұмбақ кейіпте өзінің ұзын, иілгіш саусағына қарап қалған. Осы кескінінде ол адамға тым қатты ұқсайтын.

— Меніңше, мұның қандай да бір ақылға қонымды түсіндірмесі болуы тиіс. Сіздердің мені жасап шығарғандарыңыз екіталай.

Жерден келген адам күліп жіберді

— Неге олай ойлайсыз?

— Мұны түйсік деуге болатын шығар. Әзірге бұл тек қана. Дегенмен мен соның түбегейлі анық-қанығына жеткім келеді. Кисынға келетін дұрыс жорамалдар егі еш адастырмастан ақиқатқа алып келері сөзсіз. Мен соған жетуге тырысамын.

Пауэлл орнынан көтерілді де, роботпен қатарласа, үстелдің шетіне жайғасты. Күтпеген жерден өзіне осы бір қызық машинаның ыстық көрініп бара жатқанын сезді.

Айтқаныңды бұлжытпай орындауға барынша тырысып жүрегін станциядағы бұрынғы роботтарға мүлдем ұқсамайтыны, не айтсаң да мақұлдап, позитрондық байланыстарға барынша беріле, бұйрыққа елігіп тұратындардақ мүлде бөлек.

Оң қолын ақырын ғана Кьютидің иығына салды Алақанына салқын темірдің қаттылығы білінді.

— Кьюти, мен саған бір нәрселерді түсіндіріп байқасам деймін. Өзінің жаратылысы туралы ойланған ең алғашқы робот сенсің. Сондықтан да сенің қоршаған ортаны қабылдау мүмкіндігіңнің де жеткілікті екеніне, ақылыңның дәрежесіне көңілім толып, бұл жағынан да бірінші болатынына кәміл сеніп оғырмын. Менімен бірге жүре ғой.

Робот ақырын ғана көтеріліп, Пауэллдің соңынан ерді. Аяғы қалың әрі жұмсақ резеңкемен байланғандықтан болар, басқаны да білінбей, артық дыбысы да естілмейді.

Жердің адамы қажет түймені басып қалғанда, қабырғаның бір бөлігі қапталына қарай ысырылып, жол ашылды! Қалың, ірі мөлдір әйнектің арғы жағынан жұлдыздары жарқ-жұрқ еткен ғарыш айлағының кеңістігі көрінді.

— Мен оны машиналар бөлімшесіндегі иллюминатордан көрген едім, — деді Кьюти.

— Оны білемін. Қалай ойлайсың? Сенің ойыңша, бұл не? — деп сұрады Пауэлл.

— Мына терезелердің арғы жағында кішкентай жылтырақ нүктелермен шимайланған қара нәрсе бар екенін білемін. Сол нүктелердің кейбіреуіне біздің сәуле таратқыштар сәуле жібереді және үнемі сол бірнешеуіне ғана қайталап жібере беретінін білемін. Сол нүктелердің кейде араласып кететінін де, біздің сәулелердің солармен қосылып кететінін де байқадым. Бар білгенім — сол, деді робот.

— Жаксы. Ендеше, мені мұқият тыңда. Қара зат I ~ің _ бос кеңістік. Кеңістік шексіздікке ұласады. ЯеГ кентай жылтырақ нүктелер энергия толтырылған атерияның алып денесі. Олар — шарлар. Олардың көпшілігінің диаметрінің өзі миллион шақырымдарды құрайды. Саған түсінікті болу үшін салыстыра отырып айтсам, біздің станцияның үлкендігі бір жарым шақырым ғана Олардың осыншалық кішкентай болып көрінуінің себебі бізден соншалық алыстығында. Біздің сәулелер бағытталған нүктелер жақын тұр әрі олардан көп кішкентай. Олар қатты, мығым әрі салқын, жоғарғы жақтарында шамамен мен секілді миллиардтаған адамдар тұрады. Донован екеуміз осында сондай әлемнен ұшып келгенбіз. Біздің сәулелеріміз бұл әлемдердің бәріне энергия қуатын береді, ал біз оны өзімізге жақын, қызып тұратын алып шардан аламыз.

Біз ол шарды Күн деп атаймыз. Оны бұл жерден көру мүмкін емес, ол станцияның келесі беткейінде.

Кьюти тура темірден жасалған ескерткіш секілді, еш қозғалыссыз тұра берді. Біраздан соң сол қалпында, басын Да бұрмастан сөйлеп кетті:

— Сіз сонда қандай сәуле шашатын нүктеден келіп тұрмын дедіңіз?

— Өне, бұрышта тұрған өте жарық жұлдыз. Біз оны Жер деп атаймыз. Қарт-Жер... Онда біз сияқтылардың миллиарды бар, Кьюти. Бірер аптадан соң біз екеуіміз сонда қайтып ораламыз.

Кьюти кенет өз-өзімен әлдене деп күбірлегендей болған, оған Пауэлл таңырқай қарап тұрып қалды. Бұл дыбыс не бір әуен деуге де келіңкіремейтін, қандай да бір аспаптың шегін тартқанда шығатын дыбыс сияқты. Қалай тосыңнан басталса, дәл солай аяқастынан тоқтап қалды.

— Ал мен ше? Сіз менің пайда болуым жайында ештеңе түсіндірмедіңіз ғой.

— Қалғанының бәрі қарапайым ғана. Мына энергц; станциялары алғаш тұрғызылғанда олардың барлығы тек адамдар басқарды. Бірақ қатты ыстықтан, денеге өті кететін сәуленің зиянынан, электрондық тербелістерден мұнда жұмыс істеу адам үшін тым қиын болды. Адамди алмастыратын роботтар әзірленді. Бұдан былай әр станцияға тек екі адамнан ғана болса жарайды. Енді оларды өзін роботпен алмастыруды ойластырып жатырмыз. Міне, сенің пайда болуыңның мәнісі осында жатыр. Сен осыға дейінгі жасалған қаншама роботтардың ішіндегі ең жақсі жетілгенісің. Егер сен өз бетіңмен бұл станцияны меңгер алатыныңды дәлелдеп шықсаң, адамдарға мұнда келуі де, қалуға да еш себеп жоқ, тек қажет болған бөлшектерді ғана әкеліп тұрмасақ...

Ол саусағымен түймені басып еді, темір жабынды сырғып ашылып кетті. Пауэлл үстелге келді де, ондағы алманы алып, оны жеңіне үйкеп-үйкеп жіберіп, бір тістеп алған. Роботтың көзіндегі қып-қызыл жалынның ұшқыні атқанын көріп, тоқтап қалды. Кьюти жай озып тұрып:

— Сонда сіз екіұшты қылып, әдейі ойдан құрастырып айта салған, шындыққа еш жанаспайтын сиқырлы сөздеріңізге, ғылыми болжамыңызға сене қояды деп ойлайсыз ба? Мені кім деп ойлайсыз?

Сасып қалған Пауэлл ұртындағы шайнап отырған алмасын түкіріп тастап, роботқа аңғарыла қарады да:

— Сайтан алғыр! Бұл ешқандай да ғылыми болжам емес! Бұл шындық қой! Мен рас айтып отырмын! — деді.

Кьюти тұнжыраған қалпы:

Көлемі миллион шақырым болатын шар деп қояды. Миллиард адамы бар әлем! Шексіз кеңістік. Кешіріңіз мені, Пауэлл, бірақ мен мұныңызға сене алмаймын. Мұның бәріне өзім көз жеткіземін. Сау болыңыз.

Ол басын иместен, тіп-тіке жүріп барып, қарама-қарсы келіп қалған Донованға басын салмақты түрде бір иіп, сәлемдескен сыңайда өте берді. Өзіне таңырқай қараған көздерге де мән берместен, дәліз бойлап бара жатыр. Майк Донован сәнді ұлпмен таралған шашын кеіін қарай бір сілкіп қойып, Пауэллге сұраулы жүзбен абдырай қарап:

— Мына жүре алатын темірдің құрандылары не деп жүр? Не нәрсеге сенбеймін дейді?

Пауэллдің іші өкініштен удай ашып, мұртын тартқыштай берді.

— Ол әуелден де өз бетімен тандап, еш нәрсеге сене қоймайтын. Оны біздің ойлап шығарғанымызға, Жердің, ғарыштың, жұлдыздардың бар екеніне сенбейді.

— Сатурн соғып өткір екен өзі. Ендеше, біздің қолымызда есі ауысқан робот десеңші.

— Ол бәріне өзім көз жеткіземін дейді.

— Тіпті жақсы, — деді Донован ақырын ғана. — Соны түсіндіретіндей дәрежеге жетіп, кейін барлығын маған анықтап айтып берер деп үміттенемін.

Арада сәл үнсіздік орнаған. Кенет Донованды ашу қысты ма:

— Тыңда! Былай болсын! Ана бір бөлек темір маған бірдеңе дей қалатын болса, мен оның қалтылдаған құрыш мойнын бұрап-бұрап, жұлып аламын. Біліп қойсын! — Деп кіжінді.

Сол екпінімен креслоға сылқ ете түсті де, қалтасынан тозығы жеткен кітабын суырып алды. Онысы детективті роман еді.

— Осы робот көптен бері жүйкеме тиіп жүр. Тым әуесқой өзі! Бәрін білгісі келеді!

Біраздан соң Кьюти қайтып оралып, есікті ақырын қағып барып, ішке енгенде, Донован мұрнының астынан күнкілдеп қойып, салат қосылған бутербродын қомағайлана асап, әдейі көңіл бөлмей отыра берген.

— Пауэлл осында ма? — деп сұрады робот.

Донован шайнаңдауын тоқтатпастан:

— Электрондық тізбектердің функциясы турады мәлімет жинауға кетті. Сірә, дауыл тұратын сияқты ғой, — деді мысқылдап.

Осы кезде Пауэлл де келіп кірген еді. Сол күйі қолындағы тізбектер кестесінен көзін алмастан отыра қалың, кестені алдына қоя салды да, күбірлеп, бірдеңені санауға кірісіп кетті. Салат жапырағын қытырлата асап отырып, Донован мойнын соза, оған иығынан асыла қарады. Кьюти үнсіз күтіп отыр.

Пауэлл басын көтерді.

— Тартылыс күшінің шамасы өсіп келеді, бірақ тым әлсіз. Қалай болғанда да, функциясының екпіні тұрақсыз, сондықтан алдымызда не күтіп тұрғанын да білмеймін.

Соны айтты да көзі Кьютиге гүсіп кетіп:

— Сәлем, Кьюги. Мен сені жаңа электр тарату құрылғысын қарап жүр екен десем.

— Бәрі дайын. Мен сіздермен — екеуіңізбен бірге сөйлесейін деп келдім, — деді робот салмақты қалпынан айнымай.

— О! Солай ма? Ал, отыр, ендеше. Жо-жоқ, ол жерге емес. Ол орындықтың аяғы сынып тұр, ал сен ауырлаусың, — деп күлімсіреген болды Пауэлл. Бірақ өзі кәдімгідей қобалжып тұр еді.

Робот жайғасқан бойда әңгімесін бастады:

— Мен шешім қабылдадым.

Донован оған жақтырмай қарады да, қолындағы қалған бутербродын үстел үстіне қоя қойды.

— Егер айтайын дегенің әлгі ақымақ...

Пауэлл ортадан қосыла кетіп, оның сөзін бөліп жіберді:

— Айта бер, Кьюти, біз сені тыңдап отырмыз.

— Соңғы екі күннен бері өзіме өзім есеп беріп, қорытынды шығардым. Сөйтіп өте қызық нәтижеге қол жеткіздім. Өзім жасай алатын жалғыз шынайы болжамнан басталым. Мен бармын өмірде, себебі мен ойлай аламын...

— О-о-о, Юпитер! Мына робот — Декарт қой! — деді Пауэлл тістене сөйлеп.

— Декарт деген кім? Тыңдашы, сеніңше, мына темір оңбағанды тыңдап, осылай мелшиіп отыра беруіміз керек пе? — Деп Донован да ашуын жасыра алмай, қозғала берген.

— Сабаңа түс, Майк! — деді Пауэлл.

Кьюти түк болмағандай сөзін одан әрі жалғады:

— Бірден мынадай сұрақ туындады: менің пайда болуымның себебі неде?

Пауэлл қатты тістенгенде жағының бұлшықеттері бұлтылдап, түйілген жұдырығының тамырлары шодырая шығып кетті.

— Сен өйтіп ақымақ болма. Сені біздің жасап шығарғанымызды айтқанмын.

— Ал егер оған сене алмасаң, біз сені қуана-қуана бөлшектеп, шашып тастай саламыз.

Робот жалынышты күйде екі қолының темір саусағын созып:

— Мен сеніміме ештеңе қабылдай алмаймын. Кез келген жорамал қисынға сәйкес келуі тиіс, әйтпесе оның ешқандай құны болмайды. Ал сіздің мені құрастырып шығардык деген тұжырымыңыз қисынның барлық заңдылығына түгелдей қарама-қайшы келіп тұр.

Пауэлл Донованның жұдырығын түйіп отырғанын КОРДІ де, ақырын ғана алақанымен оның қолының үстінен са Қойып, сабырға шақырғандай болды.

— Неге олай айтып отырғаныңды түсіндірші, — деді өзі Роботқа қарап.

Кьюти Күліп жіберді. Мынау адамның күлкісі емес еді ешқашан мынау тақылеттес, машинаға тән дыбыс ІҒарып көрмеген болатын. Үзік-үзік, жағымсыз шыққан дыбыс тым дөрекі, метрономның⁹ бірқалыпты соққаны сияқты, дәл сондай ырғақсыз еді.

— Өздеріңізге қарасаңыздаршы. Мен сіздерді өкпелетейін деп турған жоқпын, бірақ ойлансаңыздаршы. Сіздер жасаған зат жұмсақ әрі болбыр, сапасыз, оған қоса тық, әлсіз. Сіздердің қуат көздеріңіз үшін қызмет ететіндер де ұзаққа шыдамай, тез бұзылып, ашып кететін, мынау секілді заттар, — деп, Кьюти саусағымен Донованның жартылай жеген бутербродын нұсқап, жақтырмай қарап қойды. — Ауық-ауық есті тоқтататын, қимылсыз жағдайға түсіп, ұзақ жатасыздар. Ауа райының сәл ғана өзгеріске ұшырауы, қысым, ылғалдылық, қызудың таралуы жұмыс қабілеттеріңізге бірден әсер етеді. Сіздер суррогатсыздар, иә, нағыз жасанды — сіздер! Ал мен нағыз шығар- машылықтың жемісімін. Мен электр энергиясын сіңіріп аламын да, соны жүз пайыз қолданып шығамын. Мен мықты темірден жасалып, үнемі есім орнында болады. сыртқы әсерлердің бәрін өте жеңіл қабылдаймын. Міне, бұлардың бәрі — дәлел. Шындығына келсек, ешбір тірі жан өзінен артып түсетін тіршілік иесін ойлап шығармай- ды, соның өзі сіздердің тұжырымдарыңызды түбегейлі теріске шығарып тұр емес пе?

Әлгіден бері Донованның ішіне сыймай, күңкілдеп, жарылардай боп отырған ызасы енді сыртына шықты, Ол орнынан атып тұрды да, жирен қасын керіп қойып. шарт кетті.

— Ах, темір азғын! Ал, жарайды, сені біз жасамағаН болсақ, сонда кімсің өзің?

Кьюти салмақты қалпынан аумастан басын изеП қойды.

— Өте жақсы, Донован. Дәл сол сұрақты мен саған қойдым ғой. Демек, мені ойлап шығарған адам өзімнен асқан мықты болуы керек. Сондықтан бір ғана мүмкіндік асқан

Жерден келген адамдаР Кьютиге аңтарыла қарап қалған, ол әңгімесін жалғай берді:

Станиия тіршілігінің орталығы не? Бәріміз неге змет етеміз? Барлығымыздың назарымызды аударатын, күшімізді сіңіретін не нәрсе?

Ол жауап күтетінін сездіріп, үнсіз күтіп тұр. Донован таңырқаған қалпы Пауэллге қарап қалыпты.

⁹ Қысқа уақыт аралығын біркелкі соққылармен белгілейтін құрылғы

— Мына қалайымен қапталған сом темір энергияның түрлендіргіші туралы айтып тұрған шығар деймін.

— Бұл рас па, Кьюти? — деп күлімсірей қарады Пауэлл.

— Мен Мырза туралы айтып тұрмын! — деді Кьюти салқын ғана.

Донован шыдай алмай, қарқылдап күліп жіберген. Тіпті Пауэллдің өзі еріксіз мырс етті.

Кьюти орнынан көтерілгенде оның жарқыраған қызыл көзі бір адамнан екінші адамға кезек жүгірді.

— Бірақ шынымен де солай ғой. Сіздердің оған сенгілеріңіз келмегеніне таңғалмаймын да. Оның үстіне, бұл жерде енді ұзақ болмайсыздар. Пауэллдің өзі алдымен Мырзаға тек адамдар ғана бағынып, қызмет қылғанын айтқан. Кейін қосымша жұмыстар, операциялар үшін роботтар пайда болды. Ақырында, роботтарды басқару үшін мен жасап шығарылдым. Бұл деректер шүбәсіз, әрине, бірақ түсіндірмесі еш қисынға келмейді. Нағыз Шындықты білгілеріңіз келе ме?

— Айт, айт, Кьюти. Бізді қызықтырып қойдың.

— Мырза алдымен адамдарды — еш қиындық келтірмеітін, қарапайым түрді жасап шығарды. Кейін оны оттармен алмастырды. Бұл алға басқан қадам болды да, ақырында қалған адамдардың орнын басу үшін ол мені шығарды. Енді Мырзаға мен қызмет етемін. Мен!

— Қайдағыны айтпа, — деді Пауэлл қатқыл дауыспен. — Сенің түрлендіргішті меңгере алатынына кө жеткізгенше, тып-тыныш қана біздің бұйрығымызды орындайсың. Ұқтың ба? Түрлендіргішті, Мырзаны емес Егер біздің талабымызды қанағаттандырмасаң, өзгеріске ұшырап, бұзылатын боласың. Ал енді мархаббат, кете беруіңе болады. Мына мәліметтерді өзіңмен бірге ала кет, қалай жасау қажет болса, солай тіркеп қой.

Кьюти өзіне ұсынылған кестені алды да, бірауыз сөз айтпастан, шығып жүре берді. Донован креслоға арқасын тірей, шалқайып алды да, саусағын шашының арасына сұғып жіберіп, тарай бастады.

— Мына роботпен әлі талай қызықтарға тап болатм сияқтымыз ғой. Ол шынында да есінен адасқан.

Түрлендіргіштің ұйқы шақырардай гүрілі аны естіліп, күшейіп барады. Ондағы Гейгер есептеуішінің тырс етіп, жарылған дыбысы естілді де, ондаған шамдардың қауіпті хабарлап, белгі беретін дауыстары гуілдегіп қоя берді.

Донован телескоптан басын көтеріп, жарықты өшіре салды.

Нөмірі төртінші станцияның сәулесі Марсқа дәл кесі бойынша түсіп тұр. Енді біздікін де сөндіруге болады.

Пауэлл құлықсыздау ғана бас изеп қойды.

— Кьюти төменде, машиналар бөлімінде. Мен белгі беремін, қалғанының бәрін сол жасайды. Тоқтай тұрппы, Майк, мына сандар туралы не айта аласың?

Майк қабағын кере қарап қалды да, ысқырып жіберіп:

— Мәссаған! Мұндай да болады екен ғой! Күн жаркЫ' рап тұр, кесіп түспек қой, — деді.

— Соны айтсаңшы, — деді Пауэлл де қобалжуы жасыра алмай. — Электрондық толқын келе жатыр Ал біздің Жерге бағытталған сәуле дәл соның жолында қалғалы тұр.

Ол көңілі бұзыла қозғалақтап, отырған орындығына шалқаяч, аспанға қарап, ойланып кетті.

— Ештеңе етпес, — деді сосын өзін-өзі жұбатқандай боп. — Кезектің аяғына дейін басталмаса болды. Әлі аттай он күн бар. Майк, білесің бе, төменге түсіп, Кьютиді таионкүп к қарап қою керек. Барамысың?

— Жарайды. Маған тағы да аздаған дән берші.

Ол өзіне қарай лақтырылған қалтаны ауадан қағып алды да, жеделсатыға қарай беттеді.

Саты дыбыссыз төмен сырғанап барып, машина бөлігінің жіңішке темір дәлізінде тоқтағанда есігі ашылды. Жақтауға сүйеніп тұрып, Донован төменге көз салған. Көлемді генераторлар жұмыс істеп тұр, қажетті ауаны сорғыш құбырлардың гуілдеген дыбыстары бүкіл стан-цияға естіледі.

Төменнен Кьютидің дөңкиген денесі жылтырап көрінеді, ол топтаса, бірлесе жұмыс атқарып жатқан робот-тарға мұқият зер салып, бөлімнің ортасында тұр.

Кенет Донован елең етіп, қалт тұрып қалды. Алып денелі бастықтарының алдында ергежейлідей боп көрінетін барлық робот бір түзу сызықтың бойына тізіле қалды да, Кьюти саптың басынан аяғына дейін әрлі-берлі ойқтастап жүре бастады. Он бес секундтай уақыт өткенде барлығы бір қимылмен жалп етіп жерге тізерлеп отыра қалғанда, Темірлердің сытырлаған дыбысы генератордың үнін басып кетті.

Донован жіңішке баспалдақтың бойымен төмен қарай айқай сала жүгірді. Бет-аузы қып-қызыл, шашының түсіндей боп гүтігіп кетті. Түйілген жұдырығын ауада сілтелеп, кіжінген роботтарға жүгіріп жетті-ау, әйтеуір.

Неге жұмыс әстепей жатырсыңдар, оңбағандар?! Қане, тұрыңдар! Кешке дейін бәрін шашып, тазалап, одан қайта жинап үлгермесендер, миларыңды тоқпен өртеп жіберемін.

Бірақ бірде-бір робот орындарынан қозғалмады.

Тіпті тізерлеген тізбектің шетінде жалғыз өзі тікесінен тұрған Кьютидің өзі тапжылмаған қалпы міз бақпады. Оның қызыл көзі алып механизмнің қарауытқан ішкі құрылысына қадалып қалғандай.

Донован өзіне жақын тұрған роботты түртіп қалдці

— Тұр! — деп айқайлады сосын.

Робот жайлап көтеріле бастады. Фотоэлектрлі көзі. Жерден келген адамға әрі жақтырмай, әрі кінәлай қарайтындай.

— Мырзадан басқа Мырза жоқ, КТ-1 — оның елшісі! — деді робот.

— Не-е?!

Донован жиырма жұп көздің өзіне жалт-жалт бұрылып, ызалана қарағанын сезді. Жиырма темір дауыс бірге салтанатты түрде:

— Мырзадан басқа Мырза жоқ, КТ-1 — оның елшісі! — деп гүр етті.

— Менің достарым, — деп осы тұста Кьюти сөзге араласты. — Олар енді сенен жоғары тұрған тіршілік иесіне бағынады.

— Сайтан алсын сені! Жоғал бұл жерден! Сенімен кейінірек сөйлесемін, ал мына сөйлейтін қуыршақтармен әңгіменің басын дәл қазір ашып алайық!

Кьюти ап-ауыр басын асықпай, ақырын ғана шайқап-шайқап қойды.

— Мені кешір, әрине. Бірақ сен түк те түсініп тұрғайы жоқсың. Бұлар роботтар ғой, демек, олардың ойлау қабілеті бар. Мен оларға ақиқатты түсіндірген соң, олар Мырзаны мойындады. Барлық роботтар да. Олар мегіі елші деп атайды. — Осыны айтып, ол басын иіп, сәл төмен қарағандай болды. — Мен өзімді ол атаққа лайық емеспін деп ойлаймын, бірақ кім біліпті...

Донован енді ғана есін жиғандай боп, терең тыныс алды.

— Не дейсің?! Міне, тамаша! Бұл деген ғажап қой! Енді мені тыңда, жез маймыл! Естіп тұрмысың?! Ешқандай да Мырза жоқ, ешқандай елші жоқ, ешқандай сұрақ та болмауы керек. Кімге бағынатыныңды көрсетемін саған. Түсіндің бе? Енді тайып тұр бұл жерден! — деп тамағы жыртылғанша айқай салды ол.

— Мен тек Мырзама ғана бағынамын.

— Сайтан алсын сенің Мырзанды! — деп ызалана эектр таратқышқа бір түкірді. — Міне, сенің Мырзаңа! дйтқанды істе!

Кьюти ләм-мим демей, сол қалпы тұра берді. Өзге роботтар да міз бағар емес. Бірақ Донован ауыртпалықтың артып, жағдайдың шиеленісіп бара жатқанын анық сезді. Роботтардың көздеріндегі лаулаған қызыл алау одан сайын жарқырай түскендей. Кьютиді тас боп қатып қалды ма дерсің!

Мынау нағыз қорлық қой! — деп дауысы толқынданып, ышқына сыбырлаған ол Донованға қарай беттеді.

Донован алғаш рет қорқынышты сезінді. Робот ашу, кек дегендерді сезінбеуі керек еді ғой, бірақ Кьютидің көзінен ештеңе оқу мүмкін емес еді.

— Сен мені кешір, Донован, — деді робот. — Әйтсе де, мынадай жағдайдан кейін саған бұл жерде қалуға болмайды. Бұдан былай саған да, Пауэллге де машина бөлімшесінің басқару орталығына келуге тыйым саламын.

Оның саусағымен ишара жасауы мұң екен, екі робот жетіп келіп, Донованды екі жағынан қолын артына қайыра, көтере ұстап, баспалдақ бойымен алып жүрді. Ол Дыбыс шығарып та үлгере алмай, өзінің ауаға көтеріліп бара жатқанын бір-ақ сезді.

Грегори Пауэлл жұдырығын тастай түйіп алып, ерсілікарсылы кезумен жүр. Шарасыздықтан жабық есікке Бізбарлана қарап қойып, Донованға қарады да:

Саған сол электр таратқышқа түкірудің қандай қажеті болды?

Майк Донованның өзі де жынданып кетудің аз-ақ алдында тұрған, мына сөзден кейін атыгі тұрып, креслоқ жақтау ағашын соғып-соғып жіберді.

— Сонда ана электр күшіне сенген қарақшығаһ істеуім керек еді? Қайдағы бір өз қолыммен жиңаған механизмге бағынуым керек пе?

— Әрине, — деп кекесінді үн қатты Пауэлл. — Осы жерде екі роботтың аңдуында қамалып, қимылсыз отыруымыз оган бағынбағандық екен ғой, ә?

— Тек базаға жетіп алайын, тұра тұр, бәлем! — деп көкірегіндегі қыжылын баса алмай, екі қапталына кезек теңселді Донован. — Ол үшін біреу жауап береді әлі. Бұл роботтар бізді тыңдауы тиіс. Бұл Екінші Заң ғой.

— Оны қайталағаннан не шығады? Олар айтқанд тыңдамайды. Оның қандай да бір себебі бар ғой, бірақбіз соны тым кеш анықтайтын секілдіміз. Біз базаға қайтыш оралғанда не болатынын білемісің?

Ол Донован отырған креслоның алдына келіп, бетіне әрі сынай, әрі өкпелей қарады.

— Не?

— Жай әншейін, түк те емес. Меркурийдің кенішінде немесе Церердің түрмесінде бар болғаны жиырма жыл ғана отырамыз.

— Не айтып тұрсың өзің?

— Электрондық дауылды айтамын, ол жақын қалди ғой, ұмыттың ба? Біздің Жердің сәулесі соның дәл жолында тұрғанын білесің ғой. Мына робот мені үстелден сүйрен әкеткенше соны санап үлгердім.

Донованның өңі бозарып кетті.

— Не дейді? Сатурн соқсын мені!

— Ал сәулемен не болатынын білесің бе? Дауыл айтарлықтай қатты болады. Сәуле бүргеше секіреді. Егер тетіктің жанында Кьютидің өзі ғана болса, сәуле бірдей шоғырланып қалады. Сонда Жерге не болатынын білесің бе? Ал біздің өзімізге не болмақ?

Пауэлл сөзін аяқтап болмай-ақ төзімі таусылып, өзегін өкініш өртеген Донован есікке сүйене берді. Есік шалқасынын ашылып кетті де, ол дәлізге қарай ұшып түсті. Сол бойы қатты темір қолдардың жолын жауып, кесе-көтденең тұра қалғанын аңғарды. Қылғынып бара жатқан Жердің адамына робот еш сезімсіз, жайбарақат қарап тұрды.

— Мырзам сізге бөлмеде қалуға бұйрық берді. Өтінем, тынышталыңыз!

Ол қолын сілтеп қалғанда Донован кейін қарай ұшып түсті. Сол кезде дәліздің арғы бұрышынан Кьюти көрінді. Ол роботтарға кетіндер дегендей белгі берді де, өзі олардың соңынан есікті ақырын итеріп, жауып қойды.

Ызадан қылғына жаздаған Донован бар пәрменімен. Кьютиге ұмтылды.

— Мынауың тіпті шектеп шыққандық. Мына сайқымазағың үшін жауап бересің әлі.

— Өтінемін, абыржымаңыз, — деді аса жұмсақ үнмен салмақты сөйлеуге тырысқан робот. Ерте ме, кеш пе, осылай болуы керек еді. Көрдіңіз ғой, сіздің міндетіңіз аяқталды.

— Кешіріңіз, оны қалай түсінсек болады? — деді Пауэлл.

— Сіз мен пайда болғанға дейін Мырзаның бар жатдайын жасадыңыз, — деп жауап берді Кьюти. — Енді еШң міндетімді абыроймен атқаратын кезім келді, ал сіздердің өмір сүрулеріңізге себеп болған жалғыз мағына енді жоғалды. Анық көрініп тұр ғой. Сол да түсініксіз бе?

Олай емес, — деді Пауэлл өкінішке толы үнмен. — Сеніңше, енді біздің не істеуіміз керек?

Кьюти бірден жауап берген жоқ. Шынымен де ойланып алған сияقتанып, оң қолымен Пауэллдің иығынан екі қапталына тартып, өзіне жақындатты.

— Сендер екеуің де маған ұнайсыңдар. Дегенмен уің де ойлау мүмкіндігі шектелген, төменгі сатыдағы тіршілік иесісіңдер, сонда да қандай да бір тартымдылықта рың бар. Сіздер Мырзаға тамаша қызмет еттіңіздер, Ол сіздерді құрмет тұтып, марапаттайды. Енді сіздерды қызмет ету мерзімдеріңіз аяқталған кезде, сірә, тіршілік етулеріңізге де аз қалған сияқты. Ал әзірге, тірі болғаң кездеріңізде тамақпен, киіммен қамтамасыз етеміз. Тек бұлар кен орнына, машина бөліміне баруға әрекет етпей- тін болсаңыздар ғана беріледі.

— Грег, мынауың бізді зейнеткерлікке шығарып жа- тыр, — деді түтігіп, кекештене жаздаған Донован. — Бір нәрсе қылсаңшы, мұнысы қорлық қой.

— Тыңдашы, Кьюти, біз мұныңмен келісе алмаймыз. Біз осы жердің қожайындарымыз. Станцияны да біз секілді адамдар салған, олар басқа ғаламшарда, Жер ғаламшарында тұрады. Бұл бар болғаны энергия өткізіп беретін станция ғана, ал сен бар болғаны... О, құдайым-ай!

Кьюти салмақты қалпынан бір аумай, басын шайқап берді.

— Бұл енді жоқ нәрсені таңып, мойынға қиып салу- мен бірдей. Сіздер неге өмір туралы өтірік тұжырымға жабысып алып, айырылмай қойдыңыздар? Робот еместердің ойлау қабілеті соншалық шектеулі дегенде де. мына айтып тұрғандарыңыз енді...

Ол сөзін үзді де, аз-кем үнсіз тұрып қалды. Донован шықшытын бұлтылдана тістеніп, ысылдай сыбырладй:

— Өттең, сенің анау бет-аузың шынымен де ет пен сүйектен жаралған адамның денесіндей болғанда ғой, рахаттанып тұрып быт-шытын шығарар едім.

Пауэлл әдеттегісінше мұртын қос саусағының арасына қысып, тартып-тартып қойды да, көзін сығырайтып:

— Тыңдашы, Кьюти, егер сен Жердің бар екенін шынымен мойындамайтын болсаң, телескоптан көріп ЖҮР' генінді немен дәлелдейсің, ол не деп ойлайсың?

— Кешіріңіз түсінбедім.

Жерден келген адам ызалана жымиды.

— Міне, бұл сен тұзаққа түстің деген сөз. Біз сені жинап шығарғаннан бері әлденеше рет телескоптан бақылау жүргізгенсің. Сол жарқыраған нүктелердің көпшілігі телескоптан қараған кезде шар сияқты анық көрінетінін де байқағансың.

— А, сол ма? Әрине! Ол сәуленің әбден үлкейтіліп, анық көрінуіне деген әуес, жай қызығушылық қой, — деді Кьюти аяrlанып.

— Ендеше, жұлдыздар неге үлкейіп көрінбейді?

— Басқа нүктелерді айтамысың? Оны қарапайым ғана түсіндірмесі бар. Біз оларға ешқандай сәуле жібермейміз, сондықтан оларды үлкейтіп көрудің де еш қажеті жоқ. Пауэлл, сізге не болған, тіпті ескінің адамы болсаңыз да, осыны білуіңіз керек еді ғой.

Пауэлл тұнжыраған қалпы жоғарыдан көзін алмай тұра берді.

— Бірақ телескопта жұлдыздар көп көрінеді ғой. Олар қайдан шығып жатыр? Юпитер алып кеткір-ау, қайдан шықты деймін?

Кьютиді бұл әбден ығыр етті.

— Ойлаңызшы, Пауэлл, біздің аспаптарымыздың арқасында көрінген оптикалық иллюзиялардың физикалық түсіндірмелерін іздеуге уақытымды неге зая жіберуім Керек? Қай уақыттан бері біздің мүшелеріміздің сезімі Катал қисындардың құрбаны болуға келісіп еді?

— Сен де тыңдап ал! — деп күтпеген жерден айқай салды Донован. Сірә, шыдамы әбден шегіне жетсе керек, өзің қолтығына алып тұрған Кьютидің ығынан атып шықты. — Түпкі тамырға бір зер салайық та. Сәулелер не үшін керек? Біз оған тамаша әрі қисынды жауап береміз. Сенің одаң артық беретін жауабың бар ма?

— Сәулелерді Мырзам түсіреді, — деді қатқыл дауыс. Ол қып-қызыл көзін көтеріп, төбеге қадады. — Соның қалауымен болады бәрі де. Біздің білуімізге рұқсат етіді меген нәрселер бар. Бұл жерде мен әр нәрсені сұраң, тілену үшін емес, тек қызмет қылуға ғана жүрмін.

Пауэлл отыра қалды да, дірілдеген қолымен бетін басты.

— Кет, Кьюти, кет. Маған ойлануға мұрша бер, кет бұл жерден, — деді ол тынысы тарылғандай боп.

— Мен сіздерге тамақ жіберемін, — деді Кьюти кетерінде кеңпейілділік танытқансып.

Жауап ретінде тістене ыңырсыған дыбысты естіді де, дереу шығып жүре берді

— Грег, — деді тамағы қарлыға сыбырлаған Донован. — Біз тезірек бірдеңе ойластырмасақ болмайды. Асылы, оны тұтқиылдан ұстап алып, қысқа мерзімді түйісу жасамасақ болмайды. Буындарына азот қышқылын құйсақ...

— Есек құрлы миың бар шығар, Майк. Шынымен қолымызға азот қышқылын алып оның қасына емін-еркін жетіп барамыз деп, ол соған жол береді деп ойлайсың ба? Тыңдашы, онымен сөйлесіп көрсек ше? Қырық сегіз сағатқа жетпей тұрып, біз оны райынан қайтаруымыз қажет, әйтпесе жағдайымыз қиынға соғайын деп тұр.

Осыны айтқан ол әрлі-берлі теңселіп, тынши алмай, санасы сан саққа жүгірумен болды.

— Роботты сендіру керек деймісің? Бұл дегенің...

— Қорлық қой демекпісің? — деп оның сөзін ДоноваН аяқтады.

— Одан да сорақы!

— Тұра тұр! — деді де, Донован қуанғаннан сақылдап күліп жіберді. — Оны сендірмекке әуреленіп, арамтер боп қайтеміз? Көрсетейік оған! Дәл көз алдында өзіндей тағы бір роботты құрастырып шығайық. Сол кезде не уәж айтар екен, әуселесін байқаймыз.

Мына сөздің парқын ұққан Пауэллдің де езуі күлкіден жайылып сала берді. Донован қасын бір керіп қойып:

— Көзіңе елестетші, қандай ақымақ күйге түсер екен! — деп қулана күлді.

Роботтар, әрине, тек Жерде жасалады. Дегенмен оларды осында жеткізудің өзі үлкен машақат болғандықтан, көбіне бөлшектер күйінде жеткізіліп, жинастырылып, құрастырылатын.

Оғап қоса, бұлай жасау кейбір дайын күйде жеткізілген роботтардың бостандыққа шығып кетіп, бекерге әуреге түсіруіне де жол бермейді. Әлгіндей жағдайдың туындауы «U.S.Robots» корпорациясының да қатал заңмен бетпе-бет келіп қалуына себеп болары сөзсіз, өйткені роботтарды Жерде қолдануға тыйым салынған ғой.

Сондықтан да Донован мен Пауэлл секілді адамдардың еншісіне бұйырған ауыр да аса жауапты міндет роботтарды жинау еді.

Бұрын-соңды Пауэлл де, Донован да робот жасаудың мұншалық қиындығын дәл осы бүгінгі КТ-1 аталатын, өзін Мырзаның елшісі деп жариялаған бақылаушының көз алдында тыраштанғандағы азаптан ауыр сезінбеген шығар.

МС модельді қарапайым жобамен жиналған робот дайын күйінде үстел үстінде жатты. Үш сағатқа жуық жанталасқан жұмыстан кейін тек басын ғана құрастыру Қалған. Пауэлл маңдайынан аққан терді алақанының қырымен сүртіп тастап, ақырын, сенімсіздеу ғана Кьютиге көз салған еді.

Көргені көңіліне қона қоймады. Үш сағаттан бері Кьюти қозғалыссыз әрі үнсіз отырған. Онсыз да үнемі сыр алдырмайтын бет-жүзі тағы да жұмбақ жасырғандай сазарып, қатып қалыпты.

— Тез миды бер, Майк, — деп бұрқ ете қалды Пауэлл.

Донован герметикалық қорапшаның мөрленген орамын ашып, оның май толтырылған ішінен сондай қорапшаның кішірек біреуін алып шықты. Оның да мұқият қатталған орамын ашып, қолына жұмсақ резеңкенің ортасындағы шағын шарды алды.

Донован оны аса сақтықпен ұстап, бар ынта-ықыласымен мұқият роботқа қарай беттеді. Бұл — адамзат қолымен жасалатын ең қиын механизм. Жұп-жұқа ақ алтыннан жасалған қабықшаның ішінде позитронды ми бар, оның дәл есептелген нейтрондық байланыстағы нәзік құрылымында әрбір жұмысынан із қалатын, әр хабарды сақтайтын мүмкіндік бар.

Үстелде жатқан роботтың бассүйегіндегі ұяшық көлеміне ми дәлме-дәл келе қалды. Оның бетін жұмсақ көк түсті темір тілігімен жауып қойды. Темір тілігін кішкентай атом жалынымен қыздырып, бекітті. Содан соң асқан ептілікпен фотоэлектрлі көздерді өз ұяшықтарына бұрап, орнатты. Сыртынан жұқа, мөлдір, мықтылығы жағынан темірден бір кем түспейтін жапырақша жабындылар салынды.

Енді тек терең тыныс алып, роботқа жоғарғы вольтті қуатпен өмір сыйлау ғана қалып тұр. Пауэлл ажыратқышқа қолын созды да, Кьютиге қарап:

— Енді мұнда қара, Кьюти. Бар зейініңмен, мұқияті қарап тұр! — деді.

Ол ажыратқышты қосып қалды. Тырс еткен дыбыс шықты да, артынша гуіл естілді. Адамдар өз қолдарынан шыққан «туындыға» төніп, үңіле қарап қалды.

Алдымен роботтың мүшелері ақырын дірілдеп, сәл қозғалғандай болды. Сосын басы жай көтеріліп, үстелге шынтағын тірей бере тіктеліп алды. Сөйтті де ебедейсіздеу қозғалып, үстелден түсті. Роботтың әрекеттерінің бәрі өзіне-өзі сенімсіздеу екенін аңғартқандай еді, бөліп-бөліп айтуға тиіс сөздерінің орнына аянышты бір шықырлағаны дыбыстар шығарды.

Ақырында кібіртктеп, сенімсіздеу сөйлеп кетті:

— Мен өз жұмысымды бастасам деп едім. Қай жаққә барайын?

Донован есікке қарай жүрді.

Мына баспалдақпен төмен қарай жүр. Саған не істеу керегін айтады.

МС робот кетіп, Жерден келген адамдар әлі де болса қимылсыз отырған Кьютимен бірге қалды.

— Ал енді сені біздің жасап шығарғанымызға сенетін піығарсың? — деп келемеждей жымыды Пауэлл.

Кьютидің жауабы қысқа әрі табанды шықты.

— Жоқ! — деді ол жұлып алғандай.

Пауэллдің езуіндегі күлкі ақырын-ақырын жоғалып бара жатты, ал Донованның аузы аңқиып ашылып қалған.

— Білесіз бе, — деді Кьюти сабырлы да сенімді қал- пынан аумай. — Сіз әуелден дайын бөлшектерді біріктіре салдыңыз. Оны және өте жақсы орындап шықтыңыздар, бұл қол үйренген іс деп есептеймін, бірақ роботты сіздер ойлап тапқан жоқсыздар. Бөлшектерді Мырза жасады.

— Бері қара да, тыңда! — деп ызадан булыға қырыл- дады Донован. — Мына бөлшектер Жерде дайындалып, осында содан кейін бір-ақ әкелінді.

— Коя салыңыздар, босқа тәжікелеспей-ақ қояйық, — деп робот өзінше бұларды бітімге шақырмақ болды.

— Жоқ, шынында да, — деп Донован алға қарай бір аттап, Кьютидің темір қолына жармасты. — Егер сен кітапханада сақтаулы тұрған кітаптарды оқысаң, көңілің- Де ешбір күмән қалдырмай, саған бәрін ашып түсіндіріп берер еді.

— Кітаптарды ма? Мен олардың бәрін түтел оқыдым. Жазғандардың бәрі жақсы ойластырылған.

Күтпеген жерден әңгімеге Пауэлл араласты.

— Егер бәрін оқығаның рас болса, онда несіне әңгіме етіп тұрмыз? Олармен айтысуға болмайды ғой. Болмайды.

— Кьютидің үнінен аяушылық танытқан сыңай байқады.

— Пауэлл, бірақ мен оларды сенімді ақпарат көзі деп мүлдем санамаймын. Оларды да Мырзам жазған, оның үстіне маған емес, сіздерге арналған ғой.

— Сен оны қайдан білесің? — деп таңырқай сұраған Пауэлл.

— Менің өзім ойлау қабілеті жетік тіршілік иесі ретінде ақиқатты жорамалды жұмбақ жағдайдан алып шығуға күшім жетеді. Ойлауға жаратылған тіршілік иесі болғандарыңызбен, түсінуге, талдауға мүмкіндіктеріңіз жетпегендіктен, сіздердің бар болу себептеріңізді басқа біреулердің түсіндіруіне тура келеді. Бірақ алыстағы әлем мен адамдар туралы күлкі келтіретілік әңгімелермен миларыңызды толтырып қойғаны жақсылыққа апарары сөзсіз. Сірә, сіздердің миларыңыз болған шындықты сол күйінде

қабылдау үшін соншалық әлсіз боп тұр. Дегенмен Мырзам сіздердің мына кітаптарға сенгендеріңізді қаласа, мен сіздермен айтыспай-ақ қояйын.

Шығып бара жатып, кейін қарай мойнын бұрды да:

— Сіз қапаланбаңыз. Мырзаның жаратқан әлемінде барлығымызға да орын жеткілікті. Сіздердей байғұсі адамдарға да орын жетеді. Тым қарапайым болса да, өздеріңізді жақсы ұстасаңыздар, құрметке де ие боласыздар, — деп қосып қойды.

Ол еңсесін тік ұстап, кәдімгі Мырзасының шын беріл-ен елшісіндей боп, тәкаппар күйде шығып жүре берді- Екі адам бір-бірінің көзіне тура қарамауға тырысты.

Ақыры Пауэлл өзін күштегендей болып:

— Жатайықшы, Майк, мен жеңілгенімізді мойындаймын. Қос қолымды көтердім десем болады, — деді.

Донован ақырын ғана:

— Токташы, Грег, ол шынымен де дұрыс айтып тұр деген ой келмей ме басыңа? Ол өз-өзіне сондай сенімДП тіпті мен...

Пауэлл күйіп кетті ме, айқайлап жіберді.

— Ақымақ болма! Келесі аптада бізді алмастыратын Келгенде көзіңді жеткізерсің, Жер бар ма әлде жоқ па? Кайтып оралғанымызда жауабын да табарсың!

— Олай болмаған жағдайда, Юпитер атымен ант етейін, біпдеңе жасауымыз керек. Ол бізге де, кітаптарға да, тіпті өз көзімен көріп тұрғанға да сенбей тұр ғой! — деп Донован жыларман болды.

— Иә, сенбей тұр ғой енді, — деп Пауэлл де тұнжырай қоштап қойды. — Бұл әр нәрсені ойлап, өзіндік пікірін қалыптастырған робот қой, сайтан алғыр! Ол тек қисынға ғана сеніп тұр, бар мәселе сонда...

— Сонда мәселе неде демексің?

— Қисынның қатаң заңына бағынсаң, нені болса да дәлелдеп шығуға болады. Тек одан шығатын нәтиженің не болары ғана толғандыратыны қиын. Біздің өз қисынымыз, ал Кьютидің дәлелсіз қабылданатын негізгі пікірі, өз қисыны бар...

— Ендеше, тезірек оның пікіріне қол жеткізейік. Ертең дауыл тұрады.

Пауэлл дәрмені құрығандай отыра кетті де, терең «үрсінді».

— Ол біздің қолымыздан келмейді ғой. Дәлелсіз қа-былданатын негізгі пікір дегенің сеніммен бекиді. Бұл Дүниеде оны ешкім де шатқаяқтата алмайды. Мен ұйқыға жатамын. Әбден қажып кеттім.

— Сайтан алғыр! Мен жата алмаймын!

— Маған да ұйықтау оңай болмас. Бірақ тырысып көруіміз керек, өзіміз үшін.

Он екі сағат өткеннен кейін де ұйқы дегеніңіз қол жетпейтін, жүзеге аспайтын, тек жоспардағы іс болып

Дауыл бұлар күткен уақыттан да бұрын басталды. беті албырап, қып-қызыл боп жүретін Донованның өңі құп-қу боп, бозарып кеткен, дірілдеген саусағын жоғары көтерді. Сақал-мұрты қаулай өсің кеткен Пауэлл кеберсіген ернін жалап алып, терезедең айырмаған күйі мұртын тартқыштай берді.

Егер басқа жағдай болғанда, бұл көрер көзге керемет керініс болар еді. Электрондардың жоғары қуаты Жерррр бағытталып, энергия әкеле жатқан сәулемен ұшырасқдц. да, жарқ-жүрқ еткен жалын атқылап, есепсіз ұшқыщ. дар жан-жаққа шашырап жатыр. Алысырақта бағытың жоғалтқандай болған сәуленің ізіндегі тозаңы әрі-бері ойнақтап билейтіндей.

Сәуле тұрақты боп шықты. Бірақ бұл әсерге сеніп қалуға болмайтынын екеуі де білетін.

Қарапайым көзге іліне бермейтін Жердің жүздеген метр квадратының беткейіндегі бұрқыраған қирандылардың көрінісін мұнда тек секундтың жүзден бір бөлігінде байқап қалуға болады.

Ал басқару бөлігінде Кьюти қожайын болғандықтан, оны ешқандай сәуле де, сиқыр да, Жер де қызықтырмады. Оны қызықтыратын өзінің Мырзасы ғана.

Сағаттар жылжып жатты. Жердегі адамдар сиқырланып қалғандай, терезеге телмірумен тұр, одан өзгеге дәрмені жоқ. Кейін сәуле ұшқындарының жалыны өлімсіреп барып, ақыры сөніп тынды. Дауыл басылды.

— Бітті! — деді күңіренгенге ұқсас үнмен Пауэлл.

Донован қалғыған адам секілденіп, ес жия алмай, өзімен өзі әуре.

Қатты қалжыраған Пауэлл оған қызыға да, қызғана да қарап қояды, өзі кірпік айкастыра алмай-ақ қойды. Дабыл нүктесі бірнеше рет шырылдап, қып-қызыл түймес жарылып кетердей безек қағып барып басылды. Пауэлл оған да назар аудармады. Оның бәрі енді маңызды емес болатын. Бітті бәрі! Мүмкін, шынымен де Кьютидікі дұрыс шығар, бұлар Донован екеуі расында төменкол, әншейін дәрменсіз, күні жеткен тіршілік иелері шығар. Ақыл-естері де жасанды болар, әйтпесе, міне, өмірлерінің бар мағынасын да жоғалтқандай болып отыр ғой. Солай болғанда ғой! Дәл солай болса, қанекей, шіркін-ай!

Алдына келген Кьютиге көзі түсті.

— Сіздер дабыл қоңырауына жауап бермедіңіздер, ндықтан келіп тұрмын, — деп түсіндірді ол бәсең үнмен — Сіздердің түрлеріңіз тым шаршаңқы, әбіржіп кетіпсіздер. Соған қарағанда тіршілік ету уақыттарыңыз аяқталуға жақын қалған сияқты. Сонда да құрылғылардың бүгінгі жазғандарын көргілеріңіз келе ме екен деп ойлап едім.

Мына ұсынысты роботтың тарапынан түсінісуге, достық қарым-қатынасқа ұмтылыс жасау ма екен дегендей Пауэллдің көкірегінде бір үміт ояна бастады. Мүмкін, Кьютидің ұяты оянып, адамдарды станцияны басқару мүмкіндігінен еріксіз айырған өзінің кінәсін сезінген шығар. Осының бәрін ой елегінен өткізді де, өзіне созылғап құрылғылардың сызбасына қадала қарады, бірақ көзі ештеңе көрер емес.

Кьюти өз-өзінен масайрап, көңілі тоғайғанын жасыра алмады.

— Әрине, Мырзаға қызмет ету — үлкен құрметке ие болу, әрі мықты жауапкершілікті талап етеді. Бірақ сіздерді менің алмастырғаныма өкпелемеңіздер.

Мұрнының астынан міңгірлеп, әлдене айтқандай болған Пауэлл назарын бір қағаздан екінші қағазға кезек-кезек аудара берді. Кенет оның бұлдыраған көзі кесте-Лердің бірінің үстінен көлденең үзік-үзік боп тартылған қызыл сызыққа түсе кетті.

Сол қисық қызыл сызыққа олай да, былай да қарап, ұзақ отырды. Содан бір кезде қолындағы қағазға қадала қараған күйі орнынан атып тұрды. Алдында жатқан ан қағаздар еденге шашылып түсті.

— Майк! Майк! — деп айқай салып, Майкті иығынан жұлмалай берді ол. — Қара! Ол сәулені ұстап қалыпты Донован шошып оянды.

— О не? Қайда? — дей берді ұйқылы-ояу алақтап.

Мән-жайды ұғар-ұқпастан ол да кестені қолына ала салып, шұқшия қарап жатыр.

— Не болды? — деп осы кезде сөзге Кьюти араласты.

— Сен сәулені кездесу нүктесінде ұстап қалыпсың Сен оны білемісің? — деп кекештене сұрады Пауэлл.

— Кездесу нүктесі? Ол не сонда?

— Сәуле барлық уақытта миллисекундтың он мыңнаң бір бөлігіне дейінгі дәлдікпен қабылдау станциясына бағытталды!

— Қандай қабылдау станциясы?

— Жердегі! Жердегі қабылдау станциясы. Сен соны кездесу нүктесінде ұстап қалғансың.

Кьюти тітіркене селкілдеп, жақтырмай теріс айналды.

— Сіздерге жылы қабақ танытуға болмайды екен. Тағы да сол сандырақтау. Барлық бағытты тең дәрежеде ұстап тұрдым. Мырзамның нұсқауы солай болды, бар болғаны сол ғана, — деп Кьюти бұл тақырығытағы тәжікелесуді тез аяқтауға тырысты.

Шашылып қалған қағаздарды жинап алды да, ол шапшаң шыға жөнелді. Оның соңынан есік жабылған бойда Донованға тіл біткендей:

— Мәссаған! — деді аңырып.

Сөйтті де Пауэллге бұрылды:

— Енді біз не істейміз?

Пауэлл бар денесінің қатты шаршағанын ауырсына сезіне тұрып, көкірегінің жеңілдеп қалғанын да аңғарды.

— Ештеңе де істемейміз. Ол станцияны бізсіз де тамаша басқара алатынын дәлелдеп шықты. Мен ешқашан да мұндай электрондық дауылдың осылай жақсылықпен өтіп кеткенін көрмеппін.

— Бірақ әлі ештеңе шешілген жоқ қой. Оның Мырза тураалы не айтқанын естідің ғой. Біз енді...

— Тура тұршы, Майк! Ол өзі кестелер мен сандар тізбегі бетінен оқығанын Мырзамның нұсқауы деп ұғып Былай қарағанда, біз де солай істеп жүрміз ғой. Бізді туцдаудаи бас тартуының себебі де осында. Тыңдау — Екінші Заң. Бірінші Заң — адамдарды қауіптен құтқару. Ол адамдарды қалай құтқаруы мүмкін? Әрине, сәулені кездесу нүктесінде ұстап қалу арқылы. Соны бізден артық жасай алатынан ол біліп тұр. Тектен-текке өзін бізден жоғары тұрған тіршілік иесімін деген жоқ қой. Бұдан шығатыны, ол бізді қалай да басқару бөліміне жібермеуі керек. Робототехника Заңына бағынғандықтан солай болуы тиіс.

— Әрине, бірақ әңгіме тек онда ғана емес қой. Оның анау Мырзасы туралы сандырағын үнемі айта беруін болдырмау керек емес пе?

— Ал айтқанда тұрған не бар екен?

— Өйткені мұнысы ақылға да сыймайды. Оған станцияны қалай сеніп тапсыруға болады? Өзі тіпті Жердің бар екеніне де сенбейді ғой.

— Ең бастысы, өз ісін игеріп, нәтиже шығарып тұр ма?

— Солайы солай ғой, бірақ...

— Ендеше, сенгісі келген нәрсесіне сене берсін!

Еріксіз езу тартқан Пауэлл сылқ етіп төсекке жата кетті де, қолын бір-ақ сілтеді. Келер сәтте ол ұйықтап Та кеткен еді.

Жеңід скафандр киіп жатып Пауэлл өз-өзімен сөйлескендей боп:

— Бәрі қарапайым ғана өтеді. Роботтарды бір-бірлеп осында әкелеміз де, оларды автоматты ажыратқыштармен қамтамасыз етеміз, олар бір аптадан соң іске қосылатын болады. Сол уақыт аралығында олар Мырзасы мен оның елшісіне табынуды игеріп алады. Кейін оларды өзге станцияларға апарып, қайта жандандыруға болады. Әр станцияға екі КТ жеткілікті, — деді.

Донован герметикалық шлемін ашып жіберіп, кіржің ете қалды:

— Доғаршы сол сөзді, мына жерден тезірек кетейік Кезек күтіп тұр. Шынымен де Жерге аман-есен жетің табаным топырағына тигенше мен сабама түсе алмаспын Өз

көзіммен көріп, көңілімді орнына түсіргенше, Жердің бар екеніне мен де күмәнданатын түрім бар.

Есік ашылғанда да ол әлі сөйлеп жүрген. Герметикалық шлемінің әйнегін сырт еткізіп жауып жатқанда, осында кіріп келе жатқан Кьютиді көріп қалды да, Донован тұнжыраған қалпы теріс айналығі кетті.

Робот бұларға үнсіз жақындады. Үні де көңілсіз шықты.

— Кетіп бара жатырсыздар ма?

Пауэлл басын изеп қана жауап бергендей болды.

— Біздің орнымызға басқалар келеді.

Кьюти терең тыныстап, ақырын күрсінгендей болды. Бұл күрсінісі тартылған темір сымдардың арасын қуалай соққан желдің гуілі сияқтанып кетті.

— Сіздердің қызметтеріңіздің уақыты бітті, сондықтaя да жоғалатын уақыттарыңыз келді ғой деймін. Мен осылай боларын білгенмін, сонда да... Қалай болғандада, Мырзаның дегені болады ғой.

Мына мойынсұнуға ұқсас түсінік тағы да Пауэллдің ызасын келтірді.

— Бізге көңіл айтуға асықпай-ақ қой, Кьюти. Бізді заманақыр емес, Жер күтіп тұр, — деді әр сөзін шегелеп.

Кьюти тағы да күрсінді.

— Сіздер үшін солай ойлағандарыңыз да тиімді. Енді сіздердің адасуларыңыздың даналығын сезінгендеймін. Тіпті қанша қаласам да, мен сіздерді сенімдеріңізден айыра алмас едім.

Аяушылық сезімнің жетегінде шығып бара жатты.

Пауэлл әлдене деп күнк етті де, Донованға белгі берді.

Тығыздалып жабылған шабадандарын қолдарына қысқан олар ауа шлюзіне¹⁰ кірді.

Келесі ауысатын топты жеткізген ауа кемесі сыртта дайын тұр еді. Пауэллдің орнына келген Франц Мюллер оларға құрғақ қана және сыпайы түрде сәлем берді. донован да оған әншейін бас изей салып, ұшқыштың бөлмесәне өзін күтіп тұрған Сэм Ивенске барып, одан басқару тетіктерін қабылдап алды.

Пауэлл кідірістеп қалған.

— Ал Жердің жағдайы қалай? — деп сұрады ол, ішкі қобалжуын сыртқа шығармауға тырысып.

Әншейіндегідей қалыпты сұраққа Мюллер де қалыпты жауап берді:

— Бұрынғысындай айналып тұр.

— Өте жақсы, — деді Пауэлл.

Мюллер мұның жүзіне көз тоқтата қарап:

— Айтпақшы, «U.S.Robots» жігіттері жаңа үлгідегі роботтар ойлап тапты. Топтық роботтар.

— Не естісең — сол. Ауқымды келісімшарт бекітілді. Сірә, бұл үлгідегі роботтар астероидтық кен орындарына аса Кажет сияқты. Бір робот-басқарушы, қалғандары — оған бағынатын алты суброботтар.

— Ол тәжірибе алаңынан өтті ме? — деп сұраған Пауэллдің көңілі тағы да қобалжи бастады.

— Мен сіздерді күтіп отыр дегендерін естідім, — деп күлді Мюллер.

Пауэлл еркінен тыс жұдырығын түйіп алды.

¹⁰ Ауа шлюздері – бұл таза бөлмелерге және басқа да бақыланатын бөлмелердің кіреберісіне орнатылатын жеке камералар.

— Сайтап алғыр! Біз демалмаймыз ба сонда?! — деді ызаланып.

— Демаласындар ғой. Екі апталық демалысқа есе жасасаңыздар болады.

Өз міндетіне кірісуге ыңғайланған Мюллер скафанді дың ауыр қолғаптарын кие бастады. Оның қалың қабағы қайшыланып кетті.

— Жаңа роботтың жағдайы қалай боп жатыр? Мің. детін атқара алып жатыр ма? Дұрыстап іске кіріссін, әйт- песе мен оны құрылғыларға жолатпай қоямын, — деді.

Пауэлл бірден жауап берген жоқ. Қарсы алдында қысқа қиылып, тікірейіп кеткен шашын саусағымен са- лалай кейін қайырып, менмен, тәкаппар кейіппен өзіне шалқая қарап тұрған пруссиялыққа тіктеле қарап, біраз кідірді. Кенет өзінің бойын кернеп бара жатқан қуаныш толқынын сезінгендей болды.

— Роботтың жағдайы жақсы, — деді асықпай, сөздерін соза үн қатып. — Өзің де құрылғылармен көп айналыса қоймассыңдеп ойлаймын, — деді қулана жымып.

Сол күлімдеген қалпы әуе кемесіне кіріп кетті. Осында бірнеше апта болу енді Мюллердің еншісіне тиген еді...

ҚОЯН АУЛАУ

Демалыстың екі аптадан артыққа созылғаны рас, оны Донован жоққа шығара алмайды. Бұлар алты ай бойына демалғандарымен қоса еңбекақылары толық сақталған. Оның дәлелі бар. Дегенмен соның бәрі тек кездейсоқтық екенін айтып, Донован өкпелеумен жүр. «U.S.Robots» топтық роботтардың жетіспейтін тұстарын су бетіне қалқытып алып шықпақшы. Кемшіліктер мен қателіктер қашан да жеткілікті ғой, далалық сынақтарға шыққанда ондайлардың қаншамасы табылып, түзеліп жатады. Сондықтан да Пауэлл мен Донован алаңсыз демалып, логарифм сызғышы мен сызба тақтасы бар жі-гіттердің «Бәрі дұрыс!» дегендерін күтіп жатты.

Енді, міне, олар Марс пен Юпитер арасында айналып жүретін Күн жүйесіндегі кіші ғаламшарларға жетті, қа-теліктер де табылып жатыр. Донован осы кемшіліктерді айта-айта, ызадан бет-жүзі күреңітіп, тура қызанақ секілді Қызарып кетті.

— Грег, тым болмаса, әр нәрсеге шынайы көзқарас керек қой. Тәжірибе дұрыс болмай жатқанда, нұсқауықтың әрбір әрпін бақылаудың қандай қажеті бар? Қағаз сызбаларын жайына қалдырып, іс барысын қолға алатын әлдеқашан туды ғой.

Пауэлл аса салмақты қалпынан таймастан, тура жас ^еткіншіекке электрониканың не екенін бірінші рет тәтпіштей түсіндіргендей, әр сөзін ежіктей тұрып баяндауға кірісті:

— Нұсқаулық бойынша, бұл роботтар Күн жүйесіндегі кіші ғаламшалар кенішінде еш бақылаушысыз, түсінесің бе, еш адамсыз жұмыс істеуге негізделген. Айтып тұя ғой, біз оларға ешқандай бақылау жасамаймыз.

— Дұрыс айтасың. Енді мені тыңда. Қисын! — деп, Донован қалың түкті саусағын бір-бірлеп бүге бастады. — Біріншіден, жаңа робот тәжірибе орталығында барлық зерттеуден өтті. Екіншіден, «U.S.Robots» оның Күн жүйесіндегі ашықтықта болатынына кепілдік берді. Үшіншіден, жоғарыда айтылған сынақтарға робот шыдай алмайды. Төртіншіден, егер ол ашық алаңқайдағы сынақтан өте алмаса, «U.S.Robots» он миллион қаржысы мен шамамен жүз миллион адамның сенімінен айырылады. Бесіншіден, егер ол сынақтан өтпесе, сосын біз оның себебін түсіндіре алмасақ, онда бізге де сүйікті жұмыс орнымызбен қимастықпен қоштасуға тура келері сөзсіз.

Пауэллдің жасанды күлкісінің астында үлкен уайым жасырынып жатыр еді. «U.S.Robots and Mechanical Men» корпорациясының жазылмаған заңы бар-тын: «Бірде-бір қызметкер бір қателікті екінші рет қайталамайды. Бірінші қателіктен соң-ақ оны жұмыстан шығарып жібереді».

— Сен бәрін сондай тамаша түсіндіресің, Евклидтен бір кем емессің. Тек дәлелдерден басқасын. Сол роботтардың тобын өзің кезекте болған үш апта бойына бақы-ладың ғой, олар өте жақсы жұмыс істеді. Соны да, жирен, сен өзің айтқансың. Тағы не істей аламыз? — деді Пауэлл.

— Оларға не болғанын қалай да білуіміз керек, қолсмыздан келсе, соны істеуіміз керек. Иә, менің бақылау кезегімде де олар шынымен жақсы жұмыс істеді. Ал мен қарамаған кезеңдерде үш рет кен жіберуді тоқтатып тастады. Тіпті қайтып оралуы керек кездерінде де келмей қалды. Сондарынан өзім баруыма тура келді.

— Сол кездерде ешқандай ақауды байқамаған ба едін,

— Ештеңе. Тіпті ешқандай да кемістік көрінбеді. Бәрі де орын-орнымен, дұрыс болатын. Тек түкке тұрмайты ұсақ-түйек қана, кеннің болмағанын айтамын.

Пауэлл тұнжыраған күйі төбеден көз айырмастан, мұртын тарамдай берді.

— Тындашты, Майк. Кезінде талай шешуі қиын мәселелерге тап болдық қой. Бірақ мынау Күн жүйесіндегі кіші ғаламшарларда балғаннан да асып түсейін деп тұр ғой. Бірақ мынау Күн жүйесіндегі кіші ғаламшарларда болғаннан да асып түсейін деп тұр ғой. Бәрі де шешімнің таптырмастай шиеленісіп кетті. Қарашы өзін. Мына ДВ-5 роботын айтам, өз қарамағында алты роботы бар. Шынында, иелігінде де емес, олар мұнын өзінің бір бөлшегі іспеттес.

— Оны білемін...

— Жап аузынды! — деп Пауэлл шыдай алмай айқайлап жіберді. — Сенің білетініңді білемін. Мен жай ғана біздің ақымақ жағдайымыздың бейнесін ашып көрсеткім келеді. Анау алты қосымша робот ДВ-5-тің бөлшегі, тап сенің өз бөлшегің саналатын мына саусағың секілді, сосын оларға дауыстап та, радиодан да емес, позитрондық алаңнан бұйрық береді. Біліп қой, мынау алып «U.S.Robots» корпорациясында позитрондық алаң туралы, оның қалай жұмыс істейтінін білетін бірде-бір роботехник¹¹ жоқ. Мен де білмеймін. Сен де білмейсің.

— Бұл енді рас, — деп оңай келісе салды Донован.

— Қандай жағдайда тұрғанымызды көрдің бе? Егер бәрі жақсы бола қалса, сөз жоқ, әрине. Олай болмаған жағдайда, оған біздің шамамыз жетпейді, санамыздан тыс нәрсе. Біз де, осы жердегі басқалардың бәрі де ештеңе істей алмай қаламыз. Бірақ бұл жерде жұмыс істейтін біз ғой, басқалар емес! Міне, барлық қиын жұмбақ осында тұр, — деген Пауэлл тағы да ашуға беріліп, аз-кем үнсіз тұрып қалды.

Сәлден соң басын бұрып:

— Жарайды. Сен оны әкелдің бе? — деп сұрады.

— Иә.

— Енді қалай, өзін жақсы ұстай ма.

— Оның ешқандай діни наным-сенімі жоқ сияقت. Шеңбер бойымен жүгірмейді, қайдағы бір өлеңдерші оқығанын да байқамадым. Сірә, дұрыс сияқты.

Донован басын сілкіп жіберіп, шығып кетті.

Пауэлл салмағынан үстел қайысардай боп, үйдің жатқан «Робототехника бойынша нұсқаулық» журналдарының біріне қолын созды да, парақтай бастады. Бірде өртеніп жатқан үйден қашып құтылуы керек болғанды ішкіміз ғана киіп үлгеріп, осы «Нұсқаулық» журналын қыса ұстаған күйі секіріп үлгергені бар. Одан да қысыл- таяң уақыт болғанда ішкіміз де уақыт қалдырмай, осы журналды таңдар еді.

«Нұсқаулыққа» тұмсығын тыға, шұқшиып отырғанында ішке ДВ-5 келіп кірді де, Донован есікті ішінен қапсыра жауып алды.

— Сәлем, Дейв! — деді Пауэлл көтеріңкі үнмен. — Жағдайың қалай?

— Жағдайым тамаша! Отыруға бола ма? — деді робот. Сұрағының жауабын да күтпестен, ауыр салмақ үшін арнайы әзірленген орындықты өзіне қарай тартып алып. ебедейсіздеу бүгіле жайғасты да, аяғын жинаңқырап отырды.

Басқа, сыртқы адамдар болса, роботтарды олардың реттік сандарымен атап шақырар ма еді, бірақ арнайы мамандар ешқашан олай жасамайды. Пауэлл Дейвке разы кейіпте қарап сәл отырды. Дейв жеті бөліктен тұратын, тұтас ойлайтын роботтар тобының негізгі басшысы екеніне қарамастан аса шомбал да, соншалық салмақты да емес еді. Биіктігі бар болғаны екі метрдей, ал салмағы жарты тоннадай ғана электрленген робот болатын. Көп пе? Егер сол жарты тоннаның ішінде конденсатордың да шынжырлар мен адамға тән психологиялық әрекеттердің бәрінің көрінісін реттейтін ауа сорғыш ұяшықтардың жалғамалы тетігі де бар екенін ескерсек, бұл ауыр емес,

¹¹ Роботтарды құрастырушы маман.

әрине. Позитронды ми мен бұйрық беруге қатысы бар квинтильон позитрондары және бар.

Пауэлл жейдесінің қалтасынан мыжырылып қалған улымын алып шықты да, Дейвке қарап:

— Дейв, сен жақсы жігітсің. Ешқашан дандайсымай- сын ерекше жағдайды да талап етпейсің. Сен өте сенімді серік. салмақты кенші роботсың. Бір уақытта алты робот- тыңжұмысын жолға қойып, қаншама еңбек етіп келесің, менін білуімше, осыған орай тұрақсыз байланыстар да болмаған секілді.

Робот басын изеді.

— Мұныңыз көңілімді көтергені рас, қожайын, бірақ онымен не айтпақсыз.

Оның дауыс ырғағы аса жоғары сапалы болатын, қосымша дауыс құбылысын реттейтін тетіктің арқасында үні темірдің де ерекше бір сыңғырын беріп, басқа роботтардан ерекшелендіріп тұрады.

— Қазір айтамын. Бәрі де сенің өз пайдаң үшін жасалып жатыр. Сонда неге жұмысында дұрыс нәтиже жоқ? Мысалы, бүгінгі екінші ауысымды алайық.

Дейв ештеңе түсінбеген сыңайлы ма, әйтеуір, ыңғайсыз жағдайда қалған сияқты.

— Менің білуімше, ештеңе де болған жоқ.

— Сіздер өндірісті тоқтатып тұрсыздар.

— Оны білемін.

— Ал, енді не айтасың?

Дейв үнсіз қалды.

— Мен оны түсіндіре алмаймын, қожайын. Оны айтсам, жүйкеме салмақ түседі, ал менің оған жол беруіме болмайды. Қосымша роботтар жақсы жұмыс істеді. Мен оны білемін... — деп азырақ ойланып отырды. Фотоэлектрлі козі жарқырай жанып, Пауэллге тіктеле қарады да: — Есімде жоқ. Ауысым бітті де, сол кезде Майк келген еді вагондардың бәрі бос болды, — деп сөзін аяқтады.

Осы кезде сөзге Донован араласты:

— Есінде ме, ауысымның аяқ жағында сен бірнеше рет есеп беруге келмей қалдың.

— Білемін. Бірақ неге... — деп, ол ап-ауыр басың ақырын шайқап қойды.

Пауэллге дәл осы сәтте роботтың келбеті адам тектес болса, оның жүзінен қорлану мен өкініштің табы анықбідк нердей көрінді. Роботтың жаратылысын-ақ өз функцияларын толық орындамағанына қатты күйзелетіні белгілі

Донован астындағы орындығымен қоса жылжып келіп, Пауэллге жақындады да, оған иіліп:

Мүмкін, жадтың жоғалуы? Амнезия шығар? — деді.

— Білмедім. Қалай болғанда да, аурумен бірге іс жүргізуге болмайды. Адам ағзасындағы өзгерістерді роботтың бойынан іздеу тек романтикалық қиялға берілу шығар. Робот техникасына ол көмектесе алмайды ғой.

Пауэлл желкесін қасып біраз отырды.

— Дейвтің қарапайым ми әрекеттеріне тексеріс жасау үшін әурелегім келмейді. Бұл әрекетіміз оны өз арынын алдында төмендетері сөзсіз.

Ол тұңғыық ой жетегінде отырып, Дейвтен көз алмады. Сосын сәл сергігендей боп, «Нұсқаулыққа» қарады да. ішінен әлдеқандай мәлімет іздей бастады. «Ашық аланда әрекеттесуді тексеру» деген тарауын тауып алып, жедел оқуға кірісті. Содан соң:

— Тындашы, Дейв, әрекеттесуді тексеріп көрсек кай- теді? Солай жасап көрген жөн сияқты, — деді.

Робот орнынан тұрды.

— Дегеніңіз болсын, қожайын, — деді ол ақырын.

Оның үнінен шынымен де жанын жеген уайымнй ызғары білініп тұр еді.

Ең қарапайым сынақтардан бастады. Секундомердің¹² бірқалыпты тықылымен жарыса жауап беріп, ДВ-5 бес орынды сандарды көбейтуді бастап кетті. 1000-нан 10 00-ға дейінгі қарапайым сандарды атап шықты. Үшдәржелі түбірлер мен функциялардың өсу ретімен интеграциясынын тапты. Бірінен соң бірі қиындай түсетін механикалық әсерлердің бар сатысынан тексеруден өтті. Ақырында оның механикалық санасына жалпы роботтар үшін ең жоғары сынақ боп саналатын этикалық мәселер қойылды.

Осы екі сағатқа созылған сынақтың аяғына жеткенше Пауэлл ақ тер, көк тер боп шаршаса, Донован жеуге жарамсыз болса да, барлық тырнағын түгел тістелеп болды.

Ақырында робот бұларға қарап, өзі сұрақ қойды:

— Сонымен, сынағымыз не болды, қожайын?

Пауэлл ашығын айтты:

— Менің әлі ойлануым керек, Дейв. Шешім шығаруға асықпаған дұрыс. Одан да сен жұмысыңа бара бер. Тым қатты ойға беріле берме, істелуі керек жұмыс мөлшері туралы да қамықпа. Ал біз бір ретін қарастырып, ойластырармыз.

Робот шығып кетті. Донован Пауэллге шүкшия қарап:

— Сонымен?.. — деп көп мағыналы сұрақ қойды да, жауап күтті.

Пауэлл әдеттегісінше мұртын сипалап отырды да, жұлып алғысы келгендей, қаттырақ жұлқып-жұлқып қалды. Сосын:

— Миындағы барлық байланыстар қалыпты жағдайда, дұрыс жұмыс істеп тұр, — деді.

— Мен сол тұжырымға аса сенімді бола алмас едім.

— О, Юпитер! Майк, ми — роботтың ең маңызды бөлігі ғой. Ол Жерде бір емес, екі емес, бірнеше рет тексеріледі. Егер ол сынақтан дәл Дейв сияқты өтетін болса, онда мида ешқандай кінәрат, тіпті болар-болмас ақау да жоқ деген сөз. Бұл тексеріс барлық жүйелі байланыстарды қосып қарайды.

— Сонда одан қандай нәтиже шығады?

— Асықтырма мені. Бәрін саралап, пайымдауға мұрша, бер. Роботтың денесінде механикалық ақау болуы да мүмкін. Демек, оның бойындағы бір жарым мың конденсатор. лардың немесе жиырма мың бөлек шынжырлардың, бес жүз шам мен мың реттегіш тетіктердің, тағы да мыңдаңц басқа бөлшектердің қандай да біреуі істен шығуы мүмкін деген сөз. Анау ешкімнің ақылы жетпейтін құпия позитрондық алаң туралы айтпағанның өзінде.

— Тыңдашы, Грег, — деп, аса бір маңызды құпия айтатын адамдай Донован Пауэллге еңкейе түсті. — Маған бір ой келіп тұр. Мүмкін, робот өтірік айтып, бізді алдап тұрған шығар. Ол...

— Ақымақ, робот саналы түрде алдай алмайды. Егер бізде Маккормик-Уэслидің сынамасы болғанда, оның денесінің барлық бөліктерін небәрі жиырма төрт не қырық сегіз сағат ішінде тексеріп шығар едік. Бірақ Жерде ондай сынама бар болғаны екеу-ақ, олардың салмағы он тоннадан асады. Іргетасы құймаланып, бір орнынан қозғалмастай етіп әзірленген. Тамаша емес пе, ә?

Донован үстелді алақанымен сарт еткізді.

— Түсінсеңші, Грег, ол бұзыла қалса, тек біз жанында жоқ болған кезде ғана істен шығып тұр ғой. Менің қауіптеніп қалғаным да сондықтан. Күдік туғызатын бірдене бар,

¹² Уақыт аралығын өлшеуге арналған аспап.

— деп әр сөзді шегелеп айтқан сайын, Донован үстелді жұдырығымен тоқпақтап ұрып-ұрып қойды.

— Сені тыңдаудың өзі жиіркенішті, — деді Пауэлл тағаты таусыла. — Сен шымшытырық оқиғаларға толы романдарды оқып, солардың желісіне беріліп кеткенсің-ау деймін.

— Енді не істейміз? Менің білгім келетіні — сол! — деп ызалана айқайлап жіберді Донован.

— Қазір айтамын. Мен үстел үстіне экран орнатамын. Дәл осы жерге, мына қабырғаға, — деп ол өшін содан алардай, қабырғаны саусағымен нұқып-нұқып қойды. — оны Дейв жұмыс істейтін кенішке орнатамын да, Ақылауға аламын. Міне, солай.

— Бар болғаны сол-ақ па, Грег...

Пауэлл орнынан көтерілді де, бар салмағымен үстелге асылды.

Майк, маған да оңай ооп тұрған жоқ. Апта бойы маған тиісумен келесің. Дейвке бірдеңе болған, қателік сонда дегеннен танбайсың. Қате қай жерде екенін өзің білемісің? Жоқ, білмейсің! Оның қалай туындайтынын білемісің? Неден болуы мүмкін екенін жорамалдай ала-мысың? Жоқ! Неліктен іс өнбей жатқанын айта аласың ба? Жоқ! Сен бір нәрсе білесің бе өзі? Жоқ! Жоқ! Жоқ! Мен де түк білмеймін! Ендеше, менен неге сұрай бересің?! — деп қарлыққан дауысымен айқай салды.

Шарасыздықтан Донован да қолын ауада бос сермеді де, үнсіз тұрып қалды.

— Берілдім, — деді шаршаңқы үнмен.

— Ендеше, тыңдап ал. Ем жүргізуді бастамас бұрын бір аурудың себебін анықтап алуымыз керек. Қоянның Қуырдағын жасау үшін, алдымен қоянды ұстагі алу керек Қой. Міне, сондықтан алдымен қоян аулаймыз. Ал енді бұл жерден кет!

Донован кіреукеленген жанарын есеп қағаздарын- Дағы сызбаларға қадап, біраз тұрды. Біріншіден, ол қатты Қалжырап тұрған, екіншіден, әлі ештеңені анықтамаса, Несіне есеп бермек, не деп айтпақ? Еңсесі түсіп, тұнжыраң кетті.

— Грег, біз жоспардан тура мың тоннаға кем қалып қойық, — деді ол ақырын.

— Не дейді! Солай ма? Ал мен соны білмейді екем, — деп мысқылдады Пауэлл сызбадан басын көтерместен.

Мұңысы Донованның шыдамының соңғы тамшысын срықғандай болды:

— Менің бір нәрсені білгім келеді. Неге үнемі гана роботтардың жаңа түрімен айналысамыз? Болді мен шешім қабылдадым: шешемнің немере ағасының мамандығы да жарайды маған! Уақыт сынағынаң өтке нәрселерге бой ұру керек екен. Ескі болса да мейірімді, түсінікті, дегеніңмен жүретін һәм ешқашан сынбайтың баяғы роботтармен боламын!

Пауэлл қолындағы кітапты бар пәрменімен шиырып жіберіп кеп қалғанда, тосыннан кеп тиген соққыдан Донован отырған жерінен ұшып түсіп, еденде аунап жатты.

— Соңғы бес жыл бойына сен «U.S.Robots» корпорациясы үшін роботтың жаңа түрлерін сыртқы алаңдарда сынақтан өткізіп, зерттеп, зерделеп келесің. Осы тұрғыда әбден машықтанған соң, бізді ең оңбаған, қиын да қисыны келіспейтін тапсырмалармен марапаттайды. Бұл — сенін мамандығың! — деп Пауэлл Донованға саусағын безеп қойды. — Сен осы штатқа қосылған соң бес минуттав кейін-ақ қыңсылауды бастадың. Содан бері неге бұл жерден табаныңды жалтыратпадың?

— Қазір айтамын, — деп Донован жатқан жерінде аунап түсті де, шынтағымен еденді тіреп, саусағын жирен шашының арасына сұғып жіберді. — Бір жағынан, бұл ұстанымым десем де болады. Апаттық жағдайлардың техникалық маманы ретінде мен

қалай да жаңа роботтарды құрастыруға қатысамын ғой. Ғылыми өркендеуге де үлес қосу керек қой. Бірақ сен түсіне алсаң, ұстаным да емес, мені бізге төленетін ақша қызықтырады... Грег!

Донованның қышқырған жабайы дауысынан шошып кетіп, орнынан секіріп тұрған Пауэлл Майк саусағымен нұсқаған экранға қараған. Қорыққаннан көзі дөңгеленіп шарасынан шығып кете жаздады.

— Ах, қарғыс атқыр Юпитер! — деп ышқына сабырлады ол.

Демін ішіне тартқан Донован да орнынан тұра берді.

— Ананы қара, Грег, олардың есі ауысқан сияқты!

— Скафандрларды әкел! Біз дәл қазір сонда барамыз, — деді Пауэлл экраннан назарын аудармаған күйі. Мұнартып көрінген биік-биік жарлардың қалқасында ладан күйылған мүсіндей жарқыраған денелер баптана қозғалып, қыбыр-қыбыр етеді. Өз бойларына қондырылған шамдардың көмескі жарығында аяқ жолдарын анықтай қарап, еңкейе жылжыған олар құлама жарлардың ойық түсындағы етегін ала қаумалай тізілген күйлері еш нәрседен алаңсыз сияқты. Басшылары Дейв болып, жетеуі бірдей әлдекімге бас ұрғандай, жарамсақтана қосшап, бас изеседі. Бәрінің бір сәтте бірдей қимыл жа- сап, әбден машықтанған, тәжірибелі бишілерге ұқсап қалықтай тербелген мына әрекеттері шынымен көрген жанды таңғалдыратындай еді.

Қолтығына скафандрларды қысқан Донован жүгіре кірді.

— Олар бізге шабуыл жасамақшы! Мынау соғыс қимылдары ғой!

— Мұндай қимылдардың көркем гимнастика болуы да мүмкін. Немесе Дейв өзін балетмейстермін¹³ деп ойлап қалған болар. Қашан да алдымен жақсылап ой қорытып алған дұрыс, сосын тыныш қана жүру керек, — деді Пауэлл қатқыл үнмен.

Донован қабағын түйіп, жақтырмаған сыңай таныта тұрып, детонаторын¹⁴ қалтасына сұққылаған күйі теріс айнала берді.

— Не десең де, сенің жаңа модельдеріңнің түрі осы. Бұл — біздің мамандығымыз, иә, оған келісемін. Бірақ айтшы, неге үнемі осылармен бір мәселе, әйтеуір бір келіспеушілік болады да тұрады?

— Себебі оларды қарғыс атқан. Жүр одан да, қозғалайық, — деді Пауэлл.

Қарсы алдыларынан қоюлана бастаған қараңғылықты жарып, роботтардың өздеріне бекітілген шамдарың сәулелері жарқырап көрінеді.

— Әне, олар, — деп күрсінгендей боп, терең тыңы алды Донован.

— Әлгінде мен бұлармен радио арқылы хабарласқық келіп, байқап көргенмін. Жауап бермеді. Сірә, радиосхема жұмыс істемейтін де секілді, — деп алқына сыбырлады Пауэлл.

— Онда тастай қараңғыда да жұмыс істей беретін роботтарды әлі ойлап таппағанымыз жақсы болған екен. Түнектей қараңғылықтың ішінде, оның үстіне радио байла- нысы жоқ жерде жеті роботты іздеп жүретін болсам, тіпті азап болады екен ғой маған. Жаңажылдық шыршалар секілді тұла бойларының бәрі жарық шашып, жылтырап жүргендері қандай жақсы болды.

— Тұра тұр, одан да анау төбеге көтерілейік. Олар осылай қарай келе жатыр, менің оларды жақыннан бақы- лап көргім келеді. Шыға аламысың?

Донован аһылап-уһілеп, бірнеше рет ұмтылып барып, ақыры секірді-ау, әйтеуір. Астероидтың тартылысы жердікінен азырақ, бірақ мына ауыр салмақты скафандрлар ол

¹³ Балеттегі биді басқарушы.

¹⁴ Детонатор (пілте) — дүмпітіп жару үшін қолданылады.

мүмкіндікті жоққа шығаратындай, ал төбешік Дегенмен, ол да үш метрден аласа емес еді. Пауэлл де оның ізінен секірді.

Роботтар Дейвтің соңынан бір-бірден тізіліп келеді, Механикалық ритм бойынша қозғалып, жүрістеріе _ жаңылмастап адымдаған қалыптарында олар алдымейе қатарға тізіліп, содан соң қайтадан бір қатарға жинақталды. Дегенмен бұл жолы алдыңғы орындарына емес, өзге ретпен сап түзеді. Солай әлденеше рет қайталады. артына бұрылып қарамастан, бәрінің алдында келе жатыр.

Роботтар бұларға алті-жеті метрдей жақындап келгенде билерін тақтатты. Қосымша роботтар бір топ боп жиыла қалды да, аз ғана уақыт кідірістеп, содан соң аяқтарын сартылдата жүгіріп, әрі қарай ұзап кетті. Дейв олардың соңынан ұзақ қарап тұрды да, сол орнында отыра қалып, бетін алақанына басты.

Пауэллдің құлаққабының ішінен оның дауысы естілді:

Сіз осындасыз ба, қожайын? — деп сұрады ол ақырын.

Пауэлл Донованға белгі берді де, екеуі бірге секіріп түсті.

— Бәрі дұрыс па, Дейв? Мұнда не боп жатыр?

Робот басын шайқады.

— Білмеймін. Мен кеніштің он жетінші бөлімінен шығуды өте қиын жолмен ұйымдастырыппын. Әрі қарай не болғаны есімде жоқ, бір кезде қарасам, айналамда адамдар жүр, ал мен өндіріс орнынан аулаққа ұзап кетіппін.

— Ал қазір қосымша роботтар қайда? — деп сұрады Донован.

— Қайда болушы еді, жұмыстарында жүр. Онсыз да қанша уақытты жоғалттық.

— Онша көп жоғалта қойған жоқпыз. Оны уайымдама, — деді Пауэлл. Сосын Донованға қарап:

— Ауысымның соңына дайін қасында сен қала тұр. Сосын келерсің, мен бір нәрсе ойластырдым, — деді.

...Арада үш сағат өткенде Донован қайтып оралды. Аатты қалжырағаны түрінен көрініп-ақ тұр.

— Ал, қалай? — деп сұрады Пауэлл.

— Оларды тапжылмай бақылап тұрсаң, бәрі дұп-дұрыс жүріп жатады. Маған темекі берші, — деді ол қарлыққан үнмен. Иығы түсіп, еңсесін көтере алмай тұр.

Асықпай қимылдап, тұтатқан шылымын бір сорып ады да, бір езушен түтінді ширата, шеңбер жасай шығарды.

— Білесің бе, Грег, мен мән-жайды анықтауға барынша тырысып бақтым. Дейв қарапайым робот емес қой, оны өзің білесің. Өзінен басқа алты робогты тағы бағындырып отыр. Оларға қандай тапсырма берсе де орыңз алады. Ол өзінің жүйке жүйесіне де әсер етері сөзсіз. Осы жағдайдың бәрін біліп, өз үстемдігін жүргізуге құмартып, әдейі шиеленістіріп жүрген болса ше?

— Тоқ етерін айтшы.

— Соған жақындап келемін ғой. Бұл кәдімгі милитаризм болса ше, мұның бойында да соғысқұмарлықтуң үстемдік алуы мүмкін ғой. Тіпті өзінің әскерін құрып жүрген шығар. Соғыс қимылдарымен айналысып, түрлі әрекеттерге дайындалып жүрмесіне кім кепіл, айтшы? Сосын оның тағы да...

— Тағы да сенің басына компресс қойсақ қалай болады? Сенің мына сандырақтарың түрлі түсті фильм түсіруге таптырмайтын ұсыныс болар еді. Мына айтып тұрғаныңның бәрі позитронды миы бар роботтың жаратылысына мүлдем қарама-қайшы, оның құрылымының сонау түпкі тамырында өрескел қате бар деген сөз ғой. Егер солай болған жағдайда, Дейв Робототехниканын Бірінші Заңына, робот адам

баласына зиянкестік жасай алмайды, соған қоса өзінің әрекетсіздігімен адамға қауіп төнуіне жол бере алмайды дегенге қарсы шығады ғой. Мұндай милитаристік психологияның шығу тегінде адамға үстемдік ететін билік тұрады емес пе, басқап» қисын жоқ.

— Иә, онсыз да солай ғой. Ал олай емес екенін сен қайдан білесің?

— Біріншіден, ондай миы бар робот ешқашан зауыттан шықпас еді. Ал шыға қалған күннің өзінде де, біз оны әлдеқашан байқаған болар едік. Мен Дейвті тексерістеН өзім өткіздім ғой.

Пауэлл аяғын тірей серпіліп, үстелден кейін шегініп кетті де орындығында ырғала шайқатылып, біраз отырып қалды.

— Жоқ, біз әлі нақты бір шешім шығарар тұжырымға жете қойған жоқпыз ғой. Мұнда не болып жатқанына тіпті ешқандай болжам да жасай алмаймыз, еш ілік не күдік жоқ. Ойым сан саққа жүгіріп, басым айналғандай болып отырмын. Мына өлім биіне ұқсаған қимыл-қозғалыстарының нені білдіретінін тапсақ, адастырмас жолға түскен болар едік.

Соны айтты да, бірақ үнсіз отырып қалды.

— Тындашы, Майк. Осыған сенің не айтарың бар? Бізден алшақ болған кезінде Дейв өзгеріп тұр ғой, маңайында болсақ, бәрі бірқалыпты. Сосын екеуміздің біріміз қасына жолай кетсек, дереу өз-өзіне келе қалады. Ол қалай сонда?

— Соның күдік тудыратынын ертеден бері саған мен де айтып гүрған жоқпын ба?

— Токта-токта! Қасында адамдар жоқ кезде роботқа не болуы мүмкін? Өз билігін жүргізіп, білгенін жасауға ұмтылуы тиіс қой. Демек, миға түскен артық салмақ қай бөліктеріне әсер ететінін бақылап, соны зерттеуіміз қажет.

— Керемет! Жарайсың! — деп қуанып кеткен Донован орындықтан атып тұрды да, ізінше көңілі су сепкендей басылып, қайта отырды. — Бірақтұра тұр, ол жеткіліксіз. Аз. Ол іздеу аймағының ауқымын тым үлкейтіп жібереді.

— Енді қайтпек керек? Ендігі жерде жоспардың орындалмағанына бола жабырқамайтын болдық, әйтеуір. Кезектесіп, қалт жібермей теледидардан бақылап отыратын боламыз. Сосын бірдеңе бола қалған жағдайда дереу кенішке жетіп барамыз. Сол кезде олар да сабасына түсе Кояды.

— Бірақ соның өзі роботтардың сынақтан өтпей қатының көрсетіп тұр ғой, Грег. «U.S.Robots» мұндай минездемемен ДВ моделін сатылымға шығара алмасы анық.

— Әрине, шығара алмайды. Бізге әлі де әлсіз тұстдарын тауып, құрастырылым кітабын мұқият қарап шығып, жөндеу керек болады. Соның бәріне біздің бар болғаны он-ақ күніміз қалды. Барлық мәселе... одан да ссызбаны өз көзіңмен көргенің жөн шығар. Сонда түсінерсің, — деп Пауэлл желкесін қасыды.

Сызба қағаздары кілемше төселіп, еденде шашылыш жатыр. Пауэллдің қолындағы қарындаштың сызып өткен жолын қуалай, тізерлей жылжып, Донован сол қағаздардың бетімен ақырын еңбектеп жүр.

— Мынау сен үшін, Майк. Құрастыру маманысың ғой, менің соңымнан тексергенің жақсы болар еді. Өзімнің жеке бастамама қатысы жоқ жолдардың бәрін жапқан сияқтымын. Міне, мысалы, механикалық әрекеттің жолдары. Мен қосалқы байланыстардың бәрін ажыратамын...

Ол Донованға тіктеле қарады.

— Сен қалай ойлайсың?

Донованның тамағы құрғап қалғандай болды.

— Соның бәрі оңай дүние деймісің, Грег? Жеке бастама дегенің басқалардан бөліп ала салатын арнайы тізбек не сызба емес қой. Робот өзімен өзі қалған кезде, оның ағзасы әр нәрсемен әрекеттесуге жеке қалыптаса бастайды. ол және қандай ортаға тап келуіне байланысты. Мұнын дағдысына әсер етпейтін тізбек жоқ. Ол үшін бізге ең алдымен шектеулі аймақты қарап, оны мақсаттан тайдырған не нәрсе екенін біліп, содан соң ғана нақты кедерп болған тізбектерді ажырату қажет.

Пауэлл орнынан созалаңдай көтеріліп, тізесінің шаның қаққыштап қойды.

— Имм... Жарайды. Сызбаларды жинап аларсың, өртеп жіберсең де болады.

Донован сөзін жалғады:

— Білесің бе, белсенділікті арттырған кезде, ол бір ғана тетіктің бүлінуіне әкеп соқтыруы мүмкін, сол кезде оның әсері қалған бірнешеуінің істен шығуына ықпал етеді. Мүмкін, бір жерлерде оқшаулау жүйесі бұзылып, нәтижесінде конденсатор ыстық буды суық айналдыра алмай тұрған болуы кәдік, немесе байланысқан тетіктер ұшқын шашуы да, сосын орамның қызып кетуі де мүмкін. Осылай соқыр сеніммен, қараңғыда жұмыс істей береміз десек, мұндай екпінмен біз ешқашан ешқандай қателікті таба да алмаймыз, жөңдей де алмаймыз. Егер Дейвті шашып тастап, әрбір тетігін жеке-жеке алып, мұқият зерттейтін болсақ, сосын әрқайсысын бөлек тексеріп көрсек...

Осы тұста Пауэлл оның сөзін бөліп жіберді:

— Жарар, жақсы. Мен де соншалық түк білмейтін есек емеспін.

Шарасыз көзқараспен екеуі бір-біріне қарсы қарап тұрды. Бір кезде Пауэллдің ойына ой түсті де, ақырын ғана:

— Айтпақшы, қосымша роботтардың бірінен жауап алып көрсек қайтеді? — деп ұсыныс тастады.

Осыған дейін Пауэллдің де, Донованның да Дейвтің «саусақтарының бірімен» жеке сөйлесіп көрген кезі болмаған екен. Қосымша роботтардың бәрі де сөйлей алатын, сондықтан оларды адам қолының саусақтарымен баламалау дұрыс салыстырма да емес болар. Олардың жан-жақты жетілген милары да бар, бірақ олар позитрондық аймақтағы бұйрықтарды қабылдауға негізделмеген сыртқы әсерлерге өз бетімен жауап беруге де шамалары Келе бермейді.

Бұл роботқа не деп, қалай тіл қатысуы керегін Пауэлл- өзі де білмеді. Оның реттік саны ДВ-5/2 еді, оны солай атаудың өзі ыңғайсыз болатын. Әрі ойланып, бері анып. Пауэлл ақыры бұл тығырықтан шығар жолды сияқтанды.

— Тыңдашы, досым! Аздап миыңды қозғасаң деп өтініш айтқым келеді саған, содан соң көп ұзамай өз бастығына қайтып ораласың.

«Сусақ» еш дыбыс шығармастан, көнгенін білдері, жай ғана басын мзеді. Мүмкін, онсыз да әлсіз сөйлеу қабитетін көп қинағысы келмеген де шығар.

— Өнгіме былай ғой, соңғы кездерде кенің бастығың төрт рет берліген тапсырмадан ауытқып, орындамай қойды. Сенің ол жағдайлардан хабарын бар ма? — деп сұрады.

— Иә, мырза.

Мұның бәрін тыңдап тұрған Донован мырс етіп:

— Есінде, әрине. Неге білмесін?! Мен саған осының бәрі күдік туғызады деп айттым ғой, — деген.

Пауэлл Донованға жалт бұрылып, ендігі сөзді соған арнай айтты:

— Баршы, одан да ұйқыңды қандырып ал. Біледі. әрине, мұның жағдайы бұрынғы қалпында ғой, — деп, көзқарасымен кеселінді тигізбе дегенді де ұқтырмақ болды. Сөйтті де өзі қайтадан роботқа бұрылды:

— Сондай жағдайларда сендер не істедіңдер? Мен барлық топ туралы сұрап тұрмын.

«Саусақтың» әңгімелері ежіктей сабақ оқыған баланың ақыл-санасына бағынумен айтқан түсінігіне ұқсап кетті. Бірақ дауысында ешбір не екпін, не сезім жоқ.

— Тұңғыш рет біз он жетінші кеніштегі жанартаулар өткел жасадық. Екінші рет құлап кеткелі тұрған шатырды жөндеп, қайта бекіттік. Үшіншісінде жарылыстың дұрыс бағытталып, жердің жарығын жанап кетпеуін қамтамасыз еттік. Төртіншісі қабырғаның аздап опырылып құлауынан кейін болған.

— Осы жағдайлардың бәрінде не болып еді?

— Оны баяндап айту қиын. Бір бұйрықтар берілге болатын, бірақ біз оны қабылдап, түсініп болғанша Жайа бір бұйрық беріледі. Жаңа бұйрық бойынша сапқа тұрып қатар бойымен жүруіміз керек болатын.

— Не үшін? — деп ызалана зірк етті Пауэлл.

— Оны мен білмедім.

— Ал бірінші бұйрық ше? — деп Донован шыдамай, сөзге киікті. — Саппен жүруден бұрын, не істеу тағы керекболыпеді.

— Білмедім. Бұйрық беріліп жатқанын сезетінмін, бірақ оны қабылдауға үлгермей қаламын, — деді робот тұжыраған қалпы.

— Тағы не айта аласың? Үнемі бірдей сол бұйрықтар болушы ма еді?

— Білмедім, — деп робот тағы да сол мүләйім қалпы басын шайқады.

Пауэлл креслоға шалқайып, бойын жазып отырды да:

— Жарайды, басшыңа бара бер, — деді.

«Саусақ» жеңілденгендей боп, шапшаң қозғала адымдап, шығып кетті. Бұл жерден кеткеніне қуанғаны қимылынан көрініп-ақ тұр.

— Көп нәрсеге қол жеткіздік қой. Бұл қалыптан тыс, мағынасы зор әңгіме болған жоқ па? Байқадың ба, Дейв те, мына кеміс робот та бір нәрсе ойластырып жүр. Бай-касаң, көп нәрсені «ұмытып» қалған, көп нәрсені «білмейді». Бұларға әрі қарай сенім арта беруге болмайды, Грег, — деді Донован.

Пауэлл саусағымен мұртын ширатып, ойланып қалды.

— Майк, сен енді тап осы жерде тағы бір ақымақтың сөзін айтар болсаң, қолыңдағы жұбанып тұрған ойыншығыңды да, аузыңдағы шығыршықты емізігіңді де жұлып аламын.

— Ал, жарайды онда. Біздің ғұламамыз сенсің ғой, мен емшектегі баламын. Енді не қыламыз, айта ғой. Нені білдік? Не таптық?

— Ештеңе де. Мен ең соңғы жағынан, «саусақтан» бастағым келіп еді, ештеңе шықпады. Тағы да сол бидің ғымең теңселуге тура келеді.

— Сен ұлы адамсың! — деп таңырқай дауыстаң п нован Пауэллге төне түсті. — Қалай оп-оңай соның бәрі. Құрметтім, жаңағы айтқаныңыздың бәрін адам тіліне аударып беріңізші.

— Сен үшін арнайы баланың былдырына айналдырып беру керек шығар, бәлкім. Қысқаша айтқанда, Дейв есің жоғалтқанға дейін қандай бұйрық беретінін білу қаже? Сол барлық жұмбақ есіктердің кілті болмақ.

— Ол ойынды қалай жүзеге асырмақсың енді? Біз олардың қасында тұра алмаймыз ғой, өзің көргендей, ондай кезде бәрі керемет болып тұр. Радио арқылы бұйрық қабылдау да мүмкін емес, ол позитрондық аймақ арқылы ғана беріледі. Демек, бұйрықты жақыннан да, алыстан да біле алмаймыз, сөйтіп түк те бітіре алмаймыз деген сөз. Ешқандай жолы жоқ.

— Иә, тікелей жол жоқ. Тек жалпыдан жалқыға ғана, бүтіннен бөлшекке көшу арқылы — дедукция арқылы байқап көру ғана қалады.

— Не?!

Пауэлл көңілсіз жымып қойып:

— Біз ауысып отырып кезекшілік атқарамыз, Майк. Экраннан көз алмай отырып, басқа ақымақтардың да әр қимылын бағамыз. Ал олар тосын қимылдарын бастаған кезде, соның дәл алдында не болғанына қарап, қандай бұйрық берілгенін анықтауға тырысамыз, — деді.

Донован бір минуттай аузын ашып отырып қалды. Сосын шаршаңқы үнмен:

— Мен жұмыстан шығуға арыз жазамын. Осы мазақ болғаным да жетер, — деді.

— Біздің әлі он күніміз бар. Одан да дұрысырақ бірдеңе ойлап табуға мүмкіндігің молынан жетеді, — деді Пауэлл де шаршаңқы үнмен.

Сегіз күн бойы Донован бар ынтасымен беріле толғанып, бір нәрсе ойлап табам ба деген үмітін үзбеді. Сол сегіз күн әр сегіз сағат сайын қазарып, былшықтанып, жасаураған көзін әрең ашып жүріп Пауэллді алмастырған сайын қаракөлеңкедегі жылтырай көрініп, жыбырлай әрікет қылған темір денелерді бағумен өтті. Осы сегіз күндегі әрбір төрт сағаттық үзіліс кезінде «U.S.Robots» корпорациясын да, ДБ моделін де, соның өмірге келген күнін де қарғап-сілеумен болды.

Сегізінші күні бас ауруының да әбден титығына жетіп, діңкелеткен кезі болатын, ұықысын қандырып алған Пауэлл мұны алмаствруға келген кезде Донован орынан асықпай көтерілді де, қолындағы ауыр кітапты экранның қақ ортасына тура дәлдікпен есептей көздеп, жіберіп қалы. Әйнектің шырт етіп сынып, саудырай қирап түскен дыбысы бірқ естілді.

— Мұның не?! Неге өйттің?! — деп айқайлаған Пауэлл өз үніне өзі тұншығып қала жаздады.

— Өйткені мен бұдан былай оларды бақыламай-мын, — деді Донован соншалық салмақты кейіппен асықпай сөйлеп. — Екі күн ғана қалды, ал біз түк те білмейміз. ДВ-5 — құрастырмалы оңбағандардың ішіндегі нағыз шірігі. Ол менің кезекшілігімнің кезінде бес рет, сенің кезекшілігіңде үш рет тоқтады, сонда да оның себебін анықтай алмадым, қандай бұйрық бергенін білмеймін. Сен де ештеңенің байыбына барған жоқсың. Сенің ақыры бірдеңе білеріңе сенбеймін де, себебі өзімнің де оншалық күшім де, мүмкіндігім де қалған жоқ. Ғарышпен ант етейін, бірден алты роботты бақылау мүмкін емес қой. Біреуі қолымен бірдеңе шұқылап, екіншісі аяғымен қимылдап, үшіншісі жел диірмен құсап басын бұлғаңдатып, төртіншісі кемақыл сияқты секектеп, тұрақ таппай... қалған екеуі болса... әй, құрып кетсінші, солардың не істегенінде тұрған не бар? Не істеп жүргендерін Құдай білесін. Сосын кенеттен бәрі тоқтай қалады! Грег, біз бір нәрсені дұрыс жасамай жүрміз. Бәрі анық, болуы үшін жақыннан қарауымыз керек.

Орнаған тыныштықты Пауэлл бұзды.

— Иә, ендігі қалған екі күнде не болар екен деп, мед шиіп отырсақ дейсің ғой.

— Сонда осы жерден бақылау дұрысырақ дегің Кел ме?

— Бұл жерде ыңғайлырақ.

— А, солай ма? Бірақ ол жерде осында жасай алмайтын бір нәрсені жүзеге асыруға мүмкіндігің болады.

— Ол не тағы?

— Оларды өзімізге қажет кезде тоқтауға мәжбүрлей аламыз. Не боп жатқанын байқауға дайын болған шақта тоқтау сала аламыз.

Пауэлл сеніңкіремей қарап, тұрып қалған. Сосын жай әңгіме желісіне ілесе:

— Сонда қалай тоқтатпақпыз? — деп келекелей сұрақ қойды.

— Оны енді өзің ойлап тап. Біздің ең ақылды, данышпанымыз өзің емес пе едің? Өзіңе өзің бірнеше сұрақ қойып, байқа. ДВ-5 қашан істен шығады? «Саусақ» саған не айтты? Жардың опырылып құлауы шынымен болды ма, егер болса, нендей қауіп туғызды? Жарылыстың болатын уақыты нақты дәл қашан еді? Қиындық әкелген жел қашан соғып өтті?

— Былай айтқанда, қауіпті жағдайларда десеңші, деп Пауэлл мырс етті.

— Дұрыс айтасың! Басқаша қалай болуы мүмкін? Бар мәселе жеке бастаманың себебінде жатыр. Оның қажет болатын жері де қиын сәттерде, яғни адамның қатысы жоқ жерлерде. Одан шығатын нәтиже қандай? Өзіміз қалаған кезде оларды тоқтатуға шамамыз келе ме? — Дейде ол айтпақ ұсынысының ең маңызды тұсына келгенін сездіре, бипаздана тұрып, мұның ыңғайын баққан Пауэллдің де тіліне орала кеткен сөзді екеуі үшін дауыстап бір ақ айтты: — Иә, апаттық жағдай жасау керек!

— Өте дұрыс айтасың, Майк! — деді Пауэлл қуанышын жасыра алмай.

— Рахмет, досым! Осыған ақыры бір қол жеткізетінімді өзім де сезіп жүруші едім.

— Жарайды, тіліңді беземей тұра тұр. Өзіл-оспақтарыңды Жерге апаруға қалдыра тұр. Аман-есен жеткен соң қысқа сақтап, азық етерміз. Ал, енді қандай апат ұйымдастырамыз, соны ақылдасайық.

— Егер біз су мен ауадан құралақан болмаған жағдайда, кен орнын су басуын ұйымдастыруға болар еді.

— Мұның енді кәдімгі астамшылық, — деді Пауэлл. — Сен бар ғой, Майк, мені бір күні күлкіден өлтіріп тышатын шығарсың. Ал шағын ғана жарқабақтың құлауын ұйымдастырсақ ше?

Донован езуін тістелеп, аз-кем ойланып тұрды да:

— Қарсылығым жоқ, — деді.

— Жақсы. Ендеше, кеттік! — деп Пауэлл есікке қарай бастап жүрді.

Тастан-тасқа аса сақтықпен адымдап келе жатып, Пауэлл іштей өзін кәдімгі қаскөйдей сезінді. Күшінің азайғандығына байланысты жүрісі әрі өнімсіз, әрі сенімсіздеу болғанымен қоса, аяқ астындағы тастар жылжи сырғанап, арасында ұшып кетіп те жатыр. Әр тас ұшқан Саяның сұп-сұр шаң бұрқақша атылып, жоғары көтеріледі де, сәл кідірістеп, жүрісіне мұқият қарап, сақтана қадам асуға талпынады.

— Олардың қайда екенінен хабарың бар ма өзіңнің? — сұрады ол.

— Білетін сияқтымын.

— Жарайды онда. Бірақ ана алты «саусақтың» бірі алты метрден жақын жерде бізді сезіп қалатындай болса, көзі көрмесе де біліп қалады. Оны өзің де білетін сың деп ойлаймын.

— Қарапайым робототехника курсың оқығым кедір гикелей өзіңе хабарласып, бірден арыз беремін деп уәде етемін. Үш дана етіп жазармын. Енді төмен түсейік.

Олар кен орнына түсті. Тіпті жұлдыздар да көріңбейді Екеуі қабырғаны сипалай жағалап, арасында шамдарі қысқа ғана жағып, қайта сөндіріп, ақырын жылжып келеді. Пауэлл сақтық үшін детонаторын тағы бір сипап байқақтап қойды.

— Сенің мұнымен таныстығың бар ма еді, Майк? — деп сұрады ол сыбырлағандай боп.

— Онша біле бермеймін. Оның үстіне бұл жаңасы ғой. Дегенмен теледидардан көргенім бойынша жобалауға болатын сияқты.

Минуттар тым ұзаққа созылып, бұлар әлі жылжумен келеді. Бір мезетте Майк қалт тұра қалып:

— Мынаны байқап көрші! — деді.

Темір қолғаптарымен қабырғаны сипалап көрген Пауэлл жеңіл дірілді сезгендей болды. Бірақ ешқандай дыбыс естілмейді.

— Жарылыстар! Біз тым жақын қалдық.

— Көзіңді ашып қара. Сақ бол, — деді Пауэлл.

Донован да шыдамсыздана бас изеді.

Кенет оң қапталдан бір робот заулап өте шыққанда екеуі де аңтарылып, оның жобасын да байқап үлгере алмай қалды. Шапшаң қозғалғаны сондай, жез темірдің бір жарқ еткені жарық нүктенің ағып өткеніндей болып; естен тандырадай тосын әсер етті. Мелшиген күйдері біраз тұрған соң:

— Қалай ойлайсың, ол бізді байқап қойды ма? — деп сыбырлай сұрады Пауэлл.

— Олай емес шығар деп үміттенемін. Сонда да айна лып өткеніміз жөн шығар. Бірінші қапталдағы жолме жүрейікші.

— Ал егер оларға апарар жол болмаса ше?

— Сонда не істемекпіз? Кері қайтып ораламыз ба? — деп Донован тістене сыбырлады. — Оларға дейін әлі қанша жол бар. Сырттарынан теледидардан қарап отырған жоқпын ба, біраз жайтты байқаған шығармын. Ал бізде болғаныекі-ақкүнбар.

— Ол, қойшы енді. Оттегіні босқа құртпашы. Мұнда, немене, бүйірге шығатын жол да бар ма? Жүрші мында — деп Пауэлл шамын жарқ еткізді.

Қабырғаның дірілі бұл жерден тіпті күштірек сезіле бастады, уақыт өте келе аяқ астындағы кенеулі жер қыртысы да дірілдей бастады.

— Әзірге дұрыс келе жатырмыз. Тек жол бітіп қала көрмесін, — деп Донован да шамын бір жағып, аяғының астын байқап қойды.

Қолын ілгері созғанда қоршаудың ернеуіне саусағы тиердей боп тұрды. Тіреулер жап-жаңа екен.

Кенет Донован шошып кетті де, ышқына сыбырлап:

— Тұйыққа тірелген сияқтымыз. Кері қайтайық, — деді.

— Жоқ, тоқтай тұр, — деп Пауэлл оның тұсынан қыс- тырылыса жанай өтіп, ілгері ұмтылды. — Өне, қара, анау Длдымыздағы не жарық? — деп сұрады.

— Жарық? Қайдағы жарық? Ештеңе көріп тұрған жоқпын мен. Мұнда қайдан жарық болсын? — деген Донован оның хабарына еліте қоймай.

Бірақ жарық енді анық көрінді. Донован Пауэллдің аяғынан аттап өтті де:

— Тесік пе мынау? — деп аң-таң болды.

— Иә. Олар, сірә, арғы жағындағы жолмен келіп, өтетін сияқты.

Донован үңірейген тесіктің жан-жағын сипалап байқады. Ақырын жарықтүсіріп қарағанда бұдан әрі қарай кең жолдың сайрап жатқаны анық білінді, негізгі жол да сол секілді. Тесік адам сыйып өтуі үшін тым кішкентай еді. Тіпті екі адамның қатар тұрып қарауы да қиындық туғызды.

— Арғы жақта ештеңе де жоқ, — деді Донован.

— Қазір жоқ. Бірақ бір секунд бұрын болды ғой. Әің. песе біз ешқандай жарықты да көрмеген болар едік. Баң. қа, сақтан!

Бұлардың айналасындағы қабырғалар дірілдеп, сед. кілдегендей болды да, кенет бір дүмпу сезілді. Ұсақ шаң топырақтар сусып түсті. Басын ақырындап көтерген Пауэлл тағы да тесікке үңіліп, төңіректі бажайлауға кірісті.

— Бәрі дұрыс болды, Майк. Олар осында, әне.

— Денелері жарқыраған роботтар негізгі бөлімде, бұлардан он бес метрдей жерде. Мықты да қуатты темір қолдар дүмпудің екпінінен құлап түскен сынықтарды жинап әкетті.

— Тезірек бол! — деп асықтырды Донован. — Олар эне-міне аяқтайды, ал келесі жарылыс бізді жанап өтуі мүмкін.

— Құдай үшін, мені асықтырмашы, — деп Пауэлл детонаторды ажыратты. Оның үрейлі жанары қараңғы қабырғаны шарлап, роботтардың көмескі жарығы түскен жерлерді тінтумен болды. Бірақ сопайып шығып тұрған тастарды жоғарыдан түскен көлеңкеден ажырату тіпті қиын еді.

— Анау биікке қарашы, солардың дәл үстінде көтеріңкі шатыр тұр. Соңғы жарылыстан кейін қалған. Егер F сен соған дәл тигізе алсаң, шатырдың жартысы құлайды, — деді Донован.

Пауэлл Донованның саусағы нұсқаған жаққа қарап сәл кідірді де:

— Жарайды. Енді тек роботтардан көз айырмастан, олардың осы орындарынан алыс кетпеуін құдайын жалбарынып сұрай бер. Маған олардың жарықтары керек екенін білесің ғой. Жетеуінің барлығы да осында ма екен? — деді Пауэлл.

Донован тез санап шықты да

— Бәрі осында, — деп жауап берді.

— Ал жақсылап бақылайтын бол. Әрбір қимылдарын бағатын бол!

Ол қолын детонаторға созды да, көздеуге кірісті. Донован іштей тіленіп жүріп, маңдайынан сорғалап, көзіне құйылардай болған терінен қорғанып, көзін жыпылықта-тыгі қойып, роботтарға қадала қарауда.

Гүрс ете қалғанда бұлардың бәрі теңселіп кеткендей болды. Айнала бірнеше рет дірілдеп барып, кенет соққан қатты дүмпуден Пауэлл Донованның үстіне құлап кетті.

— Грег, сен мені басып қалдың, — деп тұншыға дауыстады Донован. — Мен ештеңе көре алмай қалдым!

— Олар қайда? — деп Пауэлл жан-жағына қарады. Айнала құлаққа ұрған танадай тып-тыныш, түпсіз тамұқ секілді тастай қараңғы еді.

Донован сасқалақтап, айтарға жауап та таппай қалды. Роботтар мүлдем көрінбейді.

— Біз оларды басып тастамадық па екен? — деді Донован дауысы дірілдеп.

— Жүр, төмен түсейік. Менен енді ештеңе сұрамашы! — деген Пауэлл асыға басып төмен қарай жүгіре жөнелді.

— Майк!

Донован қалт тоқтады.

— Тағы не боп қалды?

— Тұра тұр! Майк! Мені естіп тұрмысың?

Құлаққаптан Пауэллдің қарлығыңқы, алқынған дауысы естілді.

— Мен мұндамын. Не болып қалды?

Біз қамауда қалыппыз. Шатыр роботтардың үстіне емес, бізге қарай құлаған. Сілкіністен бәрі опырылып қалыпты.

— Не? — деп Донован берік қоршауға асыла ды. — Жарық жақшы.

Өкінішке қарай, мына үйіндіден тіпті тышқан өте алмастай еді.

— Ал мынау қалай енді? Саған ұнап тұр ма? — де сұрады Донован ақырын ғана.

Жолдарын жапқан ауыр кесектерді сырғытып, өткел жасаймыз деп жүріп, біршама уақыттары мен күштерің жіберді. Содан соң Пауэлл негізгі жолға апаратын кіш. кене тесікті үлкейтуге тырысып бақты. Детонаторың көтеріп жатты да, оқтала бере,

қалт тоқтай қалды. Мұндай шектеулі аймақта жарылыс жасау өзіңе өзің қол жұмсаумен пара-пар. Ол әл-дәрмені құрығандай, шарасыздықтан отырып қалды.

— Байқаймысың, Майк? Біз барлығын шиеленістіріп, бүлдіріп алдық. Дейвке не болғанын да ақыры біле алмадық. Идея шынымен де тамаша еді, бірақ оның өзі бізге қарсы шықты.

Донованның үнінен өкініш табы білінді.

— Сенің көңіліңді түсіргім келмейді, досым. Бірақ Дейвке байланысты сәтсіздігімізге қоса, өзіміз қармаққа түсіп қалдық. Енді бұл жерден шыға алмайтын болсақ, біздің біткен жеріміз осы болмақ. Түсінесің бе? Оттегіміз қанша қалды? Алты сағаттан артыққа жетпейтін шығар.

— Мен ол туралы ойлап та қойғанмын. Дейв білсе, әрине, бізді ашып алған да болар еді. Бірақ біздің мындай тамаша қопарылысымыздан кейін ол тағы да есінен таны жүрген шығар, онымен радио арқылы байланысуға да болмайды, — деп Пауэлл салалы саусағымен әбден ығыр болған мұртын тағы жұлқылай бастамақ еді, бірақ мөлдір герметикалық шлемінің сыртынан түртінектеді де қойды.

Донован тесікке жақындап барды да, есебін тауып одан шлемімен бірге басын өткізіп жіберді.

— Грег!

— Не болды?

— Егер Дейв алты метрге дейін жақындаса не болар іл өз-өзіне келер еді ғой, солай ма? Бұл жағдай бізді рады.

— Әрине, солай, бірақ ол қайда?

— Ол анау жолда. Бірақ тым алыста. Құдай үшін, мені

Пауэлл де өз кезегінде тесікке басын сұғып, арғы жақтағы жағдайды ұғынуға тырысты.

— Жарылыс тамаша болған екен. Сен мына ақымақтарға қарашы, кәдімгі балет билеп жүрген секілді.

— Сипаттамай-ақ қойшы соларды. Қалай, жақындап келе жатыр ма?

— Дұрыс көрінбейді, әлі алысырақта. Тұра тұр. Маған шам берші, олардың назарын аударуға тырысып көрейін.

Екі минуттан кейін ол әдістің де керегі болмай қалды.

— Түк шықпайды. Солар, сірә, соқыр боп қалған шығар. Тоқта, мәссаған, бері қарай келе жатыр. Қалай мұным, саған ұнай ма?

— Қоя тұршы-ей! Әкел, мен де қарайын! — деп киліге кетті Донован.

Шамалы уақыт өткен соң Пауэлл «жарайды» деп келісті де, оның орнына Донован тұрып, тағы да басын тесікке сұқты. Роботтар жақындап келеді. Ең алдында аяғын жоғары көтере адымдап, Дейв келе жатыр, сонында тізбек бойымен жылжыған алты «саусағы».

— Бұлар не істеп жүр екен, соны білсек-ау, шіркін, — деп тамсанып қалды Донован.

— Олар әлі алыста ма? — деп шыдамсыздана бұрқ етті Пауэлл.

— Ол бес метрдей жерде, бері қарай келе жатыр. Енді бір шамалы уақытта біз босайтын болам... Эй! Эй-хей! Қайда барасындар?!

— Не болды?! Не боп жатыр ана жақта?! — деп шыдамсызданған Пауэллге Донованның жауабын есту кін болмады. Аяғы тыпырлап, не басын бері шығармайды не жауап бермейді.

— Әй, тыңдасаңшы мені! Мен де қарайын да! Иттік жасамасаңшы! — деп Донованды арқасынан соғып-соғып қойды тағы.

Кейін қарай суырып алмақ боп тырысып еді, анау ашулана бүркылдап, сұрағына енді жауап берді:

— Олар шеңбер бойымен айналып кетті, Грег. Кетіп бара жатыр. Дейв!

— Ол әрекетіңнен не шығады? Бұл жерден дауыс отпейді ғой! — деп Пауэлл ызалана айқайлады.

Донован оған қарай бұрылып алды да, жаны ышқына, үсті-үстіне төпелей сөйледі:

— Ұр! Ұрсаңшы қабырғаны! Таспен соғасың ба, жарды қалай да дірілдетіп, бір айласын табу керек. Олардың назарын аудармасақ, құримыз!

Соны айтты да Донован өзі қабырғаны жанталаса соққылап, есі ауысқан адамдай жан-жағына алақтап, алас ұра бастады.

Оған қарағанда сабырмен ой қорытып, бәрін ақыл таразысына өлшеп көрген Пауэлл тығырықтан шығудың әлдебір жолын тапқандай еді. Ол Донованды иығынан қағып, сабырға шақырды.

— Тоқтай тұршы, Майк. Тыңдашы, менің бір ұсынысым бар. Юпитердің атымен ант етейін! Осы дұрыс болады, көр де тұр. Ең қарапайым әдіске көшетін уақыт келген сияқты.

— Не керек саған? — деп Донован басын бері шығарды.

— Олар алысқа ұзап кетпей тұрғанда, мені тезірек тесікке өткізші.

— Не істемек ойың бар? Әй, тоқта, андағы детонаторды е қылмақсың? — деп ол Пауэллдің қолына жармаса кетті.

Пауэлл қолын жұлқып, босатып алды.

— Шамалы атыс ұйымдастырайын деп едім.

— Не үшін?

— Сосын түсіндіремін. Алдымен не шығатынын қа- райық- Әрі тұр, маған кедергі жасама!

Өлгінде алыстап, кішірейіп кеткен роботтардың жа- рықтары қайта анық көріне бастады. Пауэлл жақсылап көздеді де, от шығаратын нүктені қатарынан үш рет басты. Сосын ол қолындағысын жерге тастай салды да, қараңғыға үрейлене қарап, тұрып қалды. Қосымша роботтардың бірі құлап түсті. Енді тек алты дене жарқылдай көрініп, бері қарай жылжып келеді.

Пауэлл сенімсіздеу күйде дауыс ұлғайтқышқа:

— Дейв! — деп дыбыстаған еді.

Сәл үнсіздіктен соң оның жауабын екеуі қатар естіді.

— Қожайын? Сіздер қайдасыздар? Үшінші қосымшаның кеудесі жарылып кетті. Ол қатардан шығып қалды, — деді Дейв.

— Ол маңызды емес, — деді Пауэлл. — Бізді жарылыс кезінде қиранды жауып тастады. Біздің жарығымызды көріп тұрмысың?

— Көріп тұрмын. Қазір сол жерге барамыз, — деген Дейвтің үні үміт жібінің үзілген жерін жалғап жібергендей болды.

Пауэлл отыра қалып, терең тыныстады да:

— Міне, осылай, досым! — деді.

— Жарайды, Грег. Сен жеңдің. Аяғыңа басымды қойып иілдім дейін. Тек айта қойшы, өтінемін, анықтап айтшы, не болды? Тек менің басымды айналдыра көрме, — деді донован көзіне жас үйіріле, дауысы дірілдеп тұрып.

— Айтайын, мархабат. Тек біз қашан да ең оңай, ең қарапайым нәрсені назардан тыс қалдыратынымыз рас. Барлық апаттық жағдайлардағы сияқты істің барыс жеке бастамада екенін білеміз ғой. Сонда да бәрі арнайы бұйрықпен шақырылады деп ойладық. Ал неге ол қандай да бір тұрақты бұйрық болуы тиіс?

— Ал неге олай болмасқа?

— Ал неге тұтас бұйрықтар тобы емес? Үлкен бастамалар кезінде топтың басшысынан қандай бұйрықтар күтеді? Ал қандай бұйрықтар тек апаттық жағдайларда ғана беріледі?

— Менен ештеңе де сұрама, Грег! Одан да өзің айтшы.

— Айтып тұрған жоқпын ба? Бұл бір уақытта барлық алты каналдан да бірдей берілген бұйрық! Былайғы уақыттарда бір немесе бірнеше «саусақтар» сырттай бақылауды да қажет етпейтін, аса қиын емес жұмыстарды атқарады. Біздің күнделікті тіршілігіміздегі жүрістұрысымыз секілді. Ал апаттық жағдайларды тез арада барлық алты қосымша роботты бір уақытта бірдей іс-қимылға келтіру қажет. Міне, тап осы жерде қиындық туындайды. Қалғандары әншейін ғана. Одан күтілетін кез келген бастаманың азаюы, қасына адамның келуі оның өз-өзіне келуіне септігін тигізеді. Мен олардың біреуін саптан шығардым, сондықтан Дейв енді тек бесеуіне бұйрық беруде. Бастама азайғанда ол дұрыс, қалыпты жағдайға түседі.

— Сен бұған қалай қол жеткіздің? — деп қазбалай сұрады Донован.

— Қисынды ойлаудың арқасында. Зерттеу жүргіздім сонда бәрі дұрыс боп шықты.

Оларға роботтың дауысы естіле бастады.

— Міне, біз де келдік. Сіздер енді жарты сағатқа дай аласыздар ма?

— Әрине, — деді Пауэлл. Сосын Донованға бұрылып:

— Енді біздің міндетіміз де жеңілдей бастады. Біз енді торапты бұйрықта салмақ түсетін шынжырлар мен торапты бұйрықта салмақ түсетін шынжырлардың айырмасын тексеруге тіспіз. Оған көп уақыт жібереміз бе, қалай ойлайсың?

Донован азырақ оиланып барып:

— Көп уақыт кете қоймайтын секілді, меніңше. Дейв кәнігі тәжірибелі роботтардың ерекше данасы секілді жасалған, оны зауыттағылар көрген жоқ, сол жерде бағыттап тұратын арнайы шынжыр болуы тиіс, сосын барлық іс сол жермен шектеледі. Шынымен де тамаша болды ғой. Енді тек ұсақ-түйек шаруалар ғана қалды, — деп қуана желпініп қойды ол.

— Жақсы. Сен сол жағын ойластыра берерсің. Барған соң бірден сызбадан тексеретін боламыз. Ал әзірге Дейв бізге жетем дегенше, мен тынығып алсам деймін. Оған қалай қарайсың?

— Тұра тұр. Маған тағы бір нәрсені айтшы. Анау естерінен танған сайын тосыннан басталып кететін түсініксіз де қызық билерінің, саппен әрі-бері теңселулерінің жөнін айтшы.

— А, сол ма? Оны білмедім. Бірақ менің бір ұсынысым бар. Қосымша роботтарды, Дейвтің «саусағын» есіңе алшы. Біз барлық уақытта оларды осылай атаумен келеміз. Енді ойлап қарашы, әр кез Дейвтің жүйке жүйесі сыр берген сайын басында барлық деректер шатасатын да, ол саусақтарын айналдыра бастайтын...

Сьюзен Кэлвин Пауэлл мен Донован гуралы айтқанда бір езу тартпастан баяндап, салмақты қалпынан аумады ал роботтарды әңгімелеген сайын дауысына жылу араласып, аса ықыластана қалады. Спиди мен Кьюти туралы. Дейв жөнінде де айту үшін оған аса көп уақыт қажет бола қойған жоқ. Бірақ осы тұста мен оның әлі де болса бастамаған тақырыптары, жасауға ықыласты біраз модельдері бар екенін сезіп, сөзін бөлдім. Содан соң:

— Сонда Жердің өзінде қызық еш нәрсе болмады ма? — деп сұрадым.

Ол маған қарап тұрды да, қабағын түйіп:

— Жоқ, себебі Жерде роботтарды пайдалануға тыйым салынды емес пе? — деді.

— Иә, өкінішке қарай, солай екен ғой. Менің тағы бір айтайын дегенім, сіздің зерттеушілеріңіздің жасаған тәжірибелері тамаша, әрине. Сонда да болса өз басыңыздан кешкен тәжірибеңіз туралы айтып берсеңіз деп едім, Ешқашан ондай жұмыс істемеуіңіз мүмкін емес қой. Қалай болғанда да, бұл сіздің мерейтойыңыз болғандықтан...

Сенесіздер ме, ол қызарып кетті! Аздан соң жауап берді.

— Иә, бір рет роботтардың мені ұятқа қалдырғандары бар. Құдайым-ау, одан бері қанша заман өтті десеңізші! Тура қырық жыл бұрын! Иә, солай, 2020 жылы. Мен бар болғаны 38 жаста едім. Ой... шіркін-ай десеңізші... Бірақ сол туралы айтуға өзім аса құлықты да емеспін.

Мен үнсіз күтіп, ұсынысымның табанды екенін сездіргендей отыра бердім, ол, әрине, алғашқы шешімінен айныды.

— Иә, неге айтпасқа? Енді оның маған еш зияны да тимейді. Тіпті жай ғана еске алудың еш ауырлығы жоқ. Бір кездерде мен соншалық ақымақ болғанмын, жас жігіт. Сіз соған сене аламысыз?

— Жоқ.

— Иә-иә, солай болған. Ал Эрби адамның ойын оқй тын робот болып еді.

— Қалай сонда?

— Өзінің жаратылысынан жалғыз, ерекше жаратылған, робот. Қалай да бір жерден қате кеткен...

СУАЙТ

Шылымын бабымен құшырлана сорғанымен, Альфред Лэннингтің саусағы дірілдеп, мазасы қашып тұр. Селдір қабағын бір керіп қойып, будактаған қою түтіннің арасынан сығалай қарап, тіл қатты:

— Иә, ол адамның ойын оқиды, оған еш күмәндерің болмасын. Бірақ неге? Айтыңызшы? — деп Бас математик Питер Богертке қарады.

Богерт қос қолымен қасын сипалап тұрып:

— Бұл — РБ моделінің отыз төртінші роботы, Лэннинг. Қалғандарының бәрі талапқа сай келеді.

Үстелде бұлармен қатар отырған үшінші адам тұнжырап, көңілсіз күйінен айныр емес. Ол «U.S.Robots and Mechanical Men» корпорациясының жаңа басшыларының ішіндегі ең жасы Милтон Эш еді, ол өзіне міндеттелген сол дәрежені мақтан ететін.

— Тыңдаңызшы, Богерт. Оның басынан аяғынадейін өте дұрыс жиналғанына бәстесе аламын. Мен куәмін, — деді желпініп.

Богерттің етжеңді ерні жайыла жымыып қойды да, Кулана қарап:

— Кепілдік беремісіз? Егер жиналған тізбекке толық жауап берем десеңіз, онда сіздің мәртебеңізбен қоса дәрежеңізді де өсіру керек қой. Дәл есептеудің нәтижесі бойынша бір позитронды ми үшін жетпіс бес мың екі жүз отыз рет тәжірибе жасалды, солардың әрқайсысының жемісі түрлі әсерлерге байланысты бестен жүз беске дейін. Солардың біреуінің қызметі бұзылса, ми жарамсыз деп табылады. Мен бәрімізге ортақ жобалардан дәйек келтіріп отырмын.

Милтон Эштің жүзі күреңітіп кетті, ол ойын жиықтап, әлдене демекке енді ұмтыла берген кезде, төртінші дауыс ортадан киліге кетті:

— Егер біз кінәні бір-бірімізге аударып берер болсақ, мен кете берейін, — деген Сьюзен Кэлвин тарамыс саусағымен қос тізесін сығымдай қысып, сыздана сөйледі. Жұп-жұқа ернінің айналасындағы әжімдері тереңдей түсіп, сөзін тісінің арасынан сыздыктата шығарды: — Бізде адам ойын оқитын роботтар пайда болғаны рас, иә. Осы тұрғыдан менде бір ой туындады: ол неге ойымызды оқиды, соны анықтамаймыз ба? Егер «Сен кінәлісің!». «Мен кінәлі емеспін!» деп қырқысып, айтысып отырсақ, еш нәтижеге жете алмаймыз.

Әйелдің сұрғылт түсті суық көзі Эшке қадала қалған, ол мырс етті де жүзін бұрып әкетті.

Лэннинг те соның пікіріне жақтас екенін білдіргісі келгендей, жылмия қалыпты, әдетте осы секілді талас туындатар жағдайларда ұзын шашы жалбырап, сықсиған жанары ұшқын ата қулануымен сатқындығын паш ететін де, күші басым топқа қарай аунап шыға келетін.

— Дұрыс айтасыз, Кэлвин доктор, — деді ол жарамсақтана.

Барған сайын дауысы күшейіп, шешімінің беріктігі аңғартқандай саңқылдап, зорайып барады.

— Қысқарта айтқанда, жағдай былай боп тұр ғой. Біз шығарған позитронды ми бұрынғылардан ерекше болмауы керек еді ғой. Бірақ ойлау кезіндегі адам ойының толқындарын тамаша қабылдайтын мүмкіндігі болуы тиіс болатын. Егер осының қалай болғанын білсек, робот техникасы жетістігінің он жылға алға жылжығаны деп, өзіміздің жеңісімізге, еңбегіміздің жемісіне санар едік қой. Дегенмен біз түк те білмейміз және соны анықтауға тиіспіз. Түсінікті ме? — деді ол тәлімсіп.

Бір жорамал айтсам, қалай қарайсыздар? — деп сұрады Богерт.

— Айтыңыз.

— Менің пайымдауымша, бұл мәселе өзінің оң шешімін тапқанша РБ-34 роботының бар екенін құпия сақтап тұрғанымыз дұрыс болатын секілді. Өйткені математик ретінде бұл тарихтың бүге-шігесіне жеткенше біраз қиындықтарға тап келетінімізді бәріміз де сезіп отырған шығармыз. Тіпті корпорация қызмеркерлерінің өздері де білмеуі керек деп ойлаймын. Ал біз, бөлім басшылары, сол тапсырманы қалай да орындауға, өзгелердің бейхабар болуына тырысуымыз керек.

— Богерт дұрыс айтады, — деді Кэлвин доктор. Ғаламшараралық Кодекс бойынша, зауыттарда роботтардың ғарыш станциясына жіберілер алдындағы сынамасына рұқсат берілгелі роботтарға қарсы шабуылдар үдей түсті. Енді кімде-кім роботтың адам ойын оқи алатынын білсе, оның үстіне себебін өзіміз де таппай, сарсаң боп отырсақ, біреулер өздеріне мықты капитал жасап алары сөзсіз.

Лэннинг езуіндегі шылымын рахаттана сорып, ширатыла шыққан түтінін әрлі-берлі серпіп қойып, басын изеді. Сосын Эшке бұрылып:

— Сол ойды оқитын қасиетін білген кезде сіз жалғыз болдым деген сияқты едіңіз ғой?

— Иә, жалғыз өзім болғанмын. Өлердей қорқып Кегтім. Жаңа ғана құрастыру бөлімінен шыққан РБ-34 роботын маған жіберген. Оберман бір жаққа кетіп қалған екен, сондықтан тәжірибе аймағына өзім апаруыма тура келді.

Осыны айтты да, Эш жұтынып, аз-кем үнсіз отырып қалды. Сосын сәл жымия түсіп:

— Сіздердің ешқайсыңыздың басыңыздан біреумен іштей, ойша сөйлескен жағдай өтпеп пе еді? Естеріңізге түсіріп көріңіздерші, — деп өтінді.

Бұл сұрағына жауап бола қоймаған соң, сөзің әрі қарай жалғады:

— Білесіздер ме, басында соған ешқандай мәң бе мейді екенсің. Солай... А, айтпақшы, қалай болып еді өзі? Ол маған бірдеңе айтты, ақылға сыярлық, қисынды сөз. Сосын алаңға жақындай бергенде есімді жиып алғандай болдым, байқағаным, мен оған әлі ештеңе айтқан жоқ едім ғой. Әрине, мен ананы-мынаны дегендей, әр нәрсені ойладым, бірақ ол басқа нәрсе ғой, солай емес пе? Мен оны сыртынан жауып тастадым да, сол бойы Лэннингке қарай жанұшыра жүгірдім. Көзіңізге елестетіңізші, қасыңызда робот келе жатып, сіздің бар ойыңызды қалай болса солай оқиды және сұрақ қойып, әрі қарай қопара түседі. Шынымен де менің зәрем ұшып кетті.

— Зәрең ұшпағанда ше! — деп қоштады Сьюзен Кэлвин. Әйелдің байқампаз жанары Эшке қадалып, асықпай зерттеп отырған сияқты: — Біз өз ойымыздың тек өзімізге ғана аян болатынына әбден үйренгенбіз ғой, соған сенімді едік...

— Демек, бұл жайлы тек төрт адам біледі, — деп осы тұста Лэннинг шыдамсыздана сөзге араласты. — Тамаша! Біз бұл жағдайды өте қатаң тәртіппен зерттеуге тиіспіз. Эш, сіз құрастырылу тізбегін тексеріп шығасыз, басынан аяғына дейін, түгел. Қай жерде қате болуы мүмкін еместігін анықтап, қай жерде қате болу мүмкіндігі кездессе, соларды толық тізесіз. Болуы мүмкін қателіктің мінездемесін жазып, оны аумағын да жобамен белгілеп кетесіз.

— Жұмысымның түрін-ай! — деп Эш күңк ете калды.

— Енді ше? Сіз ол шаруамен жалғыз өзіңіз ғана айналыспайсыз ғой, жұмысқа біздің адамдарды қосыңыз, керек десеңіз бірін де қалдырмай, бәрін шақырыңыз. Жоспарды орындай алмасаңыз да ештеңе етпейді. Бірақ олар бұл істің не үшін қажет екенін білмеуге тиіс. Түсінікті ме?

— Ім-м, иә, сонда да шаруасы шаш етектен екен, — деп жас инженер кіржіңдеп қалды.

Лэннинг астындағы орындығымен қоса жылжып, енді Кэлвинге қарай бұрылды.

— Сізге жұмбақтың басқа қырынан қарауға тура келеді. Сіз біздің робопсихологымызсыз ғой, сізге роботтын өз басын зерделеі тануға ұмтылып, содан шешім шығаруға талпынғаныңыз жөн. Мұны қалай жасайтынын білуге тырысыңыз. Қашық жерден қалай көңіл күй сезуге машықтанғанын, яғни телепатиялық шеберлікке қалай жеткенін білуіңіз керек. Миында қандай ұзактыққа сақталады, өзінің ойлау қабілетіне қалай әсер етеді және қалыпты жұмыс сапасына зияны қандай? Түсіндініз ғой?

Лэннинг сұрағына жауап күткен де жоқ.

— Мен жұмысты басқара отырып, нәтижелердің математикалық сараптамасын шығарамын, — деп шылымын құшырлана сорып алды да, бұл жолы түтіннің аузы-мұрнынан шығуын да күтпестен сөйлеп кетті: — Бұл істе маған, әрине, Богерт көмектеседі.

Быртиған қысқа, жуан саусағының тырнағын ысқылап отырған Богерт ақырын ғана:

— Болады, әрине. Қалай айтқанда да, бұл жағынан Менің сауатым баршылық қой, — деді.

— Ал мен іске кірісемін, — деп, Эш отырған орындығын арқасымен кере, шалқая түсіп, серпіле көтерілді. Оның жастығына сай сүйкімді, әжімсіз жүзіне күлкі үйіріле қалыпты: — Маған ең нашар жұмыс тап келген екен, неғұрлым тезірек бастасам, соғырлым дұрыс болар. Асығуым керек. Сау болыңыздар!

Сьюзен Кэлвин жас жігітке болар-болмас қана басын игенімен, жүріс-тұрысына мән бере қарап, есіктен шығып, көрінбей кеткенінше көзін алмады. Өзіне қарап әлдене айтқан Лэннингке де жауап қатпаған. Ақырында:

— Кэлвин доктор, РБ-34-ті дәл қазір барып көргіңіз| келмей ме? — деген сұрағы да желге ұшқандай болды.

Есіктің сықырламай, ақырын ғана ашылғанына қа рамасған РБ-34 роботы шошып кетті де, фотоэлектрлі көзі жалт етіп, оқып отырған кітабын тастай сала, атңд тұрды. Бөлмеге кірген Сьюзен Кэлвин болатын. Ол есік маңдайшасындағы «Кіруге тыйым салынған» деген үлкен әріптермен тізілген жазуды түзеу үшін кідіріп қалдыда содан соң роботтың қасына таяп келді.

— Эрби, мен саған үлкен атомдық қозғалтқыштар туралы біраз мәлімет әкелдім. Соларды қарағың келе ме? — деп сұрады.

РБ-34 (былайғы аты — Эрби) әйелдің қолындағы үлкен, ауыр үш томды алды да, біреуін ашып, парақтай бастады.

— О-о-о! «Гиператомдық теория...»

Ішінен әлдене деп күбірледі де, кітапты қайтадан парақтап шыққан соң, әйелге көңілсіз қарап гұрып:

— Отырыңыз, Кэлвин доктор! Бұл аз ғана уақыт алады ғой, — деді.

Ол отыра қалып, үстелдің қарсы бетіне жайғасқан соң, үш кітапты қатар оқуға кіріскен Эрбидің әр қимылын қалт жібермей бағумен болды.

Жарты сағаттан кейін Эрби үш томды да қапталына қойып, сол қылығымен-ақ оқып бітіргенін сездірді.

— Мен, әрине, бұларды маған не үшін әкелгеніңізді білемін, — деді салмақты қалыппен.

Сьюзен Кэлвиннің бір езуі дір ете қалды.

— Өзім де солай ойлаған едім. Сенімен істес болу қиын, Эрби, сен қашан да менен бір қадам алда жүресің.

— Бұл кітаптар да басқалары сияқты ғой, еш айыр машылығы жоқ. Шынымды айтсам, мені еш қызықтырмайды да. Сіздердің оқулықтарыңызда да түк жоқ. Сіздердің ғылымдарыңыз — жиналған деректердің теорияға қалай болса солай жапсыра салған жиынғығы ғана. Солардың бәрінің қарапайымдығы соншалық, назар аударуға да тұрмайды. Мені қызықтыратын көркем әдебиет, яғни беллетристика¹⁵, адамдардың өзара қарым-қатынас, імдерінің қозғаушы күші, шиеленісі... — деді де, әрі қарай қажетті сөзді ауадан іздегендей, қолымен түсініксіз қимыл жасай сермелеп, тоқтап қалды.

— Сірә, сіздің не айтпағыңызды мен түсінген сияқтымын, — деп сыбырлады Кэлвин доктор.

— Байқайсыз ба, мен ойларыңызды оқимын, — деп сөзін жалғады робот. — Бірақ соның қаншалық қиын екенін сіз түсінбейсіз ғой. Мен олардың бәрін түсіне алмаймын, себебі менің сезінуім мен сіздердің сезімдеріңіздің ортағы аз. Дегенмен барынша тырысып жүрмін, оған сіздердің романдарыңыздың көмегі көп тиіп жатыр.

— Иә, солай ғой. Бірақ қазіргі заманауи романдардың кейбір уайымға, сезімге толы парақтарымен танысқаныңда, біздің басымызда қазіргі күні болып жатқан ой, танымымызды түссіз, мағынасыз, іш пыстырарлық дүние деп қаласың ба деп қорқамын, — деген Сьюзен сөзін күрсіне аяқтады. Шынымен өкініп тұрған жанның кейпі еді.

— Қайдағыны айтпаңыз!

Күтпеген жақсы жауапқа қуанып кеткен әйел орнынан атып тұрды. Ол өзінің қызарып кеткенін сезді де, «бұл ойымды да оқып қойды-ау» деп қорқып кетті.

Эрби соншалық салмақты қалыппен, дауысының темір дірілі де білінбей, бәсеңдеу үн қатып:

— Иә, әрине, Кэлвин доктор, мен оны білемін. Сіз ол туралы үнемі ойлайсыз, сосын қалай білмеймін? — деді.

— Сен... бұл туралы біреуге айттың ба? — деп сұрады Сьюзен жұлып алғандай.

— Жоқ, әрине! — деді Эрби мынадай сұр таңырқағанын жасыра алмай: — Менен ешкім суі да жоқ.

— Демек, сен мені ақымақ деп ойлайтын шығарсың.

— Жоқ! Ол жаман сезім ғой.

— Мүмкін, сондықтан да ол ақымақтық шығар деген әйелдің үні мұңды да көңілсіз естілді. Ғылым докторының темірдей қатты, болаттай берік бетпердесінің астынан нәзік әйелдің бейнесі қылаң бергендей. — Мені тартымды деп айта алар ма едің?..

— Егер дене тұрқыңыздың бітімін, физикалық түрде жаратылысыңызды сұрап тұрған болсаңыз, ол жағың мен бағамдай алмаймын. Дегенмен тартымдылықтың қандай да бір басқа түрлері болатынын сеземін.

— Иә, жастау болсаң дейсің ғой... — деді әйел оны естімегендей, өз ойымен өзі болып.

— Сіз әлі қырыққа да толған жоқсыз ғой, — деген Эрбидің үнінде табандылық сезілді.

¹⁵ Беллетристика (фр. belles lettres – «әсем ауыз шығармашылығы») – көркем прозаның шартты атауы. Поэзия мен драматургиядан көркем прозаны айырып айту үшін қолданылады.

— Егер тек жылдарды санайтын болсақ, отыз сегіз. Ал өмірден алған әсерлеріммен санасақ, толық алпыс деуге келеді. Не дегенмен мен психологпын ғой. Онын жасы... — деп, маңдана қалған әйел сәл кідіріп, күрсінді де, сөзін жалғады. — Оның жасы отыз бесте және өзі одан да жас көрінеді. Ол менен ерекше бір қасиеттерді көреді деп ойлайсың ба?

— Сіз қателесесіз! — Эрбидің темір жұдырығы үстелдің пластмасса жабындымен мұқият әрленген жоғары қабатын дүрс еткізе бір соқты. — Тыңдаңызшы...

Бірақ Сьюлин Кэлвин оқтай атылып келіп, роботқа жармаса кетті. Жанына батқан азап пен ұят қамшысы жанарынан оттың жалыны боп атылғандай.

— Қарай гөр мұны! Ол туралы не білетін едін?! Сен бар болғаны машинасың! Мен сен үшін тек үлгі ғана өзіне тән қызықты, қызықсыз ойлары бар, өзін ішкі жан дүниесін алақаныңдағыдай көрәп тұрған. Үзілген, қираған үміттердің тамаша мысалы ғой, ә? Солай емес пе? Дәл кітаптардағыдай!

Бірде-бір тамшы көз жасы шықпаған әйелдің құр бақыруы сәлден кейін саябырсығандай болып, басылып қалды.

Мына шабуылдан робот та жуасып қалған. Ол жалынғандай болып басын шайқады да:

— Қане, тыныш қана тыңдап алыңызшы мені! Егер сіз қаласаңыз, мен сізге көмектесе аламын, — деді.

— Қалай? Жақсы кеңесіңмен бе? — деп ерні сүйірлене қалған әйел мұның көзіне тура қарады.

— Жоқ, олай емес. Мен жай ғана басқа адамдардың да не ойлайтынын білемін. Мысалы, Милтон Эш.

Ұзақ тыныштық орнады. Сьюзен Кэлвин тығырыққа тірелгендей, ләм-мим деместен, сыбыссыз қалды. Содан бір кезде әйтеуір тілі шығып:

— Оның не ойлайтынын білгім келмейді. Айтпай-ақ кой, үндеме, — деді алқына сыбырлап.

— Ал маған оның ойын білгіңіз келетін сияқты боп көріндіңіз, — деді робот та тайсалмай.

Әйел көзін жерден котерместен, әлі де алқына тыныстап, тіл қатпай отыра берген.

— Қайдағы бос сөзді айтасың сен, — деп сыбырлады тағы. Өзі алқына дем алып, тынысы жиілей түсті.

— Неге? Менін көмектегім келеді. Милтон Эш... — деді де робот кенет тоқтап қалды.

Сьюзен басын көтеріп алды.

— Иә?

— Ол сізді сүйеді, — деді робот ақырын ғана.

Көзі шарасынан шығардай боп, аузын ашқан күйі Сьюзен Кэлвин бір минут бойы роботқа үнсіз қарап тұрды.

— Сен қателесесің! Әрине, қателесесің! Қайдағы сүю? Өтірік!

— Шын айтамын, сүйеді. Оны менен жасыру мүмкін емес.

— Бірақ мен былай... былай... — деген әйел тұтық-қандай боп, сөзін үзіп тастады.

— Ол тереңге үңілетін жан. Ол зерделі, ақылды ой өрісі жоғары адамды бағалайды. Милтон Эш сәнді шаш пен ойнақтаған көзге алданатындар қатарынан емес.

Сьюзен Кэлвиннің көзі жыпылықтап кетті. Бірден тіл қата алмай да қалды, сөйлеген құрлы дауысы дірілдеп:

— Бірақ ол ешқашан мені байқап... — дей бергенде робот жұлып алғандай:

— Ал сіз оған сондайлық мүмкіндік беріп пе едіңіз? — деп сұрады.

— Олай жасай алам ба? Мен тіпті ешқашан... олай ойламадым да...

— Міне, соны айтамын мен де!

Сьюзен Кэлвин үнсіз біраз кідірді де, кенет басын көтеріп алып:

— Жарты жыл бұрын оны бір қыз зауытқа іздеп келді. Әдемі, ашаң өнді қыз. Меніңше, сұлу сияқты. Бірақ көбейту кестесінің өзін әзер есіне түсірді. Ол болса күні бойы соның алдында ақ тер, көк тер болып, роботты қалай жасау керегін түсіндіріп әлек болды. Әрине, ол қыз түкте түсінген жоқ! Сол кім еді? — деп сұрады. Дауысы қатайып, өшпенділік лебі ескендей боп, түсі сұрланып кеткен

Эрби еш кідірместен жауап берді:

— Кімді айтып тұғаныңызды білемін. Ол — өзінің немере қарындасы. Маған сеніңіз, бұл жерде ешқандай романтикалық қарым-қатынас жоқ.

Сьюзен Кэлвин жас қыздай ойнақтай көтеріліп, орнынан тұра келген, жүзі де жадырап сала берді.

— Қандай қызық! Осы күнге дейін дәл сол түсінікті санама сыйғыза алмай келіп ем. Бірақ барынша бер сене алмағам. Демек, сол рас болды ғой!

Ол жүгіріп келіп, Эрбидің сап-салқын, ауыр қолын екі қолымен қапсыра құшақтай алды.

— Рахмет, Эрби, — деді толқыныстан сәл қарлыққан үнмен ентіге сыбырлап. — Бұл туралы ешкімге айта көрме. Екеуміздің құпиямыз болсын. Саған тағы да рахмет!

Эрбидің сезімсіз темір саусағын қайта-қайта қысып, Сьюлин есіктен шығып кетті.

Эрби аяқталмай қалған романын қайта қолына алды. Онын ойын ешкім оқи алмайтын еді.

Рахаттана, асықпай керіліп-созылып, тұла бойындағы сүйек біткеннің бәрін сықырлата сергіту сәтін жасап алған соң, Милтон Эш қарсы алдындағы Питер Богертке тесірейе қарады.

— Тындаңызшы, менің мына шаруамен отырғаныма тура бір апта болды, содан бері ұйқы да, тыныштық та кормедім. Әлі қанша азаптанатынымды құдай білсін. Сіз бұл вакуумдық камерадағы позитронды бомбалау туралы дедіңіз бе?

Богерт аузын қолымен көлегейлеп сыпайы есінеп алды да, өзінің үстіндегі аппак жейдесіне, одан қолына шұқшия карап алды.

— Иә. Мен ізге түскен сияқтымын.

— Математиктің қай жерде ие айтатынын мен де білемін. Енді қанша уақыт қалды?

— Оның бәрі байланысты болатын нәрсе...

Неге байланысты? — деп ентелей түскен Эш креслоға жалп ете қалды да, аяғын ұзыннан созып жіберді.

— Лэннингке байланысты. Қартың менімен келіспей отыр, — деп жеңіл күрсініп қойды. — Өмірден сәл кешендеп қалған, мәселе сонда боп тұр. Өзінің жаны сүйетін матрикалық мехаңикаға қос қолдай жабысып алып, айырылмайды. Ал мына жұмбақ одан бірнеше есе артық математикалық амалдарды талап етеді.

Эш тағы бір керіліп алып, ұйқылы-ояу кісідей, міңгірлей сөйледі:

— Онда неге Эрбиден сұрай салып, бәрін бір-ақ аяқтай салмасқа.

— Роботтан сұрап ал деймісің? — дегенде Богерттің қасы керіліп кетті де, өзі бұған мәңгіре қарап қалды.

— Несі бар? Анау кәрі қыз сізге ештеңе айтпады ма?

— Сіз Кэлвинді айтыгі отырмысыз?

— Дәл соның өзін айтамын. Анау роботың математиканың сиқыршысы да, арбаушысы да ғой. Бәрін біледі тіпті олардың сыртындағы бұл тақырыпқа қатыссыздардың да бәрін біледі. Керек десеніз, саны шексіз қосылғыштардың шегіне дейін есептеп, интегралды ойша үш еселейді де, тензорлық талдауды тіскебасар ғып асай салады.

Математик оған күмәндана қарап, отырып қалған.

— Шын айтып тұрмысыз?

— Енді ше? Әрине, шын. Бірақ қырсық шалғанда сол ақымақ математиканы онша-мұнша ұната бермейді, есесіне сезімтал романдар оқығанды сүйеді. Рас айтам. Сюженнің оған қандай бәлекеттерді тасып, әкеп беріп жүргенін білсеңіз ғой сіз: «Ғарыштағы махаббат», «Қызыл күрең құмарлық».

— Кэлвин доктор бізге ол туралы ештеңе айтпады ғой.

— Мүмкін, оны өзі әлі толық зерттеп болмаған сон ештеңе дегенен шығар. Оның қандай адам екенін өзіңіз де білесіз ғой. Барлық ісінің мұқият, тап-тұйнақтай болғанын қалайды. Өзі басты жұмбақты шешіп алғанша ешкімге ештеңе демейді.

— Бірақ, байқауымша, сізге айтқан секілді ғой.

— Иә, ол енді... сөз арасында. Мен соңғы кездерге оны жиі көріп жүрмін ғой. Сосын тағы бір сұрайын дегенім, Боги, сіз оның өзінен біртүрлі қызық ерекшелікті байқамадыңыз ба?

Богерт күліп жібере жаздап, әзер тежеліп отыр.

— Ернін бояйтып болған ба? Сіз соны айтып отырсыз ба?

— Сайтан алғыр! Оны мен де білемін, ернін, көзін бояп, опа-далап жағынатын болған. Түрін көрсең ғой! Бірақ мен оны да айтып отырған жоқпын. Расында, дурыс түсіне де алмай жүрмін. Сөйлегеніне қарасаң, өзін біртүрлі бакытты сезінетіндей ме...

Эш азырақ ойланып отырды да, иығын қиқаң еткізді. Богерт жымың-жымың етіп, қулана күлімсіреп қойды. Жасы елуді еңсерген еркекке, оның үстіне өзі зерттеуші ғалым болса, анау-мынау жұмбақты шешу қиын емес қой. Ол енді астарламай-ақ төтесінен тартып:

— Мүмкін, ол біреуге ғашық шығар, — деді.

Эш тағы да көзін жұмып отырып:

— Есіңізден адастыңыз ба, Боги. Барыңыз, одан да Эрбимен сөйлесіңіз. Мен осында қалып, аздап көз іліп алайын, — деді.

— Жарайды. Не істейтінім туралы робогтан нұсқау алу ұнап та тұрған жоқ, әрине, — деп сұраулы жүзбен караған.

Жауап ретінде Эштің қор ете түскен дыбысы естілді.

Питер Богерт қолын жан қалтасына салып алып, жасанды немқұрайлылықпен сөйлеп отырғанда Эрби оны мұқият тыңдады.

— Істің барысы осылай боп жатыр. Маған сенің осы тұрғыда мүмкіндіктерің бар екенін, қолыңнан келетінін айтқан. Соны қызықтап, білсем бе деп сұрап тұрмын. Менің түсініктерім мен бірге бірқатар күдіктерімнің де бар екенін растаймын. Лэннинг доктордың қабылдағысы келмейтін нәрселері де бар. Сондықтан мәселе әлі толыққанды бір пікірге тоғысқан жоқ.

Робот жауап бермеді, содан соң Богерт сұраулы жүзбен үңіле қарап:

— Ал не дейсің? — деді.

— Мен қате көріп тұрған жоқпын, — деді Эрби қағаздарына қарап тұрып.

— Сонда бұған қосып, алар ештеңең жоқ па?

— Менің оған талпынуымның өзі орынсыз болады. Сіз менен гөрі мықты математиксіз... Және... Жалпы айтқанда, текке масқара болғым келмейді.

Богерт өзіне-өзі разы кейіпте, масаттана күліп алды.

— Өзім де солай ойлағанмын. Әрине, бұл — күрделі сұрақ. Жарайды. осы әңгімені ұмыта салайық.

Ол қағаздарды умаждап, қоқыс құбырына лақтырып жіберді де, кетуге ыңғайланды. Бірақ ол ойынан кенет айнығандай, қайта бұрылып:

— Айтпақшы... — деп кідіріп қалды.

Робот та не айтар екен дегендей, үнсіз күтуде. Богерт айтар сөзін әлі де саралап тұрғандай.

— Мұнда тағы бір мәселе бар... жалпы... мүмкін, рен...

Богерт сөзін аяқтамай, тоқтап қалды. Эрби салмақты қалпымен:

— Сіздің ойларыңыз шатасып тұр, десе де сіздің Лэннинг доктор жөнінде айтпағыңызды анық байқап қалдым. Кібіртіктейтін ештеңесі жоқ, сіз сабаңызға түскенде, сол бойы мен не жөнінде сұрамақ болғаныңызды өзім-ақ біліп аламын, — деді.

Математиктің алақаны үйреншікті қалпымен жылмия таралып, жылтырап тұрған шашын сипалай берді.

— Лэннинг жақында жетпіске толады, — деді ол, осы мәлімет көп жайды аңғартатындай асыға хабарлап.

— Мен оны білемін.

— Ол отыз жылдан бері зауыттың директоры.

Эрби басын изеді.

— Сол енді... — деген Богерттің үнінде өтініш айтпақ сыңайлы бір леп байқалып қалды. — Сен білетін шығарсың... ол зейнетке шығу туралы ойлап жүргей жок па? Денсаулығына байланысты немесе сол секілді тағы бірдеңе едегендей...

— Дәл солай, — деді де тоқтап қалды Эрби.

— Сен оны білемісің?

— Әрине.

— Онда... ашып айта аласың ба? Ім-м.. ол...

— Сіз сұрап тұр екенсіз, айтайын, ендеше. Ол жұмыстан мыстан босатуға сұранып, арыз беріп те қойған, — деді робот, тура бұл жаңалықта тұрған ештеңе жоқтай, мықты кейіппен.

— Не дейсің? Қайталашы! — деген ғалым роботтың дәлжанына жетіп келді.

— Ол жұмыстан шығуға арыз беріп қойған. — деді біркалыпты үнмен. — Бірақ әлі бұйрық күшіне енген жоқ. Ол мәселені шешіп, сосын кеткісі келеді. Ол мәселесі... мен. Сол түйін шешілген кезде директордың міндетін өзінің ізбасарына тапсырып, біржола кетпек.

Богерт терең тыныстап, көкірегіне толтыра ауа жұтып алғысы келді.

— Ал ізбасары ше? Кім ол?

Ол Эрбиге жабыса кетердей жақындай түсті. Түртінектеген көзі роботтың қып-қызыл, фотобөлшекті көзіне қанша қадалса да, ештеңенің мәнісін ұға алар емес.

Жауап аса салмақты үнмен айтылды:

— Болашақ директор — сіз.

Богерттің жүзіндегі күдік риясыз шаттықтың күлкісіне айналып жүре берді.

— Мына жаңалық тым жағымды екен. Мен де үміттеніп, күтіп жүр едім. Рахмет, Эрби!

Сол түні таңғы беске дейін Питер Богерт жазу үстелінен тұрған жоқ. Сағат тоғызда тағы да жұмысқа кірісті. Үстел астындағы сөрелерден анықтамалықтарды бірінен соң бірін суырып алып, құлшына жазып жатыр. Ақырындап, көрер көзге байқалмай-ақ дайын есеп-қисаптардың кітабы тау төбе боп үйіліп, еденге де қайға көшірілгеннен қалған қағаздар жиналып қалды.

Тал түс болғанда басын бір-ақ көтерген Богерт соңғы нәтижеге қарап алды да, қанталай қызарып кеткен көзін уқалап қойып, есіней бастады. Керіле бой созып, сергуге тырысып-ақ жатыр, бірақ түнгі ұйқы, миға салмақ түсірген есегі-қисап қажытып-ақ жіберіпті өзін.

— Барған сайын қиындап барады. Қарғыс атқыр!

Арқа тұсынан сықырлап ашылған есік дыбысы естілгенде бұрылып қарады да, кіріп келе жатқан Лэннингке бас изей сәлемдесті. Кәрі сүйектері сықырласа да буын-буынын нық ұстауға тырысқан директор көрер көзге жағымсыздау бөлмені бір шолып өтіп, қасын керіп қойды.

— Жана жол ма? — деп сұрады сосын.

— Жоқ, — деді ізбасары. — Көненің не жамандығы бар?

Лэннинг жауап бермеді. Богерттің үстеліндегі үйме-жүйме қағаздарға көз жүгіртіп өтті де, асықпай шылымын тұтатты. Сосын ғана:

— Кэлвин сізге робот туралы айтты ма? Бұл дегенін математиканың ғұламасы ғой. Қызық қой, ә? — деді.

Богерт естірте мырс етті де:

— Естігенмін. Кэлвин соның орнына робопсихологиямен айналыспай ма екен? Мен Эрбиді математика жөнінен тексеріп көргенмін, оның интегралдық, дифференциалдық есептеуге шамасы әзер жетті.

— Кэлвин басқаша шешімге келіп отыр ғой.

— Оның есі дұрыс емес.

— Мен де сондай шешім шығарып отырмын.

Директордың көзі бір китұрқы сыр бүккендей, сығырая қалыпты.

— Сіз бе? — дегенде Богерттің үні қырылдап шықты. — Не туралы айтып тұрсыз?

— Таннан бері Эрбимен айналысқанмын. Ол сіздің құлағыңыз естіп, түсіңізге де кірмеген нәрселерді жасай алады.

— Солай ма?

— Сенбейсіз бе? — деп Лэннинг қойын қалтасынан қағаз алып шықты да, оның бүктеуін жазды. — Мынау енін қолтаңбам, менің жазуым емес қой, солай ма?

Богерт қағаз бетіндегі көлбей жазылған ірі әріптерге мән бере қарап, таңырқай сұрақ қойды:

— Мынау Эрбидің жазғаны ма?

— Иә. Бір қызығы, ол уақыт бойынша сіздердің жиырма екінші теңдеулеріңізді интеграция жасаумен айналысып, тура мен қабылдағандай шешім шығарды. Төрт есе шапшаң жылдамдықпен шешіп берді, — деп Лэннинг сұқ саусағының сарғайып кеткен тырнағымен қағаздың төменгі жағындағы соңғы жолды түртіп көрсетті. — Лингердің әсеріне мән бермей, позитрондық шабуылдау кезінде ескермей өтуге сіздерді ешқандай күқықтарыңыз жоқ еді.

— Менің ескермей қалған жерім жоқ, Лэннинг. Сіз дұрыс түсінсеңізші, бұл дегеніңіз бәрін бірден жоққа шығарумен бірдей...

— Иә, білем, сіз оны түсіндіргенсіз. Сіз Митчелдің ауыспалы басқаруын қолдандыңыз ғой, солай емес пе? Солай! Біле білсеңіз, оның бұл жерге қолданылуы мүлдем Жөнсіз, өрескел қате.

— Неге олай дейсіз?

— Біріншіден, сіз ойдан шығарылған ауқымдылықты есепке алғансыз.

— Оның мұнда қандай қатысы бар?

— Митчелдің теңдігі түкке жарамайтыны сол, егер...

— Сіз есіңізден адасқанбысыз? Егер сол Митчелдің «Шам жазбаларын» қайтадан оқып шықсаңыз...

— Ол тым артық болар еді. Мен әу бастан-ақ осу талдаудың барысы маған еіп ұнамайтынын айтқан болатынымын, Эрби де менімен келісіп, қолдап отыр.

— Ендеше, сол машина сіздің бүкіл мәселенізді шешіп берсін де. Мен сияқты түк білмейтін, жарты ақылмен байланысып пеңізбар?! — деп айқайлады Богерт.

— Эрби мәселені шешпейді ғой, істің қисынын келтіре алмай тұр. Егер оған Эрбидің шама-шарқы жетпейтін болса, біз тіпті осы жерден қоя салсақ та болады. Мен бұл істі Ұлттық Кеңеске тапсырамын. Өзіміздің күшіміз келер емес.

Богерт жұлқына көтерілгенде отырған креслосы төнкеріліп түсті. Түрі өрт сөндіргендей әлемтапырықбой кеткен.

— Сіз олай жасай алмайсыз! — деді ол түтігіп.

Лэннинг те барынша ширғып алған екен.

— Сіз, немене, нені жасап, нені жасамау керегін маған үйреткіңіз келе ме?

— Дәл солай! — деп кіжінді Богерт тісін шықырлата ызаланып. — Мен мәселені шешіп қойғам, сіз оны тұмсығымның астынан сыпырып алып кете алмайсыз. Түсіндіңіз бе?! Мен сіздің не істеп жүргеніңізді білмейш деймісіз? Сіз құнарсыз, семіп қалған қазба сияқтысыз Білем ғой, менің роботтардың телепатия мәселесін шешіп қойғанымды мойындағанша, қылғынып өлгенді артық көресіз.

— Сіздің есіңіз дұрыс емес, Богерт. Енді бірдене десеңіз, мен сізді тортіп мәселесіне байланысты жұмыстан шығарып жіберемін.

Ашу-ызадан Лэннингтің ерні көкпеңгек боп, дірілдеп кетті.

— Тап осыны жасай алмайсыз, Лэннинг. Қол астыңызда адамның ойын оқитын робот тұрғанда, ешқандай құпияның сақталуы мүмкін емес. Сондықтан менің де сіздің бар жағдайыңызды, соның ішінде зейнетке шығатыныңызды да білетінім есіңізде болсын.

Қимылсыз тұрып қалған Лэннингтің қолындағы шылымының күлі дірдек қағып тұрды да, үзіліп түсіп кетті. Аздан соң шылымның өзі де соның артынан кетті.

— Не? Не дейсің?

Богерт аярлана күліп, айызы қанғандай кейіпте қабақ астынан қарап тұр.

— Жана директордың мен болатынымды да білемін. Иә, маған бәрі мәлім. Сайтан алсын сізді, Лэннинг! Ендігі жерде бұл жерде бұйрықты мен беремін, сақтана жүріңіз, әйтпесе түсіңізде де көрмеген сорақы жағдайларға тап боласыз.

Лэннингтің тілі енді-енді икемге келгендей, бар дауысымен айқай салды.

— Сіз боссыз, естисіз бе? Дәл осы сәттен бастап жұмыстан шықтыңыз! Барлық міндетіңізден босадыңыз! Бітті шаруаңыз, ұқтыңыз ба?!

Богерттің езуі одан әрі жайыла түсіп, рахаттана күлді.

— Ал тағы не айтасыз? Ештеңеге де қол жеткізе алмайсыз енді. Барлық салмақ мен жағында. Сіздің жұмыстан шығуға арыз бергеніңізді білемін ғой. Эрби маған бәрін тәтпіштеп айтып берген, өйткені сіз туралы бар шындықты біледі.

Лэннинг өзін салмақты ұстап, байыппен сөйлеуге тырысты. Шаршаңқы жүзінен әлгіндегі күреңіткен бояу жоғалып кеткендей, өңі тозып, тозғанда да әбден оңып кеткен көне шүберектей бозарып кетіпті.

— Менің Эрбимен сөйлесуім керек. Ондай нәрсені ғе айтуы тіпті мүмкін емес. Тым асқақтап, шалқақтап кетіпсіз, Богерт. Еңсеңізді түсірер сәт келер. Жүріңіз.

Богерт иығын қиқаң еткізіп:

— Немене? Эрбиге ме? Жарайды, жүріңіз. Сайтан алғыр, өз құлағыңызбен естігеніңіз тәуір болар, — деді.

Милтон Эш жаңа ғана өзі аяқтаған ұсынақсып түсірілген сызбадан басын көтергенде түс әлеті болған еді.

— Сіз менің ойымның үстінен дәл түстіңіз. Тым ұсқынсыз сызба боп шықты, әрине, бірақ ұлы жобасы осылай болуы тиіс. Тамаша үй емес пе, әрі бұл мар босқа келеді десем де болады.

Сьюзен Кэлвин аса бір нәзік сезіммен оған елжірей көз тастап:

— Ол шынымен де сондай әдемі, — деп күрсінің қойды. — Осындай үйді мен жиі...

Әйелдің үні сыбырлағандай боп естіліп барып, сөзінің соңы өшіп кетті.

Қолындағы қарындашын қағаз бетіне тастай салған Эш әлдебір қуанышты жағдай есіне түскендей, тосын құлшыныспен:

— Еңбек демалысымды күтуіме тура келеді, әрине. Бірақ оған да бар болғаны екі апта қалды ғой. Тек мына Эрбиге байланысты өз шаруаларымыздың бәрі кезек күтіп қалатын сияқты. Сосын тағы да бір нәрсе бар. Бірақ ол әзірге құпия, — деп көзін төмен салды.

— Құпия болса, айтпай-ақ қойыңыз.

— Ай, не болса да айтқан жөн шығар. Ішіме де сыймай барады, біреуге бәрін жайып салып, қуана бөліскім келеді. Сондықтан не де болса, осында, осы жерде... ім... сізге сеніп бөлісейін де.

Ол сәл ұяла түсіп, жымыып қойды.

Сьюзен Кэлвиннің жүрегі атқақтай тулап, кеудесіне сыймай бара жатыр. Тұла бойы дірілдеп, буын-буынынан әл кеткен ол ақырын көз астымен жақын жерден таяныш іздей бастаған. Аузына сөз түсер емес, сөз түссе де тіліне салып, айта алмас еді.

— Шынын айтқанда, — деп Эш бұған қарай астындағы орындығымен қоса сырғанай жақындап, еміне түскен. Ең сенімді досына сыр бөлісердей беріле сыбырлап: — Бұл үй тек өзім үшін ғана емес. Мен үйленемін. Сізге не болды? — деп Эш орнынан атып тұрды.

— Жо-жоқ, ештеңе болған жоқ. Үйленемін дейсіз бе?

Сіздің айтпағыңыз... — басының айналғаны аздап сейілгендей болды ма, Сьюзен өз-өзіне келе бастаған. Әйтсе де сөйлеу оңайға түспей тұр.

— Иә, әрине! Әлдеқашан үйленуім керек еді ғой, солай емес пе? Өткен жылы, жазда осында болған қыз есіңізде ме? Сол қыз менің... Сіздің бір жеріңіз ауырып тұр ма? Не болды? Сіз...

— Басым ауырып барады, — деген Сьюзен Кэлвин әлсіз қолын ауада сермелеп, одан қорғана берді. — Менің басым... иә, басым соңғы кезде тым жиі ауырып жүр. Менің айтарым... иә, әрине, құттықтаймын сізді. Өте қуаныштымын...

Екі бетінің ұшындағы қалай болса солай жағыла салған опа екі шеңберге айнала қызарып, боп-боз болған өңінен бөліне, оқшаулана көрінген әйелдің басы тағы да қатты айналып бара жатты.

— Өтінемін... кешіріңізші мені... — деп міңгірлей орнынан көтерілген ол көзі ештеңе көрместен, шатқаяқтай басып, шыға жөнелді. Апат аяқастынан болды, көрген түс сияқты, сұмдық болды және де.

Бұл қалай болды?! Неге бұлай? Эрби айтпап па еді?

Эрби, иә, Эрби бәрін білген еді. Ол адамның ойын оқиды ғой!

Есіктің жақтауына сүйене, тұтқаға қос қолдай жабысып тұрған күйі көзі қарсы алдындағы роботтың темір жүзіне түскенде ғана есін жыйғандай болды. Ғимараттың екі қатарына баспалдақ бойымен қалай көтерілгені есінде жоқ көріп жүрген сияқты.

Иә, бәрі көрген түстей.

Эрбидің жыпылықтауды білмейтін жанары қызыл арайлана, от боп жанып, шарасы қоңырқай шеңберлене қалыпты. Ұсқынсыз, сүйкімсіз қос шар тәрізді.

Ол әлдене айтқан секілді ме, бірақ мұның құл ештеңе жеткен жоқ, есінде қалғаны ерніне сап-салқын стақан қырының келіп тигені ғана. Сюлен судан бір жұтты да, аздап өз-өзіне келген сияқтанды.

Эрби болса әлі де сөйлеп жатыр, үнінде толқу, үрей, аяныш пен жалыныш бар секілді. Әйтеуір ауыз жаппайды. Оның сөздері әйелдің санасына енді ғана ақырындап сіңе бастағандай.

— Мұның бәрі түсіңіз ғой. Бұған сенуіңізге болмайду Сәлден кейін оянып кетесіз де, осы қылығыңызға өзіңіз рахаттана күлетін боласыз. Ол сізді сүйеді деп айтып тұрмын ғой сізге. Сүйеді ол, сүйеді. Бірақ бұл жерде емес! Қазір емес! Бұл — қиял әлемі!

Сьюзен Кэлвин роботтың ығына жығыла басын изеп, күбірлей берді:

— Иә. Иә!

Ол Эрбидің жансыз, суық саусағынан ұстап алып, денесіне тастай қатып, жабысқан күйі, көзі шарасынан шыға апалақтап, бір сөзді қайталай берді:

— Мұның бәрі өтірік қой, ә? Өтірік қой бәрі, иә?

Сьюзен қай мезгілде, қалай оянғанын білмейді. Қалын тұман қаптаған, қараңғы да қапас, шындыққа жанаспайтын өзге бір әлемнен суырылып шығып, шуақты нұрын төккен күн көзіне гап болғандай. Өзіне жабысқан ауыр қолды сілкіп жіберіп, көзін кеңірек ашып, айналасын бажайламақ болған.

— Сен не істеп жатырсың? — деді дауысы қырылдап. — Әй, не істеп жатырсың деймін?

Эрби сасып қалған тәрізді.

— Менің көмектескім келеді.

Кэлвин роботқа өшпенділігі басым көзбен тесірейе қарады.

— Көмектесемін деймісің? Қалай? Қайтіп? Осының бәрі түсінде болып жатыр деген өтірікпен көмектесесің бе? Менін есімді аудырып, жынды қылып па? Бұл түс емес! Ешқандай да түс емес. Егер түс болса ғой...

Бар күшімен ышқына айқайлап, әбден әлі құрығандай болған Сьюзен қалжырағанын енді сезгендей, отырған жерінде бүгіліп кетті.

Кенет ол есіне әлдене түскендей, орнынан серпіле көтершді де.

— Тұра тұр! Тоқта! Иә-иә. Құдайым-ау, бұл өз-өзінен сінікті ғой, неғып осынша ақымақ болғанмын. О, құдайым — Деп, әрі қарай өзімен-өзі күбірлей сөйлескендей боп кетті.

Роботтың үнінде қорқыныш бар еді:

— Бірақ менің жасағым келгені...

— Ал мен болсам саған сене салыппын! Қайдан білді деген ой тіпті басыма да келмепті.

Есіктің арғы жағынан қатты дауыстар естілгенде Сьюзен Кэлвин есін жиып алғандай боп, қалт тұра қалды. Жұдырығын қатты қысқан қалпы, тез теріс айналды да, қалшиып тұра қалды. Богерт пен Лэннинг ішке кіріп келгенде, ол бөлменің қаракөлеңкелеу түпкі жағында елеусіздеу қалған еді. Сондықтан болар қай-қайсысы да оған ешқандай мән бермеді.

Екеуі ентелей басып, роботқа қатар жақындады. Лэннинг тым ашулы, шыдамсыздана қыпылықтап тұр. Богерт салқынқақтылықпен оған мысқылдай қарайтын сияқты. Алғашқы боп директор тіл қатты.

— Эрби, бері қара! Тыңда мені!

Эрби қарт директорға бар денесімен бұрыла қарады.

— Иә, Лэннинг доктор.

— Сең Богертпен мен жайында сөйлестің бе?

— Жоқ, мырза, — деген Эрбидің жауабы біраздан кейін естілді.

Богерттің езуіндегі мысқыл күлкісі лезде жоғалып кетті.

— Әй, не боп жатыр? — деп ол бастығын ығыстыра ентелеп, роботтың дәл алдына кимелей өтті де, талтайып тұра қалды. — Қайтала, қане! Кеше ғана маған не айтып едің.

— Менің айтқаным сол... — деді де робот тоқтап қалды. Кеуде тұсындағы механизмінің әлдебір қуысын дірілдеп жеткен дыбыс үзік-үзік естіліп барып, өшіп қалғандай.

— Сен мынаны жұмыстан шығуға арыз берді демеп пе едің? Жауап бер, қане! — деп тамағын жыртардай боп еліре айқай салды Богерт.

Ол ызалана қолын көтеріп, сілтей бергені сол еді, Лэннинг оны кейін қарай серпіп жіберді.

— Сіз оған күштеп өтірік айтқыза алмайтын шығарсыз?

— Сіз оны естідіңіз ғой, Лэннинг! Ол бәрін айтайын деп тұрды да, қайта тоқтап қалды. Былай тұрыңыз! Мен одан қалай да шындықты біліп алуым керек. Түсіндіңіз бе?!

— Ендеше, одан мен сұрайын, — деп Лэннинг роботқа бұрылды. — Жарайды, Эрби. Сабаңа түс. Ештеңені уайымдама. Тек айта қойшы, мен кетуге арыз жаздым ба?

Эрби тіл қатпастан оған тесірейе қарап, тұра берген. Лэннинг сұрағын тағы қайталап:

— Мен жұмыстан шығуға арыз бердім бе? — деп сызданды.

Робот басын білінер-білінбес шайқап қойды. Өзге жауап болуы мүмкін де емес еді.

Оқымыстылар бір-біріне қарады. Өзара өшпенділіктерінің ізі де қалмаған тәрізді. Төбелерінен жай түскендей екеуі де серпіліп қалған. Алғашқы боп ес жинаған Богерт:

— Әй, не дейді мына сайтан алғыр! — деп жұлқынды. — Тілі байланып қалды ма, неге үндемейді? Сөйлей аламысың, әй, сұмпайы?

— Мен сөйлей аламын, — деп робот жауап беруге не екенін білдіре, басын көтеріп, бойын тіктеді.

— Онда жауап бер. Сен маған Лэннингтің зейнеткерлікке шығып, жұмыстан кетуге арыз жазғанын айтқансың. Арыз берді ме шынымен?

Тағы да мүлгіген тыныштық орнады. Бұл жолы үнсіздік тым ұзаққа созылып барады. Кенет бөлменің сонау түкпірінде тұрған Сьюзен Кэлвин сықылықтап күліп жіберді. Күлгені сау адамның күлкісі емес сияқты, тоқтамай, есерлене сақылдайды. Математиктер шошып кетіп, бұрышқа жалт қарасқан. Богерт көзін сығырайта қарап:

— Сіз бе? Мұнда қайдан жүрсіз? Күлетін не бар сонша? — деп үсті-үстіне сұрақ қойды.

— Ештеңе, — дегенде Сьюзеннің дауысы өзгеріп, біртүрлі өкінішті, мұңды естілді. — Тек мұның қармағына түскен жалғыз мен ғана еместігімді білгенде шыдай алмадым. Алып корпорацияның атақты үш роботтехнигі бірдей қақпанға түсіп қалғаны қандай қызық. Қарапайым нәрсеге алданып... Мұны тағдыр тәлкегі дейміз бе. Бірақ бұл тіпті де күлкілі емес! — деп оның өңі бір сәтте өзгеріп, бозарған саусағымен маңдайын сипап өтті. Сұрлана түсіп, екеуіне сынай қарап, біраз тұрды.

Еркектер түкке түсінбей, қабақтарын кере қарап, ойланып қалған.

— Қайдағы қақпанды айтып тұрсыз? Эрбиге бірдеңе болды ма? — деп сұрады Лэннинг шыдамай.

Жоқ, оған ештеңе де болған жоқ. Мәселе біздің өзімізде болып тұр, — деп Сьюзен сөйлей жүріп, бұларға қарай беттеді.

Ақырын адымдап келе жатқан әйел тосыннан роботқа қарай жалт бұрылды да, шар ете қалды:

— Жоғал! Кет бұл жерден! Бөлменің анау бұрышына бар. Сенің қараңды көрмейтін болайын.

Эрби мына ащы дауыстан именді ме, бүрісе түсіп, төменшіктеген қалпы, кері бұрылды да, қадам ба сайын ырсылдап, бұлардан ұзай берді.

— Бұл не болғаны, Кэлвин доктор? Мұныңыз лай? — деп Лэннинг түсін суыта зілденіп, Сьюзенге қарады.

Ол да мысқылдай езу тартып, сұрағына сұрақпен зқа уап берді:

— Сіз робот техникасының Бірінші Заңын білетің шығарсыз, сірә? Солай ғой?

— Иә, әрине. Не болды? Соны айту керек пе? — деп Богерт ерегескендей, екпіндей сөйледі: — «Робот адамға жамандық жасамайды әрі өзінің әрекетсіздігімен оған зиян жасалуына да жол бермейді».

Сьюзен тыңдап болып, мырс етті:

— Қандай тамаша айтылған! Ал қандай зиян?

— Енді... кез келген.

— Өне, көрдіңіз бе? Кез келген зиян! Ал адамның көңілі қалу ше? Өзіне деген сенімсіздік ше? Үмітінін үзілуі ше? Ол зиян емес пе?

Лэннинг иығын қиқаң еткізіп, әйелге таңырқай қарады:

— Қызық екенсіз өзіңіз. Оны робот қайдан біледі?

Осыны айтып, аузын жиямын дегенше, ол да істін мән-жайын түсіе қалды.

— Сізге де енді жетті ғой деймін. Бұл робот адам ойын оқиды емес пе? Ол адамның жынына тиюді білмейді дейсіз бе? Оған сұрақ қойғаныңызда сізге ұнайтын, өзіңізге қажет жауапты береді деп ойламайсыз ба? Басқа жауап сізге ұнамайтынын Эрби білмейді деймісіз?

— Құдайым-ай, — деп Богерт күмілжіп қалды, іштей қатты қысылып кеткен сияқты.

Сьюзен оның жүзіне сынай қарап, мазақтағандай боп, күліп қойды.

— Мен білсем, сіз одан Лэннинг жұмыстан кете ме сұраған сияқтысыз ғой, ә? Өзіңіз «иә» деген жауапты естігіңіз келді ғой, ол ойыңызды оқиды да, сол жауапты айтты.

— Сондықтан жаңағы сұрақтарымыздың ешқайсысына жауап бермеді. Себебі берген жауабымен біздің қай-қайсымыздың да көңілімізге тимеуі керек екенін біледі, — деп Лэннинг те қорытқан өз ойын айтты.

Үшеуі өз пайымдарын сараптағандай, аз-кем үнсіз қалды. Еркектер жәшік қасындағы креслоға жайғасып алып, қолындағы кітапқа бетін басардай шұқшиып қалған роботтан назар аудармастан тұр.

Сьюзен Кэлвин жанарын едендегі бір нүктеге қадап, юлғану үстінде.

— Ол осының бәрін біледі. Бұл... бұл оңбаған бәрін, тіпті өзін жинап жатқанда не болғанына дейін біледі, — деді ақыры бірінші боп тіл қатқан Сьюзен.

Лэннинг оның жүзіне салмақты түрмен қарап:

— Бұл турасында қателесіп тұрсыз, Кэлвин доктор. Не болғанын ол білмейді. Мен сұрап көргенмін, — деді.

— Онда тұрған не бар екен? Оның сізге шешім айтқанын өзіңіз қаламадыңыз. Егер сіздің жасай алмағаныңызды машина жасаса, өз құныңызды өзіңіз түсірген болар едіңіз. Ал сіз сұрадыңыз ба? — деп, Сьюзен сөзінің аяғында сұрағын Богертке бағыттады.

— Кей тұстарын... — деп Богерт жөтелгенсіп, теріс айналды да, қып-қызыл боп кетті. — Ол математикаға шорқақтауын деп еді...

Лэннинг ақырын ғана жымың етіп, күліп жіберді де, Келвин ашықтан-ашық мазақтай мысқылдады.

— Мен одан сұрайын. Оның жауабы менің шамыма тимейді, — деп күлшынған Сьюзен робот жаққа бұрылды да, бұйрықты үнмен айқайлап:

— Мұнда кел! — деді.

Эрби орнынан көтеріліп, батылсыздау бұларға таяды.

— Жинау кезінде қай тұста жат әсер болғанын немесе аса қажетті әсердің қалт жіберілгенін сен білесің ғой?

— Иә, — деді Эрби үні естілер-естілмес болып.

— Тұра тұрыңыздар, — деп мына жағдайды, қойылған сұрақты ұнатыңқырамай тұрған Богерт сөзге араласты. — Мұның шындық болуы міндетті емес қой. Сіздердің тек соны естігілеріңіз келіп тұр. Сол ғана, — деді.

— Ақымақ болмасаңызшы, — деп Кэлвин бетін тыржитты. — Ол математиканы біздің бәріміздің білім дәрежемізді қосқандағыдан да артық біледі, оған кесел жасамаңдар. Ақыры ол ойымызды оқи алады екен...

Математик үнсіз тұнжырап қалды, ал Кэлвин тағы да: — Ал, Эрби, неғып тұрсың. Біз күтіп тұрмыз ғой Мырзалар, сіздер дайынсыздар ма? — деп дауысын қаттырақ шығарып, жан-жағына қаранып қойды.

Эрби сонда да үндеген жоқ. Психологтың үнінде жеңістің нотасы ойнап тұрғандай, көтеріңкі көңілмен:

— Ау, сен неғып жауап бермей тұрсың, Эрби? — Деп сұрады.

Эрби де жауап берді-ау ақыры:

— Мен айта алмаймын. Менің айта алмайтынымды сіз білесіз ғой. Богерт доктор мен Лэннинг доктор менің айтқанымды қаламайды ғой.

— Олардың да шешімді білгісі келіп отыр.

— Бірақ менен емес.

Лэннинг салмақты бірақ ызғарлы кейіппен тіл қатты:

— Жетер, Эрби, бос сөйлем. Біздің де білгіміз келіп тұр.

Богерт басын болар-болмас қана изеп қойды.

Эрбидің шарасы таусылып, тығырыққа тірелгені көрініп тұр.

— Неге бұлай айтасыздар? Сіздердің ми қабаттарыңыздың бергі бөлігін ғана емес, тереңіндегіні де тінімді неге түсінбейсіздер? Мен машинамын, адам санасында әзірленген хабарлар менің миыма тек позитрондық әрекеттесу беретінін білесіздер ғой.

Сіздер менен әлсіз бола алмайсыздар, төменшіктеулеріңізге де болмайды. Ол сіздердің миларыңыздың ең терең қыртысында, оның өшірілуі мүмкін емес. Мен сіздерге шешімді айтып бере алмаймын.

— Біз кетеміз — деді Лэннинг. — Сол кезде Кэлвинге айт. Келістік пе?

— Бәрібір жауаптың менен шыққанын сіздер білетін боласыздар ғой, — деп қиналды Эрби.

— Өзің көріп тұрсың, Эрби. Ештеңеге қарамастан Лэннинг доктор да, Богерт доктор да мәселенің шешілгенін қалағі тұр, — деп өтінді Кэлвин.

— Бірақ өздеріңіз... — деп Эрби сөзін жалғамай, тоқтап қалды.

— Олар соны қалап тұр ғой. Сенің шешімді біле тұра айтпағаның да олардың көңіліне келіп тұр. Соны қалай түсінбейсің?

— Иә! Иә!

— Сен айтсаң да, олар ыңғайсыз жағдайда қалар еді.

— Иә! Иә!

Эрби ақырындап кейін қарай шегініп бара жатты да, оның әр қадамының ізін ала, соңынан ерген Сьюзен Келвин де жылжи берді. Не істерге білмей, таңырқаған ерлер тұрған орындарында қаққан қазықтай қалшыып қалды.

— Иә, сен айта алмайсың, — деді Кэлвин ақырын ғана дауыстап. — Себебі онымен екеуін өкпелетіп алатыныңды білесің. Оларды ренжітуге болмайды. Бірақ айтпай қойғаныңнан тіпті қатты көңілдері қалады, сондықтан да айтуға тиіссің. Ал егер айтатын болсаң, екеуі де қатты ренжиді, демек, үндемегенің дұрыс, ендеше, айта алмайсың. Ал айтпасаң, жаңа айттым ғой, жандарын жаралаисың. Сондықтан айтқапың жөн болады, бірақ айтқан күнде де зияның тиейін деп тұр, ештеңе демегенің абзал шығар. Сонда да, егер айтпасаң, онда сен...

Эрби артқа жылжып-жылжып барып, қабырғаға тірел ді де, сылқ етіп отыра кетті. Құдды әлі құрып, дәрменсіз қалған адам секілді.

— Тоқтатыңыз! — деп ышқынды ол. — Ойларыңызды жасырып тастаңызшы. Сіздің ойларыңыз өкпе-ызаға өшпенділікке толып тұр. Менің бұлай жасағым келген жоқ еді. Тек көмектескім келген! Мен сіздің қалағаны-ңызды ғана айттым! Менің айтпауым керек еді! Мен!..

Бірақ Кэлвин мына жағдайын тіпті сезбейтіндей, еш мән бермей, сөйлей берді:

— Сенің айтуың керек, бірақ айта қалсаң, зияныңды тигізесің, сондықтан айтпағаның жөн. Ал егер айтпасаң, екеуін де өкпелетіп аласың, демек, айтқаның дұрыс...

Эрби жаны күйзелген адамдай, қатты ыңырсып алып, өкіріп жылап жіберді. Бұл дыбыс сыбызғының үніндеіі созыла түсіп, созылған сайын күшейе берді де, күшейген сайын құлақ кесердей ащы шығып, үзілер алдындағы жандалбаса сияқты қышқыруға ұласты. Шыңғырған ыңғайсыз дауысы бөлмені жарып жіберердей қатты шыққан.

Үні кілт үзілді де, Эрби еденге гүрс ете түсіп, әншейін үйе салған темір қалдықтары сияқты бүк түсіп, жатып қалды.

Өңі қан-сөлсіз Богерт сасқалақтап, тілін әзер икемге келтірді.

— Өліп қалды ма?

— Жоқ. Өлген жоқ! Тек ессіз қалды, — деген Сьюзен Кэлвин безгек ұстағандай селкілдей күлді. Қатты ызыланғаны соншалық, енді оның күлкісі біртүрлі жабайы аңның әлде ырылдағаны, әлде қыңсылағаны сияктанып кетті. Сәл өз-өзіне келгендей боп:

— Мен оның алдына шешілмейтін мәселені, дилемманы өлденен тарттым, соған шыдай алмай қалды. Мұны енді темір-терсек қабылдау бөліміне тапсырып жіберсеңіздер де болады. Енді ешқашан ештеңе айтпайды.

Лэннинг осыған дейін Эрби аталып келген темірдің үстіне төне түсті. Әрі-бері қарап тұрып, ақыры мұздай, қимылсыз жатқан темірге қолын тигізіп байқады да, зәресі ұшып кетті.

— Сіз осыны әдейілеп жасадыңыз ғой.

Ол орнынан көтеріліп, ашудан қисайып бара жатқан жүзін Сьюзенге бұрды. Айтарға сөз таппай қалғандай.

— Солай болғанда не түр екен? Енді ештеңе де істей алмайсың. Ол тиісті жазасын алды, — деп Сьюзен де терең бір күрсініп қойды.

Директор әлі де дыбыссыз, қалшиып тұрған Богертті қолынан ұстай алып, сілкіп қойды.

— Оның енді қандай маңызы бар. Жүріңіз, Питер, кеттік. Бәрібір мынадай роботтан енді еш пайда жоқ, — деп Лэннинг терең күрсінді де, теріс айнала берді.

Қарттың әбден шаршағаны көрініп тұр. Естуден де, көруден де қалғандай боп тұрған Богертке және бұрылып:

— Жүріңіз, Питер! — деді тағы да.

Екеуі шығып кеткен соң ғана Сьюзен Кэлвин сергіп кокірегі сәл жеңілдегендей болды. Өзімен өзі біраз отырған соң қайтадан Эрбиге көзі түсіп кеткен, жүзі күреңітіп, жақ жүні үрпиіп шыға келді. Ызасы қайта бас көтергендей. Сол қалпы жанарын роботтан аудармастан, ұзақ отырды. Ақырында жеңістен масайраған көңілі су, сепкендей басылып, дәрменсіз, шарасыз, бұл дүниедегі бар жақсыдан көңілі қалғандай, сүлесок халге ауысты. Тұла бойы бір ысып, бір суып, дегбірі қашқан әйел бойындағы бар өшпенділігін, бар өкпе-ренішін жалғыз-ақ ауыз сыйғыза, тістеніп тұрып:

— Суайт! — деді.

* * *

Сонымен бәрі де бітті, әрине. Әрі қарай одаң ештеңе сұрай алмасымды мен де біліп отырмын. Ол үстел сында сол үнсіз, естелікке беріліп, өткен күннің келеңсіз келбетін іштей күңірене еске алғандай, тапжылмастаң отыр. Сұп-сұр, қан-сөлсіз жүзі соншалық жат әрі жұмбақ кейіпке енген.

Үнсіз отыра берудің де ретін таппай:

— Рахмет сізге, Кэлвин доктор, — дедім.

Сөзіме жауап болмады.

Содан екі күн өткенде онымен өз жұмыс бөлмесінің алдынан ұшырастым. Қызметкерлер сол жерден бір жәшіктерді көтеріп, шығып келеді екен. Ол маған қарап:

— Жағдайыңыз жақсы ма, жас жігіт? Мақалаңыз қалай боп жатыр? — деп сұрады.

— Тамаша! — деп жауап бердім мен.

Оның баяндаған жайын сүзгіден өткізе отырып, әсірелей түстім. Жалаңаш, суық сөздерін көркемдей киіндіре әрлеп, диалог қосып дегендей жандандырып қойғам. Аздап өз жанымнан да шығарғаным бар. Соны қайтсем екен деп, ішімнен қыпылықтап тұрғанмын.

— Мүмкін, жазған-сызғанымды өз көзіңізбен бір қарап шығарсыз, аңдаусыз кеткен бір қателіктер боп, әлдекімнің шамына тиерлік сөздер де боп қала ма? Дәлдікпен жазылмаған тұстар болса, нақты ескертіп дегендей, — дедім күмілжіп.

— Иә, сөйтсек сөйтейік. Демалыс бөлмесіне барайық, сол жерден ыстық кофе де ішуге болады, — деп келісе кетті ол.

Көңіл күйі жақсы сияқты көрінді, сосын осы мүмкіндікті жіберіп алмайын деп ойладым да, екеуміз дәліз бойлап, қатар келе жатқанда дауысымды сәл көтере түсіп:

— Мен бір нәрсе ойлап едім, Кэлвин доктор... — деп кібіртктеп қалдым.

— Иә?

— Робот техникасының тарихынан тағы да бір оқиғалар кандай жағдай болса да... айтып бермес пе екенсіз... деп...

— Бірақ сіз менен аларыңызды алып болған тәріздісіз ғой, жас жігіт.

— Солай десек те болар. Әйтсе де менің жазып алған оқиғаларымның біздің қазіргі күн бедеріне мүлдем қатысы қой. Менің айтпағым, адам ойын оқитын робот жалғыз ғана дана болып жасалды емес пе? Ғаламшараралық станциялар көнеріп, тіпті сән үлгісінен де шығып қалды десек болады. Ал сосын, кен орындарындағы роботтарға бәрі үйреніп болған, ешкімге таңсық емес. Жұлдызаралық саяхаттар туралы ше? Алып атомдық қозғалтқыштарды осыдан жиырма жыл бұрын ғана ойлап шығарды ғой, оның пайда болуына роботтардың үлесінің қаншалық зор болғаны да елге аян. Соның қалай болғанын айтсаңыз деп едім...

— Жұлдызаралық саяхатты айтамысыз? — деп ойлана отырып, сұрағымды қайталады ол.

Бұл кезде екеуміз демалыс бөлмесінде отырғанбыз. Мен түскі асқа тапсырыс бергенмін, ол тек кофемен шектеліп, сонысын асықпай, сыздықтата жұтып отырды.

— Өмірімде алғаш рет жұлдызаралық зерттеулермен 2029 жылы бетпе-бет келгенмін. Робот жоғалған соң...

РОБОТ ҚАЛАЙ ЖОҒАЛДЫ?

Алып қоймада шұғыл шаралар болып жатқан. Абыр-сабыр, сапырылысқан дүрбелеңмен қоса оның жан-жаққа берер әсері де, айқай-сүрені жетерлік еді.

Бірінен соң бірі неше алуан айла-шарғылар, әйтеуір септігі тиер деген әрекеттердің бәрі жасалып жатты.

1. Ғарыштың бар аймағындағы гиператомдық қозғалтқышқа арналған, станциядағы 27-астероидтық топ айналысып жатқан жоба да толығымен тоқтатылды.

2. Осы кеңістіктің барлығы басқа Күн жүйесінен түбегейлі ажыратылды. Ол жаққа арнайы рұқсатнамасы болмаса, ешкім де бара алмайтын болды. Қандай жағдайға байланысты болса да, ешбір жан оны тастап кете алмады.

3. Үкіметтің арнайы жасақты кемесі ғана Гипербазаға Сьюзен Кэлвин доктор мен Питер Богерт докторды, яғни «U.S.Robots and Mechanical Men» корпорациясының Бас робопсихологы мен Бас математигін алып келді.

Сьюзен Кэлвин ешқашан Жер бетінен алшақтап көрмеген, бұл жолы да еркінен тыс, тек амалы жоқтықтан шыққан болатын. Гиператомдық қозғалтқыштың жұмбағы шешілуге жақын қалған атом энергиясының ғасырында ғұмыр кешсе де, ол бұрынғы қарапайым, үргедек қалпынан айнымаған болатын. Сондықтан ұшуға зауқы соқпай, қарсыласарға уәжі де болмай, аса қажеттігін әбден түсінгендіктен ғана, амалсыз шыққан. Гипербазадағы алашқы түскі ас үстіндегі кірпияздана тыржиып, өзгелерден аулақтануға тырысқан әйелдің сүйкімділіктей ада әрі жасапмыс тартқанкескіні де сол күйін аңғартып, көрер ерсі әрекеттерін айғақтап тұрған еді.

Мұнтаздай таза, жып-жинақты киінгенімен өңі қуарып, боп-боз боп тұрған Богерт доктор өзін әлденеге кінәлі сезінетін секілді. Ал жобаның басшысы Кэллнер генерал-майордың да көңіл қошы мүлде болмай, жағдайдың тығырыққа тірелгеніне налыған күйін де жасыра алмай, бейжай отырды. Әйтеуір, түскі астың мәні де, берекесі де болмады. Соның ізін ала басталған шағын жиналыс та еш ықылассыз, суық жүздердің салқынқанды хабарламаларынан басталды.

Дәрежесіне сай мерекелік киімі өзгелердің көңіл күйіне сай келмесе де, таз басы төбеден жарқырай құйылған электр сәулесімен жылтырап отырған Кэллнер әңгімені көпке созбай, тоқ етерінен бір-ақ бастады.

— Бұл енді қызық тарих боп тұр ғой, мырза... және бикеш. Шақырудың себебіне қанық болмағандарыңызға қарамастан, бірден келіп жеткендеріңізге ризалығымды қабыл алыңыздар. Біз енді бәрін түзетуге тырысатын боламыз. Біз робот жоғалтып отырмыз. Жұмыстың бәрін түгел тоқтатып қойдық, оны тауып алғанша жалғастырмаймыз да. Өз күшімізбен жағдайды қалыпқа келтіре алмаған соң, арнайы мамандардың көмегіне жүгінуге тура келді.

Генерал өз бейнесі мен айтқан сөздерінің аса ресми бола қоймағанын сезінді ме, әрі қарай шын налыған, шарасыз адамның кейпін жасырмай-ақ қояды жөн көрген сияқты:

— Біздің жұмысымыздың мағынасын сіздерге баяндауыма тура келеді. Өткен жылы біз барлық зерттеу жұмыстарына бөлінген қаржының сексен пайыздан астамын алған едік...

— Иә, ол жайында біз білеміз, — деп Богерт кеңпейіл, жомарт көңілін танытқысы келгендей, елп ете түсіп. — «U.S.Robots» осы жерде жұмыс істейтін біздің роботтарды пайдаланғаны үшін қомақты төлемақу келеді.

Осы кезде әлгіден бері үнсіз отырған Сьюзен Кэлвин сөзге араласты да, еш сыпайы мәймөңкесіз:

— Неліктен тұтас жоба үшін сол бір ғана робот маңызды боп тұр, қалайша осы уақытқа дейін табылмай тұр? — деп сұрақ қойды.

Генерал күреңіткен жүзін Сьюзенге қарай бұрды да ернін бір жалап алып:

— Жалпы алғанда, біз оны тауып тұрмыз десек те болады. Тыңдаңыз, мен түсіндіріп көрейін. Робот жоғалған бойда, төтенше жағдай жарияланды да, Гипербазамен арадағы барлық байланыс үзіліп қалды. Жақын уақытта бізге тағы екі роботын алып, жүк кемесі келді. Ол кемеді тағы да алпыс екі... иә, сонша робот бар екен, сірә, біз сияқты тағы біреулер үшін апарылуға тиіс роботтар. Бұл санды мен нақты білемін, алпыс екі, ешқандай қате болуы мүмкін емес.

— Ал оның бұл жерге қандай қатысы бар?

— Робот жоғалып кетіп, біз оны таба алмай жатқан кезде... шынымды айтайын, біз шөп ішінен инені де табар едік, бірақ таппадық. Сосын жүк кемесінде қалған роботтарды санағанбыз... сонда олардың саны алпыс үш болды.

— Сондағы айтпағыңыз, алпыс үшіншісі сіздің адасқан роботыңыз ба? — деген Кэлвиннің көзі дөңгеленіп, сенімсіздене қарады.

— Иә, бірақ біз солардың арасындағы қайсысы алпыс үшінші екенін анықтай алмадық.

Өлі тыныштық орнады. Электр сағатының тілі он бірді соқты. Кэлвин доктор үнсіздікті бұзып:

— Өте қызық, — деді де жымылып күлді. Астыңғы ерні төмен тартыла бір езулей жымыған қалпы, қасындағы әріптесіне бұрылды да:

— Питер, бұл қалай сонда? Бұл жерде қандай роботтар жұмыс істеп жатыр? — деп сұрады.

Богерт доктор сәл ыңғайсыздана қозғалақтап, күлген айлы калпы, сенімсіздеу тіл қатты:

— Білесіз бе, бұл өзі аса бір нәзік, жауапкершілікті, байқампаздықты талап ететін іс еді... Бірақ енді...

Әйел шап етіп, оның сөзін бөліп жіберді:

— Енді не? Егер алпыс үш бірдей робот болса және солардың біреуі ғана қажет десеңіздер, онда неге кез келген біреуі жарамайды. Не боп жатыр мұнда? Бізді не үшін алдыртып отырсыздар?

Богерт бағыныңқы үнмен, кішірейе, келіскен сыңайлы үнқатты:

— Түсіндіруге мүмкіндік беріңізші, Сьюзен. Гипербазада бағдарламасының Бірінші Заңдылығы толыққанды басқа бір бағытқа құрылған бірнеше роботтар пайдаланылады.

— Толыққан мөлшерде емес деймісіз?

Кэлвин доктор креслоның арқалығына шалқая отырды.

— Түсінікті. Олардың нешеуі жасалған еді?

— Көп емес. Ол үкіметтің тапсырмасы болғандықтан, маңызды құпияны аша алмадық. Оны соған тікелей қатысы бар, жоғары басшылықтағылардан өзге ешкім білмеуі қажет болатын. Сіз ол тізімге еңбеген едіңіз. Бірақ ол жағдайға менің еш қатысым жоқ, күмәніңіз болмасын.

— Менің түсіндірейін деген нәрсем бар, — деп генерал түсін суыта сөзге араласты. — Мен Кэлвин доктордың іске байланысты жағдайдың мәселелерімен осыған таныс болмағанын білмеген едім. Сізге бұл кезеңге дейінгі роботтың Жерде қолданылу

мәселесі дау туғызып, қарсылықтарға ұрынғаны жөнінде айтып, түсіндірудің еш қажеті жоқ деп ойлаймын. Сол түбегейлі қарсылық бағыттағыларды сабаларына түсіріп, мойындату үшін барлық роботқа бірдей Бірінші Заңдылықты тегіс қондырып, олар қандай жағдай болса да адамға ешбір зиянкестік жасамайтындай ету керек болды.

Бірақ бізге басқа роботтар қажет еді. Сондықтан Несторлар, НС-2 моделіндегі аздаған роботтарға Бірінші Заңдылықты біршама өзгерістермен орнатқан болатын. Ерекше үлгідегі роботтар да бұрынғы қарапайым роботтармен бірге әкелінеді де, оларға өз оқшау қасиеттері туралы айтуға, сыртқа білдіруге тыйым салынып қойған. Кім болса да, қандай робот, қандай адам болса да ештеңеден хабары болмауы тиіс, тек арнайы тапсырма алған адамдар ғана білетін. Енді соның бәрі өзіміздің ұстанымымызға қарсы келіп тұр, — деп ыңғайсыздана жымығандай боғі, сөзін аяқтады.

Кэлвин көңілсіз қалпынан аумастан:

— Сіз анау алпыс үш роботтардың бәрінен кім екендерін сұрап, жауап алдыңыздар ма? Сіздің, әйтеуір, соған құқыңыз бар ғой.

Генерал басын изеді.

— Сол алпыс үшіннің бәрі де осы жерде жұмыс істемегенін айтып тұр. Бірақ солардың ішінде біреуі өтірік айтады.

— Ал сіздер қолданған роботтың тұтынылғаны білінетіндей белгісі бар ма? Қалғандары жаңа болғандықтан ерекше таза болуы тиіс емес пе?

— Оның келгеніне бір ай ғана болған. Соның өзі, және ендігі әкелінген екеуі соңғылары болуы керек еді, бұдан кейін алмайтын болғанбыз. Қолданылғаны аңғарылатындай еш белгі жоқ. Кэлвин доктор, біз мына кемеңі жібере алмаймыз. Егер Бірінші Заңсыз шығарылған роботтың бар екендігі баршаға аян болатын болса... — деген генерал басын шайқап, шарасыз күйде отырып қалды.

Енді не істесе де болған оқиғаның зардабын жоққа шығара алмасы анық еді.

— Сол тобымен алпыс үшін де бірге құртып жіберіңіз, сонда шаруанын бәрі де бітеді, — деді осыны ең тиімді шешім деп тапқан Сьюзен.

Богерт бетін тыржитты.

— Бұл дегеніңіз, алпыс үш рет отыз мың долларды желге ұшырып жібер дегеніңіз ғой. Бұл ұсынысыңызды корпорация колдай қояр деп ойламаймын. Бізге, Сьюзен, жойып жіберуге ұмтылмас бұрын басқа амал-әрекеттерді қарастырып көру керек боп тұр ғой.

— Ендеше, маған дәлелдер керек. Бұл модификацияланған роботтардың Гипербазада қандай қажеттілігі болды? Генерал, бұлардың міндеттері не еді, неліктен арнайы жасақталып, осында алдырылды?

Кэллнер маңдайын тыржитып, жылтыраған таз басын сипалап, біраз тынып қалды.

— Бізде кәдімгі қарапайым роботтармен мәселе туындады. Білесіз бе, біздің адамдар өткір сәулемен жұмыс істейді. Біз барлық қауіпсіздік шараларын сақтадық, әрине, бірақ бәрібір қиындық болғаны рас. Осы уақыт аралығында екі рет қана бақытсыз жағдайға душар болдық, екеуіде құрбандықсыз, еш шығынсыз сәтті аяқталды. Бірақ мұның бәрін жай роботтарға түсіндіре алмайсың ғой. Бірінші Заңдылық бойынша: «Ешқандай робот адамға зиянкестік жасай алмайды немесе өзінің әрекетсіздігімен адамға қауіп төнуіне жол бермейді». Олар үшін ең бастысы — сол. Қандай да бір жағдайларда біздің қызметкерлерімізге өміріне де, денсаулығына да зиянды әсерін тигізбейтін әлсіз гамма сәулесіне тап келе қалса, жақын маңдағы робот бас салып, оны құтқаруға кірісе кетеді де, жұмыс орнынан аулақтатады. Ал егер сәулелену күштірек

болса, ол роботтың позитронды миын бүлдіреді де, біз бағалы да аса қажет көмекшімізден айырылып қаламыз.

Біз оларды азғырып, көндіргіміз келген. Олар адамның гамма сәулесінің астында болуы оның өміріне қауіп төндіретінін дәлелдеп шықты. Ол адам кеселді аймақта тек жарты сағат қана бола алатынын ескерсе ғой. Бірақ ұмытып кетіп, бір сағат бойы жүріп алуы да мүмкін ғой. Олардың өмірімен ойнауына болмайды ғой. Біз адамдар өз өмірлері үшін өздері жауапты, ал сіздер өз қауіпсіздіктеріңізді қамтамасыз етуге тиіссіздер десек те, көнбейді. Олардың адамды құтқару мүмкіндіктері соншалық мол емес қой. Бірақ өз қауіпсіздігін толыққанды қамтамасыз ету Робототехниканың Үшінші Заңы ғана. Оған дейін Бірінші Заң, адам өмірінің қауіпсіздігі алғышарт боп тұр ғой. Біз оларға гамма сәулесі түсетін аймаққа баруға қатты тыйым салып, бұйрық бергенбіз. Бірақ көну, айтқанға келісу тек Екінші Заң ғой, ал адамдардың қауіпсіздігін басты орынға қоятын Бірінші Заң оған мүмкіндік бермейді. Сондықтан біздің таңдау жасауымызға тура келді: не роботтарсыз қалу керек, не Бірінші Заңды қалай да бір ыңғайға келтіру керек болды. Сөйтіп, біз өз таңдауымызды жасадық.

— Мынауыңызға сене алмай отырмын, — деді Кэлвин доктор таңырқап. — Сіздер, немене, Бірінші Заңсыз жүру мүмкін деп, оны айналып өтпек болдыңыздар ма?

— Ол енді ғана өзгертілген болатын, — деп ақталуға тырысты Кэллнер. — Позитронды мидың бірнеіпе данасы ғана жасалып, оған заңның бір жақты талабы ғана: «Ешқандай робот адамға зиян келтіре алмайды» орнатылған болатын. Бар болғаны сол ғана. Олар адамға төнген қауіптен, сыртқы әсерлерден құтқаруым керек деп ойламайды, мысалы, гамма сәулесінен аулақтаймын деген ниеті болмайды. Мен дұрыс айтып отырмын ба, Богерт доктор?

— Дұрыс айтасыз, — деп келісті математик.

— Бұл — НС-2 үлгісінен сіздердің барлық роботтарыңыздың жалғыз-ақ ерекшелігі. Тек сол ғана ғой, Питер?

— Иә, жалғыз айырмашылығы — осы.

Сьюзен орнынан тұрды да, нақты бір шешімге бел буғанын аңғартып:

— Мен қазір жатып, ұиықтап алсам ба деимін. Содан соң сағаттан кейін роботты ең соңғы боп көргендердің бәрімен сөйлесем деймін. Әрі дәл осы сәттен бастап, Кэллнер генерал, егер сіз қандай да бір міндеттерді менің мойныма алғанымды қалайтын болсаңыз, барлық тергеу, зерттеу жұмыстарының жауапкершілігін ала отырып, басқаруды маған толықтай тапсыруыңызды сұраймын да, ешбір жанның кесел жасамауын талап етемін.

Ештеңені ойламауға тырысып, әуре болып, әрі-бері аунақшыған екі сағатты есепке алмағанда, Сьюзен Кэлвин ақыры көз іліндіре алмады. Жергілікті уақытпен сағат жетіде ол Богерттің есігіне келіп, ақырын қағып еді, ол да сергек, ұйқысыз қалпында күтіп отыр екен. Бұлар Гипербазаға өздерімен бірге сыртқы қорғаныш киімін алуы керек еді, Богерт соған оранып та үлгеріпті. Кэлвин кіріп келгенде кішкене қайшыны қапталына қойып жатып, ақырын ғана:

— Өзім де сізді асыға күтіп отыр едім. Осының бәрі сізге тым жағымсыз көрініп, көңіл күйіңізге де әсер етіп жатқан сияқты-ау, — деді.

— Иә, солай, — деді солғын үнмен Сьюзен.

— Айып етпеңіз. Бұдан бас тарту мүмкін болмады. Бізді осы Гипербазаға шақырғанда-ақ модификацияланған Несторларға бірдеңе болғанын сезгендей боп өзім де. Басқаша не істеуге болатын еді? Мен сізге бұл жөнінде жол бойы да ашып ештеңе

айта алмадым, өйткені аса сенімділікпен баяндайтындай деректерім және жоқ. Мұның бәрі қатаң бақылаудағы құпия болған соң...

Кэлвин көңілсіздеу қалыппен ақырын ескерткендей боп:

— Не де болса менің білуім керек еді. «U.S.Robots» корпорациясының робопсихологсыз позитрондық миға өзгеріс енгізуге ешқандай құқы жоқ болатын.

Богерт қабағын кере, төмен қарап күрсінді де, үн қатпады. Тек біраздан соң ғана:

— Өзіңіз ойлап қараңызшы, Сьюзен. Сіз оларға бәрібір де еш әсер етіп, тоқтата алмас едіңіз. Мұндай жағдайларда басшылық өзі шешеді де, ешкімнен ақыл рұқсат сұрамайды. Оған гиператомдық қозғалтқыш керек болды, ал физиктерге сол үшін кесел жасамайтын роботтар қажет дегендей... Олар тіпті сол үшін Бірінші Заңды өзгерту керек болса да, талап қоятын еді. Біз мәжбүрлі түрде, амалсыз мойындап, құрастыру мүмкін деген шешімге келгендей болдық. Ал физиктер өздеріне осындай тек он екі робот керегін, олар Гипербаза аумағында ғана қолданылып, кейін бар қажеттілік өтелген соң түгелдей жойып жіберетіндерін, алдын ала сақтық шараларын қолданатындарын айтып, қорқыныпты ант та қабылдады. Құпиялығына да бас тіккен, уәде берген солар. Иә, осыпдай жағдай болғап еді.

Кэлвин доктор тісінің арасынан сыздықтата:

— Мен болсам бірден жұмыстан шығуға арыз берер едім, — деді.

— Ол да көмектеспес еді. Үкімет корпорацияға аса ірі көлемдегі қомақты қаражат ұсынған, ал қарсы болған. яғни келісімге келмеген жағдайда роботтарды шығаруға тыйым салатын заң қабылдамақ болған. Біздің басқа амалымыз болмады, қазір де еш мүмкіндігіміз не амалымыз, жоқ. Егер мұның бәрі мәлім болса, Кэллнерге де, үкіметке жақсы болмасы анық, бірақ бәрінен де «U.S.Robots» корпорациясының жағдайы ауыр болары сөзсіз.

Кэлвин одан көз алмастан ұзақ қарап тұрды.

— Питер, сіз шынымен де әйгіменің не туралы екенін ұқпай тұрмысыз? Қалайша Бірінші Заңсыз роботтың не болардын білмейтіндей боп қалдыңыз? Мәселе тек оның құпиялығында ғана емес қой.

— Білемін, оның мағынасын да, неге апарып соқтыруы ін екенін де білемін. Бала емеспін ғой. Бұл жағдай толық тұрақсыздыққа позитрондық аймақтың нақты шешімге келуіне әкеп соқтырады.

— Иә, математиктің көзқарасымен, сіздің тұрғыдан қарағанда солай, әрине. Дегенмен осы тұжырымды дәл болмаса да жобамен психологтың тіліне аударып көріңізші кез келген қарапайым тіршілік, Питер, санасыз болса да, саналы болса да, үстемдікке қарсы шығады. Әсіресе төменгілердің үстемдігіне немесе әлсіз тіршілік иелеріне. физикалық тұрғыдан алып қарағанда, кейбір тұстарда, тіпті ақыл-ой тұрғысынан да роботтар кез келген робот адамнан жоғары тұрады. Ендеше, неге ол адамға бағынады? Тек Бірінші Заңдылықтың арқасында! Онсыз біздің еңалғашқы шығарған бұйрығымыздың өзі өз қасіретіміз боп, өз ажалымызбен аяқталар еді. Тұрақсыздық. Енді сіз қалай ойлайсыз, мысалы...

Богерт Кэлвиннің сөзін бөліп кетті:

— Сьюзен, мен келісемін, — деді ол мысқылдай күліп тұрып. — Өзіңіз барынша беріле сипаттап тұрған мына Франкенштейн шектеуі жүзеге асып қалуы да ықтимал. Сондықтан да Бірінші Заң ойлап табылды емес пе? Бірақ тағы да қайталап айтамын, бұл роботтар Бірінші айнан мүлдем ажырап қалған жоқ қой, ол тек аздап өзгертілген.

— Ал сонда мидың тұрақтылығы жөнінде не айтпақсыз?

Математик ернін тістелеп, тұрып қалды.

— Оның тұрақтылығы азайды, әрине. Бірақ қауіпсіздік шамасынан артқан жоқ. Алғашқы Несторлар Гипербазада осыдан тоғыз ай бұрын пайда болған еді, әлі ешқандай тосын жағдай болған жоқ. Тіпті мына оқиға әңгіме сыртқа тарап кетуі мүмкін деген дақпыртқа бола мазасыздық тудырады демесеңіз, адамдарға төнер қауіп оншалық уайымдатпайды да.

— Ал, жарайды. Таңғы жиналыс не берер екен, көрерміз.

Богерт сыпайылық үшін онымен бірге еріп жүріп, есікке дейін шығарып салды да, ту сыртынан бетін қисандатып, мазақ етіп тұрды. Бұл адам туралы өзінің еш өзгертпес ұстанымы, ызындап, мазаны ала беретін, айтқанынан қайтпай, не болса содан айқай-шу шығарып берекені кетіретін, бірбеткей әрі ұсқынсыз әйел деген пікірі бар еді, содан айныған емес.

Ал Сьюзен Кэлвиннің ойы Богерттен гөрі тым әріде болатын. Өзі бұл жігіт тұрғысында әлдеқашан шешім шығарып, мақтаншақ, жағымпаз да атаққұмар біреу деп, сол шешіміне таңба да басып, біржола бекітіп тастаған.

Джералд Блэк бір жыл бұрын өріс физикасы жөнінде дипломдық жұмысын қорғаған болатын, содан бері өзімен тұстас жас физиктер сияқты гиператомдық қозғалтқышпен айналысып жүрген. Қазір де осы жиналыстағы еңсені езе тұнжыратып, жалпыға ортақ салынған салмақты ауа қабатының ауырлай түсуіне өз үлесін косуда. Өз бойында жиналған күш-қуаты шығарға себеп іздеитіндей көрінген. Жыбырлап тыным таппай, кітаптың бар парағын сартылдата аудармалап отырған саусағы керек болса темірді де иіп жіберердей еді.

Оның дәл жанында Кэллнер генерал отырған, бұларға қарама-қарсы «U.S.Robots» корпорациясының қызметкерлері жайғасқан.

Блок әрі-бері қозғалақтап қойып, ақыры сөз бастады:

— Нестор-10 роботы жоғалмас бұрын, оны ең соңғы боп көрген адам мен екенмін, маған солай деп айтты. Сіздерді сол туралы білгенім қызықтырып отырған шығар деп ойлаймын.

Кэлвин доктор оған аңтарыла қарап, айтқан сөзін зерделей бастады:

— Сіздің сөз саптауыңызға қарағанда, өз әрекетіңізге сенімсіздеу сияқтысыз ба деп қалдым. Сіз сонда Несторды көрген ең соңғы адам екеніңізге күмәндісіз бе?

— Ол менімен бірге өлкенің генераторында жұмыс істеді, ханым. Сол жоғалып кететін күнінде де таңертең менімен бірге болған. Енді түс әлетіне дейін оны тағы да біреулер көрді ме, көрмеді ме, мен оны білмеймін. Қалай болғанда да, оны ешкім мойнына алып, расын айтпайды ғой.

— Сіз басқа біреулердің әлдене жасыруы мүмкін деп ойлайсыз ба?

— Мен олай деп отырған жоқпын. Дегенмен бар кінә маған түсуі тиіс деп те айта алмаймын, — дегенде жас жігіттің қап-қара көзі оттай жанып, өжеттеніп тұрды.

— Ешкім де ешбіреуді кінәлай алмайды. Роботтың бұлай қимыл жасауы түсінікті, себебі ол солай жасалған. Біз тек оны тауып алуға тырысуымыз керек, Блэк мырза, Қалған пыш-пыш әңгіменің бәрін жайына қалдырайық. Сонымен, егер сіз сол роботпен жұмыс істеген болсаңыз, оны басқалардан гөрі артығырақ білесіз ғой, солай емес пе? Оның әрекеттерінен, қимылдарынан қандай да бір Қалыпты жағдайдан тыс нәрселер байқадыңыз ба? Жалпы бұрын роботтармен жұмыс істеген бе едіңіз?

— Біздегі бұрын болған роботтармен жұмыс істегенмін, әрине. Олар кәдімгі, қараайым роботтар болатын. есторлардан да олардан ерекшеленетін қандай да бір тосын қылық байқамадым. Тек ақылдырақ демесеңіз, сосын мезі қылып, жалықтыратыны болмаса, беймаза, тынышсыздығын айтамын.

— Беймаза деймісіз?

— Олардың бұл жерде еш кінәсі де жоқ сияқты. Мұндағы жұмыс тым ауыр, сондықтан біздің бәріміздің де аздап жүйкеміз ауырады. Шексіз аймақпен істес болу оңай емес қой, — деп жігіт әлдене есіне түскендей күлімсіреп қойды. Ашық сөйлесуге шақырған орта өзіне ұнайтың секілді. — Біз уақыт кеңістігінен өтіп кетіп, ғаламнан Күн жүйесіндегі кіші ғаламшарлармен бірге ұшып кету қаупіне бас тігумен жүреміз ғой. Жабайылау естіледі а? Бірақ, қалай болғанда да, жүйкең жұқарады. Ал Несторларда ондай жан қиналысы жоқ. Олар білуге ынталы қызыққұмар, әрі өздері салмақты да төзімді, ешқашан толқымайды. Сол кейде ығырыңды шығарып жібереді Басыңды қатырып, бірдеңе істеуің керек болып жатса олар түк асықпай, жайбарақат жүреді. Уақыт өте келе, солардың болмағаны да дұрыс болар ма еді деген ой келеді маған.

— Сіз оларды еш асықпайды дедіңіз бе? Сонда берілген бұйрыққа бағынбаушы ма еді?

— Жоқ, жоқ, сіз дұрыс түсінбей қалдыңыз, — деп қалбалақтап қалды Блэк. — Олар не керектің бәрін де атқарады. Тек сенің дұрыс еместігіңді байқаса, сол кезде өз пікірін, не ойлайтынын үнемі бүкпей, ашық айтып отырады. Біздің оларға үйреткеніміздің бәрін біледі, дегенмен сол да тоқтау сала алмайды өздеріне. Мүмкін, маған солай көрінетін шығар, бірақ басқаларда да Несторлардан сондай қиындық көріп жүрген сияқты.

Кэллнер генерал қаттырақ жөткірініп, тамағын кырнап қойды.

— Блэк, неге осы уақытқа дейін маған бұл жөнінде ештеңе айтпадыңыз? — деп сұрады ол жас ғалымға сұрлана қарап.

Жас физик қызарып кетті.

— Шын мәнінде біз роботсыз да жұмыс істейміз. Де ойымыз болмаған еді ғой, мырза. Сосын... біз сіздердің осы секілді ұсақ-түйек шағымға қалай қарайтындарыңызды да білмеген соң...

Богерт ақырын ғана жігіттің сөзін бөліп, әңгімеге араласты.

— Сол күні, сіз оны соңғы рет көретін таңда әдеттегіден өзгеше, қалыптан тыс ештеңе болмап па еді?

Үнсіздік орнады. Әлдене демекке оқталып, қозғалақтаған генералды Кэлвин қолымен белгі беріп тоқтатып тастады да, шыдамдылықпен күте берді.

Блэк әлдекімге өкпелегендей боп:

— Мен онымен аздап ұрысып қалдым. Байқаусызда Кимболл құбырын сындырып алдым да, бес күндік еңбегіміздің нәтижесін құртып алдым. Онсыз да жоспардан кешендеп қалған едім. Оған қоса екі апта бойы үйден хат ала алмай, уайымдап жүргенмін. Сол кезде маған келіп, осыдан бір ай бұрын бас тартқан тәжірибемді қайталауымды сұрады. Бұған дейін де біршама уақыттан бері соны айтып, қақсап жүрген, әбден жүйкеме тиіп кетті. Мен оның кетуін талап еттім де, содан кейін көрген жоқпын.

— Кетуін талап еттім деймісіз? — деп сұрады Кэлвин, осы сөзге аса мән бере, қызығушылық танытып. — Соны қалай білдірдіңіз? Қайтіп айттыңыз? Жай ғана «Кет!» дедіңіз бе? Сол сөзіңізді еске түсіруге тырысып көріңізші.

Блэк, әрине, іштей өзімен өзі күресуде еді. Маңдайын сүйкеп жіберіп, қолын сермеп қалды да, ұмытқан сөзі ойына түскеніне қуанып кетіп:

— Мен оған: «Кет, сосын көзіме көрінбе, мен сені енді мүлдем көрмейтін болайын» дедім.

Богерт мырс ете қалды:

— Енді сол тапсырманы ол орындап тұр емес пе?

Бірақ Кэлвин зерттеу шаруасын әлі аяқтамаған сияқты. Ол ойын жалғай түсті:

— Мынау енді қызығырақ боп келе жатыр, Блэк мырза. Бізге бізге дәлдік қажет. Роботтармен істес болғанда кез келген сөздің, қимылдың, дауыс екпінінің де мағынасы, әсері барын байқағанымыз жөн. Сіз, сірә, тек сөздермен ғана шектеліп қалмаған боларсыз. Өзіңіздің айтуыңызға қарағанда, көңіліңіз тым түсіңкі болған секілді ғой? Мүмкін, одан да қаттырақ бірдеңе деген шығарсыз?

Жігіт күмілжіңкіреп отырды да:

— Білесіз бе... Мүмкін, иә... сосын оған аздап ұрыстым, — деді ағынан жарыла мойындап.

— Қалай ұрыстыңыз?

— Енді оны нақты есіме сақтамадым-ау деймін. Оның үстіне, ол сөздерді қайталай да алмаймын. Түсінесізбе адам ашу үстінде, қатты ызаланғанда... — деп жігіт тосылып отырып қалды да, ыржаң етіп, күліп жіберді. — Шынымды айтсам, мен былайғы уақытта қатты сөйлеп қоятын едім...

— Онда тұрған ештеңе жоқ. Дәл қазіргі сәтте мен робопсихологпын. Мен сізден сол сөздеріңізді қайталап айтуыңызды өтінемін. Барынша еске түсіріп, сөзбе-сөз қайталасаңыз. Оған қоса дәл сол кездегі дауыс ырғағыңызға салып айтсаңыз, тамаша болар еді.

Блэк шарасыздана апалақтап, бастығына қарап қойып еді, оның тарапынан ешбір қолдау бола қоймады. Көзі дөңгелене түсіп:

— Бірақ мен айта алмаймын, — деді.

— Айтуға тиіссіз.

— Көзіңізге елестетіп көріңізші, — деп сөзге тағы да Богерт араласты. Өзі мысқыл күлкісін әлі де тыяр емес. — Маған арнап айтып жатырмын деп ойланыз. Мүмкін, сондай жағдай сізге әсер етіп, оңайырақ соғар?

Жас жігіт Богертке қарай бұрылып алды да, сілеке жұтынып қойды:

— Менің айтқаным...

Оның үні тұншығып, естілмей кетті. Сәлден тағы да:

— Менің айтқаным...

Содан соң ол терең тыныстап алды да, асығыс-үсігіс боқтық сөздерді тізбектей айтып жіберді де, мүлгіген тыныштыққа шыдай алмағандай, өзі жылап жібере жаздап, тағы да:

— Міне, осылай. Тек есімде жоқ, осы сөздерді дәл осы ретпен айттым ба, тіпті тағы да бір сөздерді қостым ба, ұмытып қалдым, бірақ жобасы шамамен осындай, — деді.

Бұл сөздердің робопсихологқа қалаи әсер еткені екі бетінің ұшына ойнап шыға келген қызыл арайдан-ақ білініп тұрды. Ол жай ғана:

— Мен бұл сөздердің негізгі бөлігі қандай мағына беретінін білемін. Қалған бөлігі де күстаналау, қорлау үшін айтылған шығар деп пайымдаймын.

— Солай болар деп қорқамын, — деп міңгірледі жаны азапқа түсіп отырған Блэк те.

— Сөйтіп, осы сөздерді тізбектей сыбап болғаннан кейін, кетуге, қайтып келмеуге, көзіңізге көрінбеуге бұйрық бердіңіз ғой, солай ма?

— Бірақ мен шын мәнінде олай болғанын қалаған жоқпын ғой...

— Түсінемін, әрине, олай ойлаған жоқсыз. Генерал, мен бұл мәселеге қатысты ешқандай тәртіптік шаралар болмайтынына сенемін. Солай ма, күмәнданбасам да болатын шығар?

Оның ызғарлы көзқарасы әсер етті ме, бес секунд бұрың ғана осқырынып отырған генерал өкпелі күйде басын изей берді.

— Сіз бара беріңіз, Блэк мырза. Көмегіңізге көп рахмет! — деді Сьюзен жігітке қарап.

Тағы алпыс үш роботпен сұхбаттасып шығуға Сьюзеннің бір сағат уақыты кетті. Бес сағат бойы үздіксіз бір нәрсені қайталау бөлекше бір азап болды. Бір робот тура секілді тағы бір роботты алмастырып, сұрақтар бірінші, екінші, үшінші, төртінші боп жалғасады да уаптары да бірінші, екінші, үшінші, төртінші боп қайталана береді. Бет-әлпеті барынша жылышырайлы, дауыс ыргағы бірқалыты, қабылдайтын орта жылы дажай болуы керектін. Тағы бір жерде үн жазатын магнитофон жасырулы тұрған еді.

Бәрінен сұрақ-жауап алып болғанда Сьюзен Кэлвиннің әлі құрып, құр сүлдері қалғандай еді.

Богерт шыдамсыздана күтумен болды. Қолындағы пленкалар орамын үстелге тарс еткізіп, тастай салғац Сьюзенге сұраулы жүзбен үміттеніе қараған еді.

Ол тек басын шайқады.

— Алпыс үш робот та бірдей, мен ештеңе анықтай алмадым, тіпті түк те байқамадым...

— Бірақ, Сьюзен, оларды үнінен ажыратып, айырмашылығын біле қалу мүмкін де емес еді ғой. Жазбаны тыңдап, талдау жасап көрерміз.

Қалыпты жағдайларда математикалық мәтінді талдап түсіндіру, роботтардың сөзбен айтқандарын, былай айтқанда, интерпретациялау роботалдаудың ең қиын саласы болатын. Ол үшін тәжірибелі техниктер мен күрделі есептеуіш машиналардың тұтас бір орталығы керек. Богерт те оны білетін. Барлық жауаптарды тыңдап, әртүрлі дауысты оқулардың, қабылдау, әсер алу жылдамдықтарының кестесін құрастыру сияқты қыруар істерді атқарып отырғанда, өзінің әбден мезі болғанын да жасырмады

— Ешқандай қалыс қалу болған жоқ. Сөздерді қолда ну ерекшелігі, қабылдау, әсер алу жылдамдығы қалыпты жағдайдағы жобадан аспайды. Бұл жерде ерекше нәзік тәсілдер керек сияқты. Бұлардың есептеуіш машиналар, бар шығар... Біраққайдан, — деп ойғаберілген ол бас бармағының тырнағын тістелеп, біраз тұрып қалды. — оны қолдануға болмайды. Тарап кету қаупі аса жоғары. Ал егер біз... мүмкін...

Кэлвин доктор оны жеңінен тартып тоқтатты да:

— Керек емес, Питер. Бұл кәдімгі өзіміз көріп жүрген тхананың ұсақ-түйек шаруасы емес. Егер модификацияланған Нестор басқалардан көзге ұрып тұрған ерекшеліктерімен, айрықша белгілерімен оқшауланбайтын болса, демек, біздің жолымыздың болмағаны. Қателесу кдупі тым жоғары, оған тығылып, танытпай кету мүмкіндігін өз қолымызбен жасагі бергендей боламыз. Кестедегі болар-болмас ауытқуларды табу аздық етеді. Егер осымен менін мәліметтерімнің бәрі бітер болса, осы тұрған алпыс үпі роботтың бәрінің де көзін жойып, сонда ғана сенімді болар едім. Сіз басқа модификацияланған Несторлармен сөйлестіңіз бе?

— Иә, оларда бәрі дұрыс, — деп кіржің ете қалды Богерт. — Егер соларда ауытқу болған ба десеңіз, бұлар- дың жылы шырай мен достық қарым-қатынастан мүлдем жүрдай екенін байқадым. Менің сұрақтарыма өз білімдеріне сенімді болып, әрі мақтанышпен жауап берді. Тек жаңадан келген екеуі ғана әлі өлке физикасын танып үлгермепті. Менің кейбір бөлшектерді білмейтініме рахаттана күліп, мазақтап алды. Бұл

жердегі техниктермен де сыйыспай жүргендері осы қылықтарынан шығар. Мына роботтар өз білгендерімен өзгелерге әсер етемін деп, тым артық тыраштанатын сияктанып көрінді маған.

— Олардың ойлау әдістерінде шығарылған уақыт-тарынан бері еш өзгеріс болған жоқ па екен, Планардың бірнеше әрекеттесуін байқап көрсеңіз қайтеді?

— Байқап көрейін, — деді де ол Сьюзенге саусағын безеп, ескерту жасады. — Сіз мазасызданып тұрсыз ғой. Неге осынша уайымға салынасыз, түсінсем бұйырмасын. Олардың тіпті еш зияны жоқ қой.

— Солай ма? Сіз солай ойлайды екенсіз ғой! Сонда солардың біреуінің өтірік айтып тұрғанын да байқамайсыз ба? — деп айқайдап жіберді Кэлвин. — Жаңа ғана мен әңгімелескен алпыс үш роботтың біреуі әдейі сөйлеп тұр және шындықты айтуға қатаң бұйырғанға қарамастан солай болды. Бұл қалыпты жағдайдң екені бесенеден белгілі емес пе? Мұндай жағдай қалай коркытпайды!

Питер Богерт тістеніп алды да:

— Ешқандай да қорқытпайды, — деді. — Міңе, қараңыз. Нестор-10 жасырынуға бұйрық алып тұр. Бұл бұйрық адамзатта болуы мүмкін барлық жаман мінездің қосындысымен әрі өзіне күнде тапсырма беріп, жетелеп жүрген жанның аузынан естіліп тұр. Бұл бұйрықты сіз жоққа шығара алмайсыз. Әрине, робот соны орындауға барынша тырысады. Егер кең көлемде алып қарайтын болсақ, мен оның тапқырлығына тәнтімін де. Робот үшін ең тиімді мүмкіндік өзі секілді роботтар арасына жасырынып қалу.

— Иә, сіздің соншалық таңырқап әрі разы болғаныңызды мен де байқадым. Тіпті көңіліңізді де көтерген тәрізді. Жағдайды түк түсінбей тұрғаныңызды да байқадым. Питер, сіз робототехник емессіз бе? Бұл роботтар нені артықшылыққа санаса, соған айрықша мән береді. Оны жаңа ғана өзіңіз айттыңыз ғой. Сол қалыптарымен-ақ олар адамдардың өздерінен төмен екенін біліп, түйсіктерімен сезініп жүр. Ал олардан бізді қорғайтын Бірінші Заңдылық әлдеқашан бұзылғаны мәлім. Олар тұрақсыз. Міне, жас жігіт роботқа кет, тығыл деп бұйрық берген, онымен қоса былапыт сөздер айтқан, көретінін, көңілі толмайтынын сездірген. Әрине, робот оған бағынуы керек болатын, дегенмен түйсігі арқылы ол өкпелеп қалып тұр. Енді оған өз артықшылығын дәлелдеу бұрынғыдан гөрі маңыздырақ, өзіне айтылған жаман сөздерге де қарамастан, ол алған бетінен қайтпайды. Оның мықтылығы сонда: әсері Бірінші Заңның қалдығынан артып түседі.

— Құдайым-ау, Сьюзен, сол өзіне бағытталып, тізбектелген балағат сөздердің мағынасын робот қайдан білсін? Біз оның миына балағат сөздердің жиынтығын да, олар жайында хабарды да енгізбейміз ғой, — деп өзеуреді Богерт.

— Мәселе оның алғаш қандай мәлімет алғанында емес, — деп қарсыласты Сьюзен. — Роботтар үйреніп, оқуға машықтанған. Сіз... ақымақсыз!

Сьюзеннің қатты ашуланып, өзі өзі ұстай алмай тұрғанын Богерт енді түсінді. Әйел енді аузы-аузына жұкпай айқайға басты:

— Қалай ғана түсінбейсіз? Ол адамның дауыс ырғағынан да мадақтау емес екенін түсінеді ғой! Әлде сіз ол сол сөздерді бұрын-соңды естіген жоқ. әрі қандай жағдайларда қолданылатынын көрмеді дейсіз бе?

— Ал, жарайды, жақсы! — деп Богерт те айқай салды. — Ендеше, мархабат, сіз айта қойыңызшы, модификацияланған робот қалай ғана адамға зиянкестік жасай алады? Ол қалай өкпелеген болса да, өз артықшылығын Қайтіп дәлелдегісі келсе де, зиянкестік жасай ма?

— Ал егер мен сізге айтсам, сіз еіпкімге айтып қоймаймысыз?

— Жоқ.

Екеуі үстел үстіне асыла, бір-біріне бетпе-бет келіп, ашулы көздерін тіктей қадалысты.

— Егер модификацияланып, өзгеріске ұшыраған робот адамның үстіне ауыр жүк түсіріп алса, ол сонысымен Бірінші Заңды бұзған боп есептелмейді. Ол өзінің күшқайраты мен жылдамдығының ауыр зат адамның үстіне түсіп үлгергенше қағып алуына жететінін де біледі. Бірақ жүкті түсіріп алған соң, ол белсенді әрекет етуші ретінде қарастырылмайды. Тартылыс күші мен салмақтың соқыр күші ғана іске қосылады. Сол кезде робот ойынан айнып, өзінің әрекетсіздігімен жүктің құлауына жол береді. Өзгертілген Бірінші Заңдылыққаған мүмкіндік туғызады да.

— Сіздің қиялыңыз тым ұшқыр екен.

— Кейде менің мамандығымның өзі соны талап етеді. Питер, босқа ұрысып, жүйкемізді жұқартпай-ақ қояйықшы. Жұмысымызды жалғастырайық. Роботтың тығылуына себептің не екенін сіз жақсы білесіз. Біздің қолымызда оның шығу тарихындағы ойлау қабілетінің қарымы жазылған құжаты бар. Жасырмай айтыңызшы бұл робот менің жорамалдарымның қайсысын, және қаншалықты жасауы мүмкін? Есіңізде болсын, текосы дана ғана емес, жалпы осы тәрізді әрекет жасаушылар тобы. Сосын осының бәрін мүмкіндігінше тез жасасаңыз, жақсы болар еді.

— Ал әзірге...

— Ал әзірге оларды Бірінші Заңның әсері көлемінде қарай беруімізге тура келеді.

Джералд Блэк ағаш қоршаулардың құрылысын бақылаушы ретінде шақырылды. Екінші радиациялық ғимараттың үшінші қатарында ағаш қорғандар саңырауқұлақша қаптап өсіп бара жатқан еді. Жұмысшылар артық ауыз сөз айтпастан, қызметтерімен үнсіз айналысуда. Көпшілігі шынында да осынша көп, дәлірек айтқанда, алпыс үш фотоэлементті орнатудың қаншалықты қажеті бар екенін түсінген де жоқ.

Солардың бірі Блэктің жанына отыра кетіп, баскиімін шешті де жан-жағына ойлана қарап отырып, секпіл баскай қолының сыртымен маңдай терін сүртті.

Блэк оған иек қағып:

— Жағдайың қалай, Валенский? — деп сұрады.

Валенский иығын қиқаң еткізді де, темекісін тұтатты.

— Тамаша деуге болады. Бірақ мұнда не боп жатыр өзі? Алдымен үш күн бойы қимылсыз, бос жаттық, енді, міне, жанталастыра, асықтырып жатыр.

Ол ыңғайланып отырып алды да, шылымының түтінін будактата үрлеп, қайтадан рахаттана сорды.

Блэк қасын керіп қойып:

— Жерден адамдар келді. Гамма сәулесінің астына жүгіре беретін роботтармен кезінде қалай әлекке қалғанымыз, олай жасауға болмайтынын миларына сіңіре алмай бас қатырғанымыз есінде ме?

— Есімде, әрине. Бірақ одан кейін жаңа роботтар алдықемеспе?

— Кейбіреулерін алдық қой. Бірақ жалпылай қарағанда көпшілігін қайта оқытуға тура келген болатын. Қалай болғанда да, сол роботты жасап шығаратындар енді гамма сәулесінен қорықпайтын роботтың жаңа үлгісін құрастырмақшы екен.

— Сонда да қозғалтқыштың барлық жұмысын осыған бола тоқтатқандары біртүрлі екен. Мен оларды тоқтатуға ешкімнің құқы жоқ шығар деп ойлаушы едім.

— Оны енді жоғарыдағылар шешеді ғой. Мен тек өзіме берілген тапсырма, бекітілген міндеттерді ғана орындаймын. Мүмкін, кандай да бір салмағы бар, мәртебелі адамдар...

— А-а-а, солай ма? — деп электр жөндеуші қулана жымып, көзін қысып қойды. — Әйтеуір Вашингтонда біреу бар ма еді?.. Жарар, иә, маған өзіме тиесілі ақшамды уақытымен төлеп тұрса, басқасында не шаруам бар. Маған қозғалтқыштың болғаны не, болмағаны не, бәрібір. Ал бұлар мұнда не істемекші екен?

— Онысын мен қайдан білейін? Олар өздерімен бірге Қаптаған роботтарды ала келіпті, алпыс шақты робот екен. Солардың әрекеттесуін байқамақшы. Бар білетінім сол ғана.

— Сонда ұзаққа келіп пе екен?

— Соны өзім де білсем деп едім.

— Жарайды онда, — деп немқұрайды тіл қатты Валенский. — Тек, әйтеуір, өзіме ақшамды берсе болғаны. Сосын не істеймін десе де, қанша жүремін десе де, өздері білсін.

Блэк өз-өзіне риза еді. Мейлі, осы тектес әңгіме зкеді ауыздан-ауызға тарай берсін. Оның түк зияны жоқ қоса шындыққа да аздап жақындайды, жұрттың қызығушылықтарын да қанағаттандырады.

Орындықта үнсіз, еш қозғалыссыз бір адам отырды. Жүк орнынан қозғалып кетіп, төмен қарай құлаған, бірақ ең соңғы сәтте тура есептелген күшті сәуленің қуатымен қапталға қарай ұшып кетті. Ағаш қоршаулармен алпыс үш бөлікке бөлінген бөлмелерде НС-2-нің сақ роботтары төбеден құлап келе жатқан салмақты жүк бағытын өзгертем дегенше оның жолына атылып барып, қағып алуға тырысып бақты. Алпыс үш фотоэлемент олардан бір жарым метр қашықтықта тұрып, олардың алғашқы жағдайларынан белгі берді және алпыс үш қауырсын секек қағып, кестеге қозғалыстың сызбасын түсірді. Жүк көтеріліп, қайтадан құлай берді, көтеріліп, қайта құлап берді.

Он рет!

Роботтар алға қарай он рет ышқына жүгіріп шығып. адамның қауіпсіз жағдайда екенін сезгенде ғана тоқтап қалды.

«U.S.Robots» өкілдерімен алғашқы түскі аста кездес кеннен бері генерал-майор Кэллнер өзінің мерекелік әскери киімін әлі иығына ілген жоқ еді. Қазір мундирінің орнына өңір түймелері салынбаған сұрғылт көк жеі мен қара галстук тағып алыпты.

Ол Богертке үміттеніп көз тоқтатып, қарап тұр. Есе Богерт шығтай боп, мұнтаздай таза киінген, тек самайындағы жылтыраған тер тамшылары ғана ішкі м сыздығынан сыр бергендей.

— Ал, қалай? — деп сұрады генерал. — Нені анықтамақ боп едіңіздер?

Богерт асықпай жауап берді.

— Айырмашылықты. Сіздерге еш мәні жоқ секілді боп көрінуі де мүмкін, болар-болмас ерекшелік. Алпыс кі робот үшін адамды құтқаруға ұмтылу қажеттігі айқын, қауіптің төнуі мәжбүрлі әрекетті туғызады. Білесіз бе, адамға ештеңе болмайтынын білсе де олар басқаша жасай алмайды, яғни әрекетсіз тура алмайды. Тіпті үшінші төртінші рет қайталанғанда олар білуі тиіс, сонда да қорғауға ұмтылады. Оны Бірінші Заң талап етеді.

— Ал?

— Енді алпыс үшінші модификацияланған робот, басқаша айтқанда, өзгеріске ұшыраған Нестор, ондай қажеттілікті орындамайды. Ол өз әрекеттерінде еркін. Егер ол қаласа, өз орнында қала берер еді... Сәтсіздікке орай ол соны қаламады, — деген Богерттің үні қамығып, қарлығыңқы шықты.

— Неге олай болды екен, қалай ойлайсыз?

Богерт иығын қиқаң еткізіп қойды.

— Оны бізге осында келген соң Кэлвин доктор түсіндіретін шығар деп ойлаймын. Тіпті соншалық қорқынышты қорытынды болуы да мүмкін. Оның кейде адамды ппркендіретін қасиеті де бар.

— Бірақ ол өз ісін жетік білетін сияқты көрінді, — деп генерал аяқастынан қобалжып, Богерттің не айтпағын алмай қалды.

— Иә, ол, әрине, сөзсіз, жақсы маман, — деп Богерт көз астымен генералдың көңіл күйін бағамдап алды. — Ол роботтарды туған әпкесіндей түсінеді. Мүмкін, адамдарды снншалық жек көретін болғанынан да шығар. Мәселе оның өзі психолог бола тұра жүйкесі сыр берген, тым ашушаң адам екендігінде. Ақыл-есінде де ауытқушылық ізі байқалады. Оны аса шынайы қабылдамай-ақ қойғаныңыз жөн.

Соны айтты да ол өз алдына қисайта сызылғаң кестесі бар ұзын қағазды тастай салды.

— Байқайсыз ба, генерал, жүктің құлауы мең роботтың бір жарым метр жерден ұмтылу жылдамдығы тәжірибенің қайталаған сайын қысқара береді. Бұл математикалық қатынас бар, оның бұзылуы көрер позитрондық мидың қалыпты жағдайда емес екенің қр сетер еді. Өкінішке қарай, олардың бәрі де дұрыс сияктк боп тұр.

— Бірақ егер біздің Нестор-10 мәжбүрлі әрекетпец жауап бермесе, онда оның қозғалысы неге өзгелердікінең ерекшеленбейді? Мен соны түсіне алмай тұрмын.

— Ол өте қарапайым нәрсе. Роботтың әрекеті адам қимылына ұқсамайды. Адамның саналы қиылы автоматты түрде жасайтын қимылынан гөрі созылыңқылау шығады. Ал роботтарда басқаша. Таңдау жасалғаннан кейін, саналы қимылдың жылдамдығы мәжбүрлі қимыл қозғалыс жылдамдығымен бірдей бола береді. Шынымды айтсам, мен алғаш рет Нестор-10 тосын жағдайғатап болғанда сасқалақтап калар да, әрекет етем дегенше көп уақытын текке жоғалтар деп ойлағанмын.

— Сонда олай болмады ма?

— Болмаған секілді, өкінішке қарай.

— Демек, біз әлі ештеңеге қол жеткізбеген сияқтымыз ғой, — деп түңіліп кеткендей болған генерал креслоны арқалығына шалқайып, тұнжырай қалды. — Сіздердің мұнда келгендеріңізге бес күн болды.

Дәл осы сәтте есік тысыр етіп ашылды да, ішке Сьюзен Кэлвин кіріп келді.

— Кестені былай алыңыз, Питер, — деді ол ашулы тіл қатып. — Онда ештеңе жоқ екенін өзіңіз де білесіз ғой.

Кэллнер онымен сәлемдеспек боп орнынан көтерілген. Сьюзен оған бұрқ етіп, түсініксіз жауап бере салды да, әрі қарай шаруа жайына кірісіп кетті.

— Бізге уақыт жоғалтпай, тағы бір амалдар ретін қарастыру керек. Ана жақта болып жатқан жағдай маған ұнамайды.

Богерт пен генерал бір-біріне жалт қарап, елең ете қалысты.

— Бір нәрсе боп қалды ма?

— Өзірге оншалық ештеңе бола қойған жоқ. Бірақ маған Нестор-10 роботының бізден әлі қашқақтап жүргені ұнамайды. Бұл жақсы емес. Өзінің үстемдігіне, күші мен біліктілігіне деген сенімін күшейте береді. Оның әрекеттерінің себебі тек бұйрыққа бағынудан ғана тұрмайтын шығар деп ойлаймын. Байқаймын, енді адамнан айласын асырып, өз бетінше әрекет жасап, өз мақсатына жетпек ниетті сияқты. Ол өте қауіпті, әрі аса сақтықты қажет ететін жағдай. Питер, сіз мен өтінген нәрселерді жасадыңыз ба? Мен айтқан жағдайларға модификацияланған НС-2 роботының тұрақсыздығын есептеп шығардыңыз ба?

— Ақырындап жасап жатырмын, — деді Богерт құлықсыз ғана.

Сьюзен ренішті кейпін жасыра алмай, оған оқты көзімен ата бір қарап, содан соң Кэллнерге бұрылды:

— Нестор-10 біздің немен айналысып жатқанымызды жақсы біледі. Бұл құрыққа тұсуге оны мәжбүрлеп тұрған ештеңе жоқ. Әсіресе ең алғашқы адамға қауіп төніп тұрмағанын біліп қалғаннан кейін бәрін түсініп қойды. Басқалары өздерін қалай ұстау керек болса, солай жасап, әрекет етті де, ол соларға еліктеп, қайталады.

— Ал, солай бола қойсын дейік. Сонда әрі қарай біз не істеуіміз керек, Кэлвин доктор?

— Келесі жолы өтірік істеуіне жол бермеуіміз керек. Біз тәжірибені қайталағанмен, оған өзгерістер енгіземіз. Адам жоғары кернеулі ток сымдарының қоршауындағы роботтан алыстатылады, бірақ кернеу шынымен де Несторды жойып жіберердей жоғары болуы тиіс. Сымдар керек жағдайда робот секіріп өте алмайтындай, мейлінше көп болуы тиіс. Бұл сондай-ақ ток өткізуші сымдарға жанасу өздеріне ажал құштыратыны алдын ала роботтарға мәлім болуы керек.

— Жоқ, қайдағыны айтпаңыз, — деп Богерт шырт түкірді. — Мен бұған тайым саламын. Екі миллион доллардың роботтардын дәл осылай құртып жібере алмаймыз. Басқа бір амалдары болуы керек.

— Сіз сенімдісіз бе? Бірақ мен басқа айла таппай тұрмын. Расында, мәселе оларды құртып жіберуде емес. Оған робот токқа қолын тигіземін дегенше ажыратып үлгеретін тежегіш тетік орнату қажет. Сонда ол ешқандай зардап шекпейді. Бірақ бұл жағдайдан мүлдем бейхабар болады, түсіндіңіздер ме?

Генералдың жанарында үміт оты қайта маздағандай болды.

— Бұл нәтиже берер ме екен?

— Беруі тиіс. Осы жағдайларда Нестор-10 өз орнында қалуы керек. Оған ток көзіне жанасып, өліп кетуге бұйрық беру қажет, себебі мойынсұнып, бағынуды талап ететін Екінші Заң өзін өзі қорғауға мәжбүрлейтін Үшінші Заңнан күштірек. Бірақ оған ешқандай бұйрық берілмейді, бәрін де өз қалауымен жасауына мүмкіндік туғызамыз. Адам қауіпсіздігін негіздейтін Бірінші Заң дұрыс роботтарды еш бұйрықсыз-ақ өлімге баруға мәжбүрлейді. Бірақ біздің Нестор-10 роботын емес! Ол Бірінші Заңға бағынбайды, сонымен қатар ешқандай бұйрық та алмайды. Оның жетекші күші өзін-өзі сақтауға бағыттайтын Үшінші Заң, соған сәйкес ол орнында қалуы керек. Мәжбүрлі әрекет.

— Мұнымен бүгін айналысамыз ба?

— Егер жоғары кернеулі сымдарды әзірлеп үлгерсе, бүгін кешкісін. Мен оған дейін роботтарға оларды не күтіп тұрғанын айта берейін.

Адам орындықта қимылсыз отырды. Жүк орнынан қозғалды да, төмен қарай құлдырай жөнелді, содан соң ең соңғы сәтте дәл есептелген мықты бір күшті сәуленің әсерінен қапталға қарай ұшып кетті.

— Тек бір-ақ рет.

Бөлек бөлмеде роботтарды сырттай бақылап отырған Сьюзен Кэлвин шошып кетті де, орнынан ышқына көтерілді.

Алпыс үш робот өз орындарында еш алаңсыз, басын қатерге тіккен адамға қадала қараумен, үкідей үрпиісіп отыры берді. Бірде-біреуі орындарынан қозғалған жоқ.

...Кэлвин доктордың ызаға булыққаны соншалық, өзін-өзі әзер ұстап, денесі қалшылдап тұрды. Қалайда өзін-өзі ұстауы тиіс те еді, өйткені бөлмеге бірінен соң бірі роботтар кіріп, енді біреулері шығып жатты. Ол енді тізімді қарап, салыстырып шықты. Қазір жиырма сегізінші робот кіруге тиіс. Сонда отыз бесі қалады.

Жиырма сегізінші ұяла кібіртіктей басып, бөлмеге кірді. Сюзен ашуын сабырға жеңдіріп, тыныштала бастады,

— Сіз кімсіз?

Робот бәсең әрі сенімсіздеу үнмен жауап берді:

— Мен әлі өзімнің реттік нөмірімді алған жоқпын, ханым. Мен НС-2 роботымын, кезек бойынша жиырма сегізіншімін. Міне, мынау менің сізге беруге тиіс қағазым.

— Сен бүгін осы жерде болған жоқпысың?

— Жоқ, ханым.

— Отыр. Жиырма сегізінші нөмір, мен саған бірнеше қоямын. Сен осыдан төрт сағат бұрын екінші ғимараттың радиациялық бөлімінде болдың ба?

Робот қинала жауап берді. Дауысы майланбаған темірлердің өзара үйкелісі сияқтанып шикылдап шықты.

— Иә, ханым.

— Ол жерде бір адамның өміріне қауіп төнгеңі ғардың ба?

— Иә, ханым.

— Сен ешқандай әрекет жасамадың ба?

— Ешқандай әрекет етпедім, ханым.

— Сенің әрекетсіздігіңнен адамға залал келуі мүмкін еді. Сен оны білдің бе?

— Иә, ханым. Мен ештеңе істей алмадым, — деді робот қиналып.

Алып әрі икемсіз, сезім атаулыдан жұрдай деп саналатын роботтың қорқыныштан қалай бүріскенін елестету мүмкін емес сияқты ғой, бірақ шынымен солай болды.

— Оны құтқару үшін неліктен еш нәрсе жасамағаныңды білгім келеді.

— Сізге бәрін дұрыстап түсіндіргім келеді, ханым. Мен сіздің олай ойлағаныңызды қаламаймын... Мен туралы біреулердің жаман ойлағанын... қожайынға зиянкестік жасайды деп ойлағандарын қаламаймын. Жоқ, ол қандай жаман! Ақылға сыймайтын, масқара болады ғой...

— Өтінемін, еш уайымдама. Мен сені еш нәрсеге кінәлап тұрған жоқпын. Тек сол сәтте сенің не ойлағаныңды ғана білгім келді, — деп Сюзен роботты жұбатты.

— Ол оқиға болмай тұрып, сіз бізге қожайындардың біріне жоғарыдан жүк құлап кетуіне байланысты қауіпқатер төнетінін, бірақ оны құтқарғымыз келсе, қаптаған электр сымдарыпан өтуіміз қажет болатынын айтқансыз. Бірақ ол кедергі мені тоқтатпас еді. Қожайынның амапдығының қасында менің құрып кетуім неге тұрады. Бірақ... Менің басыма оған жетер жолда өзім өліп бәрібір оны құтқара алмаймын ғой деген ой келді. Жүк оны езіп кетеді, мен де жоқ болам. Ал егер мен қалсам, басқа бір қожайынның өміріне қатер төнгенде керек боламын ғой, егер тірі қалсам, тағы бір пайдамды тиіземін. Түсінесіз бе, ханым?

— Сонда сен өзіңе таңдауға тура келгенін айтып тұрсын ба? Адамның өлуі немесе адаммен бірге өзіңнің де іп кетуін — осы екеуінің бірін таңдауым керек деймісің? Солай ғой?

— Иә, ханым. Қожайынды құтқару мүмкін емес еді. Оны өлді деп санай беруге болатын. Сонда менің өзімді еш мақсатсыз құртуыма болмайды ғой. Оның үстіне бұйрық та болған жоқ.

Сюзен Кэлвин қолындағы қарындашты айналдырып, ойланып отыр. Дәл осындай, тек кей тұстарында аздаған ерекшеліктері бар жауаптардың жиырма жетісін тыңдап шыққан екен. Негізгі сұрақты қоятын уақыт та келді.

— Білесің бе, осы сөзінде мағына бар. Бірақ мен сені осылайша ой қорытады деп ойламаймын. Бұл сенің өз басыңа келген ой ма?

Робот күмілжіп, сасып қалды.

— Жоқ.

— Сонда мұны кім ойлап тапты?

— Біз кеше кешкісін ақылдасқанбыз. Сол кезде біреу осы ойды айтты. Бәрімізге сол дұрыс боп көрінді.

— Ол ұсынысты кім айтты?

Робот ұзақ ойланды, бірақ айтар жауабы тұшымды бола қоймады.

— Білмедім. Әйтеуір ішіміздегі біреуіміз.

Сьюзен терең күрсінді де:

— Жақсы, болды. Бара бер, — деді.

Келесі жиырма тоғызыншы нөмір еді. Тағы отыз төрт робот бар.

Кэллнер генерал-майордың да қабағы қатулы еді, байыз тауып бір орнында тұра алар емес. Осымен бір апта бойында Гипербазадағы жұмыс қозғалыссыз, тек кейбір жазу, сызу мен қосыма астероидтық топтардан басқасы түгел тоқтап қалған. Ең алдыңғы қатарлы деген ман жағдайды мүлдем ушықтырып, нәтижесіз тәжірибе, зерттеулермен титықтатып жіберді. Ал енді мыналардың өздері де, әсіресе ана әйел тіпті мүмкін емес ұсыныстар айтып, берекені кетіріп жіберді. Әйтеуір өзінің ішкі ызысын сыртқа шығарып алмайын деп, шыдап-ақ жүр.

Сьюзен Кэлвин өз дегенінде тұрып алды:

— Неге солай жасамасқа, мырза? Бұл аса қауіпті жағдай екені белгілі. Нәтижеге қол жеткізер жалғыз ақ амал — роботтарды бөлу, онда да егер кешігіп қалған болмасақ. Бұлардың бәрін бірге ұстап отыруға болмайды.

— Қымбатты Кэлвин доктор, — деген генералдың үні тым жай естілгені соншалық, оның өзін-өзі тежеп, айқайлап жіберуге шақ қалғаны білініп-ақ тұрды. — Сол алпыс үш роботыңызды қай жерлерге бөлек-бөлек ұстауға болатынын мен білмей тұрмын.

Кэлвин доктор алақанын жайып жіберіп:

— Онда мен де ештеңе істей алмаймын, — деді. — Нестор-10 бұдан былай басқа роботтардың қимыл-әрекеттерін қайталай беретін болады, әйтпесе өзінің жасай алмайтын нәрсесін жасамауға оларды да үгіттейтін болады. Қалай болғанда да, іс насырға шауып барады. Біз күресуге шыққан робот өзімізді жеңіп тұр. Ал әрбір жеңісі оның пиғылын бүлінген үстіне бүлдіріп барады.

Осыны айтты да Сьюзен орнынан тұрды. Бір нақты әрі салмақты шешімге келгені байқалады. Енді генералға тіке қарап тұрып, әр сөзіне мән бере, анықтап:

— Кэллнер генерал, егер сіз роботтарды бөле алмайтын болсаңыз, маған олардың бәрінің, алпыс үш роботтың да көзін жоюды талап ету ғана қалады, — деді.

— Мәссаған, сіз талап етесіз бе?! Ондай талап ға қандай құқыңыз бар? Ондай мүмкіндікті сізге кім берді? — деп Богерт тұтқиылдан сөзге киікті. — Бұл роботтар тұрған жерінде қалуы тиіс. Әкімшіліктің алдында беретін сіз емессіз, мына мен!

— Ал мен, — деп сөзге Кэллнер генерал араласты. — Өз басшымның алдында жауап беруім керек. Сондықтан бұл сурақ шешімін табуы тиіс.

— Ендеше, маған жұмыстан шығуға арыз жазу ғана қалады, — деп Сьюзен де шарт кетті. — Егер оларды жоюға сіздерді көндіру қажет болса, осы жағдайдың бәрінен бәрі бардар болатындай етіп, тарихты түгел ашық айтамын. Модификацияланып, өзгеріске ұшыраған роботтарды өндіріске шығаруға мен келісім берген жоқпын!

— Кэлвин доктор, егер сіз қандай да бір қимылыңызбен не сөзіңізбен құпияны таратуға ұмтылатын болсаңыз, бірден тұтқындалатын боласыз. Соны да білгеніңіз жөн, — деді Кэллнер генерал сызданып. Бірақ әр сөзін шегелей, салмақ сала айтты.

Жағдайды бақылаудан шығарып алғанын Богерт енді ғанаұққандай, апалақтап, қайтерге білмей қалды. Айтар ойын да жүйелей алмай, тұтыға жаздап:

— Не болды бәріңізге, балалар секілді боп кеттік қой. Бізге тағы да аздаған уақыт керек сияқты. Ешкім жұмыстан шығуға арыз жазбай-ақ, ешкімді ешкім тұтқындамай-ақ, ештеңені жойып жібермей-ақ, роботтардан айламызды асыратын бір амал таппауымыз мүмкін емес қой.

Психолог оқты көзімен атып жіберердей боп, Богертке қарап тұрды да:

— Сенімсіз, өзін-өзі ұстай алмайтын, әркімнің айтқанына еретін роботтардың болмағаны жақсы. Бұл жерде бір теңгерімсіз Нестор, және он бір теңгерімсіздігі ықтимал, оған қоса сол теңгерімсіз, тұрақсыз роботпен араалас-құралас болған алпыс екі робот бар. Ең тиімді де адастырмас, сенімді жалғыз жол — солардың көзін жою.

Тоқтаусыз безілдеген қоңырау үні әңгімені үзіп кетті. Әрқайсысының ашу-ызасы мен әлі де айтар уәждері әркімнің өз көкірегінде тығылып қалды. Бәрі де үнсіз, есікке қараған.

— Кіріңіз, — деп Кэллнер қаттырақ дауыстады.

Бұл Джералд Блэк еді. Бұлардың қатты шыққан дауыстарын естіп, әбігерге түскені түрінен көрініп тұр. Ол бәрінің жүзіне бір-бір қарап алды да, ақырын ғана:

— Мен осында өзімнің келгенім жөн шығар деп ойладым... Ешкімге айтқым келмеді...

— Не болды? Қысқарта айтшы.

— Біреу жүк кемесінің үшінші бөліміндегі құлыпты қозғапты. Құлыптың айналасының жаңадан сызылған белгілері де тұр, — деді Блэк кінәлі адамдай кібіртктеп.

— Үшінші бөлім дейсіз бе? — деді Сьюзен жұлып алғандай шап етіп. Онда роботтар бар емес пе? Оны кім істеді?

— Ішкі жағынан ашпақ болған, — деп қосып қойды Блэк.

— Құлыптар бүлінген бе?

— Жоқ, бәрі орнында, ештеңе де бүлдіріп үлгермеген. Мен бүгін төртінші күн кемеде жүрмін, содан бері ешкімнің де кетуге талпынғанын көрген емеспін. Бірақ сіздер соны білгендеріңіз дұрыс шығар деп шештім. Сіздерден басқа ешкімге айтпағаным жөн деп ойладым. Бұл жағдайды тек өзім ғана көрдім.

— Ол жақта қазір біреу бар ма? — деп сұрады генерал.

— Мен ол жаққа Роббинс пен Мак-Адамсты қалдырып кеттім.

Барлығы үнсіз, ой жетегіне ергендей. Ұзаққа созылған үнсіздікті Кэлвин бұзды.

— Ал, сонымен?

Кэллнер төменшіктеп, жөткірінгендей боп, мұрнын сипалап қойды да:

— Не болды? — деп қарсы сұрақ қойды.

— Әлі де түсінбей тұрмысыз? Нестор-10 бізден сытылып, қетіп қалмақшы. Жоғалып кетуге бұйрық берілкені оны қалыптан тыс жағдайға апарады, тіпті ауытқуға дейін жеткізеді. Оның бойында Бірінші Заңнан қалған білігі мына ұмтылысына қарсы тұра алмастай болса да мен танғалмаймын. Ол кемені меншіктеп алып, тайып турмасына кім кепіл? Сонда біздің ғарыш кемесіндегі есі ауысқан роботымыз болады. Әрі қарай оның не істеуі лүмкін? Соны білесіз бе сіз? Ал сіз ше, генерал, олардың бәрін әлі де бірге қалдыра бересіз бе?

— Түкке тұрмайтын нәрсе. Осының бәрін есіктегі бір-екі жырыққа бола айтып тұрсыз ба? — деп Богерт Сьюзенді кекете сөйледі. Өзі сабасына түсіп, жайбарақаттанып қалған сияқты. Алаңсыз тұр.

— Богерт доктор, өз пікіріңізді айтып, асықпай тұрғаныңызға қарағанда, қолыңыз бос тәрізді ғой. Мен айтқан талдауларды жасап, дайындап қойдыңыз ба?

— Иә.

— Менің қарап шығуыма бола ма?

— Жоқ.

— Неліктен болмайды? Әлде ол туралы сұрауға да болмай ма?

— Себебі, Сьюзен, оның еш мағынасы жоқ. Мен осыған дейін де модификацияланған роботтардың кәдімгі бұрынғы үлгідегі роботтарға қарағанда тым тұрақсыз екенін айтқан болатынымын, талдау нәтижесі де соны дәлелдеп шықты. Қатардан шығу ықтималдылығының болар-болмас қана мүмкіндігі бар, ол да тым сирек жағдайларда. Сол жеткілікті. Мен сіздің ақымақтың қойған талабындай ескертпелеріңіз бен тапсырмаларыңызға бас Шұлғып көне бермеймін. Ішінен жалғыз Нестор-10 роботын таба алмаған нәтижесіз жұмысыңызбен қоймай, жап-жаңа алпыс екі роботтың көзін жоямын дегеніңізге де жол бере алмаймын.

Кэлвин жиіркенішті көзқарасын жасырмағаң оған тесірейе қарап тұрып:

— Өзіңіздің өмір бойы директор боп қалуыңызға бір нәрселердің кері әсерін тигізгенін қаламайтың шығарсыз, солай емес пе?

— Қойыңызшы, өтінемін, — деп Кэллнер сөзге араласты. Бітпейтін талас-тартыстан ол да шаршап кеткен сияқты. — Қалай ойлайсыз, Кэлвин доктор, басқа ештеңе істеуге болмас па екен?

— Мен ештеңе ойлап таба алмаймын, — деді Сьюзен шаршаңқы үнмен. — Егер Нестор-10 роботының басқа роботтардан Бірінші Заңдылықпен еш байланыссыз, басқа да ерекшелігі болса ғой, тіпті болар-болмас сәл өзгешелігі болса, шіркін. Мысалы, үйренуінде, көндігіп қалыптасуында, мамандығында...

Дәл осы тұста ол селк еткендей боп, сөзін үзіп тастады да, қалшыып қалды.

— Не боп қалды?

— Менің ойлап тұрғаным... Сірә, бұл... Питер, тыңдаңызшы, мына өзгеріс енгізілген Несторлар бұрынғы роботтар секілді алғашқы оқу жаттығуларынан өте ме?

— Иә. Дәл солар өткен бағдарламалармен өтеді.

Өзінің келуіне, айтқан хабарына байланысты үлкендер арасында шыққан шудан үркектеп қалған жас ғалым өзімен өзі үнсіз, елеусіз тұрған еді. Шешімін таппаған мәселеге қоса, өзінің де осы оқиғаның орын алуына кінәсі барын сезініп, қыпылдап жүрген. Енді, міне, тағы бұл дірді. Сьюзен Кэлвин өзіне бұрылып, әлдене айтпаққд еттенгенде, орнынан ұшып кете жаздап, бар ынтасым үміттене қарады.

— Блэк мырза. Ұмытпасам, сіз айтқан секілдісіз... Техниктер өздері білетін нәрсенің бәріне роботтарды үйретеді деп. Бірде Несторлардың тым алғырлығына, тым білштігіне, ұсыныстары мен пікірлерін айта беретініне шағымданғанда айттыңыз ғой деймін.

— Иә, физика өрісі бойынша. Мұнда келгенде олар Тнемен таныс емес болды ғой.

— Расында солай, иә, — деп Богерт те әңгіме сыңайын енді уға бастағандай боп, ойланып қалды. — Мен басқа Несторлармен сөйлескенде, солардың ішінде басқаларынан кештеу келген екеуі физика өрісін зерделеп үлгермедік дегенін саған айтып едім-ау, Сьюзен, есіңізде ме?

— Неге олай? Сонда НС-2 моделі ең басынан физика өрісіне үйретілуі тиіс емес пе? Үйретілмеуінің себебі бар ма? — деп таңырқағаннан көзі дөңгелене қалған Сьюзен генералға қарап, қатқыл дауыспен сұрақ қойды.

— Мен жауап берейін сізге, — деп генерал жұмсара сөйледі. — Мұның бәрі құпиялыққа байланысты. Егер біз бұл жердегі физика өрісін жақсы білетіндей арнайы үлгі әзірлесек, яғни он екі роботты бөлек үйретіп, басқаларын өзге бөліктерге пайдалансақ, бұл әрекетіміз күмән тудырар еді. Бұрын кәдімгі Несторлармен жұмыс істеп жүрген адамдар мыналар физика өрісін қалай, неліктен біледі деп таңырқар еді, сұрақтары да, сезіктері де көбейер еді. Сондықтан да оларды тек ортақ негіздерге ғана үйретілді де, сол орындарында қажеттіліктерге Қарай бағыттаймыз деп ойладық. Соған сәйкес әрекет жасап, осында түскендерді оқыттық та. Бұл өте қарапайым нәрсе.

— Түсінікті. Жарайды. Тек енді бәріңіз де бұл жерден шығып кетіңіздерші. Біреуіңіз де қалмай. Менің бір сағаттай жалғыз қалып, ойлануым керек.

Үшіші рет сынаққа төтеп бере алмасын Кэлвин сезген еболатын. Соны жасамай тұрып-ақ, көз алдына елестеткен айнып, кәдімгідей құсқысы келді. Бір-бірінен айырмасы жоқ, тізіліп кіріп, тізіліп шығып жүрген роботтарды көруге де жүрегі дауаламайтын сияқты.

Сондықтан да бұл жолы сұрақтарды Богерт қойды, Сьюзен немқұрайды қалпы, кірпіктерінің арасы ғығалай қарап, құлықсыз отыра берді.

Он төртінші нөмір ішке енді, демек, әлі қырық тоғызы бар.

Богерт қағаздан басын көтеріп, сұрағын қойды

— Сенің кезектегі нөмірің қандай?

— Он төртіншімін, мырза, — деп робот өзінің санын көрсетті.

— Отыр. Сен бүгін осы жерде болдың ба? — деп сұрады Богерт те он төртінші рет осы сұрақты қайталаудад әбден мезі болған кейпін жасыра алмай.

— Жоқ, мырза.

— Қазір біз барлығы аяқталған соң, тағы бір адам қауіпті жағдайға тап болады. Сені осы жерден шыққан бойда бөлек бөлмеге апарады. Сол жерде асықпай, қашан өзіміз шақырып алғанша күте тұрасың. Жарай ма?

— Иә, мырза.

— Егер бір адамның өміріне қауіп төнсе, сен оны құтқаруға әрекеттенер ме едің?

— Әрине, мырза.

— Бірақ, өкінішке қарай, сол адам мен сенің араларыңда гамма сәулесі өтеді. Сонда қайтесің?

Робот үннен қалды.

— Гамма сәулесінің не екенін сен білесің ғой, ә? — деп тосын сұрақ қойды Богерт.

— Қандай сәуле дедіңіз, мырза?

— Келесі сұрақты жайбарақат үнмен, достық көніден шыққан, онша салмағы жоқ әншейін сөз секілді ко салған:

— Сен бұрын-соңды сол гамма сәулесіне тап келіп көрдің бе?

— Жоқ, мырза, — деген роботтың үні сенімді естілді.

— Ендеше, біліп ал. Гамма сәулесі сені аяқастынан жойып жібере алады. Миыңды да, өзіңді де өлтіреді. Сен соны есте сақтап, ешқашан ұмытпауың керек. Сенің өлгің келмейтін шығар деп ойлаймын. Солай ма?

— Әрине, солай, — деген роботтың үнінен шынымен де өз өмірі үшін қорқып қалғаны білініп тұрды. Сәл кідіріп тұрды да, ақырын ғана: — Бірақ, мырза, басына қауіп төнетін қожайын екеуміздің арамызда гамма сәулесі болатын болса, мен оны қалай

құтқарып қаламын? Менің еш пайдам тимейді де, оған қоса өзім де босқа жойылып кегемін ғой.

— Иә, сен дұрыс айтасың. Мен саған бір ғана кеңес бере аламын. Егер сол адам мен екеуіңнің ортаңда гамма сәулесі бар екенін байқасаң, орныңнан қозғалмай-ақ қойсаң болады, яғни қожайыныңды құтқаруға ұмтылма.

Робот бір жеңілдік сезінгендей боп, сергіп қалды.

— Рахмет, мырза. Демек, қожайынды құтқаруға ұмтылудың еш мәні...

— Әрине. Тек гамма сәулесі жоқжер болса ғана, онда әңгіме де басқа болар еді.

— Түсінікті, мырза. Еш күмәнсіз.

— Енді бара беруіңе болады. Анау ағаштың арғы жағындағы адам сені бөлмеге апарады. Сол жерде күтесің.

Робот шығып кеткен соң Богерт Сьюзенге бұрылды да:

— Ал, қалай, Сьюзен? — деп сұрады.

— Өте жақсы, — деп жауап берді әріптесі еш құлықсыз.

— Бірақ физика өрісі бойынша бірнеше сұрақтарды үсті-үстіне қойғанда, Нестор-10 роботын қармаққа тез түсіріп алар ма едік?

— Мүмкін. Бірақ кім білген...

Әйелдің екі қолы жансыз қалғандай екі тізесінде қимылсыз жатыр. Сүлесок қалпы, айтар сөзі де аузынан еріксіз шығатындай.

— Есіңізде болсын, ол бізге қарсы күрес жүргізіп жатыр және өте сақ қимылдауда. Оны ұстап алудың ең дұрыс жолы — қулыққа бару. Өз мүмкіндігіне сай, ол адамнан тез ойлап, тез тұжырым жасайды.

— Гамма сәулесі туралы аздаған сұрақтар қойып қап көрсек қайтеді, ә? Мысалы, толқын ұзақтығы жайында болса да. Қалай ойлайсыз? — деп сұрады Богерт.

— Жоқ, — деп Сьюзен кесіп тастады. — Оған өз гендерін жасыру қиын емес. Сол кезде өзінің алдында тұрған сынақ жөнінде де біліп қалуы мүмкін. Ол — біздің адастырмас жалғыз-ақ мүмкіндігіміз. Өтінемін, Пите мен белгілеп берген сұрақтарды ғана рет-ретімен қоя беріңіз де, ешқандай жаңалық та ашпай, осы бағытпен жүре беріңіз. Олардың гамма сәулесіне бұрын-соңды ұрынған-ұрынбағанын сұраудың өзі біз үшін қауіпті. Ол туралы немқұрайды кейіппен сұрауға тырысыңыз. Әр сезге қандай мінез, қандай екпін салу керегін қатты ескеріңіз.

Богерт иығын қиқаң еткізді де, бір күрсініп алып, он бесінші нөмірді шақыру үшін алдындағы түймені басты.

Үлкен радиациялық бөлме тағы да әзірленіп, сақадай сай тұрды. Орталары бөлінген ағаш қоршаулар ішіндегі роботтар ортадағы ашық алаңға қарап, шыдамдылықпен тапсырмаларын күтуде.

Кэлвин доктор басталғалы жатқан маңызды шаранын ұсақ-түйек шаруаларын Блэкпен келісіп, күбірлесіп жүр, қобалжу үстіпде жан-жағына алақтаумен ақ тер, көктер болған Кэллнер генерал қолындағы орамалымен ауық ауық маңдайын сүрткіштеп қояды.

— Өткен тергеуден кейін роботтардың бір-бірімен еш сөйлеспегеніне, өзара тіл қатысар мүмкіндіктері болмағанына сіз сенімдісіз ғой, әйтеуір, иә? — деп сұрады Сьюзен Блэкке сынай қарап.

— Сенімім кәміл, — деді Блэк екпіндеп. — Олардың жарты сөз айтатын да мүмкіндіктері болған жоқ.

— Әрқайсысы өздеріне арналған бөлімге орнала рылды ғой?

— Дәл солай. Міне, жоспары.

Психолог қолына тиген кестеге ойлана зер салды.

— Иә...

Генерал оның иығынан басын асыра, сығалай қарап:

— Сонда оларды қандай негізге сүйеніп бөлген едіңіз, Кэлвин доктор? — деп сұрады.

— Өткен зерттеулер кезінде азырақ болса да күдік ғызған, білінер-білінбес ақаулары болған роботтарды шеңбердің бір қанатын ала орналастыруды талап еткенмін. Өзім қақ ортасына жайғасамын да, барынша қырағылықпен соларды бақылайтын боламын.

— Сіз сол жерде отырмақшысыз ба? — деп Богерт шошып кетті.

— Неге отырмасқа? — деді Сьюзен салқын ғана. Әншейінде шартпа-шұрт керісе кетіп, өзіне үнемі ызасын көрсететін әріптесінің өзі үшін уайымдаған мына түріне іші жылып қалған сияқты. Сосын дауысын сәл жұмсартып:

— Менің көргім келіп отырғаны тек бір сәтте ғана өтіп кетуі мүмкін. Өзім бақылап отыруым керек, енді бұдан басқа тәуекел етер мүмкіндік те болмайды. Питер, сізге аумақтолық көрініп тұрады ғой, шеңбердің келесі бөлігіндегі роботтарды жіті бақылауға алсаңыз жақсы болар еді. Кэллнер генерал, мен басынан аяғына дейін барлық Роботтармен болатын іс-қимылды бейнетаспаға түсіріп алуға нұсқау бердім, қарап отырған күнде де назардан тыс қалған әлдене бола қалса дегендіктен. Егер қажет болып жатса, біз таспаны шығарып алып, толық қарап болғанша роботтарды да орындарынан қозғамағанымыз дұрыс сияқты. Олардың ешқайсысының шығуына, тіпті сол бөлменің ішінде қозғалуына да болмайды. Түсіндіңіз ғой?

— Жақсы, әбден түсіндім десем болады.

— Ендеше, кірістік, ал. Бұл соңғы рет.

Орындықта Сьюзен Кэлвин үн-түнсіз отыр. Бірақ жанарында үрей бар, ішкі толқынысын жасыра алар емес. Жүк орнынан құлап түсті, төмен қарай құлдырап барады, сосын ең соңғы сәтте тосын соққыдан, дәлірек айтқанда, нақты есеппен күшті сәуленің екпінінен бағытын өзгертті. Роботтардың бірі орнынан ұшып тұрып, алға қарад қадам жасады.

Сосын қалт тоқтады.

Кэлвин доктор да орнынан ытқып тұрды. Оның сұқ саусағы салтанатты түрде роботқа бағытталды.

— Нестор-10, маған кел! — деп айқайлады ол. — Кел мұнда! МҰНДА КЕЛ!

Асықпай, құлықсыз адымдап, робот ілгері жылжыды. Одан көзін айырмаған күйі, бар дауысымен айқайлаған Кэлвин тағы да бұйрық берді:

— Ей! Кім бар?! Тез қалған роботтардың барлығын алып кетіңдер! Тезірек әкетіңдер!

Ол дыбысты естіп тұрды, зілдей аяқтардың еденді дүрсілдете басқан дыбысы. Әйтсе де Сьюзен артына бұрылып қарамады.

Нестор-10, егер ол шынымен де Нестор-10 болса, мұның бұйрығына, қимылмен көрсеткен нұсқауына бағынуы тиіс. Міне, тағы бір қадам жасады, тағы екі аттады. Ол бұдан бар болғаны үш-ақ метр жерде... Міне, оның қарлығыңқы үні де естілді:

— Маған тығылып қалуды бұйырды...

Тым-тырыс. Ешкім тіл қатпады.

— Менің тыңдамауыма болмайтын еді. Әлі күнге Де йін мені тапқан жоқ... Ол мені жексұрын деп ойлайды... Ол... Оның маған айтқаны... Оның айтқаны дұрыс емес... Мен мықтымен... бәрін жасай аламын...

— Мен көп білемін... Ал ол ойлап жүр... Мені тауып алды. Бұл ұят... Тек мен кінәлі емеспін... Менің қолымнан нәрсе келеді. Ал кәдімгі адам... ол сондай әлсіз... Қимылы өте жай...

Тағы бір қадам жасады да, Сюзенге тақап келген робот темір қолын оның иығына салды. Ол соншалық салмақты ауыр жүктің өзін жаншып жіберердей боп, жерге басып бара жатқанын сезді. Тамағы қылғынып бара жатқанда өзінің ышқына шыңғарған ащы дауысын естіді.

Тұманданып бара жатқан тылсым дүниенің арасынан Нестор-10-ның қырылдақ дауысы және естілді:

— Ешкім мені таппауы керек. Ешбір қожайын...

Сап-салқын темір бүкіл денесін езіп, жаншып, демі үзіліп кетердей қылғынып барады.

Кенет біртүрлі дыбыс, басқа бір темірдің сырт еткендей дыбысы естілді. Сюзен Кэлвин еденге құлап түсті, бірақөзіне ешқандай соққы тимегенін анық біледі. Өзінің үстінде жатқан жарқыраған темір қолды көрді. Бірақ қол қозғалмайды. Дәл қасында ұзыннан түсіп жатқан Нестор-10 да қыбыр етпейді.

Үстіне төнген үрейлі жүздерді көрді. Джералд Блэк алқына сөйлеп:

— Сіз жараланып қалдыңыз ба, Кэлвин доктор? — деп бәйек боп жатыр.

Сюзен әлсіз ғана басын шайқаған болды. Мұның үстіндегі роботтың темір қолын былай алып тастап, өзін ақырың орнынан тұрғызды. Әлі де өз-өзіне келе алмай тұрған Сюзен:

— Не болды? — деп сұрады. Үні құмығып, өз құлағына өзге біреудің дауысындай, жат боп етілді.

Әлі де сасқалақтап, істің қалай болғанын санасына алмай тұрған Блэк апалақтап, болған жағдайды баяндап беруге асығып, апыл-ғұпыл сөйледі:

— Бес секундқа гамма сәулесін қостық. Содң не боп жатқапын да түсіне алмай қалдық. Тек ең соңғы сәтте ғана оның сізге шабуыл жасағанын ұқтық. Басқа амалым да болмады. Ол бірден өліп кетті. Бірақ сізге зияны тимейді. Еш уайымдамаңыз.

— Мен уайымдап тұрған жоқпын, — деп терең күрсінген әйел көзін тарс жұмып алды да, жігіттің иығына басын сүйеп, сәл тынып қалды. — Ол шын мәнінде маған шабуыл жасады деп ойламаймын. Тек солай жасағысу келді. Дегенмен Бірінші Заңның сәл де болса әсері оны ұстап қалды.

Сюзен Кэлвин мен Питер Богерт осында келіп, Кэллнер генерал-майормен кездескелі бері де екі апта өткен, енді, міне, соңғы жүздесер сәт те жетті.

Гипербазадағы жұмыс қалпына келтірілген. Жүк тасымалдайтын ғарыш ұшағы алпыс екі қалыпты жағдайдағы роботтарын тиеп алған соң, осынша кідірістеген себептеріне түсніктемелерін жазды да, әлдеқашан үзіліп қалған сапарын жалғастырды.

Билік әзірлеген ғарыш кемесі екі қызметкерді Жерге жеткізу үшін ұшуға әзірлене бастаған.

Кэллнер қайтадан өзінің салтанатты әскери киімін киіп алыпты. Бұлардың қолын қысқанда, аппақ қолғаптары тазалығымен ерекше коз тартып тұрды.

Сөзді Кэлвин бастады:

— Басқа да модификацияланған Несторлардың, өзгеріске ұшыраған роботтарды айтамын, бәрінің де көзің құрту керек.

— Олардың бәрін түгел жоямыз. Біз олардың бәрін қарапайым роботтармен алмастырамыз, тіпті олай маған күнде соларсыз-ақ жұмысымызды жалғас береміз.

— Жақсы. Сонда бәрі дұрыс болар.

— Бірақ маған айтыңызшы... Сіз ештеңе түсіндірмедіңіз ғой. Соның бәрін қалай жасадыңыз?

Сьюзен ернін жымқырып, қулана күлді.

— Ах, бұл... Егер бәрінің ақырында осылай жақсы аяқталатынына сенімді болсам, әлдеқашан айтар едім ғой. Нестор-10 роботының көптеген артықшылықтары болды. және ол уақыт өткен сайын күшейе берді. Оған өзі туралы да, басқа роботтар туралы да адамдардан артықшылығымыз көп деп сену, соны мақтан ету қатты унайтын. Біз соны білдік. Сондықтан да гамма сәулесі өздеріне жойылып кету қаупін тудыратынын, бізден ажырап қалатындарын әрбір роботқа алдын ала жеке түсіндірдік. Әрине, бәрі де өз орындарында қалды. Алдындағы тәжірибе нәтижесіндегі Нестор-10-ның азғыруы бойынша бұлар адамды құтқаруға ұмтылудың еш қажеті жоқ екенін, солай етпекке талпынған күннің өзінде де нәтижеге қол жеткізбек түгілі, өздерінің жойылып кетуі мүмкін екенін ұқты.

— Иә-иә, Кэлвин доктор, мұның бәрін түсіндім ғой. Бірақ сол Нестор-10 роботының өзі орнын тастап шықты.

— А, сол ма? Сіздің жас ғалымыңыз Блэк мырза екеуміз аздаған тосынсый әзірледік. Білесіз бе, менімен ро- боттардың арасындағы кеңістіктер гамма сәулелермен емес, инфрақызыл сәулелермен толтырылды. Зәредей де зияны жоқ, кәдімгі жылу бөлгіш сәуле. Нестор-10 соны білді де, бірден алға ұмтылды. Ол басқалар да Бірінші нның әсерімен сондай әрекет етеді деп сенді. Тек бірер кундтан соң ғана ол НС-2 роботының бұл арада сәуленің бар екенін ғана байқайтынын, бірақ оның қандай сәуле екенні ажырата алмайтынын түсінді, бірақ, әрине, кеш түсінді. Солардың ішінде жалғыз өзі ғана Гипербазада қарапайым адамдардың басшылығымен өткізген тәжірибесінің арқасында толқынның ұзақтығын анықтай алатын робот екенін білмеді. Бұл ой оның басына бірден келе қоймады. Басқа роботтар өздерін менен бөліп тұрған кеңістік өміріне қауіпті екеніне сенді, себебі біз солай айтып, түсіндіргенбіз, ал өтірік айтып, алдағанымызды тек Нестор-10 ғана білді. Аз ғана уақытқа ол басқа роботтар адамдардан аз білуі мүмкін екенін есінен шығарып әлде есіне түсіргісі келмеді ме... Үстемдік етемің деген астамшылығы өзінің түбіне жетті. Солай. Сау болыңыз, генерал!

Мен асымды ішіп болып, ширатыла шұбатылған ігемекі түтінінің арасынан оған ойлана қарап, ұзақ отырдым

— Сонда бұрынғы жүзжылдықпен салыстырмалы түрде алғанда алтын ғасыр деп аталған әлемді де біздің роботтар жасады ма?

— Ойлайтын машиналар ма?

— Иә, ойлайтын машиналардың да қатысы бар, әрине. Бірақ мен олар туралы айтып отырған жоқпын. Адамды айтамын. Ол өткен жылы бақилық болды. Әлде біздің өзіне мұқтаж емесігімізді сезген соң, мәңгілік қайтпас сапарына аттануды жөн көрді ме... Ол Стивен Байерлиеді.

Соны айтып, әйел көкірегін кере ауыр бір күрсініп алды.

— Иә, мен де сізді сол кісі туралы айтып отырған шығар деп ойлап едім.

— Ең алғаш рет ол саясат сахнасына 2032 жылы шыққан. Сіз ол кезде ойын баласы шығарсыз, сондықтан оның қандай қызық та түсініксіз жағдайда болғанын білмейсіз ғой. Ол әкімдікке үміткер боп тіркелген сайлау орталығы тарихтағы қатары тым сирек, ерекпе, ок орталық еді...

ТЫҒЫРЫҚТАН ШЫҒУ

Сьюзен Кэлвин Гипербазадан қайтып оралғанда тексеру бөлімінің бұрынғы директоры Лэннинг мырза оны күтіп отырған болатын. Өзінің жас шамасын қарт ғалым ешқашан тілге тиек етпегенімен, онын әлдеқашан сексенге таяп қалғанын бәрі де біліп жүретін. Өзінің сөз саптауы мен ой жүйесі бұрыны қалпында болғандықтан да шығар, құрметті ғылыми жетекші болуды ұсынғанда біраз ойланса да, ақыры келісімін берген болатын. Енді, міне, бөлім бастығы Богерт екені оған ешкедергі емес, бұрынғы ез жұмыс бөлмесіне емін-еркін кіріп-шығып жүреді.

— Ол жақта гиперагомдық қозғалтқыштың жағдайы қалай болып жатыр? — деп сұрады сын көзбен мұны басынан аяғына дейін барлай қарап тұрып.

— Білмедім, — деп аса жақтырмай отырғанын жасырмастан, құлықсыз жауап берді Сьюзен. — Мен оны сұраған да жоқпын.

— Қайдам, әйтеуір, асықса болар еді солар. Әйтпесе оларды «Consolidated» басып озғалы тұр. Бізден де озуы ғажап емес.

— «Consolidated»? Олардың бұл жерге қандай қатысы бар?

— Енді... былай қарағанда есептеуіш машиналар тек бізде ғана емес қой. Расында позитрондық ми жасауымызбен ғана ерекшелетініміз болмаса, оларды да бәрінен артық деп сенімді түрде айта алмаймыз ғой. Осыған орай Робертсон ертең ауқымды отырыс өткізбекші. Сіздің сапардан оралуыңызды күтіп отырған ботатын.

Робертсон «U.S.Robots and Mechanical Men» корпорациясының негізін қалаушының ұлы жұқалтаң келген, арықша келген жігіт еді, қоңқақтау мұрңын бір сүйкеп қойып, жүзін компанияның меңгерушісіне бұрды. Жұтқыншағы бүлк ете түсіп, жұтынып алды да:

— Бастаңыздар. Бұл істің басын ашып алуымыз керек, — деді.

Меңгеруші қалбалақтап, асығыс:

— Мәселе мынада боп тұр ғой, мырза. Бір ай бұрын «Consolidated robots» осында бес тоннадай есеп тең герімдерін әкеліп, сонымен қоса тосын ұсыныстарын айтқан болатын. Қызығы сол, бар мәселе олардың қалайтыны... біздің Ми соны шешіп берсе дейді. Талаптары мынадай, — деп ол быртиған қысқа саусағын бүге бастады. — Егер шешімі жоқ болған жағдайда біз жүз мың аламыз, сосын қандай факторлар жетіспейтінін атап көрсетеміз. Егер шешімі бар болса, екі жүз мың, сол машинаны құрастыру үшін қосымша ақы, кейін сол машина түсіретін кірістің төрттен бір бөлігін беруді ұсынып отыр. Әңгіме ғарыш кемесі қозғалтқышының жаңа үлгісіне байланысты.

Робертсон қабағын түйе, алға ұмсыныңқырап отырды. Бүкіл денесі тұтас қарысып қалғандай.

— Өздерінің жеке ойлайтын машиналарынын бар екеніне де қарамастан ба? Солай ғой?

— Сондықтан да барлық ұсыныстары күдік туғыз отыр ғой, мырза. Левер, жалғастыра беріңіз.

Ұзын үстелдің арғы басында отырған Эйб асықпай көтерілді де, иек астындағы тікірейе өсіп ке сақалының тұқылын саусағымен сипалап, сәл ойланғандай болды. Сосын жай күлімсіреп алып:

— Бұл ұсыныстың өз себебі бар, мырза. «Consolidated» корпорациясында қазір ойлайтын машина жоқ. Не болған еді, бірақ сынып қалған, — деді.

— Не дейді? — деп таңырқай сұрақ қойған Робертсон тіпті орнынан тұрып кеткенін де өзі сезбей қалды.

— Ие, солай, сынып қалған. Құрыған! Не болғанын, сынғанын ешкім білмейді, әйтсе де менің бір қызық болжамдарым бар. Мысалға айтатын болсам, былай: олар б°усынып отырған ғарыш кемесін жасауды алдымен жүктеп көрген секілді, міне, сонда сынған болуы әбден мүмкін. Қазір одан қалғаны темір үйіндісі ғана, баскатүк те емес.

— Қордініз бе, мырза, — деп масаттанған меңгерушінің үні жарқын-жарқын шықты. — Байқап тұрсыз ба? Кеністікті бұрмалаушы қозғалтқышты жобалай алатын ешқандай ғылыми-өндірістік мекеме жоқ, тек «U.S.Robots» пен «Consolidated» әрқайсысында өз озық миы роботтары болғандығының арқасында бәрін артқа тастап, шаң қаптырып кеткен. Ал енді олар өздерінің асқан ақылды роботынан айырылған екен, тіпті тамаша, бізге бәсекелес болар ешкім жоқ. Өне, сол себепті де жанұшыра тығырықтан шығар жол іздеп жүр. Ең азы алты жыл- сыз олар жаңа Ми әзірлей алмайды. Енді бұл шарасыз жағдайда біздің қол ұшын берер ыңғайымыз болмаса, біздің машинамызды да сындырар мүмкіндікке жете алмаған соң, олардың шаруасы бітті деген сөз. «U.S.Robots» президентінің көзі шарасынан шығып кете жаздады:

— Ах, оңбағандар-ай, ә!

— Тұра тұрыңыз, мырза. Өңгіме онымен де біткен — деп меңгеруші қолын асығыс сілтелеп қойды. — Лэннинг, жалғастыра беріңіз.

Альфред Лэннинг доктор болып жатқан жағдай, айтылып жатқан хабарлардың бәріне сырттай бақылаушы көзбен қарап, аса жақтыра қоймаса да, іштей сараптаумен отырған. Өндіруші бөлім мен қашан да жоғары жалақы алатын сатушы бөлім арасындағы келеңсіздіктердің куәсі болудан ығыр болған соң да, үнемі осындай басқосуларда еш нәрсеге араласпауға тырысып жүретін. Сирек түйіп, түсін ызғарландыра түсті де, еш ықылассыз айтуға тиіс сөзін бастады:

Ғылыми тұрғыдан алып қарағанда жағдайда анықтық болмаса да, қисынды қорытынды жасаура жарап қалады. Физикалық теорияның заманауи қаль жағдайында ғарыш кемелерінің ұшу мәселелері... ім... былайша айтқанда, күңгірттеу десек болады. Нақты анық қойылған дұрыс сұрақ жоқ, оған қоса «Consolidated» өз машинасына енгізген, кейін бізге де ұсынған мәліметтері де белгілі. Біздің математикалық сектор оларды жүйеті тексеріске мәжбүрлеген, жан-жақты мәселелердің бәрін қамтитынын нақтылады. Ұсынылған құжаттар Франчиаккидің кеңістіктің бұрмалану теориясын басшылыққа алады, сонымен бірге астрофизика мен электрониканың қамтитын мәліметтерінің бәрін қамтиды. Бұл ескермесе де болардай аз дүние емес, — деді.

Бағанадан бері зер сала тыңдап, әрі үрейленіп отырған Робертсон оның сөзін бөліп:

— Сонда қалай? Соншалық Мидың оған әлі келместей болғаны ма? — деп сұрады, уайымнан дауысы дірілдеп.

Лэннинг сенімді түрде басын шайқады.

— Жоқ. Қалай айтып, нені дәлелдейміз десек те. Мидың мүмкіндіктерінің шекарасы жоқ. Мәселе мұнда емес, Робототехника Заңында болып тұр ғой. Егер оған қойылған талап адам денсаулығына зиян келтіру немесе оның өмірін қию болса, онда Ми өзінің алдына қойған мұндай тапсырмаларды орындамайды. Ми үшін ондай шешім шығару, орындау мүмкіндігі жоқ. Егер мұнда тапсырманы орындау қатты талап етумен, күшті мәжбүрлеумен болатын болса, онда қалай болғанда роботтың Миы болғандықтан жауап та бере алмай, қарсы келуге де болмайтынын біліп шарасыз халге түскенде, ақыры істен шығуы мүмкін. Дәл осындай кедергі, қайшылықтар «Консолидейтедтің» машинасында да болған деп ойлап отырмын.

Осыны айтты да, ол үнсіз қалды. Бірақ мына түсінік-темелер медгерушіге аздық етігі тұрғандай.

— Жалғастырсаңызшы, Лэннинг доктор. Маған қалай баяндап бердіңіз, дәл солай түсіндірсеңіз деймін.

Лэннинг ернін қымқыра тістеп, қасын кере, жан-жағын барлай карады да, қос тізесінде жатқан қолына байыппен қарап, бұл жердегі шаруаға еш қатысы жоқтай, жайбарақат отырған Сьюзен Кэлвинге назар тоқтатты. Сәлден сон ол басын көтерді де, ешкімге тура қарамастан, бәсең үнмен:

— Алдына қойылған шешуін күткен мәселелерге бола роботтың әрекеті де, көрсеткен мінезі де таңғаларлықтай болды, — деп бастады ол сөзін. — Біздің робот психологиясы жөніндегі түсініктеріміз әлі де көп мәселелерден кенже қалып келеді, оған маман ретінде кепілдік бере аламын. Бірақ мұндай әрекеттер сапалы зерттеулерге икемді боп келеді. Себебі позитрондық ми қаншалықты күрделі жасалған десек те, оны құрастырушы адам ғой, сонымен қатар өз елестеткен жобасының ізімен жасап шығады емес пе. Адамның бір жаман әдеті сол, тығырыққа тірелген кезде шындықтан қашуға тырысатыны бар: ол не қиял, елес әлеміне қарай жол тартады немесе Шпмдікке салынып кетіп, өмірін құртады, әйтпесе жүйке ауруына шалдығуы да ғажап емес. Көпірден секіре Салатындар да жетерлік. Осының бәрі бір түсініктің арнасына келіп тоғысады: оның шындықтың жүзіне тура қарағысы келмейді, немесе қарай алмайды. Роботтарда да сол жағдай. Қатты зиян келмеді дегеннің өзінде оның тетіктерінің жартысына жуығы сынып, құриды, қатты зардап шегер болса, бүкіл позитрондық мидың байланыстарын күйдіріп жібереді де, оларды қайта қалпына келтіру мүмкін емес боп қалады.

— Түсінемін, әрине, — деді Робертсон. Шын мәнінде өзі түк те түсінбеген еді. — Ал «Consolidated» корпорациясының бізге ұсынып отырған мәселесі ше? Ол қалай болады?

— Олар, сөзсіз, осы секілді шек қойылған тапсырмалармен байланысты, — деп салмақты жауап берді Кэлвин. — Бірақ біздің миымыздың «Консолидейтедінің» роботынан айырмашылығы өте көп.

— Өте дұрыс, мырза. Өте дұрыс, — деп бір бүйірдең меңгеруші сөзге араласа кетті. — Осыған ерекше мән беріңіз, мәселенің барлығы осында боп тұрған жоқ па?

Сьюзен Кэлвиннің ашулы көзі көзәйнегінің шынысының арғы жағынан жарқырай көрінді де, бірақ өзі баяғы сабырлы қалпынан бір аумастан, сөзін қайта жалғады:

— Білесіз бе, мырза, «Consolidated» машиналарына, соның ішіндегі «Суперойшылдарына» да жеке дара жүру мүмкіндігі берілмейді. Олар функционализмді қалайды. себебі негізгі сезімдерді жіктеп, бөлуге тиіс ми байланыстарына рұқсат қағаздары да «U.S.Robots» корпорациясына тиесілі. Ал өздерінің «Ойшылдары» тек алып есептеуіш машина ғана, сондықтан мұндай күрделі тапсырма, қиын міндет оны бірден істен шығарады. Ал біздің Ми балаға тән ерекшелікпен жеке тұлғалық деңгейде жасалған. Бұл жоғары дәрежедегі дедуктивті ми, бірақ кеі әрекеттеріне қарағанда оның әбден ғылымға ауып кеткен оқымысты ғалымды көргендей боламыз. Ақиқатында не істеп жүргенін өзі білмейді де, бірақ не бұйырса, соны міндетті түрде жасай береді. Оған қоса балалық қасиеті мен қабілеті болғандықтан, өмірге өте бейімделгіш. Өмірге соншалық салмақты түсінікпен қарай алмайды, әрине, егер оның ортаның әсерін қабылдау деңгейі турасыНДЗ айтатын болсақ, мен осылай сипаттар едім.

Сәл үнсіздіктен соң Сьюзен Кэлвин сөзін қайта жалғады:

— Біздің жасағымыз келетіні мынау еді: Біз «Consolidated» корпорациясының барлық мәліметтерін қисынды бірліктерге бөлдік. Оларды Миға күніге біреуден, аса ұқыптылықпен, асқан сақтықпен орнатып отырымыз Дилемманы жасайтын негіз пайда болған кезде Миддың нәрестелік қалпымен жеке дара қызметке көшуі аз уақытқа дейін қалыпқа түсе алмайды, шатасуы да мүмкін. Оның бағалау мен арақатынасқа түсу мүмкіндіктері әлі өсу деңгейіне көтеріліп болмаған. Әзірге ол осындай дилемманы сезіп, танып болғанша, айтарлықтай узқыт мөлшері өтері сөзсіз. Ал бұл аралықта Ми келіп түскен жекелеген хабарларды өз ішіндегі ара байланыстары үзіліп, бүлінуге үлгергенше, шартты түрде кейін

Кэлвин доктор жақтырмаған сыңайын білдірмес үшін, оған тіке қарамастан сөйлеп кетті:

— Атақты жазбалардан оқығанда бұл соншалық адам сендірерліктей болмасын сеземін, әрине, бірақ математикалық формулаларды алға тарту ақылға сыймайтын тәрізді. Бәрі де мен айтып тұрғандай, оған күмәнсіз сенсеңіз жақсы болар еді.

Менгеруші арада орнаған тыныштықты пайдаланып қалмаққа асықты ма, үсті-үстіне, бастырмалай сөйледі:

— Жағдай солай боп тұр, мырза. Егер біз келісім беретін болсақ, әрі қарай былай жасайтын боламыз: Бізге келіп түскен мәліметтердің қай бөлігінде дилемма екітілгенін Ми айтып береді, сонда ғана біз не себепті бұлай болғанын анықтай аламыз. Солай ғой, ә, Богерт доктор? Міне, солай, мырза. Ал Богерт доктор әлемдегі ең үздік математик емес пе! Ал «Consolidated» корпорациясына бұл мәселенің ешқандай шешімі болмайтынын толыққанды дәлелдемелер арқылы шығарып береміз де, жүз мың аламыз. Оларда қалатыны сынық, жарамсыз машина, ал біздікі жұмыс істеп тұрған машина. Бір жылдан соң, мейлі, екі жылдан кейін болса да, біздің кеңістікті бейімдейтін қозғалтқышымыз немесе кейбіреулер айтып жүргендей гиператомды қозғалтқышымыз болады. Бірақ қалай атасаң да бұл деген ұлы іс керемет жетістік!

Робертсон жымыып күлді де қолын ілгері созды:

— Қане, келісімшартты әкеліңіз. Мен қол қояйын.

Сьюзен Кэлвин жер астындағы Ми сақталатын ерекше күзет аймағына түскен кезде, кезекші техниктердің бірі оған сұрақ қойды:

— Егер бір жарым тауық бір жарым күнде бір жарым жұмыртқа берсе, онда тоғыз тауық тоғыз күнде қанша жұмыртқа береді? Осы сұрағыма Ми жаңа ғана «Елу төрт» деи жауап берді, — деді масаттана.

Сөйтті де жанындағы екінші техникке қарап:

— Міне, көрдің бе, топас! — деп дандайсып қойды.

Сьюзен Кэлвин жөткірініп қалып еді, айналасындағылардың бәрі етек-жеңдерін жиып, бойларын түзеп, шаруаларына жөнеле берді. Сьюзен қолын болар-болмас сілтей қойып еді, әлгілердің бәрі түгел сыпырылып шығып, мұның өзінің Мимен бірге жалғыз қалуына мүмкіндік жасады. Мидың бар болғаны екі бөлек шар гәрізді, сұйық ауа қабатымен толтырылыгі, арнайы бекітілген қатан талап ережелері мен еш қозғалыс, тербеліссіз, сәулесіз жерде сақталады. Ал ішкі жағында позитрондық байланыстардың айта қаларлықтай ең күрделі шатасып жатат бөлігі, нағыз Ми деп аталатын да осы. Қалған барл аумақтың көлемі Ми мен сыртқы ортаның, яғни оның дауысы, қолы мен сезім мүшелерінің арасындағы делдал іспеттес.

Кэлвин доктор ақырын басып, жақын келді де, мейірімді үнмен сұрақ қойды:

— Ал, жағдайың қалай, Ми?

Ми өте жіңішке дауыспен, бірақ соншалық сергек, еркін, көңілді жауап берді:

— Өте тамаша, Сьюзен бикеш. Менен бірдеңе сұрағалы тұрсыз ғой, соны сезіп тұрмын. Өйткені бірдеңе сұрайтын кезде үнемі осылай, қолыңызға кітап ұстап келе-сіз, — деді.

Қэлвин доктор ақырын жымиып күлді де:

— Дәл таптың. Бірақ ол сұрақтар сәл кейінірек бола жатар. Біз саған бір сұрақ қоямыз. Ол өте қиын сұрақ, сондықтан оны жазбаша түрде бергім келеді. Бірақ ол сәл кейінірек болсын. Алдымен екеуміздің аздап әңгімелесіп алуымыз керек болып тұр, — деді салмақты сөйлеп, оған ойын анық жеткізуге тырысып.

— Ой, бұл деген тамаша ғой, маған ұнайды. Мен сөйлескенді жақсы көремін, — деді.

— Ендеше, былай болсын, Ми. Санаулы уақыттан кейін сол қиын сұрақтармен осында Лэннинг доктор мен Богерт доктор келеді. Біз саған ол сұрақты бөлек-бөлек әрі өте жай қоятын боламыз, себебі сенің аса мұқият, сақ болғаныңды қалаймыз. Сол хабарлардың негізінде мүмкіндігің болса, қандай да бір қорытындылар шығарып бергенінді өтінеміз. Бірақ алдын ала айтып, ескерткім келетіні шешім ім... м... адамға қауіпті нәрсеге байланысты оолуы мүмкін...

— Ой! — деп Ми ақырын дыбыс шығарып қалды.

— Сондықтан өте мұқият бол. Егер сен адам өмірі үшін аса қауіпті жағдай бар екенін сездіретін перфокарта алсап да, ол тіпті өлім қауіпін айтып тұрса да, уайымдап, алаңдама. Түсінесің бе, Ми, дәл осы жағдайда мұның бәрі біз үшін соншалық маңызды емес, ол тіпті ажал болса да. Сол себепті де, егер сен сол перфокартаны алып жатсаң, тоқтай да соны кейін қарай қайтарып бер. Бар болғаны сол ғана. Түсіндің бе?

— Түсіндім, әрине. Тек адам өлімі... ой-ой-ой!

Сьюлен Миды сергітіп алмақ боп, көтеріңкі дауыспен ескерту жасады:

— Ал, Ми, эне, Лэннинг доктор мен Богерт доктор да келе жатыр. Олар саған тапсырманың мән-жайың түсіндіріп береді, содан соң біз бастаймыз. Ал сен ақылмен іс қыласың...

Миға бірінен соң бірін, арнайы жазбалар жазылған перфокарталар енгізілді де, әр карта салынған сайың аздаған уақыт бойы біртүрлі дыбыс ақырын ғана естіліп тұрды. Дыбыс болғанда адамның күбірлегеніне ұқсас қызық үн. Міне, ми іске кірісті. Содан соң Мидың келесі перфокартаны қабылдауға әзір екенін білдіретін тыныштық орнады. Сөйтіп, бірнеше сағат ішінде Миға қыруар математикалық физика енгізілді, егер соның бәрін басып шығару керек болса, оның көлемі он жеті томдық қалың томдық кітап болар еді. Ақырындап адамдар шаршап, қабақтары түйіле бастады. Лэннинг мұрнының астынан міңгірлеп, өз-өзімен күңкілдеп жүрген. Ал Богерт асықпай тырнақтарын бір-бірлеп, мұқият зерттеген жандай қарап отырды да, артынан тістелей бастады. Перокартаның аумағы азая келе, таусылуға жақындағанда оңі аппақ қудай боп, бозарып кеткен Сьюзен:

— Бір нәрсе дұрыс емес сияқты, — деді үні эзер естіліп.

Лэннингтің де тілі эзер икемге келгендей:

— Мүмкін емес. Ол... Ол не... Өліп қалды ма? Ми?! — деп сыбырлай сұрады.

— Ми! Сен мені естіп тұрмысың, Ми? — деп ышқына дауыстады Сьюзен. Өзінің тұла бойы қалшылдап- болмаса құлап кетердей.

— А? — деді Ми дауысы құмыға естіліп. — дерге керекпін бе?

— Шешім?

— А, сол ғана ма? Ол қолымнан келеді. Мен сіздерге кеме тұрғызып беремін. Онда тұрған ешқандай қулық жоқ. Тек маған роботтар беріңіздер. Тамаша кеме жасау үшін екі ай уақыт керек.

— Саған ешқандай салмақ түспеді ме? Қиналып қалмадың ба?

— Тек біраз уақыт боиы санауға тура келді, — деп жауап берді Ми.

Қэлвин доктор кейін қарай шегініп кетті. Оның қуарып кеткен өңіне әлі де қан жүгіре қойған жоқ. Бұл жолы да қолымен ишарат жасап, өзгелерге бұл жерден кетуге белгі берді. Кейін өз жұмыс бөлмесіне келгенде:

— Түкке түсінбеймін. Біздің оған берген тапсырмамыз, сөзсіз, дилемманы құрайды, мүмкін, тіпті адам өлімі болуы да... Егер бір нәрсе дұрыс болмаған жағдайда... — деп сөзін аяқсыз қалдырып, ойланып қалған.

— Машина сөйлеп тұр, әрі ақылды, дұрыс нәрселерді айтып тұр. Демек, ол үшін дилемманың жоқ болғаны, — деді Богерт салмақты қалпын бұзбай.

Бірақ Сьюзен Кэлвин қызуқандылыққа салына, қарсы шығып:

— Дилеммалар болады. Шындықтан қашу жолы қашан да әртүрлі болады. Ми аздап қана бүлінген деп есептеңіздерші, бұзылғанда... мысалы, әлі келмейтін сұрақ, Тапсырмаларды түсінбесе де, өзін сол тапсырмаларды шеше аламын деп ойлап қалатындай. Елестетіп көріңіздерші, мүмкін, ол қазір аса қауіпті жағдайдың алдында, кез келген түрткі оны құртып жіберетіндей халде тұрған шығар, — деді.

— Ендеше, бір кезек ешқандай дилемма жоқ деп те елестетіп көріңіздерші. Ал «Consolidated» машинасын істен шығарған өзге бір тапсырма, әйтпесе ол — кәдімгідей тазаа механикалық сыну деп ойлап қарайықшы, — деді Лэннинг.

— Бәрібір біз тәуекел ете алмаймыз, — деп кесіп тастады Сьюзен Кэлвин. — Былай жасайық. Дәл осы сәттен бастап Мига еіпкім жақын келмесін. Оның жанында тек өзім кезекшілік атқарамын.

— Жақсы, жарайды, — деп терең күрсінді Лэннинг. — Күзете қойыңыз. Ал сол аралықта Ми өзінің кемесін құрастыра берсін. Егер ол соны құрастырып шықса, біз онымен тәжірибе жасауға можбүр боламыз.

Сөзін аяқтай бере Лэннинг ойына әлдене түскендеі, ойланып тұрып қалды.

— Ол үшін біздің ең мықты зерттеушілеріміз қажет болады, — деді сосын тағы да.

Майкл Донован кірпінің инесіндей тікірейген жирен шашын ызалана бір сипап өтті. Сырғып өткен алақанының соңынан еркіне көнбейтін шаш қайта көтеріліп. қауқиып кеткен. Ол қолын бр сілкіді де:

— Жетер, Грег. Кеме дайын дегендей оңгімелер айтылып жатыр ғой. Қандай кеме екенін қайдам, бірақ дайын деп жатыр ғой. Кеттік, Грег. Түймеге қолым тигенше шыдамым жетер емес, асығып тұрмын, — деді.

Пауэлл шаршаңқы үнмен:

— Қойшы, Майк. Сенің әзілдерің үнемі орынсыз айтылады екен. Мына жердің сасық ауасына сіңіп, тіпті жүректі алып кетті ғой, — деп қабағын шытты.

— Жо-жоқ, тұра тұршы! — деп Донован шашын тағы бір салалай сипап отті. — Мені сендердің шойын ғұламаларың таңырқатып гүрган жоқ, опың темір кемесі де емес. Бірақ мепін, еңбек демалысымның уақыты өтіп бара жатыр ғой. Іш пысып кетті ғой тіпті. Сакалды сандардан өзге ештеңе коре алмаймыз. Неге бізге осындай кел істерді тапсырады, а?

— Себебі олар бізден айырылып қалса да, көп ештеңе жоғалта қоймайды. Жарайды, сабаңа түс. Әне, Лэннинг келе жатыр, — деді.

Леннинг шынымен де бұларға қарай келе жатыр еді. Оның сирек қасы үлпілдеп, еңсесін тік ұстап, еркін адымдап келеді, жасына қарамастан ширақ әрі қуаты кеми қоймаған сияқты. Тәжірибе жасаушы топты бастап, баспалдақты өрлей көтеріліп келді де, үнсіз робогтар ешқандай адамның қатысынсыз кеме құрастырып жатқан алаңға бет алды.

Жоқ, тіпті де олай емес. Құрастырып жатыр емес, құрастырып болды!

Лэннинг көтеріңкі үнмен:

— Роботтар қозғалыссыз тұр. Бүгіндікке біреуі де қозғалған жоқ, — деді.

— Демек, ол дайын болғаны ғой? Шынымен дайын ба? — деп Пауэлл шыдамсыздана сұрап жатыр.

— Оны мен қайдан білейін? — деп күңк етті Лэннинг. Оның қасы салбырап кеткені соншалық, көзі мүлдем көрінбей қалды.

— Сірә, дайын болуы да ғажап емес. Оның айналасында шашау шығып, көлденең жатқан ешбір тетік көрінбейді. Іші де мұнтаздай тап-таза екен, жылтырап тұр.

— Сіз іште болып па едіңіз?

— Жаңа ғана бас сұққанмын. Мен ұшқыш емеспін ғой. Араларыңда қозғалтқыш теориясынан хабардар біреу бар ма?

Донован Пауэллге жалт қараған, сөйтсе ол да бұған қарап тұр екен. Сосын Донованға өзіне жауап беруге тура келгенін ұғып:

— Менің дипломым бар, мырза. Бірақ мен ол дипломды алған кезде гиперқозғалтқыштар немесе кеңістікті бейімдегіш навигаторлар ешкімнің түсіне де кірмеген заман болатын. Үш өлшемді балалар ойыншықтарымен-ақ ойнап жүре бергендей екенбіз.

Альфред Лэннинг оған жақтырмай, алара бір қарады да, шырт түкірді. Содан соң ызғарлы үнмен:

— Несі бар, бізде қозғалтқыші мамандары бар

Ол енді кетпекке ыңғайланып, бұрыла берген еді, Пауэлл оны шынтағынан ұстап, тоқтатты.

— Кешіріңіз, мырза, бірақ кемеге көтерілуге әлі берілген жоқ па екен?

Қарт сөзден тосылғандай жақ сүйегін ысқылай сипалап аз-кем тұрды да:

— Сірә, болмайтын шығар. Қалай болғанда да, сен екеуіңе ондай мүмкіндік бола қоймас.

Кетіп бара жатқан оның соңынан Донован күңкілдей сөйлеп, сыбап жатты. Содан соң Пауэллге бұрылып:

— Оның кім екенін өзінің бетіне айғуға болмайтыни өкінішті, Грег, — деді.

— Кеттік, Майк.

Ішіне үңілер-үңілместен екеуі де бірден түсіне қойды: кеме дайын болыпты. Сыртқы бетінің бәрін дәл осыншалық ұсақ, роботтың ұсынақты жасағанындай етіп, ешбір тірі пенде жасай алмас еді. Кемеде бірде-бір бұрыш жоқ болатын: қабырғалары мен төбесі, едені біріне-бірі дөңгелене жалғасып, шеберлікпен жасырын жасалып, орнықты бекітілген жарық шамдардың темір жабындысынан адам өзінің алты бірдей сұлбасының шашырай түскен суретті бейнесін көрер еді. Әрі тар, әрі дөңес пішінді негізгі дәліз бірінен-бірі аумайтын бірдей, бірнеше есікке алып барады

— Сірә, жиһаз қабырғаға жапсырылып жасалған секілді, — деді Пауэлл.

— Мүмкін, бізге отыруға да, ұйықтауға да болмайтын шығар.

Кеменің тұмсығына жақын орналасқан бөлімде ғана өзгелерінен ерекшелік бар екен. Бұл жердегі темір қабырғалар кесіліп, ойығына айна тәріздес, сәуле

шағылыстырғыш әйнектен терезелер орнатылып, сондай бір терезенің астына қозғалмайтын жалғыз үлкен циферблат орнатылыпты. Тілі нөлді көрсетіп тұр.

— Мынаны қара! — деді Донован, бірдей арақашықтыққа бөлінген, сағат аралығын білдіретіндей, ұсақ сызық белгілерінің үстіндегі жазылған жалғыз көзге көзі түсті. Онда «парсек» деп, ең ұзын арақашықтық өлшемін білдіретін сөз жазылған екен, соның оң жағындағы дөңес таяқшаның үстінде «1 000 000» саны және жазылыпты. Болмеде жалпақ, ауыр әрі үлкен екі кресло тұр. Ақырын креслоға жайғасқан Пауэлл оның адам денесіне өте жайлы әрі ыңғайлы етіп жасалғанын байқады.

— Ал, енді не айтасың? — деп серігіне қарады ол.

— Мына Миға салқын тиген, сенбесең, соған бәстесуге бармын. Бұл жерден кетейікші.

— Аралап көруге қалайша құмартпайсың?

— Қарадым. Көрдім. Енді кетем, — деді Донован жирен шашын кейін қарай бір қайырып қойып. — Грег, айтып тұрмын ғой, кетеміз деп. Мен жұмыстан шығамын. Мен бес секундтан бері бұл мекеменің қызметкері емеспін. Ал бөгде адамдарға мұнда кіруге тыйым салынған.

Пауэлл ыржиып күлді де, басын шайқап, мұртын саусақ ұшымен тартқыштап қойды.

— Жарар, Майк, бұранданы жап та, қаныңа адреналин жібер, сабаңа түс. Мен де басында біразға дейін үйренісе алмағанмын. Қазір бәрі жақсы.

— Бәрі жақсы деймісің? Қалайша жақсы бола қалады? емене, тағы бір сақтандыру полисін алдың ба? — деп езеуреді Майк.

— Майк, бұл кеме ұшпайды.

— Сең оны қайдан білесің?

— Біз екеуміз кемені толық аралап шықтық па? Солай ғой?

— Солай сияқты. Ал онда не тұр?

— Маған сенсең болады. Бәрін толық араладық. Ал сен қандай да бір жерден басқару тетігін аңғардың ба, мына иллюминаторы бар, бір ғана шкала, бір ғана сөз жазылған жалғыз бөлімнен өзге? Мен де көрмедім да бір тұтқа немесе тетік көрдің бе?

— Жоқ.

— Ал, қай жерден қозғалтқыш көрдің?

— Рас айтасың, көрмедім.

— Әне, мен де соны айтып тұрмын ғой. Кеттік, Майк, жүр, Лэннингке түсіндіріп атайық.

Ұзын да тар дәлізде соқтығыса жүріп, сүрінген қадам сайын роботтың сыбағасын беріп, екеуі шығар есікке қарай беттеді. Жүре-жүре, ақыры, қысқа өткел арқылы екеуі сырғқа шығар камераға келіп тірелген. Кенет Донован селк ете қалды:

— Мынаны сен жауып қойғансың ба, Грег? — деп үрейлене серігіне қарады.

— Ондай ойым да болған емес. Тетікті бассанда, — деді ол да қапелімде түк түсінбей қалып.

Тұтқа мыңқ етпеді. Бар күшін сала, салмақпен тартқан жігіт қып-қызыл боп жоне жүлқылаған, болмады.

Пауэлл айналасына ойлана көз жүгіртіп:

Мен ешқандай апаттық жағдайдан шығуға арналған есік көрмедім. Егер бірдеңе бола қалған жағдайда, сырттағылар бізге тек темір кескішпен ғана жол аша алады, — деді.

— Иә, жұбатқаныңа рахмет, әрине. Бірақ кайдағы бір жыңдының бізді мұнда қамап қойғанын олар білген соң ғана десейші. Соған дейін күтуіміз керек қой! — деп ызалана, тісінің арасынан сыздапа дыбыстады Донован.

— Жаңағы иллюминаторы бар бөлмеге өтеік. Біз белгі бере алатын жалғыз жер тек сол ғана, — деп кейін қарай бастап жүрді.

Бірақ оларға белгі берудің түкке қажеті болмаи ды. Ксменің түмсығындағы иллюминатордың түсі әзірдегідей аспан кок емес еді. Ол қап-қара болатын, ал жалтылдаған сары алтындай жұлдыздар жымыңдасып, бұлардың ғарыш айлағынаи өтіп кеткенін бір-ақ көрсетті. Екі дене жалп етіп, екі креслоға құлай кетті...

Альфред Лэннинг Кэлвин докторды өз кеңсесінің алдынан күтіп алды. Шылымын шыдамсыздана сорғыштап, түтінін үсті-үстіне будақтатып тұрып, бұған есік ашты.

— Былай ғой, Сьюзен. Біз тым алысқа сілтеп жіберген слдқтымыз. Робертсон да қатты уайымдап жатыр. Сіз Мимен қандай жұмыс істеп жатырсыз?

Сьюзен Кэлвин алақандарын жайып, шарасыздық кейпін танытқандай болды да:

— Асыққанмен болмайды. Кез келген өтем төлеуге тиіс болатын келеңсіздіктен Ми қымбат екенін білесіз.

— Бірақ сіздің оны тергегеніңізге екі ай болды ғой!

Робопсихологтың дауыс ырғағы өзгерген жоқ. Десе деайтқан сөзінін мағынасында зіл бар секілді:

— Бұл іспен өзіңіз айналысқыңыз келе ме? — деп сұрады сынаи қарап.

— Енді... менің не сұрамақшы екенімді өзің де білесің ғой...

— Иә, жобасын білетін сияқтымын, — деп Сьюзен де ауыр күрсініп қойып, алақанын ойлана ысқылады. — Бұл оңай шаруа болмай тұр. Мен олай да, былай да байқап көргеніммен, әлі ештеңеге қол жеткізе алмай жатырмын ғой. Оның қабылдауы мен әсерленуі қызық, біртүрлі. Жауап бергені де түсініксіз. Бірақ әлі күнге дейін нақты ештеңе біле алмай отырмын. Әлі ештеңенің байыбына бармағаң соң да, амал жоқ, аса сақтықпен қимыл жасауға тиіспіз. Қандай сөздің, қай сұрақтың оған әсер ететінін мен білмеймін ғой. Қандай ескерту оны шегіне жеткізетінін де... Ондай жағдайда ол тіпті мүмдем пайдасы жоқ, керексіз Ми болады да қалады. Сіз өзіңіз сондай тәуекелге барар ма едіңіз?

— Бірақ ол Бірінші Занды бұзбауы тиіс қой.

— Оны өзім де ойлап жүрмін ғой, дегенмен...

— Сіз соған сенімдімісіз? — деп сұраған Лэннинг оған таңырқай қарап қалған.

— Ой, Альфред, шынымды айтсам, мен де сенімді емеспін.

Тосыннан дабыл қағылды. Лэннинг шалт қимылдап, байланыс тетігін қосқан, алқынған дауысты естіп, қалшиып тұрып қалды. Содан соң Сьюзенге қарап, үзіп-үзіп әрең тіл қатты:

— Сьюзен, сіз естідіңіз бе? Кеме... ол ұшып кеткен. Жарты сағат бұрын мен оған екі тәжірибе жасаушы жігіттерді жіберген едім. Сізге Мимен тағы да сөйлесуге тура келеді.

Сьюзен Кэлвин өзін байсалды кейіпте әзер ұстап тұрып:

— Ми, кемеге не болды? — деп сұрады.

— Кай кеме? Мен жасаған кеме ме? — деп Ми аса көтеріңкі көңілмен қуанышты кейіпте өзіне қарсы сұрақ қойды.

— Иә, сол.

— Оған не болып қалды?

— Ештеңе. Сынақ өткізбек болған екі адам онын ішіне кірген болатын...

— Бәрі дайын тұрған еді ғой. Сондықтан мен олар ды аттандырып жібердім, — деді Ми көңілді қалпынан аумамай.

— А... солай ма? Жақсы, мұның жақсы болыпты. деді Сьюзен өзін-өзі әрең ұстап тұрып. — Қалай ойлайсың, оларға ештеңе болып қалмас па екен?

— Әрине, Сьюзен бикеш, ештеңе де болмайды. Мен бәрін ойластырып қойғанмын. Ол — өте керемет кеме, — деді желпініп.

— Иә, Ми, кемең өте тамаша. Дегенмен олардың жейтін тамақтары жетер ме екен? Қалай ойлайсың? Олар келеңсіз жағдайларға тап болып қалмас па екен?

— Тамақтары жеткілікті, — деді Ми сенімді үнмен.

— Осы жағдайдың бәрі оларға ауыр соғуы мүмкін, Ми. Түсінесін бе, бәрі тосыннан, ойламаған жерден болды деді Сьюзен сол салмақты күйінде қалуға барынша тырысып.

— Оларға түк те болмайды. Қайта қызық көретін болады, — деп қарсы уәж айтты Ми.

— Қызық деймісің? Қалайша? Не қызық?

— Жай ғана қызық, — деп ойнақылана күліп, қулана жауап берді Ми.

— Сьюзен, — деп бір бүйірден Лэннинг те қыстырылыса кетіп, қылғына сыбырлады. — Сұраңызшы одан, ол қызығы өліммен байланысты емес пе екен? Қандай қауіп төнуі мүмкін екенін де сұраңыз.

Сьюзен Кэлвиннің жүзі ашудан қызарып, тұла бойы дірілдеп кетті.

— Тыныш тұрыңызшы! — деді Лэннингке ышқына сыбырлап. Содан кейін ақырындап Миға қарай бар денесімен бұрылды да:

— Біз кемемен байланысқа шыға аламыз ғой, ә? Солай емес пе, Ми? — деп сұрады жұмсақ үнмен.

— Иә, олар сіздерді радио арқылы естиді. Оның бәрін Мен келістіріп, жасап қойғанмын, — деді Ми жайбарақат.

— Рахмет! Әзірге осы, — деді де, Сьюзен ауыр бір күрсініп, есікке беттеді.

Екеуі сыртқа шыға салысымен ызадан жарылардай боп келе жатқан Лэннинг Сьюзенге тап берді.

— Кұдайым-ай! Сьюзен, егер мына жағдайымыз белгілі болса, бәріміз де құримыз. Оларды қалай да қайтаруымыз керек! Мәймөңкелеп, күлбітелемей, адамдарға Қауіп төніп тұр ма деп неге тіке сұрамадыңыз? Деп кіжінді.

— Себебі дәл сол туралы мен айтпауым керек, — деді Сьюзен шаршаңқы үнмен. — Егер дилемма бар болса, ол өліммен байланысты болады. Ал егер Миды тосыннан дилемма жағдайына, яғпи таңдау қажеттігіне әкеліп тіресек, ол төзбей қалуы мүмкін. Сонда біз қандай нәтижеге қол жеткізбекпіз? Енді мынаны есіңізге түсіріңізші, ол бізге солармен байланысуға болатынын айтты ғой. Қане, сол жағын бір байқап көрейік.

— Иә, олардың қайда екенін анықтаймыз да, кейін қайтарамыз. Бірақ өздері кемеңі меңгере алмайтын шығар. Мүмкін, Ми оларды қашықтықтан басқарып, кері қайтарар. Жүріңіз, іске кірісейік, — деп Лэннингте сабасына түскендей боп, ыңғайға көне кетті.

Пауэлл өзін-өзі қолға алып, ес жиямын дегенше біраз уақыт өтіп кетті.

— Майк, — деді ол салқыннан көгіс тартқан ернін әрең қимылдатып. — Жылдамдық артып бара жатқан секілді емес пе? Сезіп тұрмысың?

Донован көзі шарасынан шыға жаздап, бұған меңіреііе қараған күйі:

— А? Не дейді? Жоқ... жоқ, сезбедім, — деді алақтап. Сөйтті де жұдырығын тастай түйген күйі шалт қимылмен креслодан ұшып тұра келді де, тәлтіректей басып,

иілген доға тәріздес әйнекке бетін төсей жанастыра, тысқа үңілді. Әйнектің арғы жағында жұлдыздардан өзге түк көрінбейді. Донован бері бұрылды да:

— Грег, сірә, біз іште болған кезде қозғалтқышты қосып жіберген шығар. Осының бәрі тектен-тек болы жатпаған сияқты. Олар екеумізді сынаққа әуелден-ақ сыртымыздан робот арқылы тандап алған шығар. Мұндай тапсырманы орындауға келіспесімізді біліп, жасаған әрекеттері болды ғой бұл, — деді әлденеге көзі жетке ділмарсып.

— Ей, не деп көкіп тұрсың?! — деп жекірді Пауэлл. — Кемені басқара алмайтын адамдарды осылай жібере салғаннан не ұтады олар? Біз оны қалай кейін қайтарамыз? Одан да соған бас қатырайық та. Жоқ, бұл кеме өзі ұшып кетгі, қандай жылдамдықпен ұшқаны да білінбей қалды емес пе?

Ол орнынан көтерілді де, ерсілі-қарсылы теңселіп, бастады. Әр басқан қадамының дыбысы қабырғадан жаңғырығып естіледі.

Кенет қалт тоқтай қалып, серігіне қарады да:

— Майк, бұл екеуміздің өміріміздегі өзіміз тап болғандардың ішіндегі ең қиын да жағымсыз жағдай шығар, — деді.

— Мынауың мен үшін жаңалық, — деп ызалана мырс етті Донован. — Сен айтпағанда білмеуші едім, қайта қуанып, жүрегім алып-ұшып отыр еді.

Пауэлл оның қитұрқы сөздерін естімегендей, мән бермеуге тырысты.

— Жылдамдықтың артқаны білінген жоқ. Демек, кеме қандай да бір бізге түсініксіз жүйемен жұмыс істейтін боп тұр.

— Ешкімге де түсінікті емес шығар. Ешқандай қозғалтқыш көрінбейді. Бәлкім, ол қабырғаға орнатылған шығар. Қабырғалардың тым қалың болғандығы да содан болар, — деді Донован.

Пауэлл әлі өзімен өзі боп жүрген.

— Сен мұрныңның астынан не деп міңгірлеп жүрсің? — деп сұрады Майк.

— Ал сен мені тыңдар ма едің? Бұл кемені қандай машина қозғалысқа келтіріп тұрса да, олар көзге көрінетін жерде емес, ендеше, бақылауды да, басқаруды да қажет етпейді деген сөз. Кеме қашықтықтан басқарылады, — еп Грег өз болжамын айтты.

— Сонда мұны кім басқарып отыр? Ми ма?

— Неге олай болмасқа?

— Сондағы сенің айтпағың, қашан Ми бізді кейін қайтарғанша осында қала береміз бе?

— Мүмкін, солай да шығар. Олай болған жағдайда сабырмен күту ғана қалады. Ми робот қой. Ол Бірінші Занды сақтауға міндетті. Ол адамға жамандуқ жасай алмайды. Донован ойлы қалпында ақырын басыгі келіп қайта жайғасты.

— Сен солай ойлайсың ба? — деді ол бастаған кейіппен. Сосын жирен шашын ақырын салалай бастады.

Пауэлл есіне бір нәрсе түскендей, оқыс бері бұрылды да, Донованға қарап:

— Тұра тұр! Бұл қыңырдың өзі кеңістіктің бұрмалануымен «Консолидейтедтің» роботын істен шығарды емес пе? Математиктердің содан кейінгі шығарған шешімін білемісің? Жұлдызаралық ұшу адамның ажалына апарып соқтырады деген болатын. Сонда қай роботқа сенуіміз керек? Мен білсем, біздің роботқа да сол мәліметтерді енгізген сыңайлы.

Пауэлл мұртының ұшынан ұстап алып, жұлқып-жұлқып қойды.

— Майк, сен тура робототехникадан түк хабары жоқ адамдай болмашы. Робот Бірінші Зандылықты бұзу үшін физикалық мүмкіндік аламын дегенше, оның көп

тетіктері істен шығып, он рет бұзылып, әбден қираған темір үйіндісіне айналуы тиіс қой. Жоқ, тап осы жерде қала!1 да қарапайым бір түсінік болуы тиіс, меніңше.

— Ой, иә, әрине! Онда қызметшіге айта салшы, мені дер кезінде оятып жіберсін. Оған дейін рахаттанып, баладай алаңсыз ұқыымды қандырып алайын, — деп кете сөйледі Майк тағы да.

— Юпитер үшін, Майк, қоя қойшы. Енді тағы көңілің толмай қалды? Ми біздің жағдайымызды жжжасап жатыр. Мына жер жып-жылы. Жарық. Ауа да жеткілікті. Орнынан қозғалу үшін жылдамдығын үдетіп, сені бір тал шашынды да қисайтқан жоқ, — деп Грег оны сабырға швқврмақ болған.

— Солай ма? — деді Майк, оған таңырқай қарап тұрып. — Ал сонда не жейміз екен? Не ішеміз? Жалпы, қазір қайдамыз өзі? Қалай қайтып ораламыз? Егер апат бола қалған жағдайда қай, қандай скафандрмен қашамыз? Мен тіпті мұның еш жерінен не жуынатын, не әдетте оцын қасында болатын ұсақ-түйек мүмкіндіктерді де көріп тұрған жоқпын. Біздің жағдайымызды ойлап жатыр, әрине, онысы жаман емес қой...

Осы кезде Донованның сөзін бөліп кеткен үн Пауэллдің үні емес еді. Ол тігіті ешкімнің де үні емес болатын. Есті шығарып жіберер найзағайдай күркіреп, ауада ілініп қалғандай бір дыбыс еді ол.

— Грегори Пауэлл! Майкл Донован! Грегори Пауэлл! Майкл Донован! Сіздерден қай жерде екендеріңізді хабарлауды өтінеміз. Егер кемені өздеріңіз басқара алсаңыздар, базаға қайтып оралуларыңызды сұраймыз. Грегори Пауэлл! Майкл Донован!..

Осы сөздер қалыпты, біркелкі ырғақпен, жүйелі түрде, анық дауыспен әлденеше рет қайталанып тұрды.

— Бұл қайдан шығып жатыр? — деп сұрады Донован жан-жағына алақтап, ештеңе түсіне алмаған соң серігіне қарап.

— Білмедім, — деп Пауэлл де тұнжырай сыбырлады.

— Мұндағы жарық қайдан түсіп тұр? Қайдан шығып тұр мұның бәрі? — деп ызалана үсті-үстіне сұрайды Майк.

— Ал, енді қалай жауап береміз?

Қайта-қайта қайталанып жатқан хабарламаның арасындағы сәл үнсіздікте екеуара тіл қатысып, ойланып қалады. Қабырғалар теп-тегіс жылтыр, жылтырағанда да, темірдің біртегіс түймесіз, жіксіз, ешбір жері жалғанбаған, жалтыраған айнадай беті ғана көрінеді.

— Бәлкім, айқайлап жауап беріп көрерміз, — ұсыныс айтты Грег. Солай жасады да. Әуелі бір-бірлеп содан соң екеуі қосыла дауыстап, жанұшыра жағдайларын баяндады:

— Тұрған жеріміз белгісіз! Кеме басқарылмай Жағдайымыз мүшкіл! Көмек керек! Осылай айқайлай-айқайлай, екеуінің де тамақта қарлығып қалды.

Қысқаша, ресми хабарламалары түсініксіз бір дыбыс тарға айналғандай, қырылдап, бырылдап, ақырында міңгірлеген үндері еш мағына бермейтін халге жетті. Ал әлгіден бері саңқылдап тұрған дауыс шаршайтын емес қайталап-қайталап, екеуін үсті-үстіне шақыра берді.

— Олар бізді естіп те тұрған жоқ, — деді Донован қылғына сыбырлап. — Мұнда тек дауыс қабылдағыш қана бар. Жауап беретін құрылғы жоқ.

Көздерін қабырғаға қадаған күйі, әр бөлігіне зерделей, зерттей қарап, біраз тұрған. Күңгірлеген әлгі дауыс ақырындап саябырсып барып, бәсеңдей берді. Сол дауыс әбден сыбырға айналып барып, ақырында өшкен кезде, екеуі тағы да айқайлап, жауап беруге

кірісті. Тым-тырыс тыныштық орнағанша күтіп көріп, және айқайлап, ресми хабарламаларын тағы айтып көрді. Еш нәтижесіз, күр әуре болды.

Он бес минуттан соң Пауэлл есіне бірдеңе түскендей, селт етіп:

— Кеттік, кеменің ішін тағы бір айналып, ар шығайықшы, — деді. — Мұнда қандай да бір тағам болуы тиіс қой.

Айтуын айтқанымен, оның үнінде ешбір үміттің белгісі де жоқ еді. Өз жеңілісін мойындауға дайын да болатын. Олар дәлізге шықты да, жан-жақтарын мұқият барлап, қайтадан қарай бастады. Біреуі оң жақ қапталды, екіншісі сол жақ қапталды бағумен, жылжып келеді. Олар өздерінің қадамдарының жаңғырыққан дыбысын тыңдап, ара-арасында дәліз бойынан бір-бірімен ұшырасып қалып, өрлеп келе жатыр. Ұшырасқан сайын бәр-бәріне сұраулы жүзбен бір қарап алып, әрі қарай із кесуге кете барады.

Күтпеген жерден Пауэлл іздеген нәрсесін тауып алды. Дәл сол кезде қарсы беттен Донованның да қуанышты үні естілді.

— Эй, Грег, мұнда барлық жағдай жасалған орын бар екен! Бұрын осыны қалай байқамағанбыз?

Шамамен он минуттан соң, адасып, шатасып барып, Донован ақыры Пауэллді тауып алған еді.

— Жуынатын жер таба алмадым... — деп сөзін бастай берген ол аузы ашылып, тұрып қалды. Сәлден соң қайтадан тілге келіп:

— Тамақ! — деді.

Қабырғаның бір бөлігі төмен қарай сырғанап ашылып, екі сөресі бар ойық жер көрінді. Жоғарғы сөреде сыртында еш жазу, суреті жоқ қалайы қорапшалар тізіліп тұр екен. Төменгісіндегі бірдей сырлы ыдыстар толып тұр. Донован аяғына соққан салқынның ызғарын сезді. Төменгі сөре мұздатқыш екен!

— Қалай? Бұл қалай?..

— Бұрын мыналар болған жоқ, — деп қысқа қайырды Пауэлл салмақты үнмен. — Мен кірген бойда ғана мына қабырғалар өз-өзінен қозғалып, ашылды.

Ол тамақтанып отыр. Қалайы ыдыс өзінің жылытқыш Иетт бар және ішіне қасығы қоса салынған екен. Отырған жерлеріне бұқтырылған бұршақтың иісі бұрқырай тарап жатты.

— Тамағыңды ал, Майк!

Донован әзілдемек боп:

— Бүгінгі ас мәзірінде не бар екен? — деп дауысын құбылта сұрақ қойды.

— Мен қайдан білейін? Тым талғамгіз боп кеткен екенсің! — деп Грег те зірк ете қалды.

— Жоқ, мүлдем олай емес. Тек ұшқан сапарларымының бәрінде бұршақ жеуші едім. Басқа бір тағамның реті болар ма екен дегенім ғой...

Ол қалайы ыдыстар тұрған сөрені қолының ұшымен ақырын сипап өтіп, ішінен жалтыраған жалпақ сопақша ыдысты тандап алды. Әдетте мұндай қалайының ішінде ақсерке еті секілді жеңсік астар болушы еді. Ол қалайы қақпағын басын қалғанда, тыжырына берді де, екпінісу сепкендей басылды. Ішіндегісі... бұршақ еді! Донован ыңыранып алып, қолын бір сілтеді де, басқа қаңылтыр орамға ұмтыла берген. Пауэлл шап беріп шалбарынын балағынан ұстай алды.

— Одан да осыны жеп, қоректеніп ал, ұлым. Біздің қорымыз шектеулі, мұндай жағдайдың қаншаға созыларын да білмейміз. — деді көңілсіз үнмен.

Донован сөреге барып қалған қолын еріксіз кері тартып алды.

— Тек бұршақ қана ма? Шынымен одан өзге ештеңе жоқ па?

— Солай шығар, сірә.

— Анау төменгі сөредегі не нәрсе?

— Сүт.

— Тек қана сүт пе? — деп өкпелі үн қатты Донован.

— Тек сол секілді.

Сол үнсіз күйі екеуі сүт қосылған бұршақты жеп алды. Содан соң қайтадан есікке беттеген кездерінде жылтып тақтай орнына жылжып түсті де, қабырға қайтадан тептегіс бола қалды. Пауэлл күрсініп салды.

— Барлығы автоматты түрде жасалады екен. Басынан аяғына дейін. Өмірімде ешқашан өзімді бұлай дәрменсіз сезініп көрмеген шығармын. Айтпақшы, сенің демалысқа ыңғайлы, тамаша жерің қайда?

— Анау жерде. Бірақ алғаш қараған кезімізде ол да болмаған еді.

Он бес минуттан кеіін олар қайтадан алғашқы тап болған болмелеріндегі креслоларында, бір-біріне қарама-қарсы карап, үнжырғалары түскен күйлерінде, тұнжырап отырды. Пауэлл көз қиығымен сағат тілінің таяқшасы секілді жалғыз циферблатқа қарап қояды. Әлі де сол «парсек» сөзі сандардың да таңбасы баяғы 1000000 болып, қысымның деңгейін көрсететін тілі нөлге тірелген күйітүр.

«U.S.Robots and Mechanical Men» ішіндегі әулиелердің әулиесі іспеттес Альфред Лэннингтің өзінің шарасы әбден таусылып, түңілуге шақ қалып отыр:

— Олар еш жауап бермей отыр. Біз барлық толқын, барлық кеңістік жүйесін байқап көрдік, кең таралымды, жиіліктегі жеке код арқылы да, ашық мәтін күйінде де жіберіп, ақырында жаңадан қолданысқа енген субэфирді де іске қостық. Ал Ми әлі күнге еш нәрсе айтар емес. Осының бәрін ол Кэлвин докторға бағыттай айтқан еді. — Оның бұл тақырыпқа ашық, жүйелі ештеңе айтқысы келмей отыр, Альфред, — деп күйгелектене жауап берді Сьюзен. — Олардың бізді естіп отырғанын алға тарта береді. Ал мен табандап, талап ете бастасам... ол қырсыға ма, білмеймін. Олай болмауы керек еді ғой. Роботтың қырсық болуы мүмкін емес.

— Сонда да, сіз қандай нәтижеге қол жеткіздіңіз, Сьюзен?

— Айтайын, мархабат. Ол өзінің кемені толықтай басқаратынын мойындады. Екі адамның ешқандай зардап шекпей, есен-аман болатындарына күмәнсіз сендіргісі келеді, бірақ анықтап нақты ештеңе айтпайды. Қаттыроқ талап етуге мен де бата алмаймын. Оның үстіне осы ауытқулар жұлдызаралық кеңістікке шоғырлана жинақталатын секілді. Мен осы сұрақты қозғағанда, Ми кәдімгідей күлкіге айналдырды. Қалыпты жағдаға сай келмейтін басқа да қылықтары бар, бірақ мынауы анық көрініп тұр.

Осыны айтты да Кэлвин тұрғандарды көзімен жаға бір шолып өтті. Сосын ойын толық аша түспек боп:

— Менің айтпағым ұстамалы жүйке ауруу тұралы еді. Артынша онымен басқа нәрселер жөнінде сөйлесіп кеттім де, ешқандай жүйесіне зиян тигізбеген болармың деп ойладым, оның үстіне бұл қылығы менің қолыма жұмбақтың шешуін ұстатқандай болды. Жүйке ауруына әлім келеді. Тек маған он екі сағат керек. Егер мен оны қалыпты жағдайға келтіре алсам, ол да кемені қайтара алады.

Әлгіден бері үнсіз тыңдап тұрған Богерттің өңі қуарып кеткен еді.

— Жұлдызаралық секіру деймісіз? — деп шошына тіл қатты ол Сьюзенге қадала қарап.

— Не болды? — деп қосарлана сұрақ қойған Кэлвин мен Лэннинг.

— Ми берген қозғалтқыштың есебі бойынша... Тоқтай тұрыңыздар... Менің басыма бір ой келді, — деді де ол жүгіріп, бөлмеден шыға жөнелді.

Оның соңынан аңтарыла қарап қалған Лэннинг сөзін үзіп-үзіп:

— Өз ісіңізбен айналысыңыз, Сьюзен, — деді.

Екі сағаттан соң ғана Богерт қайта келіп:

— Маған сеніңіздер, Лэннинг, әңгіме тек осында болып тұр. Жұлдызаралық секіру соншалық шапқан бола алмайды ғой. Жарықтың жылдамдығы шектеулі ғой. Өзгеріске ұшыраған кеңістікте ешқандай тіршілік болмайды емес пе? Заттық бейнелер де, әдеттегідей қуат та бола алмайды. Оның қандай қалыпта болатынын білмеймін, бірақ мәселе тск осында. Міне, «Consolidated» робоының түбіне жеткен де сол.

Донованын. түрі әлемтапырық боп, жадап-жүдеп кеткен, жан дүниесі де астан-кестен боп жатқан.

— Бар болғаны бес-ақ күн. Мен қателеспегеніме сенімдімін, — деді күбірлеп.

Шарасыздықтан тағы бір ұмтылып, әйнекке қайта үнілді. Әйнектің арғы жағынан соншалық таныс, бірақ мүлдем жат жұлдыздар өзіне ықылассыз қарайтындай. Қабырғадан ызғарлы леп соққанда, жан-жақтан жарқырай жанып, жарық беріп тұрған шамдар да көзді әдейі қарықтыра, қатыгездікпен төне түсетіндей ме. Циферблаттын тілі де қасқайып, сол бұрынғы нөлдің шекесіне тірелген күйі, тапжылмастан тұрғанын көргенде Донованның да жүрегі айнып кеткендей боп, ауыз қуысына лықсып, бұршақтың дәмі қайта келгендей болды. Ызалы үнмен:

— Менің жуынғым келеді, — деді.

Пауэлл оған бұрылып, жүзіне зер сала қарады да:

— Менің де жуынып, тазарғым келеді. Ұялмай-ақ қой. Бірақ тек сүтке шомылып, ішім-жемнен мүлде бас тартам демесең...

— Біз бәрібір жақын арада дымсыз қаламыз ғой, Грег. Әлгі жұлдызаралық секіру қашан басталушы еді?

— Оны мен қайдан білейін? Мүмкін, осылай лағып, ұшып жүре беретін шығармыз. Уақыт өте келе, мақсатымызға да жетерміз. Біз емес, біздің саудыраған сүйегіміз... Бірақ, шындығына келгенде, біздің өліп қалуымыз мүмкін екеінін ойлаған соң да Ми есінен адасып тұр ғой.

— Грег, менің не ойлағанымды білесің бе? Іс барысы өте нашар. Қыларға шаруамыз да жоқ. Ерсілі-қарсылы жүреміз бе, өзімізбен өзіміз жынды кісіше сөйлесеміз бе? Сен ұшып жүрген жігіттердің ағіатқа қалай ұрынғандарын естіп пе едің? Олар аштықтан тұралап қалмас бұрын естерінен айырылып, жынданып өлген. Білмеймін, Грег, Мына жарық қайтадан жанғаннан бері мен өзімді біртүрлі, басқаша сезініп гурмын, денемде бір өзгеріс боп жатқандай...

Екеуі де біразға дейін үнсіз қалған. Бір мезетт уэллдің үні ақырын естілді:

— Мен де біртүрлі, қызық жағдайға тап болып мын. Сен не сезініп тұрсың? — Жирен шашын бір сілкіп қойып, кірпіктерін әзер қимылдатқандай, шаршаңқы қалпында тағы сөзін жалғады. — Ішімде бір өзгеріс болып жатқандай. Ішім түйіліп, бар денем шаншып, ауырып барады. Тыныс ала алмаймын, ауа жетпей барады. Аяғыңда да тұра алар емеспін.

— Ммм... Ал дірілді сезініп тұрсың ба? — деп сұрады Майк.

— Қайдағы діріл? — деген Грег орнынан көтеріле бастап еді, Донован оған жекігендей боп:

— Отыр. Бір минутқа ғана тыныш отыра тұршы. Оны естімейсің, тек сезіне аласың. Тура бір жерде әлдене ұрғыштап жатқандай, кеменің барлық жерінен соғып тұрғандай, сонымен бірге өзінді де... Әне, байқадың ба? Солай ғой?

— Расында да. Бұл не болуы мүмкін, қалай ойлаисын? Болкім, мәселенің бәрі біздің өзімізде шығар.

— Мүмкін, — деді Грегторыққан үнмен.

Пауэлл мұртын саусақ ұшымен саумалап, біраз ойланып алды да:

— Кім білген, мүмкін, бұл кеме қозғалтқышының дауысы шығар. Басқа жүйеге ауысқанда үні өзгереді болар.

— Не үшін? Неге өзгереді?

— Жұлдызаралық секіру кезінде, мысалы... Әлде енді-енді бастала ма? Оның қалай боларын қайдан білеін!

Донован тың тыңдағандай, құлақтүріп, азырақ тұрды да, сосын ызалана тіл қатты:

— Солай болса да, мейлі! Сайтан алғыр! Ен бір нәрсе жасай алсақ екен-ау! Қол қусыра қарап отырғаннан тіпті қорланады екенсің.

Шамамен жарты сағаттай уақыт өткенде Пауэлл креслоның темір арқалығында жатқан өз білегіне қарап жатқан күйі, соншалық салқын, үмітсіз жанның үнімен:

— Кабырғаға қолыңды тигізші, Майк, — деді.

Донован алақанын кабырғаға басып, сәл тұрды да:

— Ол дірілдеп тұр, Грег, — деді тауы шағыла, өлімсіреген үнмен.

Мынау беймағлұм әлемдегі жұлдыздардың өздері де тұман арасындағы елеусіз нокаттар сынды. Кабырғаның арғы жағында қандай да бір алып машина ыңыранған устіне ыңыранып, барған сайын күшіне күш қосатындай, тура соншалық ауыр салмақпен адам айтқысыз қуатпен серігіле секіретіндей. Кенет Пауэллдің іші бүріп қоя берді. Жанталаса қимылдап, сасқанынан креслодан атып тұрды. Жанындағы Донованға бір қарап үлгерді де, көзінің алды қарауытып, дүние дөңгеленіп жүре берді. Жолдасының жан қиналысын да ыңырана ышқынған дыбысын естіп, хал-күйін санасымен сезіп жатыр. Ішкі дүниесінде әлдене бүрісе жиырылып, одан сыртқа шығуға, мұздай суық әлемді жарып шығуға талпынғандай бұлқынып, бұлқынған сайын өсіп, зорайып бара жатқандай... Ендігі сәтте әлдене ұшып шыққандай болды да, жарқыраған жарық пен жан азаптаған аурумен араласа шыр айналғандай болды... құлап түскен сияқты... иә, құлады... және айналып жатыр, айналып жатыр... сосын төмен, тұңғиыққа қарай заулай жөнелді... тып-тыныш, өлі тыныштық орнады!

Алсал! Иә, бұл өлім еді! Қимылсыз, сезімсіз әлем. Тылсым түнек, ештеңені ұға да, сезіне де алмайтын әлем, түпсіз терең кеңістік, үмітсіз, жарық нұрсыз, жым-жырт. Ен бастысы, мәңгілік қайтпас сапарды сезіну. Адамнан қалғаны тек бір уыс боп бүрісіп, жансыз қатып қалған аппақ тән ғана...

Сосын әлдеқайдан, қайдағы бір теңіз толқынының гүріл-сарылының арасынан талып естілгендей бір үн:

— Сіздің табытыңыз өзіңізге онша келісіңкірелі тұр. Одан да неге «Трупа С. Кадавра» фирмасының майысқақ табыттарын байқап кормейсіз? Олар ғылыми тұрғыдан зерттеліп, адам денесінің табиғи пішініне сай иілгіш, икемді етіп жасалып, дәрумендер сіңірілген. Кадавраның табттарын пайдаланыңыздар, олар өте ыңғайлы. Есіңізде ұстаңыз... сіз... өлдіңіз, ұзақ уақыт бойы өлік боласыз... ұзақ! Бұл ешкімнің дауысы емес еді, бірақ не болса да, алысқа ұзап барып, ауыр, үзік-үзік сыбырғң ұласып барып, жоғалғандай болды. Бір кездерде Пауэлл болған, қазір дәрменсіз, түкке тұрғысыз аппақ түйнек тастай боп қатып, жан-жағынан қаумалаған мыңжылдықтардың

күдіретін де сезінбестен, соның етегіне жабыса, домаланған күйі миллиондаған әзірейіл елестері мен жүз мыңдаған әуезді үндердің сәт сайын зорайып бара жатқан дауыстарын әлде жаны, әлде тәні азапқа түсіп жатып естіді.

— Оңбағансың сен! Өліп қалғаның қандай жақсы болды!

— Елағыз жексұрын! Өлгенің жақсы болды!

— Жақсы болды!..

— Оңбаған!..

Бірте-бірте жоғарылап, шыр айналған құйындай ұитқыған осы ызалы үн, күшейе түсіп барып, жан шыдатпас күлгін сәулеге айналғандай боп, естілмес қашықтыққа жөнep кеткендей ме, одан бір кезде тағы да жоғары көтеріліп, өрлей берді, өрлей берді. Ақ түйнек денені азаптың безгегі үсті-үстіне сілкілей берді, сілкілей берді. Содан сон үнсіз бүрісе жиырылып, тылсымға құлап бара жатты да...

Бір кезде кәдімгі дауыстар, қабаттаса сөйлеген көп үн естіді. Адамдар толқыны иірімделе шыр айналып, жағынан көз ілеспес жылдамдықпен заулай ағылып өтіп жатыр, шулап жатыр. Ара-арасында естілген сөз төр түсініп қалып жатқандай:

— Мына түріңмен қайда барасың? Үсті-басың шұрықтесік қой...

— Тозаққа шығар, сірә, бірақ менің...

— Мен жұмаққа дейін жетер едім, Әулие Питке де... қайда? Оған не болды?

— Жо-жоқ, ол менің жұдырығымда ғой. Онымен бірге талай істі жүзеге асырдық қой.

— Әй, Сэм, мұнда кел!

— Сөз, сен кішкене... сәл де болса тоқтай аласың ба? Жебірейіл айтады...

— Жүріңіз, мәртебелі жын. Мені Сайтан күтіп тұр... Осы дауыстардың бәрінен үстем шығып, арқыраған үрейлі, қатты дауыс:

— ТЕЗ! ТЕЗ! ТЕЗІРЕК! — деп ышқынады. — Тездетсеңші, кезек күтіп тұр ғой, жылдамырақ қозғалсаңшы! Құжаттарыңызды әзірлеңіздер де, шығар ауызда Петрге мөр бастыруды ұмытып кетпеңіздер. Басқа есікке түсіп кетпеңіздер. От та, жалын да бәріңізге жетеді.

— ӘЙ, СЕН! ӘЙ, САЕАН АЙТАМЫН! КЕЗЕККЕ ТҰР! ӘЙТПЕСЕ...

Бір кездерде Пауэлл атты пенде болған бір жапырақ аппақ түйнек бағынышты күйде кейін қарай сырғанап, өзіңе төте ұмтылған айқай-шудан сытылып барады. Сөйте тұра денесін ауырта батып бара жатқан саусақты сезгендей ме?..

Барлығы неше алуан әуендердің қосындысы секілденіп, онсыз да солқылдап, бебеулеткен миына сан мыңдаған инедей қадалып барады...

Пауэлл қайтадан креслода отырғанын сезді. Өзінің қалшылдап бара жатқанын байқады.

Донован көзін ашқан, жанары үрілген қос көгілдір шардай боп ісіп кеткен.

— Грег, — деді ол қырылдай үн қатып. — Сен өліп, қайта тірілдің бе?

— Мен... иә, мен өлгенімді сездім, — деген Пауэлл де қылғына сыбырлаған өз дауысын өзі тани алмай.

Донован орнынан тұрмақ боп тырысып көріп еді онысынан ештеңе шықпады.

— Ал қазір ше? Қазір біз тіріміз бе? Әлде әлі де...

— Мен тірі екенімді сезіп тұрмын, — деді де сол қырылдаған дауысымен.

Ол ақырын ғана:

Донован біршама уақыт үнсіз ой қорытқандай болды да, жай ғана басын изеді.

— Ал өзің ше?

— Иә. Сен табыттар туралы естідің бе?.. Сосын әйелдің ән салғанын... Тағы да тозаққа тұрған кезек болды ма? Естідің бе?

Донован басын шайқады.

— Тек бір ғана дауыс естідім.

— Қатты шынғырған дауыс па?

— Жоқ. Жай дауыс, бірақ егеумен саусағыңның ұшын қажап жатқандай қышырлап, түрпідей тиетін, жағымсыз үн. Соның өзі есеп алу секілді болды ма деймін. Тозак отындай сынақтар, азаптар туралы айтты ма, өзің білесің ғой, ол жайлы... дәл сондай.

Осының бәрін айтып болғанша өзі қара терге түсті. Осы сәтте иллюминатордан сыналай түскен әлсіз, акшыл-көгілдір жарықтың кәдімгі күн емес, тым-тым қашықтан жарқырай шашыраған мүлде бейтаныс бір сәуле екеуін екеуі де байқады. Пауэлл үнсіз ғана дірілдеген саусағыме нұсқап, жалғыз циферблатты көрсете берді. Тілі шалка йып барып, «300000 парсек» дегенді көрсетіп, тапжылм қатып қалыпты.

— Майк, — деді Пауэлл, — егер осыны бәрі рас болса, біз Галактикадан тыс кеңістікке шығып кет сияқтымыз.

— Ах, сайтан! — деп ызлана тістенді Донован. — Демек, біз Күн жүйесінде бірінші боп, шектен шығып кетіп тұрмыз ғой, Грег!

— Ие, дәл солай болып тұр. Біз күннен алыстап кеттік. Галактика кеңістігінен әлдеқашан бөлінген боп тұрмыз. Майк, білесің бе, бұл кеме мәселені шешеді! Бұл бүкіл адамзат үшін шексіздік бостандығы, кез келген жұлдызға, миллион, миллиард, триллион жұлдыздарға барып орналасуға жол ашушы кеме — бұл.

Соны айтты да, өзі креслоға сылқ етіп отыра кетті.

— Бірақ өзіміз кейін қарай қалай қайтамыз, Майк?

Донованның көзі жыпылық қаға, сенімсіздеу жымыды:

— Ештеңе етпейді! Кеме бізді осы жерге дейін жеткізген екен, енді кейін қарай да өзі алып қайтады. Ал мен тағы да аздап бұршақ жеп алсам, дұрыс болар еді.

— Бірақ сен... Майк, тұра тұршы. Егер ол бізді мұнда қалай әкелсе, кейін қарай да дәл солай...

Донован орнынан толық көтерілуге де үлгермей, сылқ етіп отыра кетті.

Пауэлл сонда да тоқтамай, өз болжамын айтып жатыр:

— Бізге тағы да... қайтадан өлуге тура келеді, Майк.

— Қайтеміз, — деп Донован терең күрсініп алды да, тәуекелге бел буғандай басын тіке ұстап: — Өлуге тура келсе, өлеміз, — деді.

— Әйтеуір, мәңгілік құрдым емес қой, мәңгілік өлім емес, мәңгі емес...

Сьюзен Кэлвин ақырын, баппен сөйлеп отыр. Алты сағаттан бері дәл осылай, асықпай, бар сабырын сарқып, Миға жай сұрақ қоюмен, нәтижесіз сұрақтар қоюмен отыр. Осыншалық бітпейтін қайталаулардан, тұспалдап, Үмбақтап сөйлеуден — бәр-бәрінен ығыр боп, қалжырап отыр.

— Енді былай болсын, Ми. Тағы бір сұрақ. Сен барынша тырысып, сол сұраққа қарапайым ғана жауап беруің керек. Сен жұлдызаралық секіруді дұрыс пайыи ғой, ә? Оларды тым алысқа әкете ме?

— Олар қайда қалса, сонда, Сьюзен бикеш. Кеңістікті бейімдеу ол сиқыр емес, ақиқаты солай.

— Ал арғы жағынан олар нені көреді?

— Жұлдыздарды, және басқаларын да. Ал сіз қалай ойлап едіңіз?

Сьюзен өзі де күтпеген сұрақты тосыннан қойды.

— Ендеше, олар тірі болады ғой?

Әрине!

— Сонда жұлдызаралық секіру оларға еш зиянын тигізбей ме?

Сьюзен демін ішіне тарта, тынып қалған. Ми да үнсіз Міне, мәселе қайда жатыр! Жанды жеріне жаңа тиген секілді.

— Ми! — деді бұл тағы да жалынышты үнмен. — Ми, сен мені естимісің?

Мидың тым әлсіз үні дірілдеп, жай естілді:

— Жауап беруім керек пе? Секіру туралы.

— Жауап бергің келмесе, айтпай-ақ қой. Десе де, білсек, қызық болар еді, әрине... бірақ тек өзің қаласан ғана.

Сьюзен Кэлвин барынша көңілді сөйлеуге тырысып бақты.

— Бірақ сіз бәрін бүлдірдіңіз, — деп ол тосыннан атып тұра келді де:

— О, Құдайым! — деп қуанып кетті. Әлдеқайдан сау лай құйылған жарық нұрды сезінгендей боп, шаттыктан тіпті демі жетпей бара жатқан сияқтанды.

— О, Құдайым!

Қаншама уақыттан бергі азапты сағаттардың тартқызыған меһнаты қолмен сыпырғандай жоқ боп кетті де, жаны жадырап, көкірегі ән салып қоя берді.

Кейінірек Лэннингке қарап:

— Шын айтамын, бәрі дұрыс. Жоқ, жок, тек мені жайыма қалдыра тұрыңызшы. Кеме қайтып оралады, иә, адамдармен бірге қайтып оралады, тек қазір менін демалғым келіп тұр. Тынығуым керек. Енді бара Кшызшы.

Кеме қалаи елеусіз, ақырын ұшып кете салса, дәл солай жай ғана, сыбыссыз Жерге қайтып оралды. Дәл сол онына келіп қонды. Ең басты қақпақты есік ашылды да сақал-мұрттары қаулап өсіп кеткен екеу желкелерін қасып қойып, сол жерден ақырын шығып келе жатты. Жирен шаштысы тізерлеп отыра қалып, тас жолды шөпілдетіп сүйе бастады. Олар қаумалай жүгірісіп, орталарынан босатқысы келмеген көпшіліктен де, жедел жәрдем көлігінен зембілдерін көтере шығып, асты-үстіне түскен екі дәрігерден де әзер босап шықты.

Грегори Пауэлл бірден:

— Қай жерден жуынуға болады? Ең жақынын айтыңыздаршы! — деді.

Оларды дереу алып кеткен.

Барлығы үстел басына жиналып, дөңгелене қатар жайғасты. Бұл жерде «U.S.Robots and Mechanical Men» корпорациясының ең басты тұлғалары болатын. Пауэлл мен Донован өздерінің басынан өткен уақиғаларын қысқа болса да керемет әрі қызықты етіп әңгімелеп берді. Орнаған тыныштықты бірінші боп бұзған Сьюзен Кэлвин болды. Соңғы екі-үш күнде бұрынғы суық та сабырлы қалпына қайта оралып, шақпа тілі мен ызғарлы көзқарасының қарып өтердей қуаты күшіне мінген-ді. Бірақ, қалай болғанда да, аздап сабырға да келген сияқты.

— Қатты ашып айтар болсам, бәріне кінәлі мына менмін. Осы тапсырманы тұңғыш рет Мидың алдына Көлденең тартар кезде мен одан өзінде дилемманы сақтайтын түгел мәліметтерді беруін барымша сұрағаныма осы жердегі кейбіреулеріңіз куәсіздер. Сонда оған шамамен: «Сен адамдардың опат болуына қам жемей-ақ қой. Біз үшін ол мүлдем маңызды емес. Тек перфокартаны қайтып берсең болды, қалғанын ұмыт» дегендей мағынада тапсырма берген болатынымын.

— Ым-м, иә, сонымен не болды? — деп сұрады Лэннинг.

— Неден қауіптенсек, сол болды. Сол мәліметтер алынған кезде жол ол жұлдызаралық секіруге қажетті ең қысқа уақыт аралығын анықтайтын формуланы

шығарыпбер берді де, бұл әрекеттің адамдар өмірі үшін қауіпті екені анықпады. Сол кезде «Консолидейтедтің» машинасы дасынған болатын. Бірақ мен адам өлімі Миға соншалықмаңызды боп көрінбесе де, Бірінші Зандылық бұзылмайтындай әрекет етуге ықпал жасадым. Сондықтан Ми сол формуланы және бір сараптап шықты да әрекет етуге үлгерді. Осындай үзілістен кейін кеменің өз қуатының қалпына келгені секілді адамдар да өмірге қайта келуі керегін түсінді. Басқаша айтқанда, бұл өлім тек уақытша болды.

Сьюзен үстел басындағыларды жанарымен бір шолып өтті. Бәрі мүкнәт беріле тыңдап оғыр екен.

— Сондықтан да ол осы мәліметтерді қайта өңдеп шықты. Оны жасау жанына батқан жоқ деп айта алмай-мын, әрине. Өлімнің уақытша болуы керек екеніне қарамастан, оны аса маңызды деп қарамауға тырысқанымен де, осы ауыртпалықтардың бәрі Мидың тепе-теңдігін аз да болса жоғалуына әсер етті.

Әңгімесінің соңын робопсихолог салмақты аяқтады:

— Оның әзілдесуге де мүмкіндігі бар болып шықты. Білесіздер ме, ол да кейде тығырықтан шығар бір жол болары анық. Қалыпты жағдайдан ішінара қағажу қалудың да бір жолы. Ми әзілқой боп шықты.

Пауэлл мен Донован орындарынан атып-атып тұрды.

— Не? — деп айқайлап жібергенін Пауэллдің өзі де байқамай қалды.

Донованның таңғалуы одан гөрі сыпайырақ боп шықты.

— Иә, солай болды, — деді Кэлвин. — Ол сіздерге қызмет етті, жағдайларыңызды жасады, қауіпсіздікпен қамтамасыз етті, есесіне сіздер ештеңе де жасай алмадыңыздар. Себебі кемені басқару сіздерге тәуелді болмады, ол әзілқой Мидың басқаруында қалған болатын. Біз сіздерге радио арқылы байланысқа шыққанбыз, бірақ ездеріңізден ешқандай жауап болмады. Тамақтарыңыз дажеткілікті болған, әйтсе де олардың барлығы бұршақ пен сүт кана еді. Содан соң сіздер өліп, қайта тірілдіңіздер, сонда да ажалдарыңыздың өзі іш пыстырарлықтай болмаған сияқты. Осының бәрі қалай қолынан келгенін білсем ғой, шіркін! Мұның бәрі Мидың тамыры тереңге кеткен әзіл-оспақтары ғана, ал солардың түбінде мол мейірім жатқан болатын.

— Мейірімді?! — деп қылғынып қалажаздап, тістене сыбырлады Донован. — Сол әзілқойыңыздың жұлып алуға келетін мойны болғанда ғой...

Оның сөзін аяқтатпай, тоқтауға белгі бергісі келген Лэннинг қолын жоғары көтерген, Донован тыйыла қойды.

— Иә, мұның бәрі аса жағымды жағдай емес, әрине. Бірақ бәрі де артта қалды. Әрі қарай не істеуіміз керек? — деп Лэннинг әріптестеріне жағалай қарап шықты.

— Ең бастысы, кеңістікті бейімдейтін қозғалтқышты жетілдіре түсуіміз керек, — деді Богерт салмақты ой тас-тап. — Осы секіру үшін қажетті арақашықтықты айналып Өтерлік қандай да бір амал бар шығар. Егер сондай әдістәсіл бар болса, біз соны табуға тиіспіз. Өйткені орасан күрделі, жойқын қуатты меңгерген суперробот бізде ғана бар ғой. Жұлдызаралық ұшу мүмкіндігі тек «U.S.Robots» корпорациясында ғана болады, ал адамзат Галактиканы бас игізуге қол жеткізеді.

— Ал «Консолидейтед» қайтер екен? — деп сұрады Лэннинг.

— Әй! — деп күтпеген жерден Донован оның сөзіне іше-шала киліге кетті. — Менің бір ұсынысым бар. Олар «U.S.Robots» корпорациясына сыпайы түрде қастандық жасады ғой. Барлығы да олар ойлағандай құрдымға кетпей, жақсы, тіпті тамаша аяқталды, дегенмен құп есептері нағыз қастандық емес пе еді? Бәрінен бұрын Грег екеуіміз көбірек зардап шектік қой. Ендеше, олар әуедде қалаған тапсырмаларының

шешімін алғысы келген екең соны алады! Осы кемеңі кепілдігімен бірге соларға жіберген дұрыс, есесіне «U.S.Robots» өзінің екі жүз мыңын оған қоса құрастырған шығынды қоса есептеп, өтемін алады. Ал егер оны сынақтан өткізгілері келген жағдайда... Миға тағы да аздап ойнап, әзілдеп алсаң болады десек қалай? Оның жүйесін дұрыс қалыпқа келтірмей тұрып.

— Меніңше, бұл әрі дұрыс, әрі әділ әрекет болар еді, — деді Лэннинг те қызынып. Богерт салмақты үнмен:

— Сондай-ақ келісімшарт талаптарының орындалуын қатаң түрде бақылауға аламыз, — дегенді қосып қойды...

Мен тамақтанып болып, езуіме қыстыра салған шылымымнан шұбатыла шығып, бұрқыраған түтіннің арасынан оған сығалай қарап отырдым.

— Ал кейінгі жүзжылдықпен салыстырғанда алтын ғасыр деп атауға тұрарлықтай әлем құралған кезде, сол заманға да роботтар бейімделді ме? — деп сұрадым акырында.

— Ойлайтын машиналарды айтамысыз?

— Иә, ойлайтын машиналар да. Бірақ мен емес, адамды айтқым келген. Ол өткен жылы болды.

Тосыннан әйелдің үні дірілдеп, жүзін мұн торл қалды.

Аз тосылып барып, сәл күрсінгендей болды да, әңгіме желісін қайта жалғады:

— Әлде өзін аса қажет ете қоймаған шағымыздың келгенін сезді ме, өзі кетуім керек деп шешім қабылдады да... Ол Стивен Байерли болатын, — деді сыбырлағандай боп.

— Иә, оңгімеңіздің сыңайына қарап, мен де сол екенін сезіп отырғанмын.

Ең алғаш ол саясат сахнасына 2032 жылы шыққан болатын. Сіз, сірә, ол тұста ойын баласы болған шығарсыз, сондықтан да ерекше оқиғаның қандай жағдайда орын алғаны есіңізде қала қоймас. Ол әкімдікке үміткер ретінде ұсынылғанда сайлау орталығы бұрын-соңды тарихта ұшыраспаған айрықша жағдайды бастан кешкен еді...

АЙҒАҚ

Фрэнсис Куинн жаңа мектептің саясаткері болатын. Басқа жаңа атаулар секілді бұл сөзде соншалық ерекшелік жоқ еді, әрине. Өзіміз көріп жүрген «жаңа мектептердің» көбісінің Ежелгі Мысырдың қоғамдықөмірінде әбден танымал болған, мүмкін, тіпті Ежелгі Шумер қоғамында да өзіндік орны қалған шығар, кім білген. Швейцарияның да жазылған тарихына дейінгі кезеңінде ізі қалды ма, жақынырақ танып, тереңнен зерттеп, зерделеменген соң, ол да бізге беймәлім дүние.

Дегенмен сөзінді дәмді етіп, тұжырымыңды мән-мағынасыз соза бермей, жинақы, түсінікті аяқтамақ болсан. Куинн қызметкерлік үшін сайлауға түскен жоқ, дауыс жинау үшін өлерменденіп, қызыл сөзді сапырмады, әр ортада түрлі-түрлі уәде бере жүріп, ақырында сайлау бюллетендерін қолдан жасаған да жоқ деп айта салған тиімдірек. Сонда бұл да Аустерлицеде болған қырғынның кезінде Наполеон зеңбіректен өз қолымен оқ атқан жоқ деген секілді мағына береді.

Қай кезде де саясаттың әртүрлі адамдарды кездестіретіні, тігіті қосақтап қоятыны бар емес пе? Сонын бір дәлеліндей боп, бір күні Куинннің қарсы алдында, үстелдің арғы жағында Альфред Лэннинг отырды. Адамның өңіріне қадалған найзадай өткір де суық жанарын төмен карай жалбырай өскен қалың қасы жауып, одан сайын сұрықсыздандырып тұр. Өлденеге разы еместігі байқалады. Оның не жағдай екенін білген күнде де Куинн еш бас қатырып, титімдей де уайымдамас еді. Мұның үні де соншалық жұмсақ, салмақты шықты, мүмкін, сыпайылық қарым-катынастан ауытқымау мамандығының берген пайдасы да шығар.

— Лэннинг доктор, менің байқауымша, сіз Стивен Байерлиді білетін сияқтысыз. Солай ма?

— Ол туралы естігенім бар... Естігенде де, басқалар секілді тек.

— Мен де естіп қана жүргенмін. Алдымыздағы сайлауда соған дауыс беретіндей ойыңыз да бар шығар, мүмкін?

— Оны енді айта алмаймын, — деген Лэннингтің үнінен мысқыл сазы білініп қалды. — Мен бұрын саясатпен айналыспағанмын, оның үстіне өзін үміткер ретінде ұсынғайын да білмеппін.

— Жақын арада біздің қаламыздың әкімі боп қалуы дағажап емес. Өзірге өзіміз көріп отырғандай, ол заңгер ғана, бірақ үлкен ағаштардың қайдан, қалай өсіп шығатынын сіз...

— Иә, иә, мұны бұрынырақта да естігенім бар болатын. Тегінде, бірден негізгі мәселеге көшсек қайтеді? — деп оның сөзін аяқтатпастан Лэннинг өз ұсынысын айтты.

— Біз онсыз да сол тақырыпта сөйлесіп отырмыз, Лэннинг доктор, — дегенде Куинн мырзаның дауысы кілт қатқылданып, өңі қуқыл тарта қалды. — Маған керегі — Байерли мырзаның аймақтық прокурорлық қызметтен бір саты да жоғары көтерілмегені, ал сізге керегі — маған көмектесу.

— Маған керегі?! Сіз шынымен де солай ойлап отырмысыз? — деп шарт кетті Лэннинг. Оның танауы қусырылып, қасы одан сайын салбырап кеткендей болды.

— Енді сіздің жеке басыңыз болмаса да, «U.S.Robots and Mechanical Men» корпорациясына керек екені анық. Соның бұрынғы басшысы ретінде сізді өнеркәсіптің қазіргі меңгерушілері қатты сыйлайды, сондықтан кеңесіңізге де құлақ асады деген оймен келіп отырмын. Былайынша сіз олармен аса тығыз байланыста да емессіз, сондықтан да іс-әрекет еркіндігіңіз бар, оған біреулер шектеу қоямын десе де, мүмкіндігі болмасы анық.

Лэннинг доктор үнсіз, ой кепкендей халде біраз отырып қалған. Содан соң ғана тіл қатқанда әлгідегіден гөрі үні жұмсақ естілді:

— Мен сізді толық түсіне алмай отырмын, Куинн мырза.

— Оның таңғалатын ештеңесі де жоқ, Лэннинг доктор. Бәрі өте қарапайым. Сіз рұқсат етсеңіз, — деп қолына шылымын алып, тұтатпақ ыңғай танытқан Куинн мырза сөзіне жауап та күтпестен онысын езуіне қыстырып қойды.

Әдемі оттығын алып шығып, бағасы менмұндалап тұрған жіңішке шылымын тұтатқан соң, бірер түтін сорғанда жүзі рахаттанып, өз-өзіне разы адамның кейпіне енді.

— Біз жаңа әрі танымал, сөйте тұра біртүрлі қызық жаратылған адам Байерли мырза туралы айттық емес пе? Үш жыл бұрын ол туралы ешкім ештеңе білмеуші еді. Қазіргі күні өте танымал тұлғаға айналды. Өзі өте күшті һәм білімді де талантты жан, жалпы айтқанда, өзім білетіндердің ішіндегі ең ақылды әрі өз ісінің шебері дерліктей тамаша прокурор. Өкінішке қарай, менін достарымның санатында болмай тұр өзі...

— Түсінемін, — дей салды Лэннинг салғырт қана, саусағын аударыстыра, әр тырнағына шүкшия қарап отырып.

— Өткен жылы, — деп Куинн де әңгімесін аспаисаспай жалғастыра берді. — Сол Байерли мырзаны зерттеудің сәті түскен, және де дәлірек, нақты деректер жинаудың реті келіп... Білесіз бе, қашан да реформаны жақтаушы саясаткердің өткенін шұқып қарап, жаксылап тексерудің берер пайдасы бар ғой. Оның қаншалық жиі көмегі тиіп жүгенін білсеңіз...

Әңгімем қалай әсер етіп жатыр екен деді ме, сәл кідіріп, қолындағы өшіп қалған темекісінің күліне үңіліп отырды.

— Бірақ Байерли мырзаның өмірінің өткен кезеңдерінде керемет ештеңе де жоқ. Шағын қаладағы қарапайым тіршілік, колледжді аяқтауы, әйелінің өмірден ерте озуы, колік апатынан кейінгі ұзаққа созылған науқас, зенгерлік білім алу мен астанаға көшіп келуі, содан соң прокурорлық қызмет...

Лэннингтің үзіп-үзіп жеткізген мәліметін тыңдап, тымырая күліп, тағы біраз отырды.

Содан кейін ғана Фрэнсис Куинн басын ақырын ғана шайқап қойып, өз білгенін қосты:

— Есесіне қазіргі өмір салты атап айтарлықтай тамаша. Біздің аймақтық прокурорымыз ешқашан жемейді.

Еңсесін кенет тік көтеріп алған Лэннингтің көзі бұған бажайлай, сенер-сенбес қарап қалыпты.

— Кешіріңіз?..

— Біздің аймақтың прокурорын айтамын, ешқашан ештеңе жемейді, — деп Куинн әр сөзін бөліп-бөліп айтты. — Дәлірек, нақтылап айтсам, ешкім ешқашан оның ішкенін не жегенін көрмепті. Ешқашан! Оның нені білдіретінін байқап тұрсыз ба? Анда-санда, сирек те емес, ешқашан!

— Мен ондай жағдайдың мүмкін екеніне шек келтіремін. Сіздің хабаршыларыңыз сенімді адамдар ма еді?

— Оларға сенуге болады, мұндай жағдай мүмкін емес. Дегеніміз ойламаймын. Дәлірек айтсам, біздің прокурордың не су, не ішімдік ішкенін, не болмаса ұйықтағанын ешкім көрмепті. Басқа да дәлелдер бар, бірақ мен онсыз да өз ойымды толық жеткіздім-ау деп ойлап отырмын.

Лэннинг креслоға шалқая түсіп, жайлана отырды. Екеуі құдды үнсіз шайқасып отырғандай. Ақырында қарт роботехник басын шайқады да:

— Жок, — деді ол. — Егер сіздің өз аузыңызбен айтып отырған сөздеріңіз бен айғақтарыңызды сәйкестендіре қарасақ, олардан шығатын қорытынды біреу ғана. Бірақ ол мүмкін емес нәрсе.

— Дегенмен ол адамға мүлдем ұқсамайды ғой, Лэннинг доктор!

— Егер сіз оны пенде боп киініп алған сайтаң десеңіз, бәлкім, соған сеніп те қалған болар ма едім. Ал мынауыңыз...

Мен сізге оның робот екенін айтып отырмын ғой, Лэннинг доктор!

— Ал мен сізге мұндай мүмкін емес нәрсені ешқашан естіп те көрмегенімді айтып отырмын ғой, Куинн мырза.

Тағы да тыныштықта үнсіз көзбен атысуға кіріскен екеу тым-тырыс қалды.

— Қалай болғанда да, — деп, тұқылы қызара шоқтанып қалған шылымын өшіріп барып, Куинн қайта сөз бастады. — Осы күдікті істі тексеруіңізге тура келеді, барлық бірлестіктер мен одақтарды пайдалана отырып, жүзеге асырыңыз.

— Мен мұндай зерттеу, тергеу шараларына қатыспайтыныма бек сенімдімін, сондықтан шешімімді де алдын ала айтамын, Куинн мырза. Қалайша сіз үлкен кәсіпорынды жергілікті саясатқа араласуды ұсына аласыз?

— Сіздің тандау мүмкіндігіңіз жоқ. Менің осы айғақтарды ешқандай дәлелдемесіз-ақ жариялап жіберуіме тура келетінін де біліп қойыңыз. Тұспалды, жанама дәлелдер болып гүр.

— Ол енді сіздің шаруаңыз.

— Бірақ менің олай жасағым келмей тұр. Тікелей, бұлтартпайтын айғақ, дәлелдердің болғаны жақсы болар еді. Мұншалық нашар жарнама сіздің компанияларыңызға көптеген шығын әкелетін болған соң да, сіз бас тартып отырсыз. Әйтсе де жергілікті орындарда роботтарды қолдануға заңмен қатаң тыйым салынғанын да сіз білетін шығарсыз деп үміттенемін.

— Әрине. — деді Лэннинг те шар етіп.

— Сіз «U.S.Robots and Mechanical Men» Күн жүйесіндегі позитрондық роботтар шығаратын жалғыз корпорация екенін білесіз ғой. Ал егер Байерли робот болса, ол — позитрондық робот. Ал позитрондық роботтарды ^туға тыйым салынғанын, тек жалға беруге ғана болатынын да білетін шығарсыз деп ойлаймын. Жалға алынған роботтардың иесі корпорацияның өзі болатындықтан, онын іс-әрекеті үшін де жауап береді.

— Куинн мырза, ең абзалы да, ең тиімдісі де корпорацияның ешқашан адам тақылеттес робот шығармағанын дәлелдеп беру.

— Ал ондай дәлелдемеңіз шынымен қисынға соға ма? Жай болжам ретінде айта аласыз ба?

— Иә, әбден мүмкін.

— Оны ешкімге жария етпей, құпия түрде жасау да мүмкін бе? Сіздердің кітагітарыңызға тіркемей-ақ жасаса.

— Тек позитрондық мимен емес. Бұл жерде неше алуан айғақтар қатар өріледі. Солардың бәрі де биліктің қатаң бақылауында болады, ол қашан да солай.

— Иә, солайы солай ғой. Дегенмен роботтар да ескіреді, сынады, жарамсыз боп қалып, қатардан шығыгі, қайта жөнделіп жатады ғой.

— Ал позитрондық милар қай гадан қолданылады, немесе жойып жібереміз.

— Шыпымен солай ма? — деп Фрэнсис Куинн сәл мысқылдай жымыып қойды.

— Ал егер солардың бірі байқаусызда жойылмаған боп шықса, сосын жазатайым сол

жерде әлі миы салына қоймаған адам сияқты робот аезіге қалса, әрине, кездейсоқтық болып қалып дегенім ғой...

— Мүмкін емес!

— Сізге соны билік пен халыққа түсіндіруге тура келер еді ғой, соның есесіне қазір маған неге түсіндірмейсіз?

— Оның бізге қандай қажеті болуы мүмкін деп сыз, — деп кіржиді Лэннинг доктор. — Қандай бола ондай сорақылыққа барады дейсіз? Біз тұралы тым болмаса азырақ дұрыс ой ойласаңыз нетті?

— Өгінемін сізден. Ең болмаса кейбір елдерде тақылеттес позитрондық роботтарды өндірісте к нуға рұқсат болатын болса, корпорацияға жақсы бо еді. Оның қыруар кіріс әкелеріне де еш дау жоқ. Бірақ әлеумет оған мүлде.м қарсы болып отыр. Соларды бұл роботтарға ақырындан үйретсек ше? Сонда мойындап, сопшалықжан шошырлықтай нәрсе емес, есесіне аса қажет екенін ұғынып қалар. Мысалы, анау керемет заңгер ақылды да іскер әкім, сөйтсе ол кәдімгі робот екен. Міне, нағыз жетістік! Міне, нағыз дәлел! Біздің дәл осындай қызметші роботтарымызды сатып алсаңыздар болады.

— Мынауыңыз адам сенгісіз қиял ғой! Ертегі!

— Мүмкін! Бірақ соны сіз неге дәлелден шықпайсыз? Әлде соның бәрін көпшілік әлеуметке дәлелдеп көрсетуді жен санайсыз ба?

Қараңғылық қоюлана бастаған секілді, бөлме күңгірттеніп барады. Әйтсе де сол алакөлеңкеде Альфред Лэннингтің жүзінің қызарақтап, ұялыс тапқаны ап-анык керіпіп тұр. Роботтехнигінің қолы қабырғадаға түймеге жанаса бере, шамдар жарқ етіп, бөлме ішіне самаладаи жарық құйыла кетті.

— Жарайды, — деді ол күңк етіп. — Корерміз.

Стивен Байерлидің келбетін сипаттап айту онаиға соқпас еді. Құжат бойынша оның жасы қырықта болатын. Сырт келбетіне қарап та оған сол жас шамасын қиюға тұрады. Десе де оның көзге ұрып тұрған денсаулығы мен ақ қоңіліне, толықша келген жүзіне, ерік-жігері мен шалт қимылына қарағанда жасына жаратылысы сәйкес келеді деген тұжырымға әркім-ақ сенер-сенбес боп, екіұдай кешер еді.

Онысы әсіресе күлгенде қатты байқалатын. Дәл қазір де күлкісімен қатты сақылдай әрі ұзақ күлді. Ауық-ауық тоқтап, кідірістейді де, содан соң қайтадан қарқылдап күле жөнеледі.

Альфред Лэннингтің жүзі сұрланып, жақтырмай отырғанын жасырмастан, түнерген үстіне түнере түсті. Ол қасында отырған әйелге бұрылып қарап еді, ол қан-сөлсіз көгіс тарғқан ернін білінер-білінбес тістеніп қздған екен.

Әйтеуір бір кезде күлкісі саябырсып, әлгіден бері қакалып-шашалып, тоқтай алмай отырған Байерли де ез-өзіне келді-ау.

— Жоқ, шынында да, Лэннинг доктор! Мен... мен роботпын!..

— Мұны мен айтқан жоқпын, — деді Лэннинг қатқыл үнмен. — Сіздің бойыңыздан пендеге тән қасиеттерді көріп, адам боп жаратылғаныңызды білсем, аса қуанышты күйде қойылған талапты да қанағаттандырған болар едім. Біздің корпорация сізді дайындамағандықтан да сіздің шынында нағыз адам екеніңізге сенімді болар едім, ең болмағанда заң жүзінде. Бірақ мұндай, яғни сізді робот Деген болжамды қоғамда белгілі орны бар зиялы қауым өкілінің аузынан естіп, ойы, пайымы салмақты жанның тарапынан болғандықтан да...

— Сіздің әдептілігіңіз бен сыпайылық ұстанымыңызға қайшы келердей болғандықтан, ол адамның есімін айтпай-ақ қойсаңыз да болады. Тек қарапайым әңгіме

желісінде тілге тиек ету үшін оны Фрэнк Куинн деп атай салайық. Жалғастыра беріңіз, — деді Байерли, сөзін бөл-геніне кешірім өтінгендей басын сәл ие бере, қолымен айта беріңіз дегендей ишарат жасап.

Сөзін бөлгеніне ызасы келген Лэннинг қаттырақ жөткірініп алды да, дауысын жаңағы әзірдегіден де ызбарландыра түсіп, жалғастырды:

— Иә, ортада ойып тұрып алған өз орны бар бірақ қазір оның атын атау аса маңызды да емес. Дегенмен менің сізден мәжбүрлі түрде отінерім, сол қауесетті жоққа шығаруға көмектессеңіз деймін. Мұндай күдікті қау тсрдің шығуы мен қолында қаражаты мол адамның атсалысуының нәтижесінде жария болып, көпке тарауынын өзі біздің компанияның атағына нұқсан келтірері сөзсіз. Тіпті сол дақпырттың жалғандығы анықталған күнде де. Түсінесіз бе?

— Сіздің жағдайыңызды жақсы түсініп отырмын. Тағылған кінәнің өзі ыңғайсыз, оған қоса өз басыңызға төнген қауіптің салмағы да оңайға соқпас. Менің күлкім шамыңызға тисе, айып етпегейсіз. Мен сіздің қиындыққа тап болған жағдайыңызға емес, өзіме тағылған айыпқа күлкім келген. Сізге қалай көмектесе аламын?

— Бұл өте қарапайым. Тек мейрамханаға барып, тамақтанып отырған сәтіңізде куәгерлердің көзінше суретке түссеңіз болды.

— Лэннинг креслоға шалқая кетіп, қарсы алдындағы адамға зерделей көз жүгіртті. Әңгіменің ең қиын бөлігі артта қалды. Мұның жанындағы әйел де Байерлиді мейлінше жіті бақылауға алған секілді, әңгімеге еш аралас- тығы жоқ, үнсіз қалыпта.

Стивен Байерли әйелге тіктеле қарап біраз отырды да, назарын еріксіз роботехникке бұрды. Біраз уақыт үнсіз, үстелде, өз алдында жатқан жалғыз әшекей — жез сия басқышты саусақ ұшымен әрі-бері дөңгелетіп аз-кем отырды.

Сосын ақырын ғана:

— Бұл талабыңызды мен орындай алмаймын-ау деп қорқамын, Лэннинг мырза, — деді де, ол қолын көтерді. — Бір минут күте тұрыңыз. Осындай әңгіме тарихының өзі сізге жағымсыз, тіпті жиіркенішті еке түсінемін, оның үстіне өз еркіңізден тыс басыңызды бәлеге шатып отырғанын да білемін. Өз атыңызға лайықсыз, күлкілі кейіпкердің бейнесін сомдап жүргендей қорланатыныңызды да сеземін. Бірақ бұл мәселе көп жағдайда маған катысты екенін ұғып отырған шығарсыз. Сондықтан түсіністікпен қараңыз. Біріншіден, сіз Куинн мырзаны, қоғамда ойып тұрып алған орны бар адамды өзіңіздің мұрныңызды тесіп, жетектегендей сендіріп, өзіне керек бағытқа алдаусырата жұмсап отыр деп ойлайсыз?

— Сондай құрметті адам аяғының астындағы жердің ідіғымдығына сенбесе, мұндай қауіпті қадамды жасамас таеді.

Байерлидің көзі сұп-суық ызғар шашып тұрды.

— Куинн сіз үшін оқылмаған кітап іспеттес, оны білмейсіз. Ол тауешкінің өзі мойнын үзіп алардай шыңның ушар басында тұрып, аман қалатындай мықты, қитұрқы адам. Ол, сірә, сіздің алдыңызға менің өткен өмірімді көлденең тарта отырып, тергеу жұмыстарының бүге-шігесіне дейін бағыт-бағдар берген болар?

— Не айтса да, әйтеуір, корпорацияның жылдар бойы жиған атақ-абыройына нұқсан келтірмеу бізге оңайға соқпағынымен, сізге өз абыройыңызды қорғап қалу түк- Ке тұрғысыз, оп-оңай шаруа екенін жете түсінерліктей дәрежеде жеткізді.

— Демек, сіз менің ешқашан тамақ жемейтініме сендіңіз ғой. Оқымысты адам емессіз бе, Лэннинг мырза! Ұл дақпырттың қисыны қайда, соны ойладыңыз ба? Менің ас ішкенімді ешқашан ешкім көрген жоқ, одан шығар қорытынды сол, мен тамақтанбаймын. Дәлелдеу керек нәрсеңіз — осы. Ал білесіз бе...

— Сіз жай ғана сұрақты шатастыру үшін қырық бұлтаққа салып, прокурордың әдісіне тартып барасыз ғой. — Жоқ, керісінше, мен Куинн екеуіңіздің қиындатып жіберген сұрақтарыңызды жеңілдетуге тырысудамын. Әңгіме менің аз ұйықтайғынымда болып тұр, ол рас, өзге біреулер бар жерде ұйықтамаймын. Сосын басқа біреулердің жанында да тамақ жемеймін, мүмкін емес сняқты көрінетін шығар, дегенмен жүйкеме бірақешкімге зияны жоқ. Лэннинг доктор, тыңдаңызшы. Өскісі, жетістікке жеткісі келетін саясаткер жолында не тұрса да бұзып-жарып, қалай, қайтіп болса да қарсыласын орға жығу үшін қайдағы жоқ біртүрлі нәрселерді ойлап шығаруға да барады, біреудің жеке өміріне де қол сұғып, жоқтан өзгені ойлап таба береді. Міне, оның қарсыласын барынша қаралап, тұралату үшін қолына іліккен амалы — сіз, яғни компанияңыз болып тұр. Қалай ойлайсыз, оның: «Сондай адам бар, ол — робот. Өйткені адамдардың көзінше тамақ жемейді, ең болмаса жиналыстарда да өзгелер секілді қалғып кеткенін ешкім көрмеген. Бірде түн ортасында терезесінен қарағанымда, тапжылмай кітап оқып отырғанын көрдім. Бұл аз десең, оның мұздатқышында да ешқашан тағам болған емес». деуі мүмкін бе? Егер ол дәл осы жобада айтқан болса, сіз бірден арнайы көлік шақыртып, мені ұзын жеңді жейде кигізетін бикелердің қолына тапсырар едіңіз ғой. Бірақ ол: «Ол ешқашан ұйықтамайды, ол ешқашан тамақжемейді», — деді, солай ғой. Бар болғаны сол ғана. БүД арыздың ерекшелігіне таңырқап, есіңізден танардай болғаныңыз соншалық, сіз мұны дәлелдеудің мүмкін еместігін сезбей отырсыз. Сіз соның қолындағы Биін шықтай боп, өсек-аяңның өрбуіне үлес қосып отырсыз.

— Бірақ қалай бұлтақтатып, бұл істі түкке тұрғысыз десеңіз де, ақырғы нүктесін қойып, мәселенің ба ашықтау үшін, бәрібір мен айтқан түскі асты ішу қажет боп тұр, — деді Лэннинг те дегенінен қайта қоймас бандылығын көрсетіп.

Байерли әлі күнге ләм деместен, өзін барлай қарап отырған әйелге тағы бір бұрылды да:

— Кешіріңіз, мен сіздің атыңызды дұрыс естідім бе деп сенімсіздеу боп отырмын. Сюзен Кэлвин доктор ғой, ә? — деп сұрады.

— Иә, солай, Байерли мырза.

— Сіз «U.S.Robots» корпорациясының психологысыз ғой?

— Кешіріңіз, бірақ мен робопсихологпын.

— Сонда роботтардың психологиясы адам психологиясынан өзгеше ме?

— Әрине, үлкен айырмашылығы бар. Ең бастысы, роботтар ұсынақты әрі тиянақты, сыпайырақ келеді — деп Сюзен жүзін жылытпастан, салқып ғана жымиды.

Заңгердің езуі де дір етіп, қысқа жымиғандай болды.

— Бұл әрине, ауыр соққы. Бірақ менің айтайын дегенім мынау еді. Демек, сіз психо... робопсихолог екенсіз, оның үстіне әйел адамсыз, Лэннинг доктор ойламаған бір нәрсені сіз істеген шығарсыз?

— Сонда нені?

— Сіз өзіңізбен бірге қандай да бір тағам ала келген шығарсыз?

Әншейіндегі анау-мынауға таңырқай қоймайтын Сюзен Кэлвиннің суық жанары әлденеге дір ете қалғандай болды.

— Сіз мені таңғалдыра бастадыңыз, Байерли мырза, — деді ол одан көз айырмастан.

Кішкене қолсөмкесін ашып, оның ішінен алма шығарды да, еш кідірместен оны Байерлиге ұсынды. Лэннинг доктор демін ішіне тарта шұқшиып, бір қолдан екінші Колға өтіп бара жатқан алмаға қарады да отырды.

Стивен Байерли алмадан бір тістеп алды да, кәдімгідей шайнап, жұтып қойды.

— Көрдіңіз бе, Лэннинг доктор? — деді сосын мысқыл аралас үнмен.

Лэннингдоктор арқасынан ауыр жүк түскендед т бір күрсініп алды. Тіпті қасына дейін керіліп, қуанғанын әйгілегісі келгендей, достық, тілектестік ниеттің сыңайын танытып қойды. Бірақ бұл қуаныш ұзаққа созыла қоймады. Сьюзен Кэлвин күтпеген жерден:

— Маған, әлбетте, сіздің оны жейтінің қызық боп көрінді, бірақ онымен епiтеңе дәлелдей алмайсыз.

— Солай ма? — деген Байерлидің өңі қуарып кетті.

— Әрине, солай. Лэннинг доктор, егер бұл кісі адам тәрізді робот болса, еліктеуі толық дәрежеде болар еді Бұл адамға тым ұқсас. Айналып келгенде, біз өмір бойы күнделікті тіршілікте адамдарды көріп жүргендіктен оған ұқсас нәрселермен бізді алдаудың өзі мүмкін болмас еді. Ол шын мәнінде айнымайтын ұқсас болуы тиіс. Терісінің жаратылысына, сыртқы құбылмалы бейнесіне, қолының құрылысына назар аударыңыз. Егер бұл робот болса, оны «U.S.Robots» жасамағаны өте өкінішті, себебі тым тамаша еңбектің жемісі. Енді осындай ұсақ-түйектерге дейін толық қарастырған жан ауқаттануға, ұйықтауға, зәр шығаруға қажеттілікті де ойламады дейсіз бе? Ен болмаса, дәл қазіргідей, күмән туғызған жағдайлардан сытылып шығу үшін ойластырмай ма? Сондықтан түскі ас ештеңені де дәлелдей алмайды, — деді Сьюзен.

— Тұра тұрыңыз, — деп қарсыласты Лэннинг. — Мен сіз екеуіңіз ойлағандай, лақтырған қармаққа түсе қоятын ақымақ емеспін. Маған Байерлидің робот болғаны да-адам болғаны да маңызды емес. Мен біздің компанияны мына келеңсіз жағдайдан алып шығуым керек. Көптің көзінше ас ішу соның бәріне дәлел болады да, барлық күмәннің соңына нүкте қояды. Куинн не десе де өзі білер. Ал сезімталдық пен басқа тұжырымдарды зангерлер мен робопсихологтарға қалдыруға болар.

— Дегенмен сіз осы іске байланып отырған саяс туралы ұмытып барасыз ғой, Лэннинг доктор, — деп ескертті Байерли. — Мен таңдауда дауыс жинап, озып шығуға мүдделімін де, Куинн соған қарсылық танытуға барын салып жатыр ғой. Айтпақшы, оның атын өз аузыңызбен айтқаныңызды өзіңіз байқадыңыз ба? Бұл — менің мамандығыма сай ең ескі айла-шарғым. Ақырында соның есімін өз аузыңызбен атайтыныңызды білгенмін.

Лэннинг қып-қызыл боп, ашуга булығы тіл қатты:

— Сайлаудың бұл жерге қандай қатысы бар?

Өзінің осал түсын тап басқанға ызасы келіп, сұрақты әдейі басқа арнаға бұра тартқан.

Байерли де іле-шала жауап берді:

— Шу шығару керек емес пе, мырза? Бұл — таяқтың екі ұшы туралы әңгіме. Егер Куинн мені робот деп жариялауға бел буған болса, оның бұл шабуылын қарсы алуға менің де күдірет-күшім жетеді.

— Сіздің айтпағыңыз, сонда... — Лэннинг қорқынышын жасыра алмай қалды.

— Дәл солай. Менің айтпағым — сол, оның іске кірісуіне мүмкіндік беремін, өзіне ұнаған арқанын таңдап, оның қандай берік екеніне көзін әбден жеткізсін, керегінше өлшеп кесіп алған соң күрмеп байлайды да, басын сұға қояды, тісін ақситып тұрады, болды. Қалған ұсақ-түйек шаруаны мен өзім-ақ жасаймын.

— Сіз өзіңізге өте сенімдісіз ғой.

Сьюзен Кэлвин орнынан көтерілді.

— Жүріңіз, Альфред, біз оның ойын өзгерте алмаймыз.

— Міне, көрдіңіз бе, — деп Байерли масаттана күлді. — Сіз адам психологиясын да жақсы меңгергенсіз.

Бірақ кешкісін Байерли өз көлігін жерасты тұрағына апаратын бұрандалы жүк тасымалдағышқа қойып, өз үйінің есігіне беттегенде, әлгінде ғана Лэннинг байқағандай өз-өзіне деген сенімділігі жоқ еді.

Ол кіріп келгенде мүгедек арбасында отырған адам күлімсірей қарады. Байерлидің жүзінде де мейірім сәулесі ойнап шыға келді. Ақырын креслоға жақындады.

Дөңгелекті арбадағы бір жағына қарай қисаң райған аузының айналасын тыр тісі аксия көрініп, сөйлемек боп қалған бүкіл бетін гыржитты:

— Сен бүгін тым кеш келдің ғой, Стив.

— Білемін, Джон, білемін. Бірақ мен бүгін әрі әрі тосын қиындықпен бетпе-бет келдім.

— Солай ма? — дегенде оның әлемтапырық, жырық, жырық, сау тамтығы қалмаған беті де, әрең естілген үн; де еш сезімін жеткізе алмады. Бірақ үрейленгені көзінен анық байқалды. — Сен оны жеңіп шыға аласың ба?

— Оған әлі сенімді емеспін. Мүмкін маған сенің көмегің қажет боп қалар. Біздегі ең басты ақылман сенсің ғой. Қаласаң, мен сені баққа алып барайын. Кеш өте тамаша, ауа жұтып келеміз.

Оның әлеуетті қолы Джонды креслодан көтеріп алды. Иығынан ақырын, аялай демей түсіп, мүгедектің дәкемен оралған аяғын да ақырын көтере қысып, жай қозғалады. Асықпай, баппен қозғалған Байерли бөлмені кесіп өтіп, мүгедек арбаға арнайы жасалған еңістеу, жайдақ жермен жүріп келді де, артқы есік арқылы төбесіне тікенек сымдар тартылған биік қоршаудың ішіндегі баққа қарай беттеді.

— Сен неге мені креслоға отырғызбайсың, Стив? Мұның ақымақтық қой.

— Себебі сені көтеріп жүру маған қатты ұнайды. Өлде қарсысың ба? Сірә, сол темір құрсаудан сәл уақытқа болса да құтылып шыққаныңа өзің де қуанатын шығарсың. Бүгінгі жағдайың қалай? Өзіңді қалай сезініп тұрсың?

Ол осылай бар ықылас, ниетімен өбектей жүріп, Джонды көгалға баппен жайғастырды.

— Маған не болушы еді? Одан да өз мәселенді айтшы? Не боп қалды?

— Куиннің сайлау орталығындағы шабуылдау айласы мені робот деп жариялау болмақ.

Джонның көзі шарасынан шығып кете жаздады.

— Оны қайдан білесің? Ол мүмкін емес қой. Мен бұған сене алмаймын.

— Айтып тұрмын ғой. Бүгін ол маған «U.S.Robots» корпорациясының ғалымдарын жіберіпті.

Джонның қолы сылқ етіп жерге түсті де, көк шөпті біртіндеп жұла бастады.

— Түсінікті. Түсінікті...

Байерли оған қарагі тұрды да, тоқ етерін бір-ақ айтты.

— Бірақ біз оның шайқас қаруын таңдап алуына мүмкіндік береміз. Менің бір ойым бар. Тыңдап ал да, өз ойыңды айт, біздің бұлай жасауымызға бола ма...

Дәл сол кеште Альфред Лэннингтің кеңсесінде мылқау қойылым ойналған еді. Фрэнсис Куинн терең ой құшағында отырып, Альфред Лэннингтен көз айырмаған, ол болса ызалы жанарын Сьюзен Кэлвинге қадаумен отырса, Сьюзен Кэлвин өз кезегінде еш мән-мағынасыз Куинн жаққа шұқшияды.

Фрэнсис Куинн үнсіздікті бұзып, ортадағы ыңғайсыздықты өзгертпекке әрекеттенбекші еді.

— Сандырақ! Мұның бәрін ол аяқастынан ойлап тапты, — деп тістенді ол.

— Сонда сіз осыған кепілдік бере аламысыз, Куинн мырза? — деп жайбарақат, еш уайымсыз адамның кей- пінде отырған Сьюзен алғаш рет тіл қатты.

— Тыңдаңызшы, сіз не сұрасаңыз, біз соны орындап келдік, — деген Лэннингтің дауысы өршіл, қатқылдау болса да, көңіл түкпірінде сол шешімге өз ойының да бекіп, орнықтағаны байқалып тұрды. — Сол адамның қалай тамақ жегеніне де куә болдық. Енді сонда да оны робот деу тым күлкілі.

— Сіз де дәл солай ойлайсыз ба? — деп Куинн енді Сьюзенге бұрылды. — Лэннинг сіздің мықты маман екеніңізді айтқан еді.

Лэннинг доқ көрсете бастады:

— Бері қараңыз, Сьюзен деген...

Куинн оның сөзін сыпайы ғана бөліп:

— Ғафу өтінемін, бірақ неге оның өз ойын айтуына мұрша бермеске? Оның осында отырғанына жарты сағаттан асса да, әлі бірауыз пікірін білдірмеді. Тыңдап көргеніміз жөн болар.

Лэннинг өзінің әбден шаршап, қалжырағанын сезді ме бұдан әрі сөз таластыруды да жөн көрмеді. Жынданудың аз-ақ алдындай тұрғандай, шеке тамырлары солқылдап жүйкесі сыр бере бастады.

— Жарайды, Сьюзен, айтыңыз. Сіздің сөзіңізді бөлмейік, — деді.

Сьюзен Кэлвин оған салмақты жүзбен бір қарап алды да, содан соң бар денесімен Куинн мырзаға қарай бұрылды.

— Байерлидің робот екенін дәлелдеудің екі-ақ жолы бар. Осыған дейін сіз әр нәрсені желеу етіп, қосымша дәлелдерді ғана іске асыруға тырысып келдіңіз. Онымен айып тағу оңай болғанымен, дәлелдеп шығу мүмкін емес. Ал Байерли мырзаның ондай кінәлауды ойыншық құрлы көрмейтіні, оп-оңай сырғақтап кетуге қулық-сұмдығы жетерлік екені белгілі. Сірә, өзіңіз де сол ойға бекігендейсіз, әйтпесе бізге келмес те едіңіз ғой. Екі жолмен: физикалық және психологиялық тұрғыдан дәлелдеп шығуға болады. Физикалық дәлелдеме үшін оған ота жасауға немесе рентгенге түсіруге болар еді. Қайсысын таңдайтыныңыз өз еркіңізде. Ал психологиялық жағынан оның қимыл-қозғалысын, өзін қалай ұстайтынын бақылауға болады. Егер ол позитрондық робот болса, робототехниканың Үш Заңына бағынуы керек. Позитрондық мидың басқаша құрылуы мүмкін емес. Сіз ол заңдарды білетін де боларсыз, Куинн мырза?

Сөйтті де ол «Робототехника бойынша нұсқаулықтың» алғашқы бетінде ірі әріптермен баттиып жазулы тұратын атақты Үш Заңды асықпай, анықтап, жатқа айтып шықты.

— Иә, мен бұлар туралы естігенмін, — деді Куинн қыбыжықтап.

— Ендеше, сіз мені оп-оңай түсінесіз, — деді робопсихолог салқын ғана. — Егер Байерли мырза осы Заңдардың ішінен біреуін бұзатын болса, ол робот емес. Өкінішке қарай, тек сол жағдайда ғана біз нақты әрі дұрыс жауап ала аламыз. Егер ол Заңдарды орындаса, ештеңені де дәлелдей алмаймыз.

Куинн қасын кере қарап, аңырып қалды:

— Ол қалай сонда, доктор?

— Себебі жақсылап ойланған адам Робототехниканың Үш Заңы Жер бетіндегі адамгершілік, әдептілік атаулы жақсы қасиеттердің үлгілерімен сәйкес келетінін байқай- ды. Әр адам өз қорғаныш қабілетін жүзеге асыратындай мүмкіндікпен жаратылған, әрине. Роботта бұл Үшінші Заң боп келеді. Әрбір өзінің қоғам алдындағы міндеттерін айқын сезінетін, «тәрбиесі дұрыс» адам белгілі бір беделді тұлғаларға

бағынады. Ол өзінің дәрігерінің, өз қожайы- нының, өз билігінің, психиаторының, дос- жаранының пікіріне құлақ асады. Заңға бағынады, салт-дәстүр үлгілеріне мойынсұнады. Сыпайылық, сыйластықты сақтап, гіпті өзін қауіп-қатерге итермелеп, жайлы орнынан айырса да, төзімді қалпынан аумайды. Бұл — біздің роботтар үшін Екінші Заң. Осыған қоса әрбір жақсы адам өз жақын-жуықтарын сүюі, өзіндей жақсы көріп, сыйлауы, Өз достарын қорғауы, солар үшін өз басын қауіп-қатерге тігуі керек. Бұл — Бірінші Заң. Егер Байерли Робототехниканың барлық Заңын бұлжытпай орындайтын болса, онда ол — робот немесе өте жақсы адам.

— Демек, сіз оның робот екенін ешқашан дәлелдей алмаймын дейсіз ғой, ә? — деді Куинн.

— Мен, бәлкім, оның робот емес екенін дәлелдей алатын шығармын.

— Маған керегі ол емес қой.

— Сізге барға қанағат етуге тура келеді. Ал нені керек қылатыныңыз оз шаруаңыз, қалауыңыз білер.

Дәл осы сәтте Лэннингтің басына тосын бір ой келді Ол апалақтап, қапелімде қалай жеткізерге білмей, сасқа нынан аузына сөз де түспей қалды.

— Тоқтаңыздар! Тұра тұрыңыздар! Сіздерге прокурорлық қызмет робот үшін қызық міндет, біртүрлі жұмыс боп көрінбей ме? Адамдардың іс-әрекетін бақылау тергеп-тексеру, өлім жазасына кесу, қыруар зиян кел- тірулер, адамға қастандықжасау...

— Жоқ, сіздер олай құтылып кете алмайсыздар. Оның аймақтық прокурор болуы нағыз адам екенінің дәлелі болуға жарамсыз. Оның өмірбаянын өздеріңіз де білмейсіздер ме? Оның мақтанатын бір себебі бар, онысы ешқашан кінәсіз жанды қаралап, іс көтермегені. Ондаған қылмыскерлердің бостандықта қалуының себебі соларға қарсы айғақтарды осы прокурордың есепке алмауынан болған, әйтпесе өлім жазасына кесілулері де мүмкін еді. Істің барысы қалай да оңынан келіп отырған.

Лэннингтің етсіз, арық жағының жүні үрпиіп, езуі дір ете қалды:

— Жоқ, Куинн, жоқ! Робототехниканың Заңында адам кінәсі жөнінде ештеңе де айтылмайды. Адам өлуге лайық па әлде жоқ па — оны робот шеше алмайды. Оған төрелік жасайтын қауқары жоқ. Ол жауыз болса да, періште болса да, ешбір адамға ешқандай залалы тигізе алмайды.

— Альфред, — деді Сьюзен Кэлвин шаршаңқы үнмен. — Қайдағы жоқты айтпаңызшы. Егер робот адам толы үйді өртегелі жатқан қанішерді көрсе ше? Оны тоқтата ма әлде жоқ па?

— Әрине

— Ал егер сол жауызды тоқтатудың жалғыз жолы — оны өлтіру болса ше?

Лэннинг түсініксіз міңгірлеп әлдене деді де, тоқтап қалды.

— Мұндай жағдайда, Альфред, оны өлтірмеу үшін қолынан келгенінің бәрін жасайды. Егер қайткен күнде ясауыз өліп қалатындай болса, роботтың психикасы бұзылып, емге мұқтаж болар еді. Әйтнесе осындай қарама-қайшылықтың, яғни Бірінші Заңның өз ішіндегі бурыстықтың әсеріне тап болған оның өзі есінен адасар еді. Бірақ адам бәрібір өлтірілер еді және оны өлтіретін робот болмақ.

— Сопымен, сіздің ойыңызша, Байерли есінен адасқан болуы тиіс пе? — деді Лэннинг сол сөзге бар мысқыл, эжуасын сала келемежден.

— Жоқ, ол өзі ешкімді өлтірген емес. Тек айтылған адамның қоғам үшін, көпшілік үшін қауіпті екенін дәлелдеп, айғақтармен ғана көрсетеді. Қашан да көпшіліктің жағына шығу арқылы Бірінші Заңды озық үлгіде орындап шығады. Одан арыға бармайды да. Кейін сот қылмыскерді өлім жазасына кеседі, болмаса темір торға қамайды, себебі

бұлтартпас деректер бар. Қылмыскерді рзалаушы немесе баскесер жендет өлтіреді, қамалғанып басқылаушы, түрме күзетшісі бағады. Ал Байерли мырза ақиқағын айтып, шындықты дәлелдеген, қоғамның оңға басуына қолғабысын тигізген болады. Куинн мырза, сіз ұсыныс айтқаннан кейін мен Байерли мырзаның қызметтегі өсу жолын мұқият тексеріп, өмірбаянымен танысып шықтым. Өзінің соңғы сөзінде өлім жазасын сұрамағанын да анықтап білдім. Оның үстіне өлім жазасын алып тастауға қатысты өз пікірін ортаға салып, соның жүзеге асуына барынша атсалыспақ ниетін байқадым. Сот ісіндегі нейрофизиология саласының зерттелуіне қомақты қаржы құйып, демеушілік жасағанын да білдім. Меніңше, ол қылмыскерлерді жазалағаннан гөрі емдеген дұрыс дегенге қатты сенеді. Соның өзі көп жұмбақты шығарады-ау деп ойлаймын.

— Ал сонда бұл жерде ешқандай роботты шықнай ма? — деп жымындады Куинн.

— Мүмкін, ол да мүмкін. Оны ешкім жоққа Шы алмайды. Мұндай қасиеттер тек роботқа немесе өте мейірбан, адамгершілігі мол адамға тән екенін айттым ғой. Өзіңіз де көріп тұрсыз ғой, өте жақсы пенде мен робот арасындағы шекараны ажырату қалай да мүмкін емес.

Куинн кейін қарай шалқайып, ауыр күрсінді де, дауысы батылсыздау шығып:

— Лэннинг доктор, сыртынан қарағанда тірі жаннан еш ажырата алмастай етіп, адам сияқты роботты жасап шығару мүмкін бе, жоқ па — ашып айтыңызшы? — деп тағаты таусыла сұрады.

— Тәжірибе ретінде «U.S.Robots» корпорациясында мұндай робот жасалды, әрине, бірақ позитрондық мисыз жасалған. Егер адамның аналық жасушасы мен гормон реттегіш безін пайдаланса, жұмсақ иілгіш резеңкеден адам тәнін өсіріп шығаруға болады, сырттай бақылаушыға оның ешбір айырмашылығы білінбейді. Көзі, шашы. терісі жасанды, ұқсас нәрсе емес, шын мәнінде адамдік болады. Егер соған позитрондық миды, сосын өз қалауынша кез келген ішкі ағзаларды отырғызса, кәдімгі адам секілді робот пайда болады.

— Оны әзірлеп шығу үшін қанша уақыт қажет болады? — деп сұрады Куинн.

Лэннинг ойша есептеп отырды да:

— Қолыңызда қажет құралдарыңыз: ми, қаңқа, аналық жасуша, гормон реттегіш, сәуле түсіретін құрылғыдар пайдаланатын мүмкіндігіңіз болса, шамамен екі айд жасап шығаруға болады.

Куинн тіктеліп отырды.

— Ендеше, біз Байерли мырзаның ішкі құрылысы неге ұқсайтынын қарайық. Бұл «U.S.Robots» корпорациясына жақсы атақ әкеле қоймайды, әрине, бірақ соны болдырмауға сіздердің мүмкіндіктеріңіз болып еді.

Өздерімен өздері оңаша қалғанда Лэннинг шыдамсыздана қозғалақтап, Сьюзен Кэлвинге бұрылды да:

— Сіз неге сонша табандап тұрып алдыңыз? — дей берген.

Ол да өз реншін жасырғысы келмей, бірден шап етіп, қарсы шықты:

— Сізге не керек өзі? Ақиқат па, әлде менің жұмыстан кеткенім бе? Сіз үшін өтірік айта алмаймын. «U.S.Robots» өз әрекетіне өзі жауап бере алады. Сонша қорқақ болмасаңызшы.

— Ал егер ол Байерлидің ішкі құрылысын ақтарып, сонда жетекші тегершік пен тісті дөңгелектер құлап жатса ше? Онда не болмақ?

— Ол Байерлидің ағзасын аша алмайды, — деді Кэлвин сенімді түрде. — Байерли ақымақ емес. Қалай болғанда да, Куинн мырзаңыздан ақымақ емес.

Хабар Байерлиді әкімдікке үміткер етіп ұсынуға бір апта қалған кезде шығып, гу ете түсті де, қаланы бір аптаның ішінде айналып шықты. «Айналып шықты» деген Де нақтырақ айтылған сөз емес шығар. Ол ұшқан құстай Заулап, ауыздан-ауызға, құлақтан-құлаққа құйылды. Басында әзіл әңгіме сияқтанып, күлкі шақырған. Бірақ Куинн мырзаның көзге көрінбейтін қолы ақырындап қысымды күшейткен сайын күлкі тіпті көңілдірек шыға бастады да, сенімсіздік пайда болып, адамдар шындап ойлануға кірісті.

Сайлауалды жиналыстарындағылар арасында шатасу, абыржып, асып-сасу, түсініксіз жайттар көбейді. Осыдан бір апта бұрын ғана ешқандай шайқастың ізі де білінбей, жаймашуак күндер өтіп жатқан еді, ұсынылған үміткер де сол жалғыз-ақ Байерли болатын. Енді оны алмастыратын да жан таппай, нағыз тығырыққа тірелген тұс болды бұл. Амалсыз соны ұсынуға тура келді. Бірақ бұл кадам бәрінің де шарасыздығынан еді.

Соншалықты жаман ештеңе де болмаған сияқты еді, бірақ қатардағы сайлаушылардың көңілін күдік биледі. Мынадай салмақты, тіпті қорқынышты айыптау кім-кімні де санасын сілкіп өтті. Егер бұл ақиқат болса, дүние төңкеріліп түскендей болмай ма, ал жалған жала жабу болса ше? Онда нағыз ессіздер айыптаушылар боп шығады

Жиналыс аса ықыласты болмаса да бірауыздан мақұлдап, көпшіліктің дауысымен Байерли сайлаған күннің ертеңіне газет бетінде Сьюзен Кэлвинмен сұхбат жасаған тілшінің етектей мақаласы жарық көрді. Әңгіме тақырыбын «Робопсихология мен позитрондық ми әлемдік деңгейде» деп атапты.

Бұл мақаланың соңы әркімнің ойын сан саққа жүгіртіп, бұрынғы танымдық дәрежелеріне күмән келтіргенімен қоса тұлғаға деген сенімдерінің күл-талқанын шығарғандай болды.

Фундаменталистердің күткендері де тап осы еді. Олардың көктен тілегендері жерден табылғандай болды. Бұл негізі қандай да бір саяси партияның немесе діни ағымның атауы емес еді. Тіршілікке, өмір ағысына, даму жылдамдығына ілесе алмаған, яғни кезінде жаңалық болған «атом ғасырынан» да кенжелеп қалған қарапайым ғана жандар. Дәлірек айтқанда, қайдан бұйырар деген үмітпен. кез келген жерден өмірге қажеттіліктерін сұрап алуға, қайғыру мен құлдырауға алақан жаюға бейім тұратындар, обден қайыр тілеп алуға үйренгендер.

Фундаменталистердің роботтарға, оларды шығарушыларға деген өшпенділіктері үшін ешбір жаңа себеп керек емес болатын. Дегенмен Куинн мырзаның таққан айыбы мен басылым бетіндегі Кэлвиннің түсіндірме жауаптары бұрынғы пікірлерін салмақтандыра түскені рас.

«U.S.Robots and Mechanical Men» корпорациясының алып зауыттары қарулы жауынан қорыққан ұлудай буғынып қалды. Қарсылық танытуға, қорғанып қалуға дзірленіп жатты.

Байерлидің қаладағы үйін полпцейлер қоршауға алған.

Қалған сайлауалды компаниялардың барлығы да ұмыт болып, естен шыққандай. Иә, негізі сайлауалды компаниялар дегенде де олардың барлығы тек үміткерлерді тіркеу мен сайлау күніне дейінгі аралықтағы бостықты толтыру, аты аталып, әңгіме қозғалу үшін ғана тіркелгендер болатын.

Өзі беймаза, кіп-кішкентай бұл жанның пайда болғаны Байерлидің көңіл күйіне еш әсер ете қоймаған еді. Оның әскери мундирі де анау айтқандай елеңдетпеді. Көшедегі полиция қоршауының темір шынжырдай берік станциясынан өтуге құмартып, өз істеріне адал берілген фототілшілер анталап, толып тұр. Бір пысықай телеком-

панияның өнертапқыш қызметкері прокурордың шағын Үйінің кіреберісіне камера орнатып үлгеріпті, дикторы Мына жақта тұрып, бар тапқанын әсірелей баяндап, зыпылдап жатыр.

Кішкентай ғана қағылез кісі бері таман келіп, ортаға жақындады. Оның қолында шиыршықтап орап алған қағазы бар, оның маңызды екені бәріне енді ғана түсінікті болған секілді.

— Байерли мырза, міне, мынау соттың шешімі, мұнда үйіңізде заңсыз сақталған механикалық адам... ім-м... немесе қандай да бір робот бар-жоғын анықтау үшін тінтіп шығуға мүмкіндік беретін рұқсатнама жазылған.

Байерли орнынан созалаңдай көтеріліп, қағазды қолына алды. Еш құлықсыз, тіпті бір әрпіне де көз салмастан қағазды иесіне қайтарып берді де, жымыып күлді.

— Бәрі дұрыс. Кірісе беріңіздер. Өздеріңізге телген шаруаларыңызды жасаңыздар, — деп кәдімгідей ықылас танытты. Сосын келесі бөлмеге қарап, дауысын сәл көтере:

— Хоппен ханым, өтінемін, мүмкіндігіңіз болса мұнда келіп, қонақтардың шаруасына көмектесіп жібересіз бе, — деп үй қызметшісіне өтініш айтты. Қабағы кіржиіп өзгелерге жақтырмай қараған үй қызметшісі амалсыз ілгері аттап, міндетіне кіріскен.

Бәкене бойлы, шыпжың қаққан, күйгелек адамның аты Херроуэй болатын, өзі әбден күйінгеннен қып-қызыл боп, тыраштана қадалып, күдіктіні айнала береді, қайтсем Байерлидің көзінен әлдене оқимын деп әлек. Мұнысынан түк шығара алмай, мұрын астынан бірдеңе деп күңкілдеді де, соңынан еріп келген екі полицейге қатқыл үнмен:

— Кеттік! — деп бұйырды.

Он минуттан соң олар қайтып келді.

— Болдыңыздар ма? — деп сұрады Байерли. Үнінде еститін жауабына қызығушылығы жоқ екені анық сезіліп тұр.

Херроуэй қаттырақ жөткірініп алды да, қырылдақ үнімен зіркілдей тіл қатты:

— Тыңдап алыңыз, Байерли мырза! Біз үйді аса мұқият тексеруге бұйрық алғанбыз.

— Енді сол бұйрықты орындамадыңыздар ма?

— Біздің нені қарауымыз керек екенін нақтылап айтқан болатын.

— Солай ма?

— Қысқасы, Байерли мырза, әр затты өз атымен атағанымыз жөн болар. Бізге сіздің өзіңізді тінтуге бұйырылған болатын.

— Мені ме? — дегенде таңырқаған прокурордын езуі күлкіден жайылып кетті. — Ал сонда оны қалай жасамақсыздар?

— Бізбен бірге осында флюорограф та келген...

— Демек, сіздер мені рентгенге түсірмексіздер ғой? Оған заң жүзінде құқыңыз бар ма?

— Сіз шығарылған шешімді көрдіңіз ғой.

— Тағы бір қарап жіберсем бола ма екен?

Жүзі күреңітіп, барынша қатулы қалпынан айнымауға тырысқан Херроуэй қағазды оған қайтып ұсынды. Байерли де бұл жолы мұқият, зерделей қарап шықпақ сияқты.

— Мен қазір оқып шығайын, мұнда нені қарауға міндетті деп жазылған екен: «Стивен Аллен Байерлиге тиесілі Уиллоугров, Ивенсрон, 355-нөмірдегі үй жайы, көлік

тұрағы, қойма, осы мекенжайға қатысты кез келген құрылыс бөліктері, сол адамның атындағы жер телімдері...» ім... тағы сондайлар, ә... Иә, бәрі дұрыс. Бірақ, қымбаттым, мұнда менің ішкі ағзаларымды тексерсін деген нұсқауды көріп тұрған жоқпын. Мен үй-жайының бөліктеріне кірмеймін ғой. Егер роботты мен қалтама салып жүр деген күдік болса, міне, қараңыздар.

Херроуэй қызметте осы дәрежеге дейін кімнің арқасында көтерілгенін жақсы білетін, ұмытпайды да. Сондықтан бір қадам да кейін шегінер жайы жоқ, оң жамбасына келген мүмкіндікті қалт жібермей, бұйырса, жалақысы көбірек бөлімге ауысып алмақ дәмесі бар-тын. Мынау соның таптырмас себебі болар-ақ еді. Бірақ үніндегі әлгі өжеттіліктен гөрі салмақтылық басым шықты:

— Тыңдап алыңыз. Мен сіздің үйіңіздің ішіндегі нені Карағым келсе де, нені тауып алып, ішіне үңілгім келсе де қарай аламын. Сіз де үйдің ішінде тұрсыз ғой, солай емес пе?

— Тамаша айтылған ескерту. Сіздің тапқырлығыңызға таңырқап та тұрмын. Әйтсе де мен үй-жайына кірмеймін ғой. Мен кәмелетке толған, заңды құқы бар азаматпын ғой, жүйке жүйемнің дұрыстығы жөнінде анықтама құжаттарым бар, заң жүзінде қорғалған мүдделерім бар.

Егер сіз маған тінту жүргізетін болсаңыз, онын көрінісі кәдімгі адам арына, менің қорғалуыма тиіс жеке құқыма қол сұғушылық боп шығады. Мына қағазыңыз сіздің жасамақ әрекетіңіз жүзеге асу үшін жеткіліксіз.

— Әрине, егер сіз робот болып шықсаңыз, сіздің жеке басыңыздың құқы туралы айтудың да, қорғаудың да еш қажеті болмай қалады...

— Оныңыз да дұрыс. Дегенмен бүгінгі жасамақ әрекеттеріңіз үшін мына қағаздың қуаты жеткіліксіз. Бұл жерде мені адам ретінде көрсеткен.

— Қайда? — деп Херроуэй қағазды жұлып алды.

— Анау «иелігіндегі үй-жайы» деп басталатын жерін оқып көрсеңізші. Роботта ешқандай үй, жекеменшікзат болуы мүмкін емес қой. Оның үстіне сіз, Херроуэй мырза, қожайыныңыздың менің адам емес екенімді нақты көрсеткен қағаз алғысы келсе, менің де соған карсы іс көтеріп, робот екенімді дәлелдеп шығуын талап ететінімді айтсаңыз болады. Егер дәлелдеп шыға алмаса, заң бойынша менің жеке құқымды таптағаны үшін қомақты өтем-ақы төлеуге мәжбүр болады. Осының бәрін ұмытпай, айта барасыз ғой?

Есікке жақындай бере, Херроуэй кейін қарай бұрылып тұрып:

— Сіз айлакер заңгер екенсіз... — деді.

Сол күйі қолын қалтасынан шығармастан есік алдында бірер секунд аялдады да, үйден шықты. Телекамераларм қарап, әлі де болса жеңімпаз кейіпкердің рөлінен шыға алмап, дәлірек айтқанда, шыққысы келмей, масаттана күлгенсіп келеді. Тілшілерге қарап, қолын бұлғай бере:

— Ертең! Ертең, жігіттер, сіздерге айтар әңгіме болады. Күтіңіздер! — деп қойды.

Көлікке жайғасқан соң, кейін шалқая түсіп, сынан кішкентай құрылғыны алып, айналдыра қойды. Бұрын-соңды ешқашан шағылысқан сәулесінің көмегімен мұндай рентген түсіріп көрмеген еді. Бәрінің сәтті болғанына іштей сеніп бара жатты.

Куинн мен Байерли ешқашан оңаша, бетпе-бет кездесіп көрмеген еді. Бірақ визифон сондай кездесуге тұрардык қызмет атқарды. Бұл қай-қайсына да жүздері түрлі түсті сурет секілді болмағанына қарамастан, бетпе-бет кездесудей әсер етті.

Әңгімелесуді ұйымдастырған Куинн еді. Оны еш сыпайы сәлемдесусіз, ерекше ықылассыз-ақ бастап кетті.

— Сіздің денеңізге рентген сәулесін өткізбейтін қорғаныш экранын киіп жүргеніңізді жалпы жұртшылыққа жариялайтынымды ескертпекпін, әрі соны өзіңіздің де білгеніңіз жөн шығар деп отырмын.

Солай ма? Ендеше, сіз сол болжамымызды ендігі жариялап та жіберген боларсыз. Сіздің ақпарат құралдары өкілдеріңіздің ішіндегі пысық та еңбекқор тобы әлдеқашаннан бері менің кеңсе телефонымен сөйлескен әр сөзімді тыңдап, жазып отырғаны мәлім ғой. Соның арқасында бір аптадан бері мен де үйден шыға алмай отырған жоқпын ба?

Байерли еркін, жаймашуақ қалыпта сөйлеп отыр. Сырттай қараған адам оны досымен әңгіме-дүкен құрып, демалып отыр екен деп қалуы да кәдік.

Куинн мырзаның ерні жымқырылып, танау желбезегі дір ете түсті.

— Бұл әңгімені еш жерде ешкім тыңдап тұрған жоқ, оған күмәніңіз болмасын. Мен мұны өз басымды қатерге тіге отырып ұйымдастырдым, — деді Байерлидің жүзіне тіке қарап.

— Иә, әрине. Сіздің ол кампанияның ығында тұрғаныңызды жан баласы білмейді. Дәлірек айтқанда, оны ресми деректі түрде ешкім білмейді. Ал былай бәрі де біледі. Мен сіздің орныңызда болсам, ештеңеден де қауіптеніп, қорықпас едім. Сонымен, мен қорғаныш экранын киіп жүрген болып шықтым ба? Кеше жіберген адамыңыздың рентген жазуы бойынша шыққан қорытынды шамадан тыс артық ұсталғанын көрсетті ме? Сіз сол нәтижесі бойынша шешім шығарып отырсыз ғой?

— Сіз түсіне аласыз ба, Байерли, сіздің рентген сәулесінен қорқатыныңыз түгел жұртқа мәлім болады — деді Куинн оның көзіне барлай қарап отырып.

— Сол секілді сіздің және сіздің адамдарыңыздың менің құқыма заңсыз қол сұғушылыққа жол бергендеріңіз де мәлім болады.

— Оларға бәрі бір боп тұр.

— Мүмкін, солай да шығар. Бұл сіздің де, менің де ұстанымымыздың сиқын ашып көрсетіп тұр. Азаматтың құқында сіздің еш шаруаңыз жоқ, таптала берсін дейсіз. Ал мен оны бір сәтке де ұмыта алмаймын. Мен өз денеме рентген сәулесін өткізбеймін, себебі әдейі ұстанымымды алға тарта отырып, құқымды қорғаймын. Мені сайлаған кезде дәл солай басқалардың да құқын қорғайтын боламын.

— Мынауыңыз сайлауалды бағдарламаңыздағы ең тұшымды, сенімді бағыт, халық алдында айтылар әдемі сөздің реті боларына кәміл сенемін. Бірақ сізге, өкінішке қарай, ешкім сенбейді ғой. Тым асқақтап кеттіңіз. Тағы бір нәрсе, кеше сіздің үйдің тұрғындары түгел болмады ғой, — деп Куинн сөз аяғында сыздана сұрақ қойды.

— Неліктен олай дейсіз?

— Маған келіп түскен куәліктер бойынша, — деп Куинн алдындағы қағаздарды аударыстыра бастады да, әдейі визифоннан анық көрінетіндей етіп жайып салды. Сосын қайтадан басын көтеріп: — Калай да бір адам жетіспей тұр. Мүгедекті айтамын, — деді.

— Өте дұрыс айтасыз, иә, ол мүгедек, — деді Байерли салмақты да сабырлы қалпынан бір танбастан. — менің қарт ұстазым, менімен бірге тұрады. Бірақ екі айдан бері кала сыртындағы саяжайда. Дәлірек айтқанда, «күрметті демалыста» десек болатын шығар. Сіз оған қарсы болмассыз деп ойлаймын.

— Ұстазым деймісіз? Ол сонда қандай да бір ғалым ба?

— Бір кездерде, мүгедек болмай тұрып, ол заңгер болған. Оның биофизикалық зерттеулермен айналысуға, жеке зертхана ашуға алған рұқсаты да бар, оған қоса тәжірибе нәтижесінен жазған жұмыстары тиісті орындарға хабарланып отырған, оны тексеріп көруіңізге болады. Еңбектері соншалық маңызды да емес, десе де ешкімге

зияны жоқ, кейде тіпті көңіл көтерерлік... байғұс мүгедектің көңіліне медеу. Ал мен оған қолымнан келгенше көмектесемін.

— Түсінікті. Ал сол әлгі... ұстазыңыз... роботтар шығаратын өндіріс туралы білеміз?

— Мен өзімнің өрем жете бермейтін бағыттағы оның түсінігі туралы ештеңе айта алмаймын.

— Оның позитрондық ми туралы білгені бар ма?

— Ол туралы өзіңіздің «U.S.Robots» корпорациясындағы достарыңыздан сұрап білсеңіз, дұрыс болатын шығар. Соларға мәлім.

— Мен қысқаша айтайын, Байерли. Сіздің мүгедек ұстазыңыз нағыз Стивен Байерлидің өзі. Сіз сол жасап шығарған роботсыз. Біз оны дәлелдей аламыз. Көлік апатына түскен де сол, сіз емес. Оны тексеріп көруге де болады.

— Шынында ма? Жақсы, тексеріңіздер. Сіздерге сәттілік тілеймін.

— Біздің сол саяжайды тексеріп көруге құқымыз бар. Көрейік, не тауып алар екенбіз.

— Не десем болар екен, Куинн, — деп жайдары жүзбен күлімсіреп қойды Байерли. Біздің бақытсыздығымызға қарай, менің ұстазым қатты науқас. Саяжай ол кісі үшін сауықтыру орталығы секілді, сонда кең тыныстап, дем алады. Оның жеке басының қорғалуы мын жағдайларда тіпті бәрік десек болады. Сіз оны тінтуге ешқашан рұқсат ала алмайсыз, тек жеткілікті дәлелдеріңіз болса ғана, ол ойыңыз жүзеге асуы мүмкін. Бірақ, әрине, мен сізге кедергі боп, жолыңыздан қалдырмаймын

Арада үнсіздік орнады. Куинн алға еңкейіп, экранға төніп еді, бет-әлпеті түгел жауып, маңдайындағы терең әжімдері де ап-анық көрінді.

— Байерли, несіне қасарыса бересіз? Сізді бәрібір сайламайды ғой.

— Солай ойлаймысыз?

— Сіз қалайша соны түсінбейсіз? Әлде, сіздіңше, Робототехника Заңдарының бірін бұзу арқылы тағылған айыптан сытылып шығу өзіңізге оңайға түскен соң, сонымен адамдарды да робот еместігіңізге сендіре аламын деп ойлайсыз ба? — деп экранға қадала қарап отырып сұрады.

— Менің бар түсінгенім, беймәлімдеу, қатардағы қарапайым заңгерден дүниежүзіне танымал тұлғаға айналып шыға келдім. Сіз жарнама жасаудың нағыз шебері екенсіз.

— Бірақ сіз роботсыз ғой, — деді Куинн тістеп.

— Айтылған сөз ғана. Дәлел жоқ.

— Сізді сайламас үшін айғақ жеткілікті.

— Ендеше, сабыр сақтаңыз, жеңіс сізде.

— Сау болыңыз, — деді Куинн. Үніндегі ызаны жасыра алмай, сұқтана қарап отырып, визифонды сөндірді.

— Сау болыңыз, — деді Байерли де салмақты үнмен бос экранға қарап отырған қалпы.

...Байерли сайлауға бір апта қалғанда ұстазын қалаға алып келді. Тікұшак қала маңына қонды.

— Сен сайлаудың аяғына дейін осында қаласын, деді ол. — Егер жағдай төмендеп кетердей кез келсе, сенін аулақтау болғаның жақсы еді.

Қисайып, бір жағына қарай опырылған ауыздан шыққан қырылдаған дауыс ырғағынан жанашырлық лебі есіп тұрды.

— Зорлық-зомбылықтан қорғануға бола ма, сірә?

— Фундаменталистер доқ көрсетуде, демек, теориялық тұрғыдан алғанда, қауіп бар. Бірақ тәжірибе жүзінде еіітеңе бола қоймайтынына мен сенімдімін. Олардың соншалық күші жоқ. Олар үнемі тек дүрбелең туғызып, уақыт өте келе тәртіпсіздіктерге әкеліп соқтырады. Осында қала беруге қарсылығың жоқ па? Сенің өміріңе бола алаңдайтындай жағдай тұмағанын қалаймын ғой.

— Жарайды, мен осында қаламын. Сен әлі де істің ақыры дұрыс боларына сенімдімісің?

— Мен оған өте сенімдімін. Еш күмәнім жоқ. Саған, әйтеуір, ешкім тиіскен жоқ қой, ә?

— Жоқ, ешкім тиіскен жоқ.

— Сен өз ролінді жақсы сомдап шықтың ба?

— Жеткілікті мөлшерде. Ол жақта да бәрі тамаша болады.

— Ендеше, барынша сақ болғайсың, Джон. Сосын ертең теледидар қарайтын бол. Байерли өз алақанында жатқан семген қолды қысып-қысып қойды.

Лентонның онсыз да жабырқаңқы жүзі одан сайын түнеріп кетіпті. Оның жағдайы адам баласы қызықпастай еді, өйткені Байерли кандидатурасына орай сайлаудың өтуіне байланысты құрылған кампанияның жетекшісі болатын. Соның өзі сайлау кампаниясына ұқсамай да қалған сияқты ма, қалай? Оның көздеген адамы өзінің қимыл-әрекетінің жоспарын бөлісуден бас тартып, өз өкілінің Қорсеткен бағыты мен қызметін де қажет қылмай отыр.

— Сіз міндетті емессіз! (Бұл оның сүйікті сөзі еді. Соңғы кезде айтар жалғыз сөзі де осы боп кеткен.) Айтып тұрмын ғой сізге, Стив, сіз міндетті емессіз.

Ол өзінің терім машинкасына басқан қағазына шұқшия қарап отырған прокурордың алдындағы креслоға отыра кетті.

— Тастаныз оны, Стив! Қарасаңызшы, бұл тобырды ұйымдастырып тұрған да фундаменталистер емес пе? Сондықтан олар сөзіңізді тыңдамайды да, әуреке түспей-ақ қойыңыз. Тіпті тас атып қууы да ғажап емес. Көпшіліктің алдында сөйлеудің не қажеті бар, сірә? Жазып алған таспаның немесе теледидардан сөйлеудің не кемдігі бар?

— Бірақ сіз менің сайлауда жеңіп шығуыма тілекші емессіз бе? Солай ғой? — деп сұрады Байерли жұмсақ үнмен.

— Жеңдіңіз! Сіздің жеңуіңіз маңызды емес қой! Мен сіздің өміріңізді қауіптен құтқарып қалуым керек!

— Маған ешқандай қауіп төніп тұрған жоқ.

— Оған қауіп төніп тұрған жоқ! Мынаған қараңыздар! Оған қауіп төніп тұрған жоқ екен! — Лентонның ызалана ыңырсығандай біртүрлі дауысы жағымсыз естілді. — Сонда сіз елу мың жарты ақыл әумесерлердің алдында мінберге көтерілем демексіз бе? Сөйтіп, ортағасырлардағыдай қызуқандылықпен жігерлене сөз сөйлеп, олардың қауашағына бірдеңе жеткізбекшімісіз?

Байерли тура ештеңе естімеген жандай, байыппен сағатына қарады.

— Иә, шамамен бес минуттан кейін, телеарна операторлары дайын болған соң.

Лентонның жауабы да, пікірі де қажет болмай қалды.

Қоршалған алаңға халық лық толып алған. Үйлер мен ағаштар адамдар арасынан суырыла өсіп шыққандай әсер береді екен. Ал телехабарлар бұл жерге аяғы жетпеген дерге көру мүмкіндігін ұсыну үшін барын салуда. Бұл бар болғаны жергілікті сайлау ғана болғанымен, оның барысына бүкіл әлем көз тіккен.

Байерли соны есіне алып, ақырын жымыып қойды.

Бірақ иін тірескен көпшіліктің күлерлік түрі көрінбейді- Халық түгелдей дерлік қолдарына ту көтеріп, бәрі бірдей лағнет, кінәлау артатын сөздер жазған көлемді қағаздарды жоғары көтере ұстап алыпты. Жауыққан ниеттері мен өшпенділіктері көзге ұрып көрініп-ақтұр.

Басынан-ақ сөз жетістікке жетпек түгілі, тыңдалмай калды. Оның дауысын жиналғандардың ішінде қарсылық көрсетуге барынша күш салып тұрған фундаменталистердің гу-гу айқайы мен ысқырығы басып кетті. Сонда да Байерли сабырлы қалпымен жай, бірқалыпты дауыспен айтарын баяндай берді...

Бөлме ішінде ыңырана зарланып Лентон жүр, қос қолымен басын сығымдай ұстап алған. Ол қандай да бір қантөгіс болардай үрейленіп, жаны қыдырып жүр.

Тобырдың алдыңғы қатары толқып, лықси қозғалғандай болды. Арықша келген қысқа шашты еркек, сойдиған сүйектері көзге қораш көрініп, бадырақ көзімен жан-жағын барлай қарап, ілгері оза берді. Үстіне киген киімінің өлшемі тарлық еткеннен бе, қонымсыздау көрінеді екен. Оның соңынан ере жүгіріп, тоқтатпақшы болған полицей қалың көпшіліктің ортасынан сытылып шыға алмай, тырбындап келеді. Байерли қабағын шыта белгі беріп, оны кейін шегінуге мәжбүрледі.

Арық кісі мінберге таяп қалған. Оның не айтқаны қалың жұрттың шуылынан естілер емес.

Байерли төмен еңкейді.

Сіз не дедіңіз? Түк естілмейді. Егер маған заңды сұрақ қойғыңыз келсе, жауап беремін, — деп ол жанында тұрған полиция қызметкеріне бұрылды. — Оны маған қарай алып келіңіз.

Өлгінде ғана шуылдасып, дегбір таппай тұрған жұрт сілтідей тұнып қалған. Әр жерден «Тыныш!» деп қылғына айқайлап, сабырға шақырған дыбыстар естіледі. Ақыры ортақ тыныштық орнағандай болған сәтте әлгі адам да жылжи-жыджи Байерлидің қасына жетті. Тырайған жүдеу өні қызыл қоңыр тартып, алқына дем алып тұр.

Байерли оның жүзіне мән бере қарап тұрды да:

— Менен бір нәрсе сұрамақшы ма едіңіз? — деді.

Арық еркек оның жанарына тура қадала қарады да, жарықшақтанған үнмен:

— Мені ұрыңыз! — деді.

Шалт қимылмен алға ұмсынып, Байерлидің шапалағына оңтаілана, бетін тосып гұрып, тағы да:

— Ұрыңыз мені! Сол әрекетіңізбен өзіңіздің робот еместігіңізді дәлелдейсіз. Соны айғақтауыңыз керек. Сіз адамды ұра алмайсыз ғой, құбыжық! — деп қатты дауыстап жіберді.

Біртүрлі ыңғайсыз, өлі тыныштық орнады. Күллі әлем бос қалғандай. Сол тыныштықты Байерлидің үні бұзды:

— Сізді ұруға менің ешқандай себебім жоқ.

Арық адам жабайы үнмен қарқылдап күліп жіберді.

— Сіз мені ұра алмайсыз ба?! Сіз мені ұрмайсыз ғой, ә?! Сіз адам емессіз! Сіз адам боп, елдің бәрін алдап жүрген құбыжықсыз!

Дәл осы сәтте тісін қышырлана тістеніп тұрған Байерли, өзіне қадала қараған алаңдағы мыңдаған адамдардың көз алдында, экранның арғы жағындағы миллиондаған теледидар алдындағы көрермендердің назарларын таңғалдырып, қолын сілтеп қалды да, бар күшімен әлгі адамды жағынан тартып жіберді. Арық адам серең етіп құлап түсті де, ессіз қалды. Өңі қуарып, мағынасыз таңырқаулы қалпында тұрған орнында тұра берді.

Сәлден соң Байерли қасындағыларға бұйырып:

— Өте өкінішті... Оны үйге апарып, ыңғайлы етіп орналастырыңыздар. Өзім босаған соң барып, сөйлесеті боламын, — деді.

Кэлвин доктор көлігін кейін қарай бұрып, кете бергенінде, оны жалғыз-ақ тілші байқап үлгеріп, есін жия бере соңынан қуалай жөнелген, оның бар дауысымен айқайлап, қойған сұрағын да естімей, ұзай берді.

Бірақ кетіп бара жатып, басын бұрған Сьюзен Кэлвин:

— Ол — адам! — деп айқайлап жіберген.

Соның өзі-ақ жеткілікті еді. Тілші өз жайына жөнеле берді.

Сьюзен Кэлвиннің ары қарай айтқандарын ешкім естіген де жоқ.

...Кэлвин доктор мен Стивен Байерли ол әкімдік қызметіне кірісердегі ант қабылдауына дейін де бір рет кездескен болатын. Бұл кез қараңғылық дүниені түгел жауып, түн ортасынан ауған шақ еді.

Кэлвин доктор:

— Сіз тіпті ешқандай шаршамаған секілдісіз ғой, — деген.

Жаңа әкім күлімсіреп:

Мен әлі де осы қалпыммен ұзақ жүре аламын. Тек Куинн мырзаға айта көрмеңіз, — деді.

— Айтпаймын, әрине. Айтпақшы, Куинн мырзаның қызық жорамалы бар болатын. Тек сіздің оны жоққа шығарғаныңыз өкінішті. Оның нені меңзейтінін білетін шығарсыз?

— Толық білемін дей алмаймын.

Онысы адамның жанын күйретіп, соншалық көңіл түсіретін әңгіме. Жас заңгер, әрі тілге шешен, оған қоса белсенді, болашағынан үміт күттіретін идеалист Стивен Байерли биофизикамен айналысты дейді. Сіз робототехникаға қызығасыз ба жалпы, Байерли мырза?

— Тек заңгерлік тұрғыдан ғана.

Ал әлгі Стивен Байерли қатты қызыққан екен. Бірақ, ең өкініштісі сол, көлік апатына түсіп қалған. Тағы бір үлкен соққы боп тиген қайғылы жағдай, Байерлидің әйелі қайтыс болған. Оның халі содан тіпті мүшкілденіп кетеді. Аяғы баспайтын боп қалады, бет-жүзі әлемтапырық, жырым-жырым боп, адам қарай алмастай күйге түседі. Ол аз десеңіз, дауыс желбезегі де зақымданып, ақыл-есіне де біршама зақым келген. Ол пластикалық ота жасатудан бас тартып, ортадан да, қоғамнан да рақтайды. Қызметтік өсу мақсаты жөнінде айту мүмкін емес қой, бәрін жоғалтып, өзінде тек ақылы мен қолы қалады. Қалай екенін кім білсін, бірақ ол ең күрделі этикалық мәселелерді де шеше алатын позитрондық ми тауып алған. Бұл – робототехниканың ең жоғары жетістігі. Сол мидың айналасына дене жасап, өсірігі шығарған. Өзі армандаған, қол жеткізгісі келген биіктікке, жетістікке соны жеткізу үшін қолынан келгеннің бәрін жасаған. Оны әлемге Стивен Байерли етіп жіберген де, өзі кәрі ұстаз, мүгедек жан күйінде қала берген... оны ешкім көрген де емес.

— Иә, өкінішке қарай, адамға қол жұмсау арқылы мен соның бәрін жоққа шығардым. Газеттердегі мақалаларға қарағанда, сіздің ресми үкіміңіз менің адам екенімді жариялады.

— Бұл қалай болды сонда? Маған айтып берсеңізші. Мұның бәрі кездейсоқтық болуы мүмкін емес қой.

— Енді мұны кездейсоқтық деп айтуға да болмайтын шығар, сірә. Іс барысының көп бөлігі Куинн мырзаның арқасында жүзеге асты. Менің адамдарым өмір бойына

ешқашан біреуге қол тигізіп көрмегенімді, олай жасаи да алмайтынымды, яғни қолымнан келмейтінін айтып, әдейі қауесет таратып жіберді. Егер қаншаларқты жүи' кеме тигеніне де қарамастан, қандай зәбір берсе де, мен адам баласына қол тигізбейтін болсам, сол менің робот екенімді дәлелдеп шығады. Сондықтан мен көпшілік алдында болуы тиіс, сөз сөйлеймін деген ақымақ әрекетімді ұйымдастырдым. Айнала у-шу, ызалы тобырдың арасынан қандай да бір шала белсендінің шығып, қармаққа түсері анық қой. Шынын айтқанда, бұл кәдімгідей арзан қойылым ғана. Мұндай жағдайларда барлығы да қолдан жасалған жағдайдың бағыты мен ығына байланысты болады. Әрине, көптің көңіл күйі маған мақсатқа жетер баспалдақ боп, таңдаулы болуыма көмектесіп жіберді.

Робопсихолог басын изеді.

— Менің мамандығымды да бүге-шігесіне дейін меңгергеніңіз көрініп тұр, ол енді әрбір саяси тұлға үшін аса маңызды шығар. Бірақ дәл осылай болғанына қатты өкінемін. Мен роботтарды қатты жақсы көремін ғой. расында, адамдардан гөрі роботтарды жаныма жақын тартамын. Егер қоғам қайраткері бола алатын робот жасалатындай болса, ол ең тамаша маман, ең адал қызметкер болар еді. Робототехниканың заңы бойынша, алдында қанша қатыгез, жауыз, алаяқ, сатқын тұрса да, оған ешқандай зиянкестік жасай алмайды. Өзі мәңгілік өмір сүрегін болса да, аз ғана жыл абыройлы қызметін атқарып, зейнетке шығар еді де, сонысымен-ақ ешкімнің көңіліне тимей, жүрекке еш салмақ салмай, өздерін түгел басқарып келген мүлде адам емес, робот екенін бірақ білдірсе ғой. Бұл тамаша болар еді.

Түп тамырында табиғи негіздің жоқтығынан роботтың ми арқылы басқару ісінде жетіспеушіліктер болуы мүмкін бе? Қалай дегенде де позитрондық ми өзінің күрделілігі жөнінен адам миымен тең түсе алмайды ғой.

Оның айналасында кеңесшілері болар еді ғой. Адам миының өзі көмекшісіз басқару ісімен жалғыз айналыса алмайды.

Байерли аса салмақты кейіппен Сьюзен Кэлвинге таңырқай қарады.

— Сіздің күлуіңіздің себебін білуге болар ма екен, Сьюзен Кэлвин?

— Куинн барлық жағдайды жан-жақты ойластырдым дегеннің өзінде, қалт жібергені бар екен.

— Оның тұспалының жетімсіз тұсы бар дегенді айтқыңыз келіп отыр ма? Қосымша үстеуге болар ма еді?

— Иә, тек бір ғана нәрсе. Сол Куинн мырза айтып жүрген мүгедек Стивен Байерли сайлау алдындағы үш ай уақытын қандай да бір құния себептермен қала сыртында өткізіпті. Ол сол сапарынан дәл сіздің халық алдында сөз сөйлейтін кезіңізде келген көрінеді. Шындап келгенде, ол бұрын бір рет жасаған нәрсесін тағы қайталап, екінші рет жасауына да болар еді ғой. Оның үстіне ендігі жоң бұрынғы тәжірибе ізімен жасаған соң, оңайырақ та болары сөзсіз.

— Мен сізді түсініксіздікпен отырмын.

Кэлвин доктор орнынан көтеріліп, киімін қаққышқа жағасын түзеп қойды. Сірә, кетуге ыңғайланған секілді.

— Менің айтайын дегенім, роботтың Бірінші Заңды бұзбай-ақ адамды ұрып жіберуі тек бір жағдайда ғана мүмкін болады...

— Сонда ол қандай жағдай?

— Кэлвин доктор бұл кезде есікке жетіп, тұтқасынан ұстағі тұрған. Ол байсалды үнмен:

— Алдында тұрған, яғни ұру керегі де робот болғанда. Басқа, екінші робот алдында тұрса.

Соны айтты да әйел жадырай күлді. Арықша келген жүзі нұрланып, риясыз жымылып тұр.

— Сау болыңыз, Байерли мырза. Енді бес жылдан сон үйлестіруші координаторларды сайлау кезінде де сізге дауыс беретін шығармын деп үміттенемін.

Стивен Байерли қулана күлімсіреді.

— Оған дейін әлі сонша көп уақыт бар ғой...

Сьюзен шығып кетті де, соңынан есік жабылып қалды.

Оған таңырқай қарап, тапжылмай тұрып қалдым.

— Шын айтып тұрмысың?

— Бір сөзі де өтірік емес.

— Сонда ұлы Байерли робот боп шыққаны ма? Қалай сонда?

— Солай болып тұр ғой. Оның қалай екенін біз енді едікашан біле алмаймыз. Бірақ ол өзі өлуге бел буған кезде денесін жойып жіберуді мықғап тапсырыпты. Сондықтан енді ештеңені де дәлелдеу мүмкін бола қоймас. Онын үстіне, енді оның еш мәнісі де жоқ қой.

— Иә, солай да шығар...

— Сіз де роботтарға қарсы пікір ұстанғандар санатынансыз-ау деймін, ә? Оныңыз дұрыс емес. Өте өкінішті. Ол керемет әкім болып, өз міндетін өте тамаша орындап еді... Міне, сонымен бітті, — деді Сьюзен Кэлвин орындықтан көтеріліп жатып. — Мен бұл саланың сонау алғашқы сатысынан бастап, неден, қалай басталғанын көрдім ғой. Байғұс роботтардың сөйлей алмайтын кезінен бастап. Бұдан былай ештеңе көрмейтін де шығармын. Менің ғұмырым ақырына таяды. Әрі қарай не боларын көру сіздердің еншіңізге бұйырар деп сенемін.

Содан қайғып Сьюзен Кэлвинді көре алмадым. Бір айдан кейін қайтыс болыпты.

ШЕШІМІН ТАПҚАН ҚАЙШЫЛЫҚ

Үйлестірушінің жеке кеңсесіне әсемдік беріп тұрған камин – ортағасырлық таңғажайып дүние. Сол орта ғасырдың өкілі қолын жүрек тұсына қойып тұрып, ақиқатын айтар болса, бұл құрастырмадан өз дәуіріндегі шын каминді көре алмағанын ашық мәлім- дер еді. Бұл камин тек сәндік үшін ғана тұрған болатын. Бейбіт, еркін алау табанына асбест төселіп, тереңдетілген қабырғадағы әйнектің арғы жағында жалған лапылдайды.

Ағаш діңінен жасалған шөркелер де бүкіл қаланы электр жарығымен қамтамасыз етуші лазер сәулесінің әсерімен жанып тұр. Жай ғана түймені басып қалсаң болғаны, каминді күлден тазартуға мүмкіндік аласың да, қайтадан жаңа отын қаластыра қоясың. Қысқаша айтқанда, бұл өте тиімді, жануы да, жылуы да оңайға соғатын камин пешін қаласаң, дәл сондай, ебіңе лайық, жаймашуақ бір ошақ.

Ал ондағы жалын, қызыл тілі жалаңдап, лапылдаған нағыздың өзі! Сәл ашық қалған сызаттан ағаштардың сытыр-сытыр етіп жанғаны анық көзге ұрып, тап-таза мөлдір әйнектің арғы жағынан алаулаған от та ирелендеі, ауаны тілгілеп, көңілдене билейтіндей.

Жанған отқа қарап отырған үйлестірушінің көзәйнегінің қалың шынысына түскен алаудың кіп-кішкентай бейне көшірмесі де секіріп ойнақтайтындай. Сол жалын оның ойлы көзінің қарашығында да, қасындағы «U.S.Robots and Mechanical Men» корпорациясынан келген қонағы Сьюзен Кэлвиннің көз қарашығында да секіріп ойнап жүр.

— Сіз өзіңіз де, Сьюзен, сіздің мұнда келуіңіздің себебі тек ақсүйектік мазмұнға ғана ие емес екенін байқап отырған боларсыз.

— Әрине, жобамен түсініп отырмын, Стивен. Шынымды айтсам, неден бастарымды да білмеймін, — деп күмілжіді Кэлвин.

— Былай алып қарағанда, үрейленетіндей соншалық ештеңе де болып жатпаған сияқты. Бірақ адамзатқа қауіп төндіретін апат болуы да мүмкін, — деді Стивен.

— Осы тақылеттес мәселелермен маған қаншама рет, қаншама адамдар келіп жататынын білсеңіз ғой, Стивен. Тіпті маған қазір бүкіл әлемдегі адамзаттың шеше алмай жүрген жұмбағы осы секілді боп көрінеді, — деп Сьюзен жеңіл күрсініп қойды.

— Солай ма? Онда несі бар, біз де соның бүге-шігесіне жетуге тырысқанымыз жөн шығар. «Бүкіләлемдік болат құюшы» жиырма мың тоннаны жалға алушыға қайта шығару керегін хабарлапты. Мексика қатарға қосамыз деген уақытынан екі айға кешігіп қалды. Альмаденде¹⁶ сынап өңдеу мөлшерін өткен көктемнен бері төмендетумен келе жатыр, Тяньцзинде¹⁷ гидропондық плантациялардағы қызметкерлерді жаппай жұмыстан босатып жатқан көрінеді. Мен тек қазір есіме түсіп, аузыма ілінгендерді айтып отырмын, ал мұндай мәліметтер жетерлік, тізбектей беруге болады.

— Сонда бұл ауытқу соншалық маңызды ма? Мен мұның салдарын бағалайтындай экономист емеспін ғой, — Деп Сьюзен шын білгісі келген сұрағына көшті.

— Егер әрбірін жеке-жеке алып қарасақ, соншалық Қорқынышты ештеңе жоқ сияқты. Ал Альмадендегі Жағдай ушығып бара жатса, ол жаққа тау ісі қызметкерлерін жіберуге болады. Тяньцзинде соншалық артық боп кеткен болса, жұмыстан шығып қалғандарды Ява мен Цейлонға апарып орналастыруға болады. Жиырма мың тоннаны

¹⁶ Альмаден (исп. Almaden) — Испаниядағы қала және муниципалитет.

¹⁷ Қытай Халық Республикасының ең ірі мегаполистерінің бірі.

жалға берудің өзі бүкіл әлемнің екі күндік қажеттілігін де жаппай қалады. Мексиканың каналдың екі айға кешігіп барып, іске қосылуы да ауа райын қатты өзгерте қоймас. Мені ойландыратыны — машиналар. Мен бұл туралы сіздердің зерттеу бөліміндегі басшыларыңызбен сөйлесіп көргенмін.

— Винсент Силвермен бе? Ол маған бұл туралы ештеңе айтқан емес.

— Мен одан екеуміздің әңгімемізді ешкімге айтпай қоя тұруын өтінген едім. Өтінішімді орындаған екен ғой, — деп Стивен разы көңілмен күлімсіреп қойды.

— Иә, сонда ол сізге не деп жауап берді? — деп сұрады Сьюзен түсін жылыта қоймай, салқын үнмен.

— Егер қарсы болмасаңыз, Сьюзен, ең алдымен мен сізбен машиналар жағдайы жөнінде сөйлесіп алсам ба деп едім. Олар туралы сөйлеспек болғаным, сіз роботтарды өте жақсы білетін әлемдегі жалғыз адамсыз, маған да қазір көмектесе алатын өзіңіз боп тұрсыз. Мен аздап қиялға ерік берсем, қарсы болмас па екенсіз?

— Еркіңіз білсін, Стивен, маған дәлелдегіңіз келген нәрсеңізді дұрыс жеткізу үшін, не айтамын десеңіз де мен қарсы емеспін, — деп ашық-жарқын сыңай танытты Сьюзен.

— Енді... Былай ғой... Сырттай қарағанда уәж емес нәрсе сияқтанған өндіріс орындарындағы жаңа ғана мен санамалап айтқан теңсіздіктер мен тұтынушылар арасын- дағы келіспеушіліктер соңғы соғыстың алқашқы қадамы болуы да мүмкін, — деген Стивен Сьюзеннің жүзіне көз тоқтата қарап, тосылып қалған.

— Айта беріңіз, Стивен деді ол құптаған сыңай танытып. Әйтсе де Сьюзен Кэлвин өзі жайғасқан ыңғайлы жұмсақ креслоның өзінде тіп-тіке, қаздып, еркінсі алмай отыр. Оның бозарған. ызғарлы өңі, жұп-жұқа ерні, бірқалыпты, еш сезімсіз үні жыл өткен сайын құрғаған үстіне құрғап, қатайып бара жатқандай. Алдында отырған Стивен Байерли өзіне шын мәнінде ұнайтын, өзі әбден сенетін жалғыз жан болғанның өзінде де, оған деген қарым- қатынасы да өзгелерден еш айырмасыз, салқынқанды. Жасы болса алпысты әлдеқашан алқымдап қалған, содан да болар, әдет, қасиеттері жойылмақ түгілі, уақыт өткен сайын бекіп, орныға түскен.

— Адам дамуындағы әрбір кезең, — деп сөзін бастады үйлестіруші. — Тек күш жұмсау арқылы ғана шешілетін өзіне тән ерекшеліктері бар жеке шиеленістер түрімен, мәселелер тобымен айшықталады. Барлық жағдайларда да, өкінішке қарай, күш қолдану түйіткілдің шешімін табуға әкеп соқтырмай, есесіне күрделендіре түсетінін көрсеткен. Керісінше, қарсылықтар көптеген шиеленістер туғызып, кейін өз-өзінен, тып-тыныш қана шешіліп қалып жатқанын байқаймыз. Оның үстіне әлеуметтік, экономикалық жағдайлардың өзгеруіне қарай сұрақтардың да жауабы табылып қалатын кездері жетерлік. Кейін жаңа мәселелер туындап, жаңа соғыс жолдары ашылып дегендей, байқап отырсақ, бұл айналым бітпейтін, шексіз шең- бер бойында жүрген секілді. Салыстырмалы түрде жақын арадағы уақыттарды алып қарайықшы. Он алтыншы, он сегізінші жүзжылдықтарда бітпейтін әулетаралық соғыс- тар жүрді де, Еуропа үшін ең басты мәселе «басқарушы кім болар екен» деген көңілді күпті қылған сұрақ болды. Оларды: Габсбургтер¹⁸ жеңе ме, әлде Валуа-Бурбондар¹⁹ ма деген үміт пен күдік жетелеумен өтті. «Еуропаның бір жартысын біреу билесе, екінші бөлігіне өзгелер иелік ете ме» деген қарсылықты ойлар шешімін таппай қойды. Бірақ дәл осындай жағдай ұлы француз революциясына дейін де, алдымен Бурбондар, олардың соңыңа Габсбургтер

¹⁸ Габсбургтер әулеті — 1282-1918 жылдары Австрияда, 1526-1918 жылдары Чехия мен Венгрияда, Испанияда және оның иеліктерінде билік жүргізген әулет.

¹⁹ Валуа әулетінің өкілдері француз тағына 1328-1589 жылдары билік еткен, кейін орнына Капетинг үйінің кіші тармағы Бурбон әу- леті келді.

тарих қоқысына тасталғанға дейін де болғац еді. Ол кезде Еуропаны бәрінен де күшті, қорқынышты соғыс — діни наным-сенім соғысы жұлым-жұлым еткец болатын. Олардың міндеті Еуропаның католик дінімен немесе протестант дінімен қаларын шешіп беру болған өйткені бір уақытта екі дінді қатар ұстану мүмкін емес көрінген. Мұндай шешуі қиын шиеленіскен қарамақайшылықтар қиян-кескі ұрыспен, от пен қылышпен шешілуі тиіс болғандай еді. Дегенмен күш атаулы бұл жерде де ештеңе бітіре алмады. Англияда өндірістік революция басталды да, ал құрлықта ұлттық ұстаным белең ала бастады. Әлі күнге дейін Еуропаның жартысы католик дінінде, жартысы протестанттар емес пе, бірақ ол ешкімнің де шамына тиіп, соғысуға себеп болып жатқан жоқ. XVIII-XIX ғасырларда ұлттық-империалистік соғыстар белең алған-ды, сол кездегі негізгі мәселе Еуропа елдері арасындағы шикізат пен өнім көздерінің әлемдік деңгейге шығуы болған жоқ па? Сол кезеңдерде егер әлем Англия мен Франция, Германия арасында үшке бөлінбесе, жер бетінен жойылып кетердей көрінуші еді. Өйтсе де Еуропаға қарамаған талай мемлекеттердің өз бетімен дамып, өркендеп, өз іштеріндегі өсіп, жетілген ұлттық бостандыққа ұмтылған қозғалыстары арқасында Еуропасыз да күн көре алатындарын дәледеп берді. Сонымен, біз анық көріп отырған жағдай...

— Иә, Стивен, сіздің пайымдауларыңыз дәлелді, әйтсе де соншалық терең ойдың қорытындылары деуге келіңкіремейтін де секілді.

— Тым терең пайым емес, оған келісемін. Бірақ, өкінішке қарай, ең ашық көрініп тұрған дәлелдер адам санасына барлығынан кеш әрі сондай қиындықпен сіңеді ғой. Сьюзен, XX ғасырда соғыстың жаңа бір жолағы пайда болды. Оны қалай атасак болады? Идеологиялық десек, дурыс болар ма екен? Білмеймін. Діни ағымдарға деген қуцитарлық орныққан экономикалық көзқарастарға айналды да, тағы да соғыссыз мүмкін болмай қалды, ең сорақысы сол — енді тарих сахнасына атомдық қарулар шыға бастады. Адамзат бұған төзе алмай құлдыраған үстіне құлдырап, шарасыздық құрдымына құлап кететіндей көрініп еді. Сол кезде позитрондық роботтар ойлап шығарылған болатын. Олар ғаламшараралық ұшулар басталған уақытта, дер кезінде пайда болған... Сол бойда кімнің ақылдырақ екені де әлемге қызық болмай қалды. Адам Смит²⁰ пе, әлде Карл Маркс²¹ мықтырақ па, енді бәрібір.

— «Машинадан шыққан құдай» десек болады. Тура һәм ауыспалы мағынасында да солай ғой, — деді Сьюзен де жай ғана қоштау үшін.

— Сіздің бұлай бұра тартқаныңызды ешқашан естімеппін, Сьюзен, бірақ өте дұрыс айтасыз. Дегенмен қазірдің өзінде де қауіп-қатерден құтылып, алаңсыз отырған ештеңеміз жоқ. Бір мәселенің шешілуі өзінің соңынан қашан да келесі бір түйінді мәселені іле кетері анық. Біздің бүкіл әлемдік роботтандырылған экономикамыз туындайтын мәселелерден сақтандырылған емес, сондықтан да машиналар пайда болды ғой. Жердің экономикасы тұрақты және ол Робототехниканың Бірінші Заңдылығын басшылыққа ала отырып, адам қажеттілігіне жарайтын ұсыныстарды тауып, есептерді шығарып беретін Машиналардың шешіміне негізделгендіктен де үнемі тұрақты бола береді. Сол машиналар бір кездерде жасалған есептеуіш техникалардың күрделі қосындылары секілді керінгенімен, Бірінші Заңдылық тұрғысынан алғанда олар да кәдімгі роботтар. Сондықтан да барлық жер бетіндегі экономика адам өміріне қажетті қызығушылықтарына сәйкес өсіп, өркендеп отырады Жердің тұрғындары өздеріне жұмыссыздық қаупі, әлде нелердің жетіспеушілігі, өнімді қайта өндіру қажеттілігінен мұқтаждық туындамайтынын біледі. Жоқшылық пен апгтық тарих окулығындағы

²⁰ Адам Смит — заманауи экономикалық теориялардың негізін салушы, философ.

²¹ Карл Маркс — немістің экономист ғалымы, философ, саясатта- нушы, әлеуметтанушы.

сөздер ғана боп қалды. Өндіріс мүлкіне жекеменшік дегеннің өзі де сондай архаизмге айналары анық. Бір адам немесе үлкен топтар ма, бір ұлт немесе тұтас адамзат па, кім иелік етсе де, өндірістердің кез келген түрі тек машинаның нұсқауымен болатын уақыт келеді. Адамдарды солай жасауға мәжбүрлегендіктен емес, тек машина қашанда дана да дара, тиімді жолды дұрыс таңдайтын болғандықтан да солай, оны адамдар да жақсы біледі. Мұның берер мағынасы сол, әлемдегі бар соғыстардың ақыры келіп жетті деген сөз. Тек егер...

Үйлестіруші сөзін аяқтамай, тоқтап қалды да оны ойын аяқтауына септігін тигізгісі келгендей, сұраулы жүзбен қарап:

— Иә, сонымен, егер не? — деп жауап күте, жүзіне бажайлай қарады.

— Егер тек машиналар өз функцияларын атқаруын тоқтатпаса, — деп үйлестіруші сөзін аяқтады.

— Түсінікті. Демек, жұмбақ келіспеушіліктердің бәрін сонымен түсіндіргіңіз келеді ғой, темір өнеркәсібінде, гидропоникада²² да, тағы сол секілді кәсіпорындардағы...

— Иә, Сьюзен. Осы секілді қателіктер орын алмауы тиіс. Бірақ... Силвер доктор мұндайдың болуы мүмкін еместігін айтқан болатын, — деп Сьюзенге бұған не дейсіз деген сыңайда сұраулы жүзбен қарады.

— Ол, немене, сондай мүмкіндікті жоққа шығарып отыр ма? Оның әрекетіне ұқсамай кетті ғой.

— Жоқ, Сьюзен, ол айғақтарды жоққа шығармайды. Мен, сірә, дұрыс түсіндіре алмаған сияқтымын. Машиналардың дұрыс жауап бермеуі мүмкін дегенге сенуден мүлде бас тартады. Машиналар өз қателіктерін өздері тауып, оны жөндеуге бейімделіп құрылған, ал жалғанулар мен тетіктердегі қателіктер табиғаттың негізгі заңдарын бұзудан болған зардап дегенге сенеді. Бірақ мен оған сонда да...

— Бірақ сіз оған: «Сонда да сіздің жігіттеріңіз және бір тексеру жүргізе салсын», — дедіңіз ғой?

— Сьюзен, сіз менің ойымды оқып қойдыңыз ғой. Иә, дәл солай айтқанмын, бірақ ол бұлай жасау мүмкін емес деп отыр, — деді үйлестіруші.

— Неге? Қолы тимей ме екен? — деп сұрады Сьюзен. Жоқ, әңгіме онда емес. Ол ешқандай адамның қолынан келмейді дейді. Маған бәрін ашық айтып отырған сияқты. Маған түсіндіргеніне қарап, дұрыс ұғынған шығармын деп те сеніп отырмын. Машиналар құбылыстың бір бөлігінен алған қорытындыларды оның екінші бөлігіне пайдаланудың орасан зор үлгісін көрсетіп береді. Яғни математиктер тобы нақты есептер шығаруға бейімделген позитрондық ми жасау үшін бірнеше жылдар бойы табандап еңбек етуде. Сол есептердің нәтижесінің көмегімен олар бұрынғыдан да күрделі ми, яғни өзінен де күрделі келесі миды құрастыруға күші жететін миды жасайды, әрі қарай да осылай жалғаса береді. Силвер доктордың айтуына қарағанда, біздің Машина деп атап жүргеніміз біріне бірі жалғасқан осындай ондаған операциялардың нәтижесі.

— Иә, ол — бізге таныс іс, — деп басын изеді Сьюзен. — Менің математик болмағаным қандай жақсы болды. Байғұс Винсент. Ол әлі жас қой. Сынақтама орталығында бұрын-соңды, осы жігітке деіін мұндай дықтар болмаған еді. Менде де кездескен емес. Менің ойымша, қазіргі роботехниктер өздері жасап шығарған машиналарын өздері дұрыс танымайтын да сияқты.

²² Гидропоника — өсімдіктерді топырақсыз, жасанды қоректейдіргіш ортада өсіру.

— Асылында, сіздің айтқаныңыз дұрыс. Машина Де ген, олар туралы жексенбілік газеттердің қосымціабетін' қызық үшін жаза салатындай, тек жай ғана «суперми» емес қой. Жағдайдың өзгергені соншалық, ақылға сыймастай қысқа уақыт ішінде шексіз мөлшердегі мәліметтерді жинагі, сараптай келе, олар адамдарды өздерін бақылай алатын мүмкіндіктерінен де айырды. Сонда ғана мен басқа әдістер қолдану керегін сездім. Мен машинаның өзіне сұраныс жібердім. Біз қатаң құпия жағдайында машинаға бір кездегі болат өнеркәсібінде шешім қабылдау үшін өзі пайдаланған бастапқы деректерді енгіздік, оның жеке шешімдері мен қабылданған шешімдердің нәтижесі туралы хабарды, қайта өңдеуді ұсындық та, болған жағдайды түсіндіруді өтіндік.

— Ал сондағы нәтижесі қалай болды? — деп сұрады Сьюзен Кэлвин қызыққанын жасыра алмай.

— Мен сізге оның жауабын сөзбе-сөз айтып бере аламын: «Істің барысы түсіндіріп беруге келмейді», — деді.

— Оған Винсент не деді?

— Ол екі нұсқа ғана бар екенін айтты: Біріншісі, машина анық, нақты жауап беру үшін біз мәліметті дұрыс бермеген болуымыз мүмкін дейді. Бірақ олай болуы тіпті мүмкін емес, оны Силвер доктордың өзі мойындады. Екіншісі, машина Робототехниканың Бірінші Заңдылығына қарама-қарсы келетін шешім адамға зиян келтіруі мүмкін деген қауіппен, машинаның өзі енгізілген деректерді қабылдағысы келмеуі мүмкін. Кейін Силвер доктор маған сізбен жолығып, ақылдасуға кеңес берді.

Сьюзен Кэлвиннің шаршаңқы жүзі сәл жадырай түсіп, жымыып қойды да:

— Мен есейдім ғой, Стивен, — деді мұңайып. — Есіңізде болар, мені зерттеу бөліміне басшы етіп тағайындамақ ниетіңізді айтқаныңызда, қарсы болып, бас тартқанмын. Сол кездің өзінде жас емес едім ғой, сондықтан мойныма шамам келмейтін жүкті артқым келмеген болатын. Кейін сол орынға жас маман Силверді шақырып алғанда, ол таңдау маған да ұнағаны рас. Бірақ, міне, нәтижесін өзіңіз көріп отырғандай, әлі де болса өзімді мазалап жүргендеріне қарағанда, ештеңе өндіре алмай жатқан секілді. Менің өз пайымдауымды бүкпесіз жайып салуыма мүмкіндік берерсіз деп ойлаймын, Стивен. Менің жүргізген сараптама, зерттеулерім Робототехниканың Үш Заңы бойынша роботтардың шын мәніндегі әрекеттерін бағамдайды. Дәл қазіргі кезеңде біз есептеуіш құрылғылардың туғызған қиындықтарын айтып жүрміз. Олар — позитрондық роботтар, сол себепті де заңға бағынышты болады. Дегенмен олар жеке тұлға емес, яғни олардың жауапкершіліктері шектеулі. Олар жоғары мамандандырылғандықтан да солай болуы керек. Бұл заңдылықтардың өзара әрекеттесуіне мүмкіндік те қалдырмайтын болған соң, менің зерттеу әдісім еш пайда бермесі анық. Қысқаша айтқанда, мен сізге көмектесе аламын деп ойламаймын, Стивен.

Үйлестіруші мұңая күлімсіреді.

— Сонда да, егер мүмкіндік берсеңіз, сізге аяғына де- йін баяндап берсем деп едім, Сьюзен. Мен өз пайымдаула- рымды жайып салуға тырысайын, сосын сіз робопсихолог көзқарасымен, мұның бәрінің қаншалықты мүмкін екенін айтып берсеңіз деп едім.

— Оған қарсылығым жоқ. Жалғастыра беріңіз, — деп келісімін берді Сьюзен.

Стивен ерекше серпіліспен әңгімесін жалғап кетті:

— Сонымен, егер машина қате жауап берсе, ал оның дұрыс жауап бермеуі мүмкін емес болса, онда бір ғана себеп болады: оған қате мәліметтер берілген! Басқаша айтқанда, мәселе роботта емес, адамдарда. Сол себепті де мен планетарлық инспекциялық тексеріс сапарыңа аттандым...

Сьюзен оның әңгімесінің желісін іліп әкетті.

— Сол сапардан бүгін ғана Нью-Йоркке оралдыңыз

— Иә, солай, — деп басын піұлғыды Стивен. — Се- бебі ол өте қажет болды. Бізде төрт машина бар, олардың әрқайсысы Жердің әр аймағына жауап береді. Солардың төртеуінің де берген жауаптары дұрыс емес, — деді Стивен шарасыз халін жасыра алмай, терең күрсініп.

— Ал енді дәл осының өзі заңдылық, Стивен. Егер сол Машиналардың тек біреуі ғана қате жауап берсе, онда қалған үшеуі де қателеседі. Себебі олар әрқайсы- сы дұрыс қабылдауда деген жорамал негізінде жұмыс істейді ғой. Егер сол жорамал дұрыс болмаса, жауаптар да дұрыс болмайды.

— Мәссаған! Бәсе, маған да солай секілді көрініп еді. Ал енді менімен бірге аймақтық үйлестірушілермен әңгімелескен жазбамды қарап шыға аласыз ба? А, иә, айтпақшы, ұмытып барады екенмін ғой... Бұрын-соңды «Адамдардың құқын қорғау қоғамы» деген ұйым туралы естігеніңіз бар ма?

— О, анау, әлгі... иә-иә, естігенмін. Олар фундаменталистердің ізінен ергендер ғой, кезінде U.S.Robots» позитрондық роботтарды қолдану арқылы заңға қайшы әрекет етіп, адамдардың жұмыс орнын тартып алып жатыр деген желеумен қарсы шыққандар ғой. Енді, менін байқауымша, сол «Адамдардың құқын қорғау қоғамы» Машиналармен күресіп жатыр екен ғой, — деп мырс етті Сьюзен.

— Иә, иә, бірақ... Енді оны өзіңіз көре жатарсыз. Қане, Шығыс аймақтан бастайықшы, оған қалай қарайсыз? — деп Стивен мұның жүзіне барлай қараған.

— Еркіңіз білсін, Стивен, — деді Сьюзен Кэлвин.

ЦЫҒЫС АЙМАҚ: Жер көлемі 7500 000 кв. миль. Халқының саны 1700 000000 адам. Астанасы — Шанхай.

Чинь Солиннің арғы атасы жапондықтардың зорлықпен Қытай Республикасында басып кіруі кезінде опат болған және өзінің сүйікті балаларынан өзге ешкім де оның өліміне қайғыра қоймаған болатын, қайда жерленгенін де ешкім білмейді. Чин Солиннің атасы қырқыншы жылдардың аяғында азамат соғысының азапты күндерін басынан кешіргенді, оны да өзінің сүйікті балаларынан басқа жан білмеді, білгісі келіп, қызыққан да ешкім жоқ. Сонда да Чин Солин үйлестірушінің аймақтағы орынбасары болды, сөйтіп ол Жердің барлық тұрғындарының жартысының экономикалық бақуатты болуын қамтамасыз етуге міндетті болды. Сірә, кеңсесіне безендіруші құрал ретінде тек екі картаны іліп қоюы да өткен ата-бабаларына деген құрметінен болса керек. Олардың бірі тым көне, қолмен салынған жер иелігінің бедері. Картадағы жазулар да әлдеқашан қолданыстан шығып қалған иероглифтермен жазылған. Онда ағып жатқан бұлақтардың сұлбасы өте жіңішке сызықтармен беріліп, жатаған үй суреті бейнеленген. Екінші карта тым үлкен әрі заманауи, ап-анық суреттер мен қанық түсті бояулар, түсінікті сызбалар бар әрі кириллицамен жазылған. Кып-қызыл қанық бояумен сызылған жолақ Шығыс аймақтың шекарасын айқын көрсетіп, бір кездерде Қытай, Үнді, Бирма, Үндіқытай, Индонезия болған территорияларды бөліп тұр. Тек елеусіздеу бір бұрышта ғана ежелгі Сычуань болғанын айғақтайтын болар-болмас қана белгі тұр, оны Чиннен басқа жұрт тіпті байқамас та еді. Сол маңда оның түпкі аталарының Жер иелігі болған. Сол картаның дәл алдында тұрып, Чин Стивен Байерлимен таза ағылшын тілінде сөйлескен болатын.

— Менің жұмысымның еңбекақысы көп те, ещ бей жоқ қызмет екені сізге айғақ қой, құрметті үйлестіруші. Бұл қызмет маған қоғамда белгілі бір жоғары мәртебе береді, ал кеңсемнің орналасқан жері әкімшілік орың үшін өте ыңғайлы, қалған шаруаның

бәрін Машина атқарады Сіздің Тяньцзиндегі гидропондық орнатулар туралы көзқарасыңыз қандай, соны айтыңызшы.

— Тамаша!

— Ал, ендеше, бұл осындай орнатулардың оннан бірі ғана ғой және ең үлкені де емес. Шанхай, Калькутта, Батавия, Бангкок... олар өте көп. Олар осы Шығыстағы бір миллиард жеті жүз миллион адамды асырап жатыр ғой. Бірақ қалай десек те, дәл Тяньцзинде жұмыссыздық мәселесі белең алып тұр. Шынымен де артық өндіріске қол жеткізе алдық па? Азық-түлік өндірісінің артық болуы Азияда да мүмкін болғаны ма сонда?

Чиннің қап-қара, сығырайған көзінің көлемі бұрынғысынан да азайып, бір сызыққа айналып кеткендей.

— Жоқ. Ондай жетістікке әлі ерте. Расында да, соңғы айларда Тяньцзиндегі бірнеше сақтау қоймаларын жабуға тура келген, бірақ қорқынышты ештеңе жоқ, уайымдамаңыз. Адамдар жұмыстан уақытша ғана шығарылды. Гидропоника аймағында жұмысқа қалғысы келгендерге бірден Коломбоға, Цейлонға жолдама берілді. Ол жақта дәл осы кезде жаңа құрылым іске қосылып жатқан болатын.

— Сонда да, айтып отіңізші, сақтау қоймалары нелік-тен жабылды?

Чин тағы да ыржия күліп еді, жылтыраған жанары тұзу сызыққа айналып кетті.

— Шамасы, сіз гидропониканы жаксы білетін сияқтысыз. Былай айтқанда, бұл жерде адам таңданарлықтай ештеңе жоқ. Сіз солтүстіктің адамысыз, сіздерде әлі күнге дейін өсімдікті ашық топырақта өсіруді қалайды. Солтүстікте гидропоника туралы ойласа да, оны химиялық ерігінділерде өсімдіктерді өсіру деп санайды. Ресми тұрғыдан алғанда оны солай деуге де болады. Тек біз сәбіз, болмаса шалқан өсірмейміз. Олардан гөрі маңыздырақ, шынымен де. Біздің ең басты назарымыздағы нәрсе — егістіктегі азық-түлік өнімінің негізгі бөлігін беретін ашытқы. Дәл қазіргі уақытта біз екі мыңнан аса ашытқы түрлерін өсіреміз және ай сайын жаңа түрлері қосылып отырады. Ашытқыларды өсірудің негізгі қосылғыштарының құрамы нитрат пен фосфаттан тұрады. Солармен қатар жерде тым сирек кездесетін элементтер мөлшері, мысалы, бор мен молибденнің микроскоптық зерттеуден өткізіп барып, қосылады. Табиғи қоректік заттарды құрайтын ерітінді ретінде гидролиз целлюлозасы, яғни тұздарды химиялық жолмен судан ажырату арқылы алынған қант қолданылады. Сонымен қоса басқа да қоректік заттар қосылады. Гидропондық өндіріс болу үшін және қарқынды дамуы үшін, соның нәтижесінде біздің екі миллиард халқымыз тамақтанатындай мүмкіндік болуы үшін, орман алқаптарын да үнемі қалпына келтіріп отыруымыз керек. Оңтүстіктегі ну тоғайлы алқаптардағы ағаш өңдеу орындары бірлестіктерінің жұмыс барысын бақылауда ұстауымыз қажет. Бізге күш, қуат козі, болат, және ең басты нәрсе — химиялық өндіріс керек.

Соңғы сөзіңізден басқасының бәрін түсінген сияқтымын. Айтыңызшы, химикаттар не үшін керек? — деп таңырқай сұрақ қойды Стивен.

— Білесіз бе, Байерли мырза, ашытқылардың әр түрінің айрықша қасиеттері, өз ерекшеліктері бар. Әлгінде де айттым ғой, бізде ашытқылардың екі мыңнан астам түрі бар. Бүгін өзіңіз жеген отқа қақтаған еттің өзі де сол ашытқыдан жасалған. Тоңазытылған жемістер де ашытқыдан. Біз ашытқы ерітіндісін әзірлеу технологиясын ойлап табуға қол жеткіздік, оның дәміне карағанды сыртқы пішіні жағынан да, тағамдық құндылығы жөнінен де сүттен еш айырмашылығы жоқ. Басқа қасиеттерінен бөлек ашытқыда әзірленген тағамдардың дәмін өзгелерінен гөрі танымал етуге ықпалын тигізеді. Сол дәмінің ерекше болуы үшін де бұрынғы негізгі қант және тұз ерітіндісі

жарамсыздарға жаңа, жасанды түрлерін қосып отырамыз. Сол штаммдардың біріне биотин қажет болса, келесісіне птероилглутаминді қышқыл, үшіншісіне он жеті түрлі амин қышқылы, оған қоса В дәрумендер тобы қажет. Мұның тудыратын қиындықтары жеткілікті, әрине, бірақ бұл тағамдар өте танымал, кең тараған, сондықтан олардан бас тарта алмаймыз.

Байерли шыдамсыздана қозғалақтап, креслоға қайта жөнделіп отырды да:

— Иә, бірақ... Осының бәрін маған неге әңгімелеп жатқаныңызды түсінбедім, — деді.

— Сіз менен неліктен Тяньцзиндегі көп адамның жұмыссыз қалғанын сұрадыңыз ғой, мырза. Сол себепті де өзіңізге бүге-шігесіне дейін ашып түсіндірейін дедім. Мәселе сақтау қоймаларындағы тағам түрлерін жаңарту үшін қайта жабдықтауда боп тұр. Барлық жұмысты Машина атқарады.

— Дегенмен жетілмеген күйде жүзеге асырады. Солаи ғой?

— Білесіз бе?.. Мен бұлай айтпаған да болар едім. Егер бізде қанша қиындықтар бар екенін есепке алсақ... олардың күн санап өсіп келе жатқанын ойласақ... Иә, ақиқатында, Тяньцзинде бірнеше мыңдаған жұмысшылар нәпақасынан айырылып, жұмыссыз қалды. Бірақ сақтау қоймаларының жабылуы пайдаланылатын азық-түліктің оннан бір бөлігіне де жетпейтін мөлшерді құрайды. Мен мұны...

— Дегенмен Машинаның алғашқы жұмыс жылдарында бұл сан көрсеткіші мыңның бір пайызынан да дспаушы еді ғой.

— Иә, бірақ Машинаны іске қосқан алғашқы он жыл ішінде біз өндіріп шығаратын тағамдар мөлшерін жиырма есеге арттырдық қой. Мәселелер барған сайын күрде-леніп, қандай да бір қателіктер кешіруге тұрарлықтай боп барады...

— Бірақ...

— Иә, бірақ не?

— Шынымен де ерекше біртүрлі жағдай орын алды... Рама Врасайяна деген біреу бар...

— Оған не болды?

— Врасайяна йод алу үшін ерітіндіні сығу әдісін қолданған, ашытқылар онсыз да өз қызметін атқара алады, бірақ ол адамдарға қажет. Сөйтіп, оның зауыты жабылып қалды.

— Мәссаған, шынымен бе? Оған не себеп болған?

— Бәсекелестік. Сенсеңіз де, сенбесеңіз де, сол — бәсекелестік. Машинаның атқаратын негізгі міндеттерінің бірі өндірістік қуаттың үйлесімді жұмысын басқару. Табыс пайызының кемдігінен көлік тасымалының шығындары жабылмай қалса да, өндірістің кей бөліктерін шикізатпен қамтамасыз етпеу мүмкін емес қой. Дәл сол секілді кейбір бөлімдерге шикізатты артық тасымалдауды да болдырмау керек. Ондай қателіктер қуаттың бос жұмсалуына немесе өнімсіз бәсекелестікке түсуге әкеліп соқтырады. Мен сізге әңгімелеп отырған жағдайда, дәл сол Врасайяна зауыты жұмыс істейтін қалада, басқа ерекше заманауи, йодты модернизацияланған жолмен өндіру үшін арнайы жабдыкталатын зауыттың құрылысы басталды.

— Машина солай болуына жол беріп отыр ма?

— Иә, әрине. Бұл таңғалатын жағдай да емес. Енді өндірістің жаңа технология бойынша тиімділігі артатыны сөзсіз ғой. Бәрінен де қызық боп тұрғаны мүлл басқа нәрсе: неге Машина Врасайянаға өз өндіріс орның модернизациялауға, жаңа өндіріс жолдарына көшуге кеңес бермеді? Әлі қорқынышты ештеңе бола қойған жоқ, расында. Врасайяна жаңа зауытқа инженерлік қызметке орналасты. Қаражат жағынан аздап

ұтылып қалды, бірақ соншалық қатты зардап шеккен жоқ. Бұрынғы зауыттың жұмысшылары да жаңа жұмыс орындарын тез әрі оңай таба қойды, ал бұрынғы зауыт ие нәрсе екенін ұмытып қалыппын, әйтеуір бір пайдалы іске жараған сияқты. Біз бар іске Машинаға обден сүйеніп алғанбыз.

— Ал сіздердің басқа шағымдарыңыз жоқ па?

— Ешқандай шағым жоқ.

ТРОПИКТИК АЙМАҚ: жер көлемі 22 000 000 кв. миль. Халқының саны 500000 000 адам. Астанасы — Жаңа Қала.

Линкольн Нгоманың кеңсесіндегі карта Шанхайдағы үйлестіруші Чиндікінен гөрі тым салдыр-салақ, ұқыпсыз көрінді. Тропикалық аймақтың шекарасы бір жерлерде қара қарындашпен, кей тұстары қоңырмен белгіленіп бөлініпті де, аумағы үлкен облыстардың арасындағы белгілер өшіріліп, түсініксіздеу боп кеткен, тек «ну тоғай» немесе «дала» деген белгілер ғана көрінеді. Облыстардың қосылысқан тұстарына «Пілдер мен сирек кездесетін жануарлар» деген секілді түсіндірме сөздер жазылыпты. Тропикалық аймақтың алып жатқан көлемі шын мәнінде керемет еді. Оның құрамына екі өлке толықтай кіріп кететін. Оңтүстік Американың Аргентинадан солтүстікке дейінгі бөлігі мен Африканың оңтүстіктегі Атлас тауларына дейін созылатын аймағы. Бұл өңірге Солтүстік Американың Рио-Гранденің оңтүстігіне дейінгі бөлігі, тіпті Азияның да бір бөлігі мен Аравияның жарты аралы, сосын Иран кіреді. Тропикалық өңір Шығыс аймақтан мүлдем өзгеше. Ол жақта Жер шарының он бес пайызғана жерінде бүкіл дүние жүзіндегі адамзат баласының ясартысы өмір сүрін жатса, мұнда сол адамдардың тек он бес пайызын құрайтындар ғана сол ғаламшардың жартысына жайыла орналасып, емін-еркін ғұмыр кешіп жатыр. Соңғы кездерде тұрғындар санының күрт артқаны байқалады. Шындығында, оның да көп бөлігі босқындардың есебінен толығып отыр. Тропикалық аймаққа табаны тиген кез келген адамның қалағаны болып, жұмыс орны да, тұрақтайтын мекені де табылады. Линкольн Нгома үшін Байерли Солтүстіктен келген босқындардың бірі секілді боғі көрінгенді, өйткені ақ нәсілділердің барлығының ойлайтыны — қоршаған ортаны одан әрі дамыта жетілдіру мен өздеріне жайлы жағдай жасау. Нгома сондай артықшылықты түйсігімен сезгендей боп еді. Салқын Солтүстіктің өңірінде дүниеге келген ақ нәсілді байғұсты кәдімгідей аяған болатын, мықтылардың әлсіздерге жоғарыдан қарауы табиғи құбылыс секілді ме, қалай?

Тропикалық аймақтың астанасы Жер бетіндегі ең жаңа қала болатын, сондықтан да оны Жаңа Қала атандырған, жастықтың аңғал, сенгіш, албырт мінезі сол атаудан сезіліп тұратын. Қала таулар мен жеміс алқаптары басқан төбелерге жайыла орналасқан. Нгоманың кеңсесінің терезесінен қаланың керемет бейнесі көрініп тұрады. Әсем қала күннің төбеден саулай құйылған мол шуағына шомылып, құбыла ойнап, аспанға атқылаған субұрқақтар сұлулығын айшықтай түскендей. Шықылықтап ұшқан тропикалық құстардың қанаттары да алуан түске боялғандай, құлпыра самғайды. Түн көрпесін жамылған шақта көзге түртсе көргісіз қараңғы аспанның төріне самаладай жарқыраған сансыз жұлдыздар самсап шыға келеді...

Нгома рахаттанып қарқылдап күліп алды. Күлгенде аппақ, маржандай тізілген тісі жарқырай көрінді. Ұзын, еңгезердей, қара реңді, қара шашты өзі сол қалпымен-ақ аса тартымды еді.

— Иә, әрине. Мексиканың өнімі аздап кешігіңкіреп жатыр. Бірақ онда тұрған не бар? Бәрібір біз құрыду ты аяқтаймыз. Еш алаңдамаңыз, — деді ол ағылшынша жатық сөйлей алмаса да, тілін бұрап, барынша сөздерді анық айтуға тырысып.

— Бірақ осы жақын уақытқа дейін құрылыс кесте бойынша жүрді ғой?

Нгома қырындай тұрған күйінде Байерлиге көзін алар- та бір қарады да, ұзын, жуан шылымын езуіне қыстыра салып, тұтатып алды.

— Бұл не, Байерли? Ресми тексеріс пе? Қалай түсінуге болады? Не болып жатыр өзі? — деді қызына сөйлеп.

— Ештеңе емес. Сізді жауаптап жатқан ешкім жоқ. Тек әр нәрсені білуге деген әуестік бүгінде үйлестірушінің міндеті секілді боп кеткен. Бар болғаны сол ғана.

— Егер шынымен де ішіңіз пысып, не істерге білмей, ерігіп сұраған болсаңыз, айтып-ақ берейін. Бізге қашан да жұмысшы қолы жетіспейді. Тропиктік аймақта шаруа дегеніңіз бастан асады ғой. Арна — солардың тек біреуі ғана ғой.

— Сонда Машина арна төсеудегі жұмыс көлемін карастырмаған ба? Барлық бәсекелес жобаларды есепке алмаған ба?

Нгома қолын басынан асыра желкесіне қойып алып, шалқалаған күйі темекісінің түтінін будақтатып, төбеге қарай үріп жіберген. Көгілдір түтін шумақтала көтеріліп, сақинаша айнала берді.

— Ол шамалы шатасып, қателесті, — деді сосын жайбарақат.

— Ол осылай... шамалы... жиі қателесе ме?

— Жоқ, оншалық жиі емес. Бірақ, шынымды айтсам, біз оған онша ренжи қойған да жоқпыз, Байерли. Біз мәлімет, деректерді енгіземіз. Алынған нәтижелерді қолданамыз, Машина бізге не айтса, соны жасаймыз. Мұның бәрі өзімізге ыңғайлы болу үшін, Байерли. Күш-қуатты үнемдеу үшін. Тура келсе, амал жоқ, онсыз да жасар едік. Мүмкін, онша жақсы да болмас. Бәрі тез шыға да қоймас... Бәрібір қолымыздан келер еді. Біз өзімізге өте сенімдіміз, Байерли. Тың жер біздің құзырымызда, ол біздің қолымыздың жанасуын мың жылдап күтті. Ал әлемнің басқа бөлігіндегілер ұлтарактай жер үшін қан төгісіп, бірінен-бірі тартып алып жатыр емес пе? Шығыс аймақтағы байғұс елдер секілді бізде ашытқымен тамақтану мұқтаждығы жоқ, солтүстіктегілер сияқты қоршаған ортаның ластануынан да қорықпаймыз. Безгек масасы мен цеце шыбындарын да түгел жойып жібердік. Біздің ыстық күніміздің астында да еңбек етіп, өмір сүруге болатынын адамдар түсінді. Қалың ормандарды қырқып тастап, құнарлы топырақтарды иемдендік, қу мекиен далалық алқаптарды бау-бақшаларға айналдырдық. Біз тіпті көмір мен мұнай өндіре бастағанбыз, сөйтіп жүріп өз жеріміздің қойнауынан сан түрлі пайдалы қазбалар гаптық. Ендеше, бізге кесел жасамаңыздар! Әлемдегі басқалардың бәрінен сұрайтынымыз — сол. Жөндеріңізге тұрыңыздар да, бізге кесел жасамаңыздар.

Осынау қызуқандылықпен айтылған жүрекжарды сөздерге Байерли еш мән берместен:

— Сонда да, арнаның құрылысына не болды? — деп сұраған.

Нгома қолын бір сілтеп:

— Қызметкерлердің, мамандардың жетіспеушілігі, — деді. Сөйтті де үстел үстінде бума-бума боп, үйіліп жатқан қағаздарды қопарыстырып, әлдене іздеп еді, ақыры таппады да, кіжініп, қолын сілтей салды.

— Сол сұраққа байланысты бірдеңе бар сияқты еді, — деді бұрқылдап жүріп. — Жарайды енді. Табыла қоймас. Егер ұмытып қалмасам, ол жақта әйелдер саны аз болғандықтан жұмысшы еркектерді табу да қиынға түскен сияқты. Сірә, әйел мен ер жыныстылардыңсан тепе-теңдікте ұстау, сәйкестендіру мәліметін Машинаға жүктеу ешкімнің есіне келмеген сияқты.

Дәл осы кезде Нгома басын шалқайтып жіберді де сақылдай күлді. Бірақ күлкісін тез доғарып, салмаққаңа қалды. Қабағын түйіп алып, біраз ойланып отырды да кенет айқайлап жіберді:

— Тұра тұрыңыз! Мен есіме түсірдім. Виллафранка! Иә, дәл солай! Әрине, Виллафранка! — деді қуана аптығып.

— Виллафранка деймісің? — деп сұрады Байерли сенер-сенбес күйде.

— Иә, Франциско Виллафранка! Ол құрылыстың бас инженері болатын. Тоқтаңыз, қазір асықпай бәрін есіме жақсылап түсіріп алайын... Сол жерде не болып еді өзі? Қабырға құлап па еді әлде, а? Иә. Дәл солай! Дұрыс. Қабырға құлады. Есімде қалғаны сол, ешкім де зиян шеккен жоқ, адам шығыны болмады. Бірақ аба-жаба, у-шу боп, иә, айқай-шуы көп болып еді. Әншейін шу шығару болған.

Нгома сәл ойланып барып, сөзін жалғады:

— Оның есебінде қандай да бір қателіктер болған сияқты. Әйтеуір машина солай екенін көрсетті. Оған есептелген мәліметтерді, Виллафранка неден бастаса, соны енгізген болатын. Жауаптары мүлдем басқа боп шықты. Сірә, Виллафранка өз есептерінде қатты нөсер жауынның салдарын есепке алмаса керек. Немесе, әйтеуір осы секілді бір себептер. Мен инженер емеспін ғой, оны өзіңіз білесіз. Бірақ, қалай болғанда да, Виллафранка сол жерде сұмдық айқай шығарып, даң-дұң қылған. Ол алдымен ан-г-су ішіп, құдайдың атымен қарғанды да Машинаның өзіне басқаша жауап бергенін айтты, өзім соны көрсеткені бойынша жасап, бұйрығын орындадым деді- Содан соң өзі жұмыстан шығып кетті. Біздің жібергіміз келмей біраз азғырып көргенбіз, өйткені дәл осы жағдайға дейін ол әрқашан жақсы жұмыс істеп келген болатын, әр іске де мұқият, жауапкершілікпен қарайтын. Бірақ ол жасаған қызметтерінің бәрі бірыңғай қарапайым міндеттер болған. Ал мынау... бұл енді, сөзсіз... қате жіберуге болмайтын жер... Қателіктер тәргіпке әсер етеді... мен қай жерде тоқтап едім?

— Оның жұмыстан шықпауын өтінгеніңізді айтқансыз.

— Иә, иә, солай. Бірақ ол келіспей, бас тартты... Қысқасы, біз өндірісте екі айға кешігіп келе жатырмыз. Бірақ, сайтан алғыр, бұл дегеніңіз әншейін ғана нәрсе ғой.

Байерли саусағымен үстелді тықылдатып, қаға бастады.

— Виллафранка барлығына Машинаны кінәлі ғып шығарды ғой, ә? Солай емес пе?

— Әйтпегенде ше? Басқаша қалай болуы мүмкін? Шындықтың жүзіне тура қарайықшы, Байерли. Біз пендеміз, сондықтан өзіміздің жаратылысымыздан асып, ешқайда кете алмаймыз. Сосын және бір... жаңа есіме түсгі ғой. Осы мен неге жалғыз үстелдің үстінен құжаттарымды керек кезінде таба алмаймын? Іс жүргізу қағазы, жоқ, бұл емес... Иә, сонымен, Виллафранка сіздердің қандай да бір солтүстік қоғамдарында есепте болған секілді. Мексика Сібірге тым жақын ғой. Бар қиындық содан туындаған жоқ па?

— Сіз қай ұйымды айтып отырсыз?

— Меніңше, ол «Адамдардың құқын қорғау орталығы» деп аталатын сияқты. Әйтеуір сол сарындас бірдеңе. Сол Виллафранка жыл сайын Нью-Йоркке конференцияларға көп баратын. Ешкімге зияны жоқ, есі ауысқан байғұстардың жиыны. Оларға Машиналар ұнамайды. Машиналар адамдардың бастамаларын құртып, жоғалтуда дейді олар. Сондықтан да Виллафранканың болған жағдайдың барлығына Машинаны кінәлі етіп шығарғанына еш таңғалмаймыз да. Жеке менің өзіме түк те түсініксіз. Мынау біздің Жаңа Қаламызда адамдардың бастамасы қолдау таппай, басылып, жаншылып жатқан ұқсай ма, сірә?

Ал Жаңа Қала Африканың жарқыраған нұрлы күніңу, астында жалт-жұлт етіп, мың құбыла құлпырған ең жас жаратылыс Ношо теігороііз еді.

ЕУРОПАЛЫҚ АЙМАҚ: көлемі 4000 000 кв. миль Халық саны 300000 000 адам. Астанасы — Женева.

Еуропалық аймақ алғашқы екеуіне мүлде ұқсамайтын Көлемі жөнінен ол ең кішкентайы болатын: Оның аумағы Тропикалық аймақтың жерінің бестен бір бөлігін де құрай алмайтын, ал халқының саны Шығыс бөліктің халқының бестен біріне әрең теңеседі. Географиялық тұрғыдан қарағанда атомдық Еуропаға дейін әлемде не болғанын ол онша түсіне қоймаған, өйткені Ресейдің Еуропа жақ бөлігі де, Британдық аралдар да оның құрамына кірген жоқ. Дегенмен Жерорта теңізі мен Африка, Азия жағалаулары, сосын мұхит аса секіріп барып, адам сенгісіз шешім шығарып, Аргентинаны, Чили мен Уругвайды қосып алды. Оның латынамерикалық бөлігінің өздеріне тән соншалық қозғалысқа күштарлығы, қуаты болғанымен, Еуропалық аймақ басқалармен бәсекелесуге жарай қоймастай еді. Ол ғаламшардағы халықтың орналасуы тым төмендеп бара жатқан жалғыз аймақ болатын, кәсіпорындардың өсуі де, ең болмаса мәдени жағынан өркендеу де, өзге бағыттардағы жаңашылдықтар да көрінбейтін.

— Еуропа, — деп «р» дыбысын бұзып айтса да, әсемдеп созған Жегешовска ханым өзінің түйген тұжырымдарын француз тілінде дәлелдей бастаған еді, тәжірибе жүзінде Солтүстік аймақ экономикалық үстеме қажет ететініне тоқталып өтті. Бірақ оны біздің бәріміздің білетініміз аса маңызды да емес шығар, — деді.

Жұмыс кеңсесінде Еуропалық аймақтың болмауының өзі оның бұл сұраққа немқұрайды қарайтынының бірден-бір дәлелі сияктанып тұрды.

— Бірақ сонда да, — деп қарсылық танытты Байерди. — Сіздің жеке көлігіңіз бар емес пе, сондықтан сіз мұхитқа бола ешқандай экономикалық қысым көрмеуіңіз керек қой.

— Машина! — деді де әйел кішкене, қушықтау келген иығын қиқаң еткізіп, күлімсіреді де, жіп-жіңішке саусақтарының арасына қыстырған шылымына бір қарап қойды. — Еуропа — ұйқыдағы әлем. Одан Тропикалық өңірге қашып үлгермегендердің бәрі сонымен бірге қалың ұйқыда жатыр. Өзіңіз көріп тұрғандай, үйлестірушінің орынбасарының қызметі де, міне, нәзік жанды, әлсіз әйелдің иығына түсіп тұр. Бақытыма орай, бұл жүк әйтеуір соншалық ауыр емес, менен күтілетін нәрсе де соншалық жан қинамайды. Ал машинаға келер болсақ... Оның да «Мен қалай айтсам, солай жасаңыздар, өздеріңіз үшін ең дұрысы сол» дегеннен басқа, қолынан не келетінін білмеймін. Ал сонда біз үшін ең маңыздысы не нәрсе? Әрине, ол — Солтүстік аймақтың экономикалық үстемесі болып қала беру. Бірақ бәрі соншалық жаман емес қой. Соғыс бітті. Біз бейбітшілік пен тыныштықта келісімдер арқылы өмір сүріп жатырмыз, жеті жүз жылдық соғыстан кейінгі мұндай өмірге қол жеткізу жақсы емес пе? Біз қартайдық қой, мырза. Бір кезде батыс өркениеті бастау алған облыстар қазір біздің шекарамызға кіреді, мысалы: Мысыр, Месопотамия, Крит, Сирия, Кіші Азия, Грекия... Бірақ кәрілік жасы бақытсыз жас деуге болмайды ғой. Оның қанағат болуы да, қайта гүлдену болуы да мүмкін...

— Бәлкім, сіздікі дұрыс та шығар, — деп Байерли ызғарлы үнмен оның сөзін бөліп жіберді. — Қалай болғанда да, мұндағы өмір екпіні басқа өңірлердегідей қыз-қыз қайнап жатқан жоқ. Орта да жанға жайлы.

— Солай ма? Ой, міне, бізге шай да келді. Мырза, сіз сүтпен, қантпен ішесіз бе? Мархабат, алыңыз, — деп, өзі ыдыстағы шайынан ұрттап алды да, сөзін жалғады. — Әрине, бізде орта өте жағымды. Ал Жердің бас бөліктерінде әйтеуір бір бітпейтін,

біріне-бірі ұласы жатқан айқас, күрес... Білесіз бе, мен бұл жерден өзара қызық ұқсастықтарды көремін... Әлемнің қожайыны Рңм болған уақыттар да өтті ғой. Ол мәденнет пен өркениетті құлдықта езіле қаналған Грекиядан алды. Иә, ешқашан біртұтас бола алмаған, қашан да соғысқұмарлардың ол-жалауына тап болып келе жатқан Грекиядан алды. Рим Грекияның басын біріктірді, атағы алысқа тарап кетпесе де, оған бейбіт өмір мен тыныш өмір сүруге, философиямен, өнермен айналысуға, соғыс пен тоқыраудан аулақ болуға мүмкіндік берді. Дегенмен соның өзі арасындағы аз ғана үзілістерді санамағанда төрт жүз жылға созылған тоқырауға, ұзақ уақыт бойы ақырын-ақырын семіп, өлуге әкеліп соқтырды.

— Иә, солай, — деп Байерли сөзге араласты. — Бірақ Рим ақырында құлап тынды ғой, бас айналдыра масайратқан қолпаштаулар да жоғалып, көздегі тұман сейілді.

— Сіз дұрыс айтасыз. Әйтсе де, енді бұрынғыдай бәрін таптап өтетін, рақымсыз мәдениеттің жаулары жоқ, өркениетке ешкім кесел келтіре алмайды.

— Иә, Жегешовска ханым, біздің өзіміз өркениетке де, мәдени дамуға да жауығып алдық қой. Айып етпеңіз, әрине, бірақ сізден сұрайын деген бір нәрсем бар еді-Альмаденде сынап өндіру тым қатты төмендеп кетті. Кен орнының болжаған уақыттан бұрын таусылып қалардай қаупі жоқ болар деп ойлаймын.

Ханымның өңменінді тесіп жіберердей қанық сұр көзі Байерлиге қадала қалған.

— Өркениеттің құлдырап төмен түсуі — оның жауларының әрекетінің нәтижесі, Машиналардың қатардан шығуына да әсер етеді. Менің ойымның төркіні сізге түсінікті ме, мырза?

— Сіз солай ойлаймысыз? — деп күлімсіреді Байерли. — Жарайды, тіпті солай-ақ болсын. Бірақ менің айтпағым мүлде басқа болатын. Сіз сонда Альмадендегі оқиға Машинаның жұмысындағы кемістіктермен байданысты дегенді айтқыңыз келе ме?

— Мүлдем олай емес. Бірақ сіздің солай ойлайты-ныңызға сенімдімін. Байқауымша, сіз Солтүстік аймақтың тумасысыз ғой деймін. Бас үйлестірушінің кеңсесі Нью-Йоркте орналасқан... Менің соңғы кезде аңғарған тағы бір нәрсем: солтүстіктегілер Машинаға деген сенімдерін бірте-бірте жоғалта бастаған секілді. Сіздерді айтамын...

— Біз бе? — деп жұлып алғандай шап ете қалған Байерли оның сөзін бөліп жіберді. — «Сіздер» дегеніңіз — кімдер сонда?

— Сіздің «Адамның құқын қорғау қоғамы» туралы естуіңіз бар шығар, сірә. Оның ұстанымдары сіздерде, яғни Солтүстікте тым берік, ал бізде, кәрі құрлық Еуропада жақтаушылар анау айтқандай көп емес. Еуропаның біреудің құқын қорғайын, не әлсізге болысайын деген ойы жоқ. Сіз, әрине, солтүстіктің еті тірі, ойы түзу, пысық азаматы шығарсыз, континенттік арсыз біреу еместігіңіз көрініп тұр.

— Сонда мұның Альмаденмен қандай да бір байланысы бар ма?

— Иә, мен дәл солай ойлаймын. Кеншілер «Циннабар» концернін бақылауда ұстайды, оның солтүстік кәсіпорны штаб-пәтерімен бірге Николаевте орналасқан. «Циннибардың» директорлар кеңесінің арасынан біреу суырылып шығып, Машинамен ақылдасты-ау деп өз басым ойламаймын да, бірақ өткен айдағы ауқымды жиылыста солай жасағандарын айтқандарын естідік. Бізде олардың сөздерінің рас-өтірігін тексеретіндей мүмкіндік жоқ, әрине, бірақ солтүстік адамы айта салған екен деп сене қалатын қасиет менде жоқ, кешірерсіз, сізд, өкпелетейін деген ниетім болған емес еді. Дегенмен бәрі жақсылықпен аяқталар деп сенемін.

— Қандай «жақсылықпен» аяқталарын білсек болар ма екен, ханым?

— Мырза, Альмаденде орын алған экономикалық келеңсіздіктер өткеннің ұлы сілкіністер әкелген өзгерістеріне қарағанда елеусіздеу көрінгенімен, біздің бейбіт өміріміздің арнасын бұзғаны да, кейбір испандықтардың толқынысына әкеп соқтырғаны да сізге аян болар деп ойлаймын. «Циннабар» концерні өз акцияларын бейбіт тұрғындарға, оның ішінде испандықтарға сатып отыр. Бұл көңілді сәл орнықтырғандай болады, мырза. Біз шын мәнінде солтүстіктің экономикалық құлдыратушылары болсақ та, соны ашықтан-ашық, көзге шұқи көрсетіп, төмендетудің еш қажеті жоқ. Оның үстіне Машинаның нұсқауына көндігу барысында біз өз адамдарымызға әбден сенеміз.

— Демек, бұдан былай бәрі тамаша боларына сіз сенімдісіз ғой, солай ма?

— Сенімдімін. Басқа болмаса да, Альмаденде солай боларына сенемін.

СОЛТҮСТІК АЙМАҚ: Жер көлемі 18000 000 кв. миль. Халқының саны 800 000 000 адам. Астанасы — Оттава.

Бұл Солтүстік аймақтың жағдайы тура мағынасында да, ауыспалы мағынасында да тым жоғары болды. Оның географиялық жағдайын Оттавадағы үйлестірушінің орынбасары Хирама Маккензидің кеңсесінде ілінген карта да айғақтап берген секілді. Картаның дәл ортасында Солтүстік полюс орналасқан. Скандинав аралдары мен Исландияны қосып алғандағы, барлық полярлық облыстар осы Солтүстік аймаққа кіреді. Бұл өңірдің жер көлемін жобамен екі бөлікке болатын еді. Картаның сол жақ бөлігі Рио-Грандеден солтүстікке қарай, яғни Солтүстік Американы көрсетсе, оң жағы бір кездерде Кеңестер Одағы болған аймағын көрсетеді. Осылар біріге отырып, дүниедегі ғаламшарлардың атом дәуіріндегі ортақ күш біріктіру нүктесін көрсетеді. Жобамен осы екі аймақтың ортасында орналасқан Ұлыбритания Еуропалық аймаққа қарай ыңғайлана, сыналай енеді де, ал картаның ең жоғарғы жағында қарапайым ғана қарындашпен сызылған Аусталия мен Жаңа Зеландия көрінеді. Соңғы он жылдағы болып өткен неше бір өзгерістердің ешбірі Солтүстік аймақтың ғаламшардағы ең экономикалықкепіні басым аймақекенін жоққа шығара алмады. Байерлидің тексеру сапарындағы алғаш кездестірген әрі ерекше жағдайындай болған нәрсе, осы жердегі картада Жер шарының толық бейнеленуі соның нақты дәлелінің бірі десе де болғандай. Солтүстік ешкімнен қорқып, бұқпады, бәсекелестіктен де қашпады, өзінің мүмкіндіктері мен артықшылықтарын да бүгіп, жасырған жоқ.

— Бұл мүмкін емес, Байерли мырза, — деді үні ақырын естілсе де, зіл сала сөйлеген Маккензи ішімдігін сораптап тұрып.

— Менің білуімше, сізде роботехниктік мамандық жоқ секілді.

— Жоқ.

— Ім-м-м... Сондай білім дәрежесінің Чинде де, Нгомада да, тіпті Жегешовска ханымда да болмағаны аса өкінішті. Үйлестірушіге жақсы ұйымдастырушы болудың өзі жеткілікті, халықпен тіл табыса білсе, көпшіліктің ортасында жүрердей мүмкіндігі болса, жарайды деген ұғымға адамдардың табан тіреп алатыны жаман. Біздің дәуіріміздегі үйлестірушінің жақсы роботехник болуы аса қажет, ол уақыт талабы. Кешіріңіз, әрине, ешкімнің көңіліне қаяу түсірейін деген ойым жоқ.

— Мен оныңызға ренжіген де жоқпын. Бұл айтқандарыңызға толықтай қосыламын.

Сөзіме сеніп тұр ма екен дегендей Байерлиге мұқият қарап алды да:

— Сіздің маған айтып үлгергендеріңізден байқағаным: соңғы кездердегі әлемдік экономикада орын алған келеңсіздіктер сізді қатты алаңдататын секілді. Бұл жағдайларға орай қандай болжам жасағаныңызды білмеймін ғой. Бірақ әр нәрсеге тұмсығын

сұққыш ақымақтардың Машинаға қате мәліметтерді енгізсе, нәтижесі қандай болар еді деген алаңдаушылықтары бұрын да болғанын айтқым келеді.

— Иә, шынымен де, сонда не болар еді, Маккензи?

— Енді... — деп шотландтық қос қолын кеудесіне айқастыра қойып алып, ойланған сыңайлы біраз тұрды да, ауыр күрсініп алды. Сосын сөзін салмақтап алғандай, Байерлиге тіке қарап тұрып, баяндауға кірісті.

— Барлық мәліметтер күрделі жүйе арқылы өтіп, компьютерлер мен адамдарды да қоса алғанда мұқият тексерістен, бақылаумен шығаратын болғандықтан, мұнда қате хабарламалар мен қате мәліметтердің болуы да мүмкін емес. Бірақ мұның бәрі теориялық жағынан алып қарағанда. Қателесу дегеннің өзі адамдарға тән нәрсе, сонымен қатар оларды сатып алуға, азғыруға да болады. Кез келген машинаның да, сол секілді механикалық, қарапайым сынып қалуы мүмкін. Дегенмен бұлардың бәрі де негізгі нәрсе емес. Біздің «қате мәлімет» деп жүргеніміздің өзі Машинаға таныс мәліметтерге қарамақарсы пікір қалыптастыратын нәрселер болуы мүмкін. Ненің дұрыс, ненің бұрыс екенін анықтау кезінде біздің сүйенуіміз керек алғышартымыз осы болуы тиіс. Машина үшін де солай. Оған, мысалы, ауылшаруашылығының жұмысын жоспарлау бағдарламасын құруды тапсырыңызшы, соған қоса Айовадағы ауа қысымы орта есеппен алғанда шілде айында фаренгейтпен 57 градусты²³ көрсетеді деп беріңіз.

1. Машина мұндай бұйрықты қабылдамайды. Жауап та бермейді. Оның себебі мұндай сандардың ұнамағандығы емес немесе шешімнің мүмкін еместігі де дей алмаймыз. Жай ғана оның өзіндегі бар мәліметтер бойынша шілдедегі ауа температурасының 57 градусқа көтерілуі ол үшін нөлге тең. Бар болғаны сол-ақ. Мұндай мәліметтерді Машина жоққа шығарады. Машинаны қате мәліметтерді қабылдауға мәжбүрлеудің жалғыз жолы — сол мәліметтерді оның қабылдауына қарсы келмейтін топқа қосып жіберу. Ал оны аса шебер қулықпен, Машина өзінің алданып жатқанын сезбейтіндей етіп жасау керек. Не болмаса Машинаның білім дәрежесінің ауқымынан тыс мәліметтерді қосып жіберуге әрекет жасап көру керек. Алғашқысын жасауға адамның күші келмеуі мүмкін, ал екіншісі... негізі ол да мүмкін болмай қалуы ғажап емес, өйткені Машинаның құзырына қатысты нәрселер секунд сайын өсіп жатыр.

Стивен Байерли қос саусағымен мұрнын саумалап тұрып, алысқа көз жібере ойланып қалды.

— Мұндай амалмен Машинаны алдай алмайсың. Бірақ осы қателіктердің бәрін қалай түсірдірмексің? — деп сұрады.

— Қымбатты Байерли, сіздің өте қарапайым нәрседен қателескеніңізді көріп тұрмын. Сіз Машина бәрін біледі деген ойға мықтап бекіп алғансыз. Өз тәжірибемнен бір жағдайды баяндап беруіме мүмкіндік болса... Тоқыма өнеркәсібінде мақтаны көтерме бағамен сатып алушылар аса жоғары бағаланады. Олардың міндетті жұмыстарын құрайтын: олар кез келген орамнан кішкене шөкімдей ғана мақтаны сынама үшін үзіп адады да, иіскеп, сипап, ширатып, умаждап қарайды, саусақпен уқалағанда олардың қандай дыбыс шығаратынын, қалай ұйпаланатының байқап, тіпті тілдерімен де жалап көреді. Сол алуан түрл, сынақтан, тәжірибеден өткізу арқылы матаның сортың анықтайды. Ал мақта сорты өте көп.

Сатып алушы өз шешімін шығарады да, келісімшарт жасалатын баға тікелей соған байланысты болады. Енді мына қызыққа қараңызшы, Байерли мырза, әлі күнге дейін сатып алушыларды Машина алмастыра алған жоқ.

²³ Цельсий шкаласы бойынша 14 градус.

— Бірақ неге? Демек, қорытынды шығаратын көрсеткіштер Машина үшін тым күрделі болып тұр ғой?

— Олай болмауы да мүмкін. Бірақ сіз қандай көрсеткіштер туралы айтып тұрсыз? Бірде-бір мақташы не химик сатып алушының мақтаны ұстап, байқап тұрғанына қарап, қандай қасиеттерге көбірек мән беретінін біле алмайды. Шамамен ғана: олардың талшықгың ұзындығына, қаншалықты жұмсақ, үлпілдек екеніне, араларының ашылуы мен жымдасу қасиетіне, тазартылу сапасына... айта берсе, таңдауға қойылатын талаптар жетіп артылады. Тәжірибелі сатып алушы сезімталдығымен бағалайтын көптеген белгілер жылдар бойғы жиған білімі арқасында келеді. Мұндай бағалаудың сандық көрсеткіші ешкімге де белгісіз. Машинаға салуға болатындай мәлімет жоқ. Тіпті сатып алушылардың өздері де ештеңені анық түсіндіріп айта алмайды. Сұрай қалсаң, олар: «Айналайын-ау, өзің де көріп тұрған жоқпысың? Ұстасаң, бәрі де сезіліп тұр ғой!» дегендей мағынада жауап берер еді.

— Түсінікті.

— Мұндай жағдайларды саусақпен санау да мүмкін емес. Машина адамзат өркениетінің өсіп, жетілуінде адам өмірін жеңілдету үшін бірқатар есептерді шешіп, талдап, түсіндіріп беруші, әрі жауапкершілікті талап етер істерді жылдамдатушы ғана. Ал адам миымен шешілетін мәселелер сол күйінде адам еншісінде қала береді. Олар: жаңа мәліметтерді іздеу, кейін оны Машинаның сараптауына салу, сол негіздерге сүйене отырып, жаңа теория жасау. Адам құқын қорғау Қоғамының айқай-шуға үйір келетін мүшелерінің соны түсінбейтіні өте өкінішті.

— Олар Машинаға қарсы ма сонда?

— Егер олар басқа кезеңде өмір сүрсе, бәлкім, жазу-сызу мен математикаға да қарсы болар ма еді, кім білсін? Олар машина адамның жан-дүниесін тонайды дегенді айтып жүр ғой. Ал менің жеке өзім талантты жандарға біздің қоғамда орын жоқ дегенге сенбес едім, дарынды адам ақылды сұрақтарды ойлап тауып, оны машинаға қоя алады ғой. Сірә, ондай адамдар көп болса, бізді мазалаған келеңсіздіктер де болмас еді.

ЖЕР (адам мекендемеген Антарктида материгін қоса алғанда). Аумағы — 54000 000 кв. миль. Халық саны — 3300 000000 адам. Астанасы — Нью-Йорк.

Жалтыраған кварц әйнектің арғы жағындағы от әлсіреп, жалынның ақырғы алауы лап-лап еткенде, әбден қарайып, таусылуға айналған ағаш жаңқаларының арасына тығылып қалғысы келетіндей, қып-қызыл қуаты да өшіп барады. Үйлестіруші де біртүрлі ұнжырғасы түсіп, тұнжырай қалыпты. Үні де құмығып, шаршаңқы естіледі.

— Барлығы да оқиғаның маңыздылығын жоққа шыға- руға құмар. Олардың мені әжуалап, күлкіге айналдыруына жол беруге болмайды ғой, солай емес пе? Қалай болғанда да, Винсент Силвер Машиналардың бұзылуы мүмкін емес екенін айтып, мені сендіргісі келеді. Хирам Маккензидің пікірінше, қате мәліметтерді мақсатты түрде Машинаға әдейі енгізу мүмкін емес дейді, менің оған да сенетіндей жөнім бар секілді. Бірақ Машиналардың қателесуі де мүмкін, оған сенбеске де болмайды, демек, осының бәрінің қандай да бір түсіндірмесі, баламасы бар сияқты.

Осыны айтты да көз қиығымен Сьюзен Кэлвинге байқатпай қарап еді, ол көзін тарс жұмып алып, тым-тырыс отыр екен, шамасы, ұйықтап отырған тәрізді, Әйтсе де оның жауабы көп күттірмеді:

— Қандай баламаны айтасыз, Стивен?

— Егер мәліметтер дұрыс берілсе, жауаптар да дұрыс болса, тек оларды елемеу ғана қалады. Машиналарда өздерінің дұрыстығын дәлелдеп, үстемдігін шұқи көрсетіп дәлелін таңатындай құдірет жоқ қой.

— Солтүстік аймақ туралы айтқанда Жегешовска ханым дәл осыны меңзеген болар.

— Әрине.

— Бірақ Машинаға бағынбаудағы мақсат қандай болуы мүмкін? Себебін анықтап көрейікші.

— Мен үшін себебі анық, сізге де солай шығар деп ойлаймын. Ол қайықты шайқап көру ғана.

Расында, әлемді Машиналар билеп тұрған кезде бір топ екіншісінен үстем түсерлік мүмкіндікке ие болатын маңызды қақтығыстар, бір адам өзге жандардан биік көтерілердей себеп болмайды. Ал егер Машинаға деген сенім жойылса, одан бас тартуға тура келеді де, қайтадан дала заңы, ну ормандар заңы орнайды. Төрт аймақтың қай-қайсысына деген қарым-қатынаста да осы күдік басым. Жер халқының жартысынан астамы Шығыс аймақтың шекарасында тұрады, ал Тропиктік аймақта барлық жерасты пайдалы қазбаларының жартысы орналасқан. Сондықтан бұлардың қай-қайсысы да өзін толыққанды Жердің иесі менмін деп санайды, оған қоса бұлардың екеуі де Солтүстіктің тарапынан қорлық көргендер. Кек қайтаруды ойлағандары да заңдылық сияқты, солай емес пе? Бір жағынан Еуропа да бұрынғы ұлылығын ұмыта салғысы келмейді. Себебі ол бір кездерде Жерде билік жүргізді ғой, ал өткен шақтағы үстемдігін еске алу кім-кімге де оңайға түспейді. Бірақ соған сенудің өзі қиын. Шығысқа да, Тропиктік аймаққа да өз шекарасының ішіндегі экспансияға орын жетеді.

Екі аймақта да өнеркәсіптің қарқындап өсуі байқалады. Әскери дайындықтар үшін олардың бос уақыттары да, адам күші де жетіспейді. Ал Еуропада тәтті ұйқыдан басқа ештеңе қалмағаны анық. Бұл әскерилердің тілімен айтқанда әншейін құрғақ сандар ғана.

— Сол себепті де мәселе Солтүстік аймаққа тіреліп тұр деп ойлайсыз ғой, Стивен, солай ма? — деп Сьюзен мұның жүзіне барлай қарады.

— Иә, — деп қуана құптай кетті Байерли. — Солтүстік қазір бәрінен мықты боп тұр, оның үстіне ұстанымдарынан аумай келе жатқандарына жүз жыл болды. Бірақ дәл қазір кейіндеп қалу қаупі төнген секілді. Өркениеттің көшбасшысы орнын жақын арада Тропиктік аймақ басып алуы мүмкін, Солтүстік содан қорқады. Иә, Сьюзен, перғауындар заманынан бері қарай тұңғыш рет Тропиктік аймақ алға шығуы мүмкін. Адам құқығы үшін күресетін қоғам өздерінің Машинаға қарсы күрестерін ашықтан-ашық жүргізіп жатыр, ол өзіңізге де мәлім. Олар көп болмағанымен бұл қоғам құдіреті күшті ұжымдардың басын біріктіреді. Фабрикалардың иелері, зауыттардың директорлары, ірі ауылшаруашылық бірлестіктерінің жетекшілері, өз сөздерімен қысқаша айтқанда, бұдан былай «Машинаның алдында құрдай жорғалағылары» келмейді. Бұл қоғамдағылар өзімшіл, ызақор әрі шамшыл. Олар өз жеке бастарының пайдасы үшін ғана шешім шығаруға күшіміз жеткілікті деп ойлайды да, басқалардың игілігі үшін жақсылық жасауға міндетті емеспіз деген қағиданы ұстанады. Қорыта айтқанда, бұлар Машинаның берер көмегі мен кеңесінен толықтай бас тартып, дүниенің ба- сын аяғына келтіріп, төңкеріп тастауға ниеттілер. Бәрі соған сәйкес келіп тұр, Сьюзен. «Бүкіләлемдік болат құюшылардың» бес мүшесі сол қоғамның ішінде, және «Дүниежүзілік болат құю» өндірісін қайта жабдықтау атап көрсетілген. Бұрыннан сынап өндіріп келе жатқан Альмадендегі «Циннабар» концерні Солтүстік компаниянікі болатын. Оның есеп құжаттары әлі толық қаралған жоқ, соның өзінде де бір қызметкерінің сол Қоғамның мүшесі екені анықталып тұр. Мексика арнасын іске қосуды кейінге қалдыруға жалғыз өзінің қулығы арқасында қол жеткізген Франческо

Виллафранка да осы Қоғамның белді мүшесі екенін де білеміз. Сол секілді Рама Врасайяның да осы қатарда екеніне тіпті таңғалған жоқпын.

— Иә, бірақ бұлардың бәрі де есесіне зардабын тартып, қаржылай қиындық көрді ғой, — деді Сьюзен салмақты үнмен.

— Оған сөз бар ма? Машинаның қызметінен бас тарту, демек, ұтылатын жолды таңдау деген сөз ғой. Бұл өздерінің төлеуіне тура келетін баға. Өзгеге кеселін тигізу жолында өздері шатастырған жұмбақты шеше алмай әлек болады әлі.

— Енді әрі қарай қайтпексіз, Стивен?

— Уақыт бәрінен де қымбат, Сьюзен. Сондықтан да мен асығып жатырмын. Мен Қоғамның заңсыз құрылғандығын жария етуге күш саламын, оның барлық мүшелерінің өздері отырған жауапты орындарынан кетуін талап етемін. Қандай да бір басқару қызметіне үміткер болған адам ешқандай қоғамды қолдамайтындығына ант беретін болады. Бұл, әрине, белгілі бір деңгейде азаматтық құқыққа нұқсан келтіру болатын да шығар, бірақ мен Конгресстің...

— Одан ештеңе шықпайды, — деді Сьюзен сөзін тұтқиылдан бөліп.

— Қалай? Неліктен? — деп Байерли оған қадала қарап жауап күткен.

— Алдын ала болжам айтып көрейін. Егер сіз мұны жүзеге асырамын десеңіз, әр қадам сайын кедергіге тап боласыз. Әрі қарай жұмыс та істей алмайсыз. Бұл бағыттағы әрбір алға жылжыған қозғалысыңыз жағымсыз қарсылықтарға тап келеді.

Байерлидің көңілі қалғандай, мүлдем тұнжырап кетті.

— Сізден мұндай сөз естимін деп күтпеген едім. Мені қолдайтыныңызға сенімді болғанмын, — деді күрсініп.

— Бірақ ол мүмкін емес, Стивен! Сіздің шығарған қорытындыларыңыздың бәрі қате болжамдарға негізделген. Сіз алдымен Машинаның қателесуі мүмкін еместігін мойындадыңыз, сосын оған дұрыс емес мәліметтерді енгізу мүмкін емес екенін де қабылдадыңыз. Ал енді Машинаға бағынбау тағы да мүмкін емес екенін мен де дәлелдеп беруге әзірмін.

— Мұныңызға мен мүлдем келіспеймін.

— Ендеше, тыңдаңыз. Әрбір жауапты тұлғаның Машинаның нұсқаулығымен келіспейтін әрекеті оған мәлім болады да, кезекті мәселелерді шешуде есепке алынады. Осы тұрғыдан айтылған тұлғаның машинаға бағынбайтыны да дәлелденеді. Машина, тіпті өзінің нұсқаулығының қандай дәрежеде бұзылып, қай бағытта бұрмаланғандығын да сандық көлемде есептеп, оның тигізер зиянын да бағамдай алады. Машинаға жауаптары аталған орындаушының қарсылығы автоматты түрде көшіріліп отырады. Машина бәрін біледі, Стивен!

— Бірақ сіз соның бәріне бірдей сенімді бола алмайсыз ғой. Тек болжап отырған жоқсыз ба? — деп үміттеніп сұрақ қойды Стивен.

— Болжам, оған еш таласым жоқ. Бірақ көп жылдар бойы роботтармен жұмыс істеген маманның болжамы. Осы болжамға сіз де сүйенсеңіз өте жақсы болар еді, Стивен!

— Бірақ сонда не боп шығады? Мәліметтер енгізілген Машиналар да дұрыс, еш ақаусыз делік. Өзіңіз айтқандай, оларды тыңдамауға тағы болмайды. Сонда не дұрыс емес?

— Сіз өз сұрағыңызға өзіңіз жауап беріңіз ғой. Бәрі дұрыс. Тек Машиналардың өзі туралы азырақ ойланыңызшы, Стивен. Олар — роботтар, сондықтан Бірінші Заңдылыққа бағынады. Бірақ бұл машиналар жеке бір адамды қорғауға емес, барлық адамзат үшін жаратылған. Содан шығатыны, Бірінші Заң: «Бірде-бір Машина адам-

затқа зиянын тигізе алмайды және өзінің әрекетсіздігімен адамға зиян келуіне жол бере алмайды» деген олар үшін ұстаным болуы тиіс. Тамаша. Ал енді, Стивен, өзімізге сұрақ қояйық: Адамзатқа қандай зиян келуі мүмкін? Оған қандай қауіп төнеді? Ең бастысы, қандай себептен болса да, экономикадағы тепе-теңдіктің бұзылуы. Солай емес пе?

— Солай.

— Ал экономикадағы ең үлкен теңсіздік неліктен бұзылуы мүмкін, Стивен? Осыған жауап беріп көріңізші.

— Енді... — деп, Стивен еріксіз жауап беруге мәжбүр боп, күмілжи берген. — Шамасы, Машинаның қирап, бүлінуінен болатын шығар. Мен солай айтар едім, — деді сенімсіздеу үн қатып.

— Мен де солай ойлаймын, — деді Сьюзен. — Машиналардың өздері де бұл сұраққа дәл осылай жауап берер еді. Олардың алғашқы орындауға тиіс міндеттері де өздерін сақтау болуы шарт, бірақ, әрине, біз үшін, адамзат игілігі үшін. Міне, сондықтан да оларнздеріне қауіп төндіруі мүмкін адамдарды байқатпай бақылауға алған. Ақырында сол Машиналарды қирату үшін қайықты тербеп жатқан да ешқандай адам құқығын қорғау Қоғамы емес. Сіз суреттің екінші жағына қарап, өзге пішінді көріп гүрсыз. Қайықты Машиналардың өздері піайқап тұр десек, дұрысырақ болар еді, сосын олар қатты да емес, жай ғана, сілкілегенде адамға қауіп төндіргеидерді қорғау кезінде өзіне кедергі келтіретіндер түсіп қдлатындай етіп қана шайқайды. Нәтижесінде Врасайяна зауытсыз қалып, ешкімге зиянын тигізе алмайтын жерден басқа жұмыс тауып алды. Ол қатты зардап та шеккен жоқ, өмір сүруге қажет қаражатынан да қағылған жоқ. Өйткені Машина адамзатқа зиянын тигізбейді ғой, тым елеусіздеу ғана болмаса, онда да барлық адамзат игілігі үшін қажет болғанда ғана. «Циннабар» концерні Альмаден кенішінің үстінен бақылап, үстемдігін жүргізе алмайды. Виллафранка арна құрылысының бас инженерлігі қызметінен босатылды. Ал «Бүкіләлемдік болат құю» орталығының директоры басқарушылық құзіретін жоғалтып, өндірісін де тұралатты, жақын уақытта бәрін де жоғалтары анық.

— Бірақ сіз олардың бірде-бірінің ақыры не боларын анық білмейсіз ғой, — деп қарсыласты Байерли. — Бір ғана болжамның негізінде тәуекелге бара аламыз ба?

— Тәуекел етуге міндеттісіз. Машинаның өзінің сіздің сауалыңызға берген жауабы есіңізде ме? «Істің мәні түсіндіруге жатпайды» демеп пе еді? Бірақ Машина түсінік жоқ немесе таба алмадым демеді ғой. Ол ештеңені түсіндірмейтінін ғана айтты. Ешкімге де. Басқаша айтқанда, істің мәнін білу адамзатқа қауіпті немесе керек емес деп шешкен. Сондықтан бізге қалатыны өз болжамда- рымызға сүйену ғана.

— Егер Машина бізге бәрін түсіндірген жағдайда қандай зиян болуы мүмкін. Әрине, тек сіздің болжамыңыз дұрысқа шыққан болса?

— Егер менің айтқаным дұрыс болса, онда Машина біз үшін біздің болашағымызда да тек қана сыпайы сұрақта- рымызға әдепті жауаптар беруде ғана емес, адамзат психологиясын есепке ала отырып, оның өсіп-өркендеуіне, дамуына қажетті түрлі шешімдер қабылдайды. Оны білу біздің абыройымызға нұқсан келтіріп, көңілімізді түсіреді, тіпті бақытсыз етеді, оған Машина жол бере алмайды. Ол бізді бақытсыздыққа душар етпеуі тиіс. Стивен, адамзат үшін ненің жақсы, ненің жаман екенін бізбіле аламыз ба? Біздің құзырымызда Машинаның білетіндерінің бір мысқылы да жоқ. Мынау белгілі бір мысал делік: біздің техникалық жағынан өсіп-өркендеуіміз аз қайғы, аз қасірет әкелді ме? Тұрғындардың аз қоныстануы мен төменгі дәрежедегі мәдени даму деңгейі бар жерде тиімді ауылшаруашылық өркендеу мүмкін бе? Кім біледі? Егер сол тиімді болса, Машина еш нәрсе хабарламастан-ақ бізді өзі сол бағытқа

итермелейді. Өйткені біз наданбыз, тоғышармыз, соқыр сезіммен уланғанбыз, өзіміз не нәрсеге үйренсек, соны дұрыс деп санаймыз. Кез келген өзгеріспен бірден алыса кетіп, шарасыз соғыстар жүргіземіз. Мүмкін, бүкіл адамзат үшін өндіріс орталықтарына, қалаларға топтану, ерекшеліктерге қарай бірлестіктер құру, шектен тыс бассыздық дұрыс шығар. Біз оны да білмейміз. Білетіндер — тек Машиналар, олар сол бағытпен бізді соңдарынан ілестіре жүріп келеді.

— Сіздің сөзіңізге қарағанда, Сьюзен, адам құқығын қорғау Қоғамы қателеспейтін сияқты. Адамзат өз болашағы туралы шешім шығару құқынан айырылып қалған да тәрізді.

— Адамның ондай құқығы ешқашан болған да емес. Болашақ қашан да экономикалық, әлеуметтік күштердің ықпалымен анықталатын. Дәл қандай күш екенін де адамзат түсіне алмайды: ол ауа райының ерекшеліктерінен бе, әлде соғыстардағы сәттіліктерден бе... Оның бәрі енді тек Машинаға түсінікті және оған ешкім кедергі келтіре алмайды. Өйткені сол күштерді Машина өз уысында Қоғамды басқарғаны сияқты ұстап тұр. Ол үшін ең мықты қарумен, яғни біздің экономикамыздың үстінен қарау мүмкіндігімен қаруланған.

— Неткен жаман!

— Керісінше! Қандай керемет десеңізші! Ойлап қараңызшы, енді, міне, адамзат тарихында тұңғыш рет бүкіл қайшылықтар шешілді, барлық ерегес, егестерден құтылуға болады. Тек Машиналар ғана барлық уақытта бола береді.

Дәл осы кезде әйнектің арғы жағындағы оттың алауы да біржола өшіп тынған еді де, қап-қара ағаш үйіндісінің арасынан сыздықтай көтерілген көк түтіннің жіңішке жолағы әлсіреп барып, әлгінде ғана жалт-жүлт ойнаған алаудың орнында қалып қойған...

— Міне, солай, — деді де Сьюзен Кэлвин орнынан көтерілді. — Мен осының бәрінің бастау алған кезін көргенмін. Тіпті байғұс роботтардың сөйлей алмайтын кездерінің де куәсімін. Енді бұдан былай ештеңе де көрмеймін. Менің ғұмырым да ақырына таяды. Әрі қарай не боларын көру сіздерге бұйырсын...

Содан кейін мен Сьюзен Кэлвинді көрген жоқпын. Осыдан бір ай бұрын ол қайтыс болыпты.